ISTORIA UNIVERSALA

SAU

ISTORIA LUMII

După căderea Imperiului Roman de Apus

I.

(476—1648)

EDIȚIE ÎNTREGITĂ

Cu un adaus de cronologie și bibliografie

DE

N. IORGA

EDIȚIA A IV-a.

VĂLENII-DE-MUNTE

NEAMUL ROMÂNESC Editură, Tipografie, Legătorie de cărți.

1912.

ISTORIA UNIVERSALA

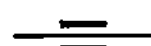
SAU

ISTORIA LUMII

După căderea Imperiului Roman de Apus

I.

(476—1648)

EDIȚIE ÎNTREGITĂ
Cu un adaus de cronologie și bibliografie

DE

N. IORGA

EDIȚIA A IV-a.

VĂLENII-DE-MUNTE

NEAMUL ROMÂNESC Editură, Tipografie, Legătorie de cărți.

1912.

I.

Barbarii ca dușmani și ca ajutători ai Împărăției romane. Germanii: firea și obiceiurile lor.

Evul mediu, a doua împărțire a istoriei lumii, se cuprinde între două fapte mari, care au schimbat înfățișarea Europei în care trăim: năvălirile sau mai bine strămutările barbarilor și căderea orașului împărătesc Constantinopol în mâna Turcilor.

Hotarele evului mediu s'au statornicit și altfel. Unii, cei mai mulți, socot dela căderea Romei. De fapt, vremea veche, evul antic păstrează însușirile lui deosebitoare până mai târziu, cam trei-patru sute de ani dela căderea Romei. Această „cădere“ nici n'are o însemnătate atât de hotărâtoare. Un șef barbar, o căpetenie de ostași cu plată ai Împăratului, a luat puterea în locul lui, dar n'a cutezat să-și însușească drepturile împărătești. Numai când forma culturală a anticității, formă în care se cuprind: religie, literatură, școală, viață de Stat, port, locuință, ș. a., dispare și barbarii dau în loc altă formă, în care se află elemente vechi, dar și foarte multe nouă, izvorâte din sufletul oamenilor celor noi, numai atunci se poate zice că omenirea intră în altă vârstă și istoria trebuie să însemne o despărțire nouă.

1. Pe la anul 350, Împărăția romană erà slăbită. Ea aveà încă toate țerile de pe malul Mării Mediterane, și din Europa, și din Asia. și din Africa, și se întindeà până la margenile Ținuturilor acoperite cu nisip și piatră sau cu păduri nestrăbătute. În Europa ea mergeà până la râurile Rin și Dunăre, în Africa până în margenea Saharei, iar în Asia până la marile râuri Tigru și Eufrat. Vecinii din Europa erau, pe lângă Celții din părțile necucerite ale Insulelor Bri-

tanice, Germanii. În Africa rătăciau dincolo de raza cetăților de pază romane neamurile pustiului, mișcătoare ca și nisipul. În Asia legiunile se luptau necontenit la hotar cu Perșii.

Germanii erau un popor din același sânge aric ca și popoarele din Împărăția romană: Latini, Greci, Celți (în Galia, în Britania-Mare și Irlanda, în Italia de Nord și în Alpi), Iliri (în părțile apusene ale Peninsulei Balcanice) și Traci (din Carpați până în Arhipelag). Erau oameni mari, puternici, albi, cu ochii albaștri și părul bălan, pe care-l lăsau să crească în voie. Umblau îmbrăcați în piei de fiară sau în țesături făcute în casă de femeile germane, și veșmintele lor erau mult mai neîndestulătoare decât ale Romanilor, cărora acești dușmani li se părea aproape goi.

Aceste deosebiri privesc pe Germanii cari nu se aflau în zilnică atingere cu Romanii. Cei cari veniau la bâlciurile de hotar, — cum se făceau și la Dunăre, în cetățile romane, — cei ce căpătau ogor dela Împărăție pe pământul ei, erau altfel. Iar cei cari slujiau în oaste păsstrau veșmântul barbar numai de trufie. In sfârșit întocmai ca Romanii umblau acei Germani cari primiseră dregătorii dela Împăratul.

2. Așezarea lor erà în sate foarte depărtate unele de altele și cu casele risipite, deci așa cum sunt satele mai puțin locuite dela noi. Fiecare gospodar își aveà casa și curtea lui, dar ogoarele se schimbau în fiecare an, ca să se crute pământul, și fiecare căpătà cam aceiași parte, după cum îi erà de grea și casa. Heleșteele, pădurea, pășunea erau ale tuturora, ale obștii, ca și la noi mai demult, și se chemau *Mark* sau Margene.

Noi n'am împrumutat acest fel de viață dela Germani. Nu l-am împrumutat nici dela Slavi. El ni vine dela străbunii noștri, Tracii. Dar popoarele au toate asemenea așezăminte într'o anume fază a dezvoltării lor.

Tatăl de familie erà domn peste toți ai săi: el se închinà pentru dânșii strămoșilor; el judecà și pedepsià; robii erau cu totul în mâna lui, ca un lucru. Adunarea tuturor gospodarilor cârmuià satul, împărțind pământurile de lucru și

luând hotărârile mai mari. Mai multe sate care pornesc din aceiași tulpină veche, alcătuesc un *neam*.

Neamul se zice *gens*, gintă.

Neamul are un fel de boierie a oamenilor de obârșie mai bună, sau cari sunt mai bogați, mai viteji decât ceilalți; de-asupra tuturor este regele, ca Domnul la Români. Regele e socotit că se coboară din zei, și de aceia toți se pleacă înnaintea lui; daruri îi vin de pretutindeni. Dar el nu poate hotărî nimic însemnat fără să se fi întrebat adunarea neamului; la războiu el nu duce pe ostași, cari-și aleg pe cel mai destoinic; în timp de pace, oricine are voie să-și aleagă o căpetenie de care-și unește soarta. Mai multe neamuri la un loc fac o *națiune*, un popor, asupra căruia se întinde puterea regelui celui mai mare. Astfel de *națiuni*, cari n'au același strămoș, ci se închiagă numai pentru războiu, au fost: a *Suevilor*, cu care s'a luptat August, a *Quazilor* și *Marcomanilor*, cu care s'a bătut Marc-Aureliu, iar în veacul al IV-lea, a *Alamanilor*, între Rinul-de-sus și obârșia Dunării, a *Francilor*, în bălțile dela gura Rinului, și, în Răsărit, a *Vandalilor*, dela Apusul Daciei, și a *Goților* din șesul rusesc și românesc.

Căpeteniile alese pentru războiu purtau numele de duci, Herzöge. Ei nu mai aveau nici o putere după isprăvirea războiului. Dar la alt prilej războinic firește că lumea se gândià întâiu la voinicul care mai câștigase biruința. Astfel se ajungea la oarecare statornicie a acestor călăuzi în luptă.

3. Germanii aveau nevoie de pământuri, căci cei mai mulți nu erau păstori sau pescari, ci se îndeletniciau cu lucrul ogoarelor: ale lor nu li ajungeau, fiindcă ei erau plugari răi, fiindcă li plăceà să trăiască în larg și fiindcă se războiau necontenit între dânșii. În adevăr, oamenii în toată firea trăiau numai pentru războiu, și grija câmpului o aveau mai mult robii, femeile și copiii germani.

Așa fac și azi Pieile Roșii din America. Dar Germanii erau mai culți decât rasa băștinașă din Nordul Americei în clipa năvălirii Europenilor. Indienii cu pielea roșie erau încă vânători în pădurile Americei Septentrionale, pe când foarte mulți Germani aveau dragostea brazdei.

Germanii cereau pământuri dela Romani. Aceștia i-au bătut de mai multe ori, fără să-i poată astâmpără. Pe prinșii din războiu îi așezau apoi Romanii în provincii mai puțin locuite, dându-i pe la proprietari ca muncitori. Pe alții îi primiau, de voie sau de nevoie, în alte Ținuturi ca acestea: îi lăsau atunci să vie în orașe, la târguri, ca să-și facă și ei cumpărăturile, li dădeau une ori și ajutoare în bani, dar îi îndatoriau să apere granița.

Astfel de Germani așezați cu învoială, cum se așezau odată coloniștii, „oameni străini", în *sloboziile* noastre, se chemau *foederati*, dela *foedus*, învoială.

Pe alții iarăși îi luau ca ostași pe lângă legiuni și-i întrebuințau împotriva dușmanilor Romei. Supt steagurile împărătești sau în cuprinsul Împărăției, ei își păstrau regii lor, datinile lor, limba lor și zeii lor. Aceștia închipuiau puteri ale naturii, și dintre ei cel mai mare era stăpânitorul Cerului, *Odin* sau Votan, ce primià la ospețele de după moarte pe voinicii uciși în luptă.

Legea Germanilor n'o cunoaștem bine. Abià câteva rânduri le găsim despre dânsa la Tacit, marele istoric roman. Amintirea religiei Germanilor din Nord, a Scandinavilor, s'a păstrat însă în legendele culese târziu în evul mediu.

4. Cu vremea, se făcù o apropiere între Germani și între Romani. Germanii se deprinseră a trăì în Imperiu; unii dintre dânșii ajunseră sus de tot în treptele ostășești sau în ale cârmuirii civile. Cei mai buni generali ai Romei din veacul al IV-lea și din al V-lea: Ațiu, Stilicon, Rufin, sunt Germani.

Ațiu erà de prin părțile noastre, Stilicon (Stilicho) un Vandal.

Oastea e mai mult în mânile lor; pe lângă Împărat, dela moartea lui Teodosiu-cel-Mare *(395)*, stă un German ca ajutător și epitrop. Împărăția păstrează alcătuirea ei cea veche, dar oamenii prin care se fac toate, ajung a fi alții. Pe rând provinciile se umplu cu barbari, cari cer voia Împăratului, deși s'ar așezà și fără dânsa. Viața romană începe să se adune în cele două peninsule care cuprind Capitalele: Roma și Constantinopol.

Dar, fiindcă schimbările se fac încet, puțină lume le bagă în seamă, și cine se gândește că într'o zi Împărăția întreagă va fi în mâna acelor Germani pe cari Romanul civilizat îi numește cu un cuvânt de dispreț: barbari? De cel mai mic cutremur care nu schimbă nimic, se îngrozește oricare, dar cine ține în seamă mersul necontenit al apelor care surpă încetinel un munte?

II.

Strămutările barbarilor. Hunii mută din loc pe Goți Alți barbari se revarsă în Apus.

1. Germanii se mai mutaseră din loc în loc și până la anul 370 după Hristos. Acuma însă ei încep rătăcirile cele mari, care li-au dat în mână Împărăția romană.

Rătăcirile Germanilor veniau din ciocniri între ei, din molipsirea „dorului de ducă", din prisosul de tineret care porniă „în lume" după noroc, dar și din nevoia de a-și căpătă câmpii de hrană și din felul lor de lucru al pământului, care cereà schimbarea deasă a ogorului.

La Răsărit de Goți trăiau în stepa rusească, șesul cel întins pe care-l acopăr primăvara bălării întinse, *Hunii*. Ei se întindeau și mai departe, pe continentul Asiei: cetele lor tulburau pacea și la hotarul Chinezilor, cari li ziceau Hiongnù. Hunii erau un popor foarte sălbatec. Făcea parte din neamul uralo-altaic, adecă al popoarelor ce locuiesc prin țerile ce se întind de la munții Urali la munții Altai și în vecinătatea lor. Erau oameni mărunți și îndesați la trup, întunecați la față, cu părul rar, fără barbă și mustăți; ochii le erau mici, nasul strivit, și păreau zbârciți și bătrâni cu toții, ca Tatarii, cari sunt rude cu dânșii.

Ei nu se schilodiau ca să fie astfel, cum credeau unii Romani, ci așa li erà firea.

Ca unii ce erau numai păstori și hoți, mânând hergheliile

de cai sau pândind clipa potrivită ca să se arunce asupra vecinului, Hunii n'aveau niciun fel de aşezări, ci rătăciau pe şesuri într'una: odihna şi-o găsiau tot pe cai sau în corturile de pânză ce târau după dânşii; familia il stăteà în care, ca a Ţiganilor drumeţi. Femeile lor nu ţeseau ca ale Germanilor, aşa încât toată îmbrăcămintea Hunului erà făcută din piei neargăsite, pe care le cususerà împreună cu acul de os; din ele-şi făceau cojocul, bernevicii şi opincile; pe cap aveau căciuli de blană. Arma lor de căpetenie erà săgeata cu vârful de os; şi, ca să capete robi, cari lucrau pe urmă pământul pentru dânşii, ei învârtiau în lupte ştreanguri, cu care prindeau oamenii de gât. Dela Germani, cu cari erau de multă vreme vecini, ei se deprinseseră a întrebuinţà şi săbii de fier şi a se împodobì cu juvaiere de aur. Legea lor stăteà mai mult în farmece; aveau mulţi zei răi, şi nu se pricepeau să li ciopleascà chipurile.

2. Hunii căzură asupra *Goţilor*. Goţii dela Răsărit se aflau dincolo de Nistru: li ziceà *Ostrogoţi*. Dincoace de Nistru până la Carpaţi stăteau *Visigoţii*, ceia ce însemnează Goţii de Apus, şi laolaltă cu ei *Taifalii*, iar ceva mai departe *Gepizii*,— amândouă popoare gotice. Goţii răsăriteni aveau un rege; peste ceilalţi stăpâniau mai multe căpetenii. Şi la unii şi la alţii, legea creştină ajunsese a se răspândì, şi prin părţile noastre propovăduise cuvântul lui Dumnezeu printre barbarii Wulfilas (ceia ce înseamnă: Lupea), care el însuşi erà din neamul lor, gotic.

Wulfilas a întors la creştinism pe mulţi Goţi şi a fost episcopul lor: se păstrează biblia gotică alcătuită de dânsul pentru ai săi. A avut drept urmaş pe Auxenţiu dela Durostor sau Silistra de azi, căreia înainte îi ziceau: Drâstorul.

Năvălitorii sfărâmară pe rând pe Ostrogoţi şi pe Visigoţi. Ei treceau râurile în nopţile cu lună, pe la vaduri, şi măturau orice duşman găsiau în cale, întocmai ca Tatarii când veniau prin părţile noastre. Goţii apuseni încercară în zădar să se apere, întărind vechile şanţuri pe care le lăsaseră Romanii. La urmă se împrăştiară şi ei: o parte fugì în

Ardeal, unde erau poate încă de pe atunci *Slavi,* alt popor barbar; ceilalți cerură dela Romani voia de a trece Dunărea. După multe tărăgăniri, li se învoi trecerea, cerându-li-se numai a-și lăsă armele.

Că erau de mult Slavi în Ardeal, că adecă de neam slav erau Sarmații pomeniți de izvoarele latine prin aceste părți, arată și vechile nume slave din părțile ardelene.

Odată ajunși pe pământul sigur și bogat al Împărăției, Goții, cari erau mai ales dintre cei din Apus, mai războinici, se puseră să pradė. Împăratul de Răsărit, *Valens*, se luptà pe atunci cu Perșii. Când auzì de isprăvile oaspeților sălbateci, se întoarse înapoi, dar cam târziu. Goții nu se sfiiră să se lupte cu dânsul, într'o câmpie de lângă marele oraș Adrianopol: câmpia aceia se chemà Sălciile (în latinește: ad Salices). Barbarii se aruncară de pe o înălțime asupra legiunilor: acestea erau prea greoaie ca să izbutească a-i răspinge și împrăștià. Mărimea trupurilor goale, chiotele, cântecul de războiu, care se înălță din scuturile puse la gură, speriară pe Romani. Ei luară fuga și, în învălmășeală, Împăratul însuși nu găsì alt adăpost decât o biată colibă. Goții învingători trecură pe lângă dânsa, și, neștiind dacă este cineva înăuntru și cine este acel om, îi dădură foc. Astfel perì, de o moarte grozavă, Împăratul Romanilor din Răsărit, Valens, care nu știuse să-și apere țara (378).

3. După aceasta veniră vremi rele pentru locuitorii peninsulei Balcanului, dintre cari mai târziu s'a alcătuit în parte poporul românesc. Goții ajunseră stăpâni pe toate văile, pe toate drumurile; numai orașele se mai țineau fiindcă Goții n'aveau nici unelte de împresurare și nici răbdare să steà prea mult supt zidurile lor.

Norocul locuitorilor a fost că Împăratul cel nou al Răsăritului erà un om matur și foarte destoinic. I s'a zis *Teodosie-cel-Mare,* și pentru biruințile lui, dar mai ales pentru înțelepciunea pe care a arătat-o. El n'a dat lupte mari cu Goții, ci i-a câștigat pe încetul. Căpeteniile lor au primit

să slujească pe bani Împăratului. Cât a trăit Teodosie, ei au stat în liniște.

Teodosie murì la *395*. În cei din urmă trei ani, el cârmuise și Împărăția de Apus, după ce Împăratul cel tânăr de acolo, fiu al lui Valentinian I-iu, fusese ucis de un dregător al său, barbar dintre Franci.

4. *Francii* aceștia se întinseseră câte puțin dela gurile Rinului, luând tot mai multe pământuri spre Apus, unde erà provincia romană Galia. Ei ajunseră astfel până la marele râu Loira (cetește : Loara). În curând alți barbari veniră să se așeze lângă dânșii, în Galia aceasta, trecând pe urmă și peste munți, în Spania.

Alaric, rege al Visigoților, se răsculă după moartea lui Teodosie, care lăsase unuia dintre fiii săi nevârstnici Roma, iar celuilalt Constantinopolea.

Arcadiu a stăpânit în Orient dela 395 la 408. Nimic n'a făcut dela dânsul, ci a stat supt epitropia miniștrilor și generalilor săi. Viața lui Honoriu, om trândav și fricos de războaie, lenevind fără rușine, s'a prelungit până la 423 : nici el n'a ajuns vrâsta de 40 de ani. Fii cari să-i samene n'a avut Teodosie, și aceasta a fost o mare nenorocire pentru Împărăție.

Alaric venì de patru ori în Italia, încunjură Roma de trei ori făcù un Împărat aici și o prădă la sfârșit grozav.

Prădarea Romei de Alaric la 410 a rămas vestită. Ticălosul de Honoriu erà adăpostit în loc sigur. Totuși Alaric fusese biruit odată de oștile cu plată ale Romanilor, la *Pollentia*, în Liguria, de Stilicon. Dar acest vrednic ostaș fusese omorât din porunca lui Honoriu, om pizmătăreț, cu doi ani înainte de jaful Romei milenare. Acelaș an 410 ăzù și îngroparea lui Alaric, tot în Italia, într'un mormânt săpat în albia unui râu din Sudul peninsulei.

Alți barbari veniră din Svițera de astăzi, cu *Radagais,* și fură nimiciți.

Aceștia erau un amestec de seminții germanice mai mărunte. Căpetenia lor își pierdù capul după lupta cu Stilicon lângă Florența, la 405.

În sfârșit, *Suevii, Alanii* și *Vandalii,* mișcând din loc și pe *Burgunzi,* se revărsară la începutul veacului al V-lea asupra Galiei și Spaniei.

Suevii nu erau vechea confederaţie cu acest nume, ci una din fărâmele ei. Puţini erau şi Alanii. Vandalii se ridicaseră de curând: erau un neam din ramura gotică. Burgunzii fuseseră şi ei prin părţile Dunării mijlocii, până-i luase valul rătăcirilor.

III.

Odoacru şi Teodoric ca regi barbari în Italia.

1. Pe când Împărăţia romană de Apus pierdeà Ţinuturi întregi în mâna barbarilor şi Roma însăşi erà călcată în picioare şi despoiată, în Răsărit erà acum ceva mai bine. De acolo plecară pentru totdeauna, la 410, Visigoţii; peste optzeci de ani şi *Ostrogoţii,* cu Teodoric, regele lor, erau să apuce spre Italia. Vandalii se duseseră încă de'naintea Visigoţilor.

Rămâneau numai *Hunii:* ei se aşezară în şesul unguresc al Dunării, stăpânind din cetatea regală a lui *Attila,* căpetenia lor, pe vecinii dela Răsărit (şi ţările noastre) şi pe cei dela Apus, în mijlocul Germaniei de astăzi.

Cetatea regelui erà alcătuită din corturi, căsuţe şi unele clădiri regale de piatră, făcute de meşteri romani robiţi de Huni. Când Attila se întorceà din vânători sau lupte, fete-l primiau cântându-i isprăvile. În timp de pace sosiau trimeşii tuturor neamurilor, cu bani şi alte daruri. Munca toată era a robilor, culeşi din toate părţile; naţia stăpânitoare petreceà în ospeţe mârşave.

Attila, un Hun urât şi gros, erà temut, nu numai pentru puterea poporului său, ci şi pentru agerimea şi vitejia lui. El silì pe Romanii din Răsărit să-i dea bir şi mai multe pământuri; prădăciunile lui goliseră de locuitori ţări întregi, ca Serbia de astăzi, dar el erà bucuros să aducă la dânsul, ca să-i lucreze pământul, pe Grecii şi pe Romanii din Împărăţie.

Astfel mii de locuitori romanizaţi au fost aduşi de peste Dunăre, ajutând alcătuirea mai târzie a neamului nostru.

Nici Împăratul de Răsărit, *Marcian,* cel mai bun dintre urmașii lui Teodosie în timp de peste un veac, nici acest Împărat care știà cum să se lupte, n'a fost în stare să-l învingă. De două ori Attila apucâ spre Apus, unde credeà că e mai multă bogăție și că ea se poate dobândì mai lesne.

În 451, el ajunse în Galia, și Romanii uniră mai toate neamurile celelalte ca să gonească pe Hunul cel strașnic: dar el nu putù să iea cetățile și, după o luptă învierșunată, la Méry-sur-Seine, fù silit să se întoarcă îndărăt. În primăvara următoare regele plecă spre Italia, unde primì sume de răscumpărare și dela orașul Roma, care erà acum slăbit de tot, supt Împărați fără pricepere și fără trăinicie. La întors, îl găsiră mort după o petrecere.

Aici în Italia fugarii îngroziți se adăpostiră de furtuna barbarilor pe ostroavele care, pe urmă, mărite prin îngrămădirea pământului între țeruși cufundați, au alcătuit vestita Veneție. Papa, încă numai episcop al Romei, — atunci păstorià *Leon I-iŭ* — se rugâ de cruțarea cetății veșnice, pe care Împăratul nu mai erà în stare s'o apere.

Barbarii ceilalți se răsculară, și Hunii luară atunci înapoi drumul spre pustiul rusesc și asiatic. Împărăția de Răsărit scăpă, va să zică, și de această primejdie, pe când împărățià încă Marcian.

2. În a doua jumătate a veacului al V-lea, Împărăția romană de Apus se găsià cu totul stăpânită de Germani. Pe încetul ei luaseră o țară după cealaltă; cei mai mulți din ei se făcuseră creștini; căsătorii se încheiară cu popoarele din Împărăție, care se deprinseseră a vorbì limba latină, și astfel se închegară națiile cele nouă, care trăesc prin acele părți până în ziua de astăzi. Ele vin toate din amestecul barbarilor cu supușii Romei apusene: și limbile pe care le vorbesc cele mai multe, vin din amestecul limbii cuceritorilor cu a cuceriților.

Pentru întâiași dată limba vulgară, sau de obște, limba poporului se întrebuințează în Galia ocupată de Franci, în jurământul făcut de ostașii lui Carol-cel-Pleșuv, rege franc, ostașilor fratelui său Ludovic, după

războiul dintre ei, la încheiarea păcii in Strassburg (842). Jurământul se află în cronicarul *Nithard*, scriitor de pe acea vreme. Mai târziu se ivesc și probe de graiu italian și spaniol. Graiul reto-roman are numai documente mai târzii.

3. Să vedem întâiu ce soartă a avut *Italia*, de unde plecase mărirea Romei vechi. Italia erà mai însemnată decât toate celelalte țeri, și pentru că aici erau cele mai mari și mai multe orașe, drumurile cele mai multe, locuitorii cei mai deși, clădirile cele mai frumoase, câmpiile cele mai bine lucrate, porturile cele mai cercetate și bogăția cea mai mare.

Aceasta din cauza marii întinderi a coastelor scăldate de Marea Mediterană. care, după ce mai ales pirateria vandală fù nimicită și flotele bizantine păziră Marea, ajunse iarăși cel mai cercetat din drumurile de apă.

De când Alaric prădase Roma, Împărații cei noi obișnuiau să stea și aiurea: precum la *Milan*, în Italia-de-sus, sau la *Ravena*, pe margenea Mării Adriatice.

De aici vin frumoasele rămășițe de palate și frumoasele biserici din Ravena, care e unul din *marile orașe de artă ale lumii.*

La 455 se stânse neamul lui Teodosie cu *Valentinian al III-lea*, și de acum înainte Împărații fură puși pe tron de căpeteniile ostașilor barbari din straja lor, sau fură trimeși de celalt Împărat, din Constantinopol. Puțini dintre dânsii avură cevà destoinicie, toți fură fără noroc.

Împărați ai Apusului: Petroniu-Maxim, 455; Avitus, 455; Maiorian 457; Libiu Sever, 461; Antemiu 467; Olibriu, 472; Gliceriu, 473; Iuliu Nepos, 474. Unii au venit din Constantinopol, alții au fost aleși chiar în Roma, dintre Apuseni.

Vandalii din Africa prădară și ei Roma, mai sălbatec încă decât Visigoții. La urmă generalul *Oreste*, care erà din Panonia (la Dunărea mijlocie), făcù Împărat pe fiul său, care erà numai un băiețaș. Acesta luà numele lui *Romul*, supt care se credeà că se întemeiase Roma, și numele mare a lui *August;* dar Germanul *Odoacru* (Odovakar), care co-

mandă pe barbarii ce păziau palatul și Capitala, îl izgonì și-și zise *el* rege. Odoacru stăpânì de acum înnainte Italia. O asemenea faptă nu puteà să placă Împăratului din Constantinopol.

Totuși Odoacru nu se încumetă a-și zice· Împărat. Rămase rege în Italia, rege al Italiei. Semnele împărătești le trimese la Bizanț.

4. În Împărăția răsăriteană trăià pe atunci *Teodoric*, regele Ostrogoților. Acești barbari stătuseră întâiu în locul Hunilor, în Panonia, apoi veniseră dincoace de Dunăre; Teodoric a locuit o bucată de vreme la Siștov, în față cu Zimnicea noastră. Mulți din poporul său îl încunjurau, fiindcă erà dintr'o seminție mare. Dar pe lângă aceasta el aveà însușiri foarte însemnate: nimeni printre regii barbarilor nu erà înzestrat cu atâta vitejie, atâta stăruință, și mai ales atâta înțelepciune. Teodoric erà creștin; și anume creștin de legea lui *Arie*, care nu credeà că Isus e de aceiași ființă cu Dumnezeu-Tatăl: această erezie (eres) erà foarte răspândită în Răsărit, și de aceia o primise și el. Teodoric fusese la Constantinopol, învățase latinește, cetise cărți de-ale Romanilor și țineà foarte mult la oamenii cu învățătură.

Împăratul din Răsărit, *Zenon*, îl îndemnă să gonească pe Odoacru din Scaunul Romei, pe care-l țineà pe nedrept. Teodoric plecă, luând cu dânsul tot poporul său; el voià, va să zică, să-l strămute în Italia și să stea în locul lui Odoacru. Se și bătù cu acesta, și-l învinse. Apoi cei doi regi se împăcară. Dar la sfârșit Teodoric omorî pe Odoacru cu însăși mâna lui.

5. Acum Italia-i rămăsese numai lui Teodoric. Fiind barbar, el nu cuteză să se numească Împărat, lucru care ar fi supărat și pe Împăratul din Constantinopol. Până la sfârșit, el și-a zis tot: rege. Dar întru adevăr el a stăpânit împărătește, și în Italia, și chiar în țerile vecine.

Romanii italieni l-au primit bucuros ca stăpânitor; aceasta pentru că el li lăsase legile, dregătorii și credința. Numai la urmă, când în Răsărit începură să fie prigoniți Arienii, el își răzbună prigonind, la rândul lui, pe drept-credincioși.

Atunci pătimiră pe urma lui şi doi fruntaşi ai Romei, doi mari cărturari: Boeţiu (Boëtius) şi Simah (Symachus); ei fură ucişi din porunca regelui, dar Teodoric se căì toată viaţa lui pentru ce făcuse.

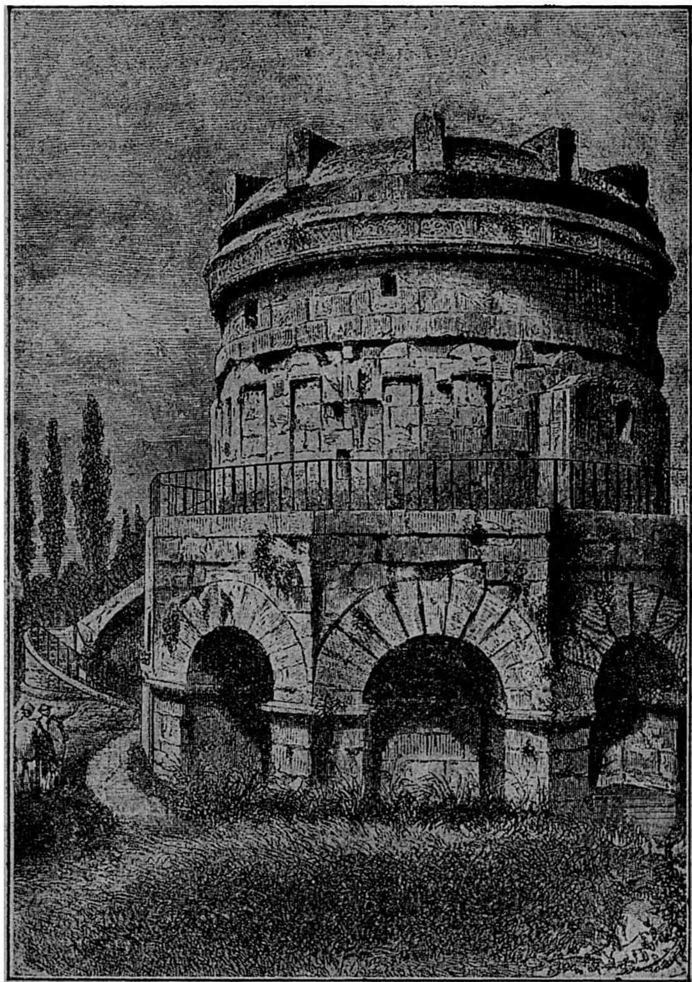

Fig. 2. Mormântul lui Teodoric la Ravena. E clădit după datina cea veche romană, ca mormântul *(moles)* împăratului Adrian (apoi cetatea Sant' Angelo, de lângă Vatican).

Boeţiu, care e şi unul din cei din urmă scriitori filosofi ai Romei, a fost ucis la 524.

6. Goţii ceilalţi, *Visigoţii*, nu mai erau de mult în Italia. Alaric murise după ce luase Roma, o prădase şi o părăsise ; ostaşii lui l-au îngropat în albia unui râu şi, după ce el fu aşezat în mormânt, apele fură lăsate să curgă înainte peste rămăşiţele lui. Fratele lui Alaric duse pe Visigoţi în *Galia*.

Împăratul fu silit să li îngăduie a se aşezà acolo, în unghiul dintre Ocean şi Pirinei. Regatul lor aveà drept Capitală oraşul *Toulouse* (Tolosa), care e astăzi unul din cele mai frumoase centre din Franţa de Miazăzi. De aici ei trecură apoi în *Spania*.

Acolo ei găsiră ţara împărţită între barbarii cari năvăliseră cu câţiva ani înainte. *Suevii* se aciuaseră în colţul de Apus, *Alanii* lângă dânşii, iar mai jos *Vandalii*, cari mergeau până în fundul peninsulei iberice. Visigoţii, fiind mai mulţi şi mai viteji, răpuseră lesne pe ceilalţi stăpânitori ai Spaniei, care se făcù astfel ţara lor. Vandalii nu voiră atunci să rămâie într'o stare înjosită şi primejdioasă : între Spania şi Africa e numai o strâmtoare îngustă. Pe acolo ei trecură, şi întemeiară un regat african, prin părţile unde fusese Catarginea. Iustinian, Împăratul Răsăritului, îl sfărâmă cum vom vedea.

Teodoric se înrudià cu Alaric al II-lea, regele Visigoţilor, care ascultà de sfaturile lui. Dar el nu putù să-l ajute când *Francii* îl bătură şi-l uciseră pe acesta (507). Teodoric împiedecă însă pe Franci de a înaintà şi spre hotarul Italiei, şi pentru aceasta el luă părţile vecine din Galia, cu oraşul Arles (Arelat). El mai trăi încă nouăsprezece ani după aceasta ; moartea i s'a întâmplat la anul 526. Poveştile germane pomenesc cu mândrie de vestitul rege „Teodoric din Verona“ („Dietrich von Bern“).

Teodoric a fost fără îndoială un om mare. Fără dânsul nu s'ar fi putut ca Italia să aibă linişte şi înflorire atâta vreme. Dar în politica lui precaută, care i-a ajutat a stăpânì, aproape fără niciun fel de războiu,

este o mare greşală. Peste două neamuri, cu două culturi şi două legi cu greu se poate întemeià un adevărat Stat, iar nu ca în Belgia, Sviţera, America-de-Nord, în zilele noastre, o tovărăşie de interese materiale. Sau cele două neamuri se pot contopi — Teodoric n'a încercat aceasta , sau unul trebuie să piară înaintea celuilalt. Aşa s'a întâmplat cu Ostrogoţii, cari, veniţi ca străini, străini au rămas. Altfel a fost cu Francii în Galia, cum se va vedeà din paragraful următor.

IV.

Francii şi regele lor Clovis (Clodevig, Chlodowech).

1. *Francii* au fost cel mai însemnat dintre popoarele germane; ei s'au dovedit în stare să întemeieze Statul cel mai puternic şi au ajuns la urmă să clădească pentru dânşii o nouă Împărăţie romană de Apus.

Iată cum s'au petrecut aceste lucruri.

Noi ştim că *Francii* — al căror nume înseamnă oameni fără stăpân străin, neatârnaţi — stăteau întâiu la gurile marelui râu Rinul. De aici ei s'au strămutat spre Apus. Provincia romană a Galiei a rămas atunci numai până la apa Loirei. La Răsărit, în partea de jos a ţerii, unde râul Rhône se încovoaie întâiu în arc şi ţinteşte drept la Marea Mediterană, veniseră *Burgunzii*, alt popor german, care se află la început mai înlăuntru în Germania. Astfel Sviţera şi părţile mărginaşe cu dânsa din Franţa de astăzi se chemară de acum înainte regatul Burgunzilor. Am văzut că, tot în Sud, spre Ocean, se ivise şi alt regat, mai tare, al *Visigoţilor*.

Aşa încât, pe întinderea Galiei, erau trei stăpâniri barbare şi o rămăşiţă de domnie romană, cam la mijlocul lor.

Cei cari aveau această domnie stăteau la Soissons, şi stăpâniau părţile încunjurătoare: au fost *Egidiu* (Aegidius) şi *Siagriu* (Syagrius). Felul lor de a stăpâni nu se va fi deosebit de al regilor barbari.

Provincia romană erà menită, fireşte, să piară, pentru că

erà mică, slabă, şi ajutoare nu puteau să-i vie de nicăiri (căci la 476, cúm am văzut, căzuse Roma). Supt puterea regilor germani trăiau barbarii lor şi locuitorii vechi, cari

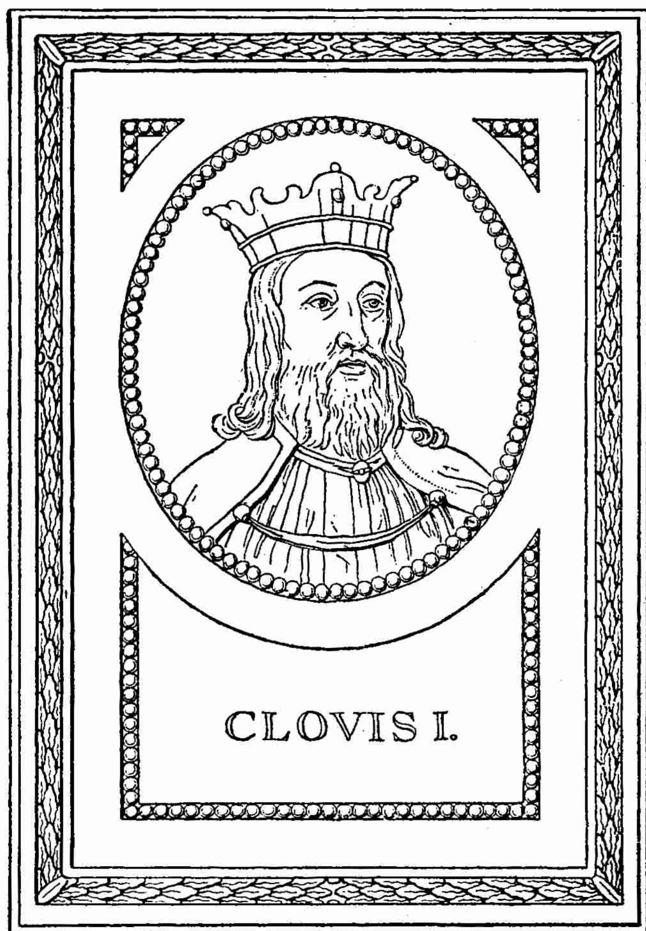

Fig. 3. — Clovis, regele Francilor. E îmbrăcat ca un împărat roman, cu hlamidă pe umeri, dar coroana de pe cap, de aur, e ca la regii germani.

vorbiau latineşte şi erau cei mai mulţi de sânge galic. Aceşti regi nu încăpeau însă unul de altul, şi erà vădit că unul va trebuì să sfărâme tronul celorlalţi.

Acela trebuià să aibă, nu numai ostașii cei mai mulți și mai inimoși, dar și iubirea supușilor romani. Aceștia erau toți creștini, și anume drept-credincioși, neatinși de eresuri. Burgunzii și Visigoții veniseră în țară tot creștini, dar creștinătatea lor erà ca în Răsărit: eretică, ariană. De aceia locuitorilor li erà scârbă de dânșii, ca de niște pângăritori ai legii.

Francii erau încă păgâni, și așà au fost până pe vremea regelui *Clovis*, sau, pe limba lor, Clodevig, care începù să domnească la sfârșitul veacului al V-lea *(481)*. Acesta luă hotărârea să se boteze în legea credinții drepte.

2. Când Clovis a primit puterea, Francii erau încă împărțiți într'o mulțime de seminții: cei de lângă Rin se chemau Ripuari (dela cuvântul latinesc *ripa*, mal, râpă), alții, foarte puternici, erau cunoscuți supt numele de Salieni. În scurt timp, Clovis înlocuì pe toți regii franci. Erà un om fără sfială și sângeros: pe ostașul care și-ar fi călcat datoria față de el, i se întâmplà să-l culce la pământ cu o singură lovitură din sabia lui cea lată. Carte nu învățase. latinește abia va fi putut să vorbească; erà aspru în vorbă, și la toți li erà frică de dânsul.

Tot la Răsăritul Galiei, pe malul stâng însă al Rinului, în Germania de astăzi, își aveau sălașul *Alamanii*, popor german și ei. Alamanii erau tot o legătură de mai multe neamuri unite pentru războiu.

Încep să apară astfel numai în veacul al IV-lea. Numele lor înseamnă „toți oamenii", obștea.

Romanii au avut mult de lucru cu dânșii în veacul al IV-lea, pe când în părțile noastre stăpâniau Goții. Dar, pe urmă, Alamanii slăbiseră: mulți dintre dânșii trecură în rândurile Francilor și ale Burgunzilor. Lui Clovis nu-i fù greu să li dărâme puterea într'o singură luptă.

Pe urmă el se răpezì asupra *Visigoților*. Regele acestora, Alaric al II-lea, fu omorât în lupta dela *Vouillé*.

Pricina căderii Visigoților a fost și moleșirea lor de civilizație. Când

un popor nu primeşte adânc şi adevărat cultura altuia, superior lui, atunci spoiala cu viciile civilizaţiei mai înaintate îi otrăveşte pe încetul sângele şi-l omoară.

Iar Galia se făcù aproape până în Pirinei ţară a Francilor; de aceia i-a rămas până astăzi acest nume de *Francia*.

Clovis se însurase cu o principesă burgundă, Clotilda. Ea se întâmplase să fie drept-credincioasă, catolică. Stăruinţile ei şi ale lui Rémy (Remigiu), episcop de Rheims, făcură pe Clovis să primească botezul. El încercase întâiu puterea legii creştine, chemând în ajutor pe Hristos într'o luptă, care se hotărî pentru dânsul. Toţi Francii trebuiră să primească pe creştet picăturile de apă ale botezului aşà cum se obişnuieşte în Biserica Apusului.

Numai pe Burgunzi nu încercă să-i supuie Clovis. Poate că nici n'avù vreme, căci el murì la 511. Împăratul de Răsărit avuse legături cu dânsul şi-i dăduse titlul de *patriciu*, unul din cele mai mari care se obişnuiau la Constantinopol.

3. Clovis lăsă patru fii. Pe atunci ţara se socotià că este averea regelui, întocmai ca şi caii şi juvaierele lui. Fiindcă erau *patru* moştenitori, Francia se împărţì în patru bucăţi.

Fraţii aceştia întinseră însă graniţele ţerii pe care o moştenisera. Ei făcură să piară Burgundia. Oştile lor trecură apa largă a Rinului şi loviră pe *Turingi*, alţi Germani, cari tulburau pe vecinii lor. Mai departe însă nu înaintară. Ţara erà foarte sălbatecă, fără drumuri şi acoperită în mare parte de păduri dese, foarte vechi; locuitorii, cari îşi ziceau *Saxoni*, erau nişte păgâni deosebit de puternici, de îndărătnici şi de crunţi. Trebuià un om mare, stăpân peste toţi Francii, ca să încerce supunerea unor duşmani ca aceştia.

Saxonii vor fi avut şi ei mai multe triburi. Dar recunoşteau o singură căpetenie şi aveau un singur altar naţional. Erau îndărătnici păgâni, şi luptau cu furie pentru vechea lor lege.

Dar din neamul lui Clovis nu se mai născură oameni

destoinici. Ţara erà, când împărţită, când strânsă într'o singură mână. Fiindcă oricine aveà dreptul să-şi moştenească fratele, unchiul sau ruda, luându-i pământurile, se făceau omoruri dese între oameni din aceiaşi familie. Copiii

Fig. 4. — Regina Francilor, Fredegunda.

erau omorâţi tocmai de acei cari trebuiau să-i apere şi să-i pregătească pentru a puteà domnì bine. Urmaşii lui Clovis se izbiau cu capetele de păreţi, se tăiau cu săbiile,

se otrăviau, se înjunghiau, se legau de cozile cailor, cari-i ucideau târându-i. Au rămas vestite nelegiuirile pe care le-au săvârşit Francii din pric'na luptei între două regine: Fredegunda şi Brunehilda; numele celei d'intâiu se pomeneşte cu groază. Legea creştină o aveau numai pe buze, şi nu în inimă. Ţara se luă după dânşii: episcopii, dregătorii erau oameni gata de ceartă şi omoruri. Abia se însemnă un rege în adevăr bun şi cucernic faţă de Dumnezeu: Dagobert.

În acest timp însă Francii înaintau în cultură. Bogaţi negustori se iviau între ei. Arta aplicată la religie făceà însemnate propăşiri. Dagobert a dovedit şi simţul de iubire pentru legea cea nouă, catolică, a unora dintre Franci, meniţi să fie apărătorii şi răspânditorii creştinismului celui adevărat împotriva arienilor şi păgânilor (Saxoni, Avari).

Aşa trecură două sute de ani.

La urmă, neamul lui Clovis căzuse în toropeală. În cele două regate ce se alcătuiseră: *Austrasia* la Răsărit, *Neustria* la Apus (nume care înseamnă tocmai: regatul răsăritean şi regatul apusean), alţii trebuiau să se îngrijească de trebi. Aceştia au fost *maiordomii*, cari aveau, cum li zice şi numele (în latineşte: *maior domus)*, supravegherea asupra palatului şi ajunseră pe urmă ei stăpâni. După multe lupte, familia de Heristal luă această dregătorie din tată în fiu, în amândouă regatele.

Pipin, unul dintre dânşii, cerù învoirea Papei din Roma, căpetenia Bisericei Apusului, ca să se facă rege. El se încoronă astfel la *752*, şi dinastia lui începù să domnească.

Din partea Papei a fost o mare îndrăzneală politică să sprij'ne pe maiordom în uzurpaţia sa. Aveà însă şi folosul că ace ta şi-a cerut voie dela dânsul a luà Scaunul regal. Ba chiar, pentru a-şi înălţà prestigiul, a-şi legitimà situaţia, el a poftit pe *Papa Zaharia* să binecuvinteze această schimbare politică, şi, în numele Papei, Sf. Bonifaciu îi puse cununa pe cap. Mai târziu Papa *Ştefan al II-lea*, pr gon't de Longobarzi, venì la Franci să ceară ajutorul noii dinastii. Astfel regii franci din noua dinastie păreau a fi, mai mult decât cei vech', „din mila lui Dumnezeu", ca vechii regi evrei (Saul, David).

V.

Iustinian Împăratul Răsăritului. Lupte în Apus cu Germanii și lupte cu Avarii prin părțile noastre.

1. După Marcian se suiră însă pe Scaunul împărătesc din Constantinopol oameni de rând: odată ajunse chiar stăpânitor un Isaurian, din poporul de pirați ce se oploșià în munții Asiei-Mici. Dar firește că ei cu toții trecuseră întâiu la obiceiurile romane, așa încât numai după față și felul graiului îi puteau deosebì de lumea aleasă din Constantinopol.

Acești barbari cari dădeau Împărați Romei celei nouă, nu erau deci așa de mulți și tari ca să poată păstrà înfățișarea lor națională. Ca Romani și creștini, ei se strecurau prin dregătorìi și ranguri militare pentru a-și încinge la urmă tâmplele cu cercul de aur al Cezarilor. De aceia, aici, *caracterul roman a rămas neschimbat în toate, încă o mie de ani aproape.*

Un luptător cu noroc, *Iustin,* ajunse apoi să iea moștenirea lui Teodosie-cel-Mare. Nepotul său, *Iustinian,* îi urmă în Domnie la anul 527, și el a fost unul din cei mai mari Împărați ce au trăit pe lume.

Iustin fusese un aspru soldat necărturar; Iustinian, crescut ca un prinț, erà inițiat în toate ramurile culturii greco-romane și ale științii de Stat.

Iustinian erà un om foarte iubitor de învățătură; istoria vieții lui a fost scrisă, așa cum dorise el, de vestitul istoric Procopie din Cesarêa, în Palestina. Erà un cârmuitor bun și un harnic legiuitor: o comisiune de cunoscători ai dreptului a fost adunată de el pentru a strânge la un loc, într'o *condică* (cod, latinește: codex), toate legiuirile mai vechi și mai nouă: la dânsele el adause legile pe care însuși le dăduse. Popoarele lumii au căutat aice îndreptare pentru legile lor: culegerea se chiamă *Corpul* (adecă adunarea întreagă) a dreptului civil.

Opera aceasta mare a făcut-o, cu ajut rul unor harnic jurisconsulț', *Tribonian,* o minte superioară. Codul, pentru partea veche, e redactat

în latinește; cealaltă are și bucăți grecești, potrivite cu întinderea rostului grecesc în Impărăție.

Lui Iustinian îi plăceau podoabele, clădirile, petrecerile: pe vremea lui arta a înaintat, întrupându-se în frumoasele clădiri pe care le-a înălțat la Constantinopol și la Ravena (în Italia). Biserica Sfintei Sofii dela Constantinopol (prefăcută de Turci la 1453 în moschee) a fost socotită ca o minune fără păreche în toate părțile Răsăritului.

Fig. 4. Impăratul Iustinian și nevasta sa Teodora. Chipurile lor sunt luate dintr'o bi erică, unde au fost lucrate în mozaic, adecă în bucățele de piatră colorată. Amândoi au pe cap cununi de aur și pietre scumpe. Iustinian ține în mână un măr de aur) care înfățișează rotogolul pământului.

Ceia ce impune mai mult la Sfânta Sofie, e înălțimea cupolei îndrăznețe, ce se boltește sprijinită pe păreți cari întâiu s'au dărâmat supt greutatea ei, apoi marele cuprins de liniște între aceste ziduri uriașe. Până ce Turcii au așternut o pătură de var peste zugrăvelile care li se păreau profane, după legea lor, biserica aveà strălucite mozaice, lucrate din fărâme de sticlă colorată, și având de cele mai multe ori un fond orbitor de aur. Mormintele împărătești au fost și ele sfărâmate. Iar Turcii au stricat și proporțiile, înlăturând clădirile laterale de sprijin, ori adăugind grosolan păreții.

Jocurile, care plăceau așă de mult Romanilor vechi, rămăseseră, cât privește unele ramuri, în cinste. Împăratului îi plăceau așă de mult, încât nu pregetă să iea de soție pe o femeie de o mare deșteptăciune, care jucase înaintea poporului. Mulțimea din Constantinopol urmă cu patimă luptele din circ, și o răscoală izbucnì din certele pentru biruințe ca acestea.

Această răscoală se zice *nika*, „biruiește", după strigătul pe care-l scoteau luptătorii. Amândouă partidele, *verzii* și *vineții* (albaștrii), se uniseră împotriva Împăratului, care luase unele măsuri nesocotite. Numele lui erà batjocurit de toți. O ultimă încercare a ostașilor credincioși păstră însă cununa lui Iustinian: Teodora l-ar fi sfătuit să nu se deà învins.

Partidele acestea de circ aveau și o însemnătate politică, nu numai un rost în petrecerea cea mai iubită de toți, și de ele atârnà pacea sau tulburarea cetății împărătești.

Iustinian a căutat să asigure hotarul dela Răsărit al Împărăției sale. Pentru aceasta el s'a luptat ani îndelungați cu *Perșii*. La urmă însă a trebuit să cumpere cu bani pacea din partea lor și stăpânirea asupra unor țeri dezbătute.

Împăratul a trebuit să deà Perșilor pe fiecare an un dar de bani de aur, foarte prețuiți în toate țerile, pentru că nu erau stricați prin amestecuri.

2. El a ajuns, oarecum, să adune iarăși Împărăția de Apus cu cea din Răsărit. Încă dela 476, cum s'a spus, căpetenia ostașilor barbari ai Împăratului din Roma, *Odoacru* (Odovakar), luase puterea pentru sine, zicându-și numai, „rege". Pe dânsul îl răpusese peste vre-o zece ani *Teodoric,* care întemeiè regatul *Ostrogoților,* în Italia. Pe vremea lui Iustinian, acest regat erà slăbit prin luptele între urmașii lui Teodoric.

Fata lui fù închisă și omorâtă în taină de soțul ei. Acesta, *Teodat,* aveà mulți dușmani. Pe urmă se ridicară trei căpetenii de războiu, din vitejii cei mai îndârjiți: Vitige, Totila și Teia. Dacă n'au putut învinge, ei au avut cinstea de a-și apărà țara până la cea din urmă suflare de viață.

În 535, Iustinian începù îndelungatul războiu pentru stăpânirea Italiei, care ținù vre-o nouăsprezece ani de zile și se mântuì cu o biruință deplină.

Generalul care duse la biruinţă oştile răsăritene, a fost *Belisariu* sau, cum i se ziceà pe greceşte, *Velisarios, Velisarie*. El nu se luptà cu oştile Împărăţiei, ci cu credincioşii pe cari-i avea *el* în jurul lui, sau cari, încrezători în norocul unei astfel de căpetenii, alergau, pentru pradă şi din dorinţa de a vedeà locuri nouă, sub steagurile lui.

Iustinian trimese la Roma un locţiitor, zis *exarh*. Cât trăì el, Italia rămase a lui, şi el fu astfel Împăratul Romei vechi ca şi al celei nouă (Constantinopolea).

Astfel nu e drept să se spuie că Iustinian şi-a pus în minte să facă la loc vechea Împărăţie *unitară*, ci el s'a găsit prins, prin războiul cu *Vandalii*, cari tulburau orice negoţ pe Marea Mediterană, într'o luptă pentru *Sicilia*, pe care o cereau şi Visigoţii. Şi, dacă n'ar fi avut puterea gata de războiu a lui Belisariu, nu s'ar fi încumetat a face lucruri aşà de mari.

Belisariu a stat mult timp în Roma cucerită de el. Aici însă, ca şi în alte oraşe, el n'a aflat prietenie din partea locuitorilor. Aceştia erau mai mulţămiţi cu Goţii, cari-i lăsau a se administrà ei în de ei, după norme romane, şi cu cari ei apucaseră a se deprinde, decât cu aceşti Răsăriteni, Greci, Armeni şi alţi Asiatici, cari li se păreau leneşi şi fricoşi. „Greci", şi nu „Romani", — greceşte Rhomaioi, Ῥωμαίοι — li se şi ziceà de toată lumea.

Exarhul stăteà de obiceiu în Ravena şi ţineà în toate locul Împăratului. De el ascultà oastea şi se ţineà flota; el aveà vistieria lui deosebită. Instituţia e cevà mai târzie, deşi putere de exarh a avut şi bătrânul Curtean Narses, care adusese Împărăţiei mari servicii la sfârşitul războiului. Cu un teritoriu tot mai restrâns, exarhatul a ţinut până la venirea, peste câtevà decenii, a *Longobarzilor* (v. mai departe). Din alcătuirea lui au rămas *ducii*, de obârşie bizantină, din Veneţia şi Italia de Miazăzi.

Iustinian cucerì şi coasta răsăriteană a Spaniei, în care se aşezaseră *Visigoţii*, strămutaţi în Apus de Alaric. În Africa de Nord, el sfărâmase regatul *Vandalilor*, cari trecuseră acolo, venind din Spania, cu vre-o sută de ani în urmă.

Trecerea se făcù încă pe vremea când mai erà o Împărăţie de Apus. Bonifaciu, guvernatorul Africei romane, înduşmănit cu Aeţiu, trădă, chemând pe barbari. Aşezaţi aici, în frumoase locuri calde, cu bielşug în toate, Vandalii se păcătoşiră iute, ajungând un neam moleşit şi fără vlagă, care putù fi înlăturat răpede, întrebuinţându-se mai ales şi certurile pentru Domnie între membrii familiei regale.

De jur împrejurul Mării Mediterane, afară de coasta de Miazăzi a Franciei, erau tot dregători de-ai Împăratului Romei răsăritene.

3. Dar Iustinian eră încă în viață (†565), când poporul barbar al *Avarilor* se puse în mișcare. Până atunci ei fuseseră atârnători de alte popoare, tot barbare, și din aceiași rasă, rasa Hunilor. Apoi scuturară jugul și, mândri de izbânda lor, se năpustiră spre Apus, până ajunseră și ei în țara Dunării mijlocii, pe unde e astăzi miezul Ungariei. Căpetenia lor, Haganul, se așeză acolo unde fuseseră sălașele lui Attila.

Avarii erau unul din triburile uralo-altaice care se desfăcuseră după sfărâmarea Împărăției de pradă a Hunilor. Așa eră obiceiul la aceste neamuri: *temeiul* oștii și puterii erau toți la un loc, dar numele se luă după seminția ce ajungeă în frunte.

Înaintând spre Împărăția romană, Avarii găsiră în cale, la râurile Sava, Drava și Dunăre, care închid aici o insulă, pe *Gepizi*. *Longobarzii,* popor german, din aceleași părți, ajutară însă pe Avari împotriva celorlalți Germani. Gepizii fură astfel zdrobiți. Locul lor îl luară Avarii, cari căutau să supuie pe *Slavii* ce veniau acum în țara noastră. Avarii prădară adesea și Împărăția. Iar Longobarzii apucară, supt tânărul lor Craiu viteaz, *Alboin,* spre Apus, urmând drumul obișnuit al barbarilor. El duceă la Roma.

Această îndreptare veniă și din aceia că Roma eră mai rău păzită și provinciile ce atârnaseră de ea aveau mai puțini locuitori, și astfel mai multe locuri de împărțit.

VI.

Arabii. Mohammed, proorocul lor. Cuceririle ce fac ei, după ce ieau legea propoveduită de dânsul.

1. Romanii cunoscuseră ca vecini și ca dușmani pe poporul Arabilor, cari locuiau în peninsula ce se chiamă Arabia și se întindeau chiar mai sus de hotarele ei. Arabii sunt de rasă semitică, din care fac parte, dar nu fără mult amestec, și Evreii. Ei se înfățișează ca oameni nalți, slabi,

negricioşi la faţă, cu trăsăturile feţei foarte supţiri; cu ochii bulbucaţi şi cu nasul coroietec. Arabii nu lucrau pământul, ci se hrăniau mai mult cu fructe, cu ierburi, cu carne; alte popoare-i luau în râs fiindcă mâncau şi lăcuste.

Ţara lor se alcătuià dintr'un mare pustiu, încunjurat pe margenea Mării de Ţinuturi mai roditoare; prin întinderea cea mare de nisip erau sămănate ca nişte ostroave de verdeaţă *oazele;* oaza îşi aveà începutul dela un izvor care ieşià din pământ, răcorià văzduhul şi făceà să se poată înălţa arbori — mai mult palmieri, cu frunzele răşchirate ca o umbrelă —, şi arborii aceştia împiedecau nisipul de a pătrunde în vremea furtunilor; aşezările omeneşti se întemeiau pe urmă. Pe mal erau câteva oraşe clădite din pământ uscat, cu ulicioare întortochiate, înguste şi murdare, unde se făceà negoţ cu Egiptul sau cu Siria. Prin oaze erau risipite sate.

Încolo, ceilalţi Arabi trăiau ca *Beduini,* ducând mărfurile, păscându-şi turmele de oi şi prădând pe drumeţi. Ei erau foarte înteţiţi la luptă şi se războiau necontenit între dânşii, fiecare ceată sau *trib* având în fruntea sa un *emir,* din neamuri care se socotiau sfinte.

Cei ce făceau parte dintr'un trib aveau aceiaşi obârşie. Tribul sămănà deci cu *gintea* germanică.

Arabii se închinau la idoli, pe cari şi-i ciopliau din lemn sau din piatră; în centrul cel mare *Meca* erà o veche clădire, ce se ziceà Caaba, în care se cuprindeau sute de chipuri dumnezeeşti şi o piatră neagră ce se credeà că este căzută din cer. La serbători şi bâlciuri, poeţii lor cântau minunile firii, şi cântecele care învingeau la întrecere erau scrise pe stofe scumpe şi atârnate în temple.

Arabii din partea de sus stăteau în legături cu Romanii întâiu, apoi cu Împărăţia de Răsărit, zisă de Constantinopol sau bizantină, după numele cel vechiu al Constantinopolei, Bizanţul. Ei făcuseră odată, în oaza *Palmira,* o încercare de Împărăţie, pe care o zdrobì Împăratul roman Aurelian.

Atunci a strălucit ca soţie a lui Odenat, „regele" Palmirei, vestita *Zenobie*, care a făcut mult rău Romanilor, până ce la urmă ea fu adusă la Roma pentru a se târî învinsă în alaiul de biruinţă al Împăratului.

Lá dânşii se răspândise cunoştinţa legii creştine; această lege mai străbătuse însă în Arabia şi dela Miazăzi, din Abisinia, ţara ce vine în jos de Egipt. Fiind vecini şi rude cu Evreii, Arabii ştiau multe şi despre legea lui Moise: şi la ei se povestià despre patriarhul Avraam şi despre ceilalţi cari au venit după dânsul. La Răsărit, Arabia se mărgenià cu Persia, şi în felul acesta se răspândì şi credinţa în dumnezeirea focului, credinţă care domnià în acea ţară. Un popor ajunge mare, nu numai când are mulţi oameni şi o ţară bogată din care ştie să tragă folos. Pentru ca el să se îndemne la lucru, îi trebuie o credinţă puternică. Credinţa aceasta a dat-o Arabilor *Mohammed,* precum Moise dăduse o credinţă Evreilor.

2. Mohammed (născut pe la 570) erà din neam bun dela Méca, dar tatăl său fusese un om sărac; de timpuriu Mohammed rămăsese orfan. El se făcù cărăuş; aceasta nu însemnà însă puţin lucru la Arabi, căci nu erau mulţi oameni cărora să li se poată încredinţà o caravană cu mărfuri duse pe cămile; cărăuşul trebuia să fie viteaz şi de bună credinţă. Peste câtva timp el se însură, luând pe o văduvă bogată, anume Cadigìa, care ştiuse să preţuiască marea lui agerime de minte.

Mohammed erà un om cu închipuirea aprinsă, care aveà şi vedenii, încât i se păreà că se suie călare în ceruri, că face într'o singură noapte, fără să se fi mişcat din loc, drumul la Ierusalim, că vorbeşte cu arhanghelul Gavriil, care-i aduce solie dela Dumnezeu. El prinse a se gândì că neamul său ar aveà nevoie de o altă lege, care să înlăture idolii şi să hotărască fiinţa unui singur Dumnezeu; lui Dumnezeu, ziceà el, nu-i trebuie jertfe, ci păstrarea curată a trupului omenesc, rugăciunea şi împărţirea de milostenii la săraci. El propovăduià legea cea nouă printre cei ce stăteau mai aproape de dânsul; îl crezură nevastă-sa şi

un rob, *Alì*. Alții se aprinseră de mânie asupra lui și căutară să-l prigonească, ba chiar să-l ucidă, ca pe un călcător de lege. Atunci Mohammed fugì din Meca și găsì un adăpost în alt centru al Arabíei, așezat cèva mai jos pe coastă, la Iatreb. Orașul acesta își schimbă numele de acum înainte, chemându-se Medinat (el-Nabì), *Medina,* adecă *Fuga* (Proorocului). Dela acest an de pribegie *(622)* încep a socotì anii credincioșii legii lui Mohámmed, precum noi, creștinii, îi socotìm dela Nașterea lui Hristos.

Cei ce ascultară de sfaturile și de învățăturile lui Mohammed (care s'au strâns mai târziu și au alcătuit o carte ce se chiamă *Coranul* și é pentru dânșii ceia ce este pentru noi Sfânta Scriptură) s'au numit pe sine *Credincioșii*, Musulmanii: legea lor se zice Islam, adecă *Supunere față de Dumnezeu*.

Coranul a fost dictat, fiindcă Mohammed nu știà să scrie. Verseturile din care se alcătuiește au fost culese și rânduite într'o formă ce nu se mai poate schimbà.

Mohammed li spusese alor săi că este o altă lume, o viață viitoare, în care cei buni se învrednicesc să intre în Raiul plin de toate bunătățile pământului; ostașii cari muriau pentru lege, erau primiți să se bucure de dânsele, oricâte păcate ar fi făcut înainte. Arabii erau, pe urmă, deprinși să se lupte pentru pradă, și proorocul li-o îngăduià. Astfel ajunse Mohammed să-și învingă dușmanii din Meca, să intre în acest oraș, să curețe Caaba de idoli și să facă pe toți Arabii a i se supune. El murì în anul 632.

3. Urmașii lui se chemară *califi,* adecă locțiitori. În mânile lor ei aveau toată puterea asupra poporului care-i alegeà. După câțivà califi cari stătuseră mai aproape de Mohammed, venì *Moavía,* care întemeiè o dinastie ce ținù nouăzeci de ani.

Abubècr, cel d'intâiu calif, a fost prietenul și tovarășul Proorocului. *Omar* erà un om simplu, care se mulțămià cu viața unui Arab de rând. După *Otman*, al treilea calif, venì robul credincios al lui Mohammed, *Alì,* care murì ucis. Țineà pe fata fostului său stăpân, și mulți îl cred

singurul urmaş îndrituit al acestuia. Astfel Perşii, cari nu recunosc pe ceilalţi Califi până la el, se zic *Şiiţi*, iar Turcii ósmanlâi sânt *Suniţi*.

Reşedinţa noii dinastii — ce se zice a Omeiazilor, după străbunul lui Moavia — erà *Damascul*, într'o frumoasă oază a Siriei. Siria o luaseră Arabii dela Împărăţia bizantină, care slăbise mult după moartea lui Iustinian. La Răsărit ei sfărâmară *Împărăţia persană*. Iar la Miazăzi pătrunseră în *Egipt*, care ajunse o provincie a Califilor.

Căderea Persiei nu se făcù fulgerător, şi n'ajunse ò luptă hotărâtoare (la Cadisia, 637) pentru ca o dinastie, totuşi decăzută, a *Sasanizilor*, să piardă stăpânirea. Cucerirea arabă în Persia nu aduse însă şi o înlăturare a elementului ce locuià ţara, ba nici măcar a claselor orăşeneşti, a cărturarilor, a fruntaşilor. Vechea rasă iranică, pricepută, isteaţă, harnică, având gust şi îndemânare în artă, rămase în aceiaşi stare ca mai înnainte. Arabii stăpâniau mai mult de departe. Dar ei făcură ca vechea credinţă să fie înlăturată, şi până în oazele depărtate ale Turchestanului se ridicară moscheile Islamului. Cine nu le cercetà erà pedepsit cu cea mai mare asprime. De aici şi în India a pătruns legea nouă a lui Mohammed, deşi aici ea întâlnì împotrivirea energică a vechii legi budiste, cu mult superioare.

Siria erà nemulţămită din două puncte de vedere de stăpânirea bizantină: aceasta erà apăsătoare prin dările cele mari pe care le cereà, şi, pe de altă parte, pentru că faţă de ortodoxia oficială bizantină trăià între Sirieni vechiul monofizitism, credinţă eretică prin care se statornicià o singură fiinţă (iar nu cele două dumnezeiască şi omenească) în Isus Hristos. Astfel oştile bizantine, nesprijinite de locuitori, au fost uşor răspinse după înfrângerea lor, langă râul Iarmuc (636, şi ele nu s'au mai întors.

Mulţi Sirieni trecură la Islam, care se potrivià cu monofizitismul lor. Creştinii rămaseră numai în munţi, unde *Maroniţii* păstrează până azi o Biserică deosebită.

Egiptul fù supus între 640 şi 642. Împrejurările au fost acolo aceleaşi ca şi în Persia, şi ele au dat aceleaşi rezultate.

VII.

Carol-cel-mare, Împăratul cel nou al Romei, ridicat dintre barbari.

1. *Pipin* căpătase sprijinul Papei, fiindcă acesta aveà nevoie de Franci. *Papa* fusese la început numai episcop al Romei. Fiindcă stăteà într'un oraş aşa de însemnat, el începuse a fi privit de mulţi ca mai mare decât ceilalţi episcopi. Prin daniile credincioşilor, Biserica lui se făcù mai bogată decât oricare alta. Pe când eresurile tulburau creştinătatea, Papii avură cuminţia să se ferească de dânsele şi să rămâie totdeauna în credinţa cea dreaptă.

Dela 476 nu mai erà şi un Împărat în Roma, dar Papii rămaseră netulburaţi pe lângă regii barbari, Odoacru, Teodoric şi urmaşii acestuia, cu toate că aceşti regi erau eretici arieni. Ştim că pe urmă Iustinian a luat Italia: acuma Papii trăiră mai greu. Împăratul de Răsărit îi supraveghià de aproape, şi el căutà să ridice mai presus de Papi pe Patriarhul din Constantinopol. Ba dela o vreme Împăratul bizantin prinse a prigonì icoanele, pe care puneà să le sfarme şi să le ardă; el se făceà astfel eretic, şi Papii nu mai voiră să ştie de dânsul.

S'au văzut Papi chemaţi la Constantinopol pentru a-şi dà seama, şi chiar opriţi acolo, în *temniţă*. Astfel hotărârea Papei într'un sens ori în altul ajunse a fi privită ca statornicirea ortodoxiei.

Încă dela 568, *Longobarzii*, barbari germani, veniră în Italia, gonind pe Bizantini aproape din toate stăpânirile lor. Ei se făcură creştini peste câtva timp, dar Papa nu puteà trăì în pace cu regii lor, pentru că ei voiau să iea Roma. Însă Roma, lăsată fără alt apărător, se deprinsese acuma să asculte de Papa. Împotriva Longobarzilor fù chemat Pipin. Acesta-i învinse, şi dădù Papei o mare bucată de pământ în jurul Romei, care bucată de pământ s'a chemat *dania lui Pipin*.

Fig. 5. Carol-cel-Mare, aşà cum l-a zugrăvit un pictor mare, mai nou, Albert Dürer. Are pe cap o cunună de aur, e îmbrăcat în'tr'un veşmânt de ş'ofă cusută cu aur, ca odă diile preoţilor; nasturii au pe dânşii vulturul, stema Romei. Într'o mână ţine sabia, în alta globul pământului.

Papii născociseră şi o mai veche danie, a lui Constantin-cel-Mare Aceasta e însă falsă. Tot false sunt şi decretalele lui *Isidor*, care voiau să arate că Papa are drept la cârmuirea monarhică a lumii.

2. Pipin murì la anul 768, lăsând doi fii: pe Carloman şi pe *Carol*. Dar Carloman se călugărì, aşà încât toată puterea rămase numai în mânile lui Carol. Acestuia i s'a zis Carol-cel-Mare; el s'a făcut Împărat al Apusului. Lumea a ascultat de poruncile lui dela Oceanul Atlantic până la Mediterană. În tot evul mediu n'a mai fost un om ca acesta. În toate părţile el a întins hotarele ţerii sale. El n'a făcut însă aceasta numai din mândrie, ca să spuie că nu mai este alt stăpânitor ca dânsul, ci ca să aducă pretutindeni buna rânduială şi pace, ca să răspândească legea creştină, ca să întemeieze iarăşi o Împărăţie statornică, de care Apusul erà lipsit de trei sute de ani.

Lui îi trebuià să facă războaie la Răsărit, împotriva *Saxonilor* păgâni, cari erau aşezaţi pe toată întinderea Germaniei de astăzi. Pe urmă alte războaie la Miazăzi, împotriva *Arabilor,* cari se aşezaseră de vre-o cincizeci de ani şi în Spania, în locul Visigoţilor, şi ar fi înaintat şi în Francia dacă n'ar fi fost s'o apere *Carol Martel,* bunicul lui Carol-cel-Mare. În sfârşit el aveà sarcina de a sfărmà regatul *Longobarzilor* şi de a ferì astfel pe Papă de orice primejdie din partea acestor duşmani vechi.

Carol Martel e cel d'intâiu dintre majordomi care aduce un serviciu esenţial neamului. În lupta dela *Poitiers* (732) el biruì pe Arabii năvălitori. Dar plecarea lor se datoreşte unor împrejurări de acasă la ei.

Cel mai scurt şi mai puţin însemnat dintre aceste războaie a fost acel cu *Arabii.* El i-a bătut şi a luat ţara până la râul Ebru. Cântecele de mai târziu pomenesc trecerea munţilor Pirinei de către oastea lui Carol şi peirea prin trădare a lui *Roland,* nepotul regelui. Poporul credeà că o tăietură adâncă în stâncă e făcută de sabia lui Roland, care-şi apără viaţa, luptându-se. Dar pe urmă Carol a stat în pace cu Arabii, cari erau un popor foarte harnic şi luminat, având plugari foarte pricepuţi, meşteri vestiţi în

lucrul metalelor și destui cărturari. Ei luaseră toate aceste cunoștințe dela Romanii din Răsărit, adecă dela Bizantini, cu cari nu se puteau pune alături cei din Apus și barbarii amestecați cu dânșii.

Mai târziu însă aceste lupte cu Arabii au rămas mai mult alipite de amintirea lui Carol. El ar fi mers la Constantinopol și ar fi luptat cu Arabii din Palestina, cum a fost pe vremea cruciatelor.

3. Cu *Saxonii,* luptele au fost grozav de grele și foarte îndelungate. Saxonii aceștia nu voiau nici într'un chip să-și lase legea și să-și plece capul. Carol a zidit biserici, a făcut episcopii; el a înălțat cetăți, a așezat căpitani de margine (markgrafi în nemțește; Francesii zic: marchizi). Dar răscoalele izbucniau necontenit. Carol, care eră un om strașnic la mânie, a vărsat valuri de sânge, ucigând cu miile pe vinovați. La urmă i-a îngrozit. Cel mai viteaz dintre căpeteniile lor, *Vituchind,* a venit înaintea lui Carol și a lăsat să-l boteze.

Astfel țara lui Carol ajunsese până la Dunăre. Aici el găsì pe *Avari.* Dar nici aceștia nu i se putură împotrivì. Ei fură bătuți rău, și nu se mai ridicară din această înfrângere. Dregători franci stătură atunci până prin locurile noastre.

În acest chip se alcătuì „provincia francă", pe care și Bizantinii, cu cari acum Francii ajunseseră vecini de stăpânire, o numiau *Frankochorion.*

Asupra *Longobarzilor* Carol se duse încă din 774. Ultimul rege al acestora fu prins.

Acest ultim rege al Longobarzilor se chemà *Desideriu,* și stăpânirea lui ținù dela 756 la 774. De mult încă dinastia longobardă părăsise erezia ariană pentru a trece la forma catolică a creștinismului (mulțămită reginei *Theodelinda).* Ea încercase a-și adăugì la posesiuni Roma însăși (supt Astolf), dar găsise în cale-i puterea lui Pipin (v. mai sus, p. 34). Desideriu-și măritase fata după Carol, dar acesta o trimese înapói și luă măsuri pentru a cucerì țara socrului său, scăpând astfel pe Papă, de care noua dinastie francă aveà așà de mare nevoie, de o veșnică amenințare.

Carol îi luă locul, ajungând astfel și rege al acestui regat italian, a cărui Capitală eră Pavia. Mai rămase numai stăpânirea longobardă dela Miazăzi; dar ducii de acolo se închinară lui Carol și-l ajutară în toate războaiele lui.

Acești duci, numiți așa după obiceiul bizantin, nu se supuneau regelui lor decât atunci când aveau interes la aceasta. De aici a venit și slăbirea regatului lui Desideriu. Acesta lăsase un fiu, câtva timp neastâmpărat în înfrângere, Adalgis.

De pe urma Longobarzilor n'a rămas nimic în ce privește limba ori cultura Italiei mai nouă. Sângele barbarilor abia se simte în alcătuirea neamului italian de astăzi. Așa se întâmplă cu acei cuceritori cari, neavând o cultură superioară, cu pot dovedì nici cu numărul.

Mai sus de munții Alpi, Carol desființă ducatul *Bavariei*, în fruntea căruia stăteà Thassilo, un om foarte nesigur și uneltitor.

Bavarezii erau puțini la număr, și nu puteau alcătuì un Stat deosebit. Ambiția lui Thassilo a fost nenorocirea lui, dar seminția germană supusă lui a folosit contopindu-se cu restul neamului. Thassilo se apucase la harță cu Francii ca ginere al lui Desideriu. El a fost cel d'u urmă din dinastia lui Agilulf. Carol îl osândì ca trădător, dar osânditul fu închis, ca și Desideriu, într'o mănăstire.

4. Atunci Papa se gândì a-i dà lui Carol coroana de Împărat al Apusului: el își luă acest drept ca unul ce aveà în mânile sale Roma și înfățișà astfel poporul roman. Regele franc venise în serbătorile Crăciunului ale anului *800*, în ajunul unui veac nou, ca să se închine în vestita biserică a Sfântului Petru. Papa, pe care el îl scosese din mânile dușmanilor lui, puternicii din Roma, îi puse în mijlocul sfintei slujbe coroana pe cap. Mulțimea strigă: „trăiască și biruiască Carol Augustul, încununat de Dumnezeu, mare și pașnic Împărat al Romanilor".

În Roma se alcătuise o oligarhie de nobili cu pământuri și castèle, înaintea cărora tremurà Papa. Ei hotărau alegerile și izgonirile capilor Bisericii. Papa Leon al III-lea fugì la Franci pentru a cere ajutor împotriva acestor dușmani ai săi. Ca judecător venì Carol deci la Roma, hotărît a părtenì pe Papă. Răsplata i-a fost proclamarea ca Împărat de plebea romană care ținea cu Papa, și recunoașterea de către Leon.

Împărăția Răsăritului nu l-a recunoscut ca Împărat al Apusului, dar toți regii vecini, din Anglia, din Danemarca, stăteau supt ocrotirea lui Carol. El a mai trăit patrusprezece ani și a murit foarte bătrân, încunjurat de glorie.

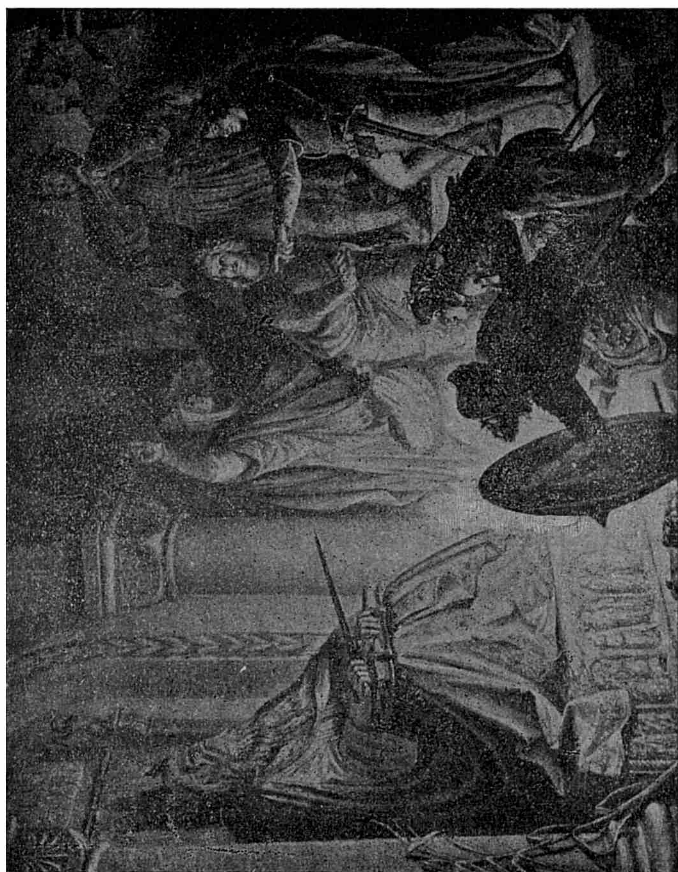

Fig. 6. — Acest tablou frumos înfățișează pe Carol-cel-Mare mort, așezat în jeț, în mormântul lui. Un împărat de după dânsul a vrut să-l vadă și s'a coborît în mormânt, dar, cum se vede, s'a spăimântat grozav de fața cea strașnică a împăratului celui bătrân.

Impărații răsăriteni se apucaseră de prigonirea icoanelor, așa încât în această privință se săpase între ei și Papă o prăpastie care nu se putuse umpleà cu nimic. Cu privire la vestita ceartă pentru icoane v. și mai departe.

5. Ca Împărat, el a fost ceia ce fusese și ca rege al Francilor. Trăià din moșiile sale și din câteva venituri.

Învățăturile sale, așa-numitele *Capitulare* (cuvântul vine dela *capitulum*, alineat, precum la noi mai de mult un edict domnesc ori un tratat se ziceau *ponturi*, fiindcă erau împărțite în paragrafe de acestea, în *puncte)*, cuprind și îndemnuri către dregătorii puțini ai regatului și sfaturi, „circulare", am zice, de gospodărie pe moșiile lui Carol. Ele arată bun simț patriarhal, dar nicio cunoștință de drept roman.

Pe toți supușii săi aveà dreptul să-i cheme oricând la oaste.

Această chemare se ziceà: *Bann, bannum*.

Dregători la Curte aveà puțini: în provincii ținea *comiți* și *duci;* pentru a le cercetà puterea, el trimeteà necontenit „oameni împărătești".

Duce vine din vechiul *Herzog:* poate să fie și o înrîurire bizantină venită prin Lombarzi. *Comites* sunt *tovărășii* de luptă ai regelui, prefăcuți acuma în cârmuitori de Ținuturi.

Acești trimeși se ziceau (latinește: *missi dominici)*, și mulți din ei erau episcopi.

Episcopul pe atunci erà și un păstor sufletesc, dar și un comandant militar și un agent administrativ. Cu episcopi și misionari, din vestita școală anglo-saxonă, s'a ajutat Carol în greaua operă a cuceririi Germaniei păgîne. Crucea a fost pentru el în timp de războiŭ o armă, în timp de pace un sceptru. Botezul erà un *omagiu*, un act de închinare către el. Cruci puteau însemnà hotarul lui, cum la noi, în Moldova, hotarul domnesc erà însemnat cu bouri.

Winfrith, zis Bonifaciu, — el ajunse prin râvna sa vitează Sfântul Bonifaciu — a folosit înaintașilor din veacul al VIII-lea ai lui Carol mai mult decât cel mai înfricoșat general. Episcop și arhiepiscop de Mainz (Moguntia), supus cu credință Romei, ca un ostaș unei căpetenii de oaste, el a păstrat credință și regilor franci. A murit ca un mucenic de mâna *Frisilor,* încă păgâni, de la gura Rinului.

Judecata pe cea mai înaltă treaptă se făceà înaintea Împăratului. Prada de războiu o împărțià cum voià el.

La Curtea lui, Carol chemă oameni învățați, din Anglia, din Irlanda și din Italia. Școli se întemeiară pe la mănăstiri, unde călugării trăiau după povețele *Sf. Benedict,* în

lucru și în rugăciune. Scrisoarea cărților și poruncilor s'a făcut mai frumoasă pe vremea lui. Împăratul însuși a scris și în nemțește și în latinește.

Sf. Benedict din Nursia, în Umbria († 543) e întemeietorul vestitei mănăstiri de pe *muntele Cassino* în Italia-de-Sud. Prin numărul călugărilor, prin disciplina lor, prin averea ce li se află în mâni, prin întinsele lor moșii, prin legăturile cu principii mari și mici, prin rolul politic ca și prin însemnătatea culturală, Monte-Cassino poate fi asămănat cu Sfântul Munte Atos, din Răsăritul nostru. Dar aici scopul călugăriei nu eră ca în Răsărit, unde, după schivnicii, eremiții (din grecește; pustnicii) din Tebaida egipteană, *Sf. Vasile-cel-Mare* († 379) dăduse normele călugăriei, în mănăstirea lui din Pont. Călugării răsăriteni căutau a se pierde prin rugăciune în Dumnezeu, disprețuind lumea; ei țintiau la extazul ce adoarme simțurile, deșteptând sufletul aiurea; aceștialalți, Apusenii, au fost muncitori, biruind pe Satana prin fapte folositoare și rodnice, prin condeiul caligrafului, prin migăloasa muncă în colori a miniaturistului, prin truda plină de plăceri a cetitului și fie chiar numai prin tăiarea pădurilor bătrâne cu toporul, prin scormonirea pământului părăgenit cu sapa spre a face ogor dintr'însul. Până astăzi îndreptarea deosebită a celor două feluri de călugărie se păstrează. Nu doar că n'au fost caligrafi, miniaturiști, tâlcuitori, dascăli muncitori de câmp la Răsăriteni, ori ascetici (*asceza* e pregătirea sufletului prin suferința trupului) la Apuseni. Dar *regula* e cu totul deosebită, la unii și la ceilalți.

VIII.

Hoții de Mare din Miazănoapte sau Nortmanii și căderea Împărăției lui Carol-cel-Mare.

1. Dacă ar fi ținut mai multă vreme, Împărăția lui Carol-cel-Mare ar fi fost o mare binefacere pentru popoarele asupra cărora ea se întindeà. Ca și în Împărăția Arabilor din Asia și din Africa, erà aici liniște: hotarele erau bine apărate, barbarii, câți nu fuseseră supuși încă, fuseseră aruncați departe și trăiau ținuți în frâu de markgrafii împărătești. Drumurile ajunseseră sigure, munca oricui se puteà săvârși în pace, judecata se făcea cu dreptate. Erà mai bine să fie

cineva supus al lui Carol, Împăratul Apusului, decât să trăiască în Împărăția de Răsărit a Bizantinilor.

Dar Împărăția întemeiată de Carol-cel-Mare n'a ținut multă vreme: războaiele din lăuntru au început cam vre-o douăzeci de ani după moartea puternicului Împărat; ele au adus îndată sfărâmarea țerii celei mari în mai multe țeri mai mici; nici chiar în țerile acestea mărunte, n'a mai fost ascultare și siguranță. La urmă, și neamul lui Carol s'a stins, și alte familii au început a domnì, după multe greutăți, în frânturile Împărăției.

Încă de pe vremea lui Carol se vedeau viind în porturile împărătești niște barbari noi, cari călătoriau pe apa. Și ei erau Germani; fiindcă veniau din Miazănoapte, li seziceà *Nortmani,* adecă „oameni din Nord“. Locuința lor erà prin țeri foarte reci, unde abia dacă se simte vre-o două-trei luni pe an o vreme cum e aceia dela începutul primăverii noastre. Aceste țeri se alcătuiesc dintr'o limbă de pământ supțire, care se desface din Germania, ca un deget arătător (Iutlanda), apoi din insulele vecine și dintr'o mare peninsulă care atârnă greoiu din Marea Înghețată (Peninsula Scandinavă . Astăzi aceste pământuri fac parte din regatele Danemarcei, Suediei și Norvegiei.

Nortmanii erau și plugari, prin unele părți mai roditoare; alții se hrăniau din pescuit, dar cei mai mulți își căutau norocul străbătând Marea pe luntri grosolane, ca să găsească o pradă. Cetele lor aveau în frunte căpetenii care se chemau *vichingi.* Erau niște oameni cari nu simțiau nicio frică înaintea valurilor înalte ale Mării mânioase; de oameni prin urmare nu se puteau sfiì. Luntrile lor erau mărunte, și ei puteau să între lesne prin gurile râurilor, așà încât se suiau până foarte departe înlăuntrul țerilor. Pe vremea lui Carol-cel-Mare, Împărăția obișnuià să ție corăbii anume, care să fie gata să răspingă oricând pe acești hoți de Mare. Pe urmă însă n'a mai fost pază așa de bună. În Galia, în Italia, Nortmanii răsăriau fără de veste înaintea orașelor bogate și le prădau. S'a întâm-

plat chiar ca ei să le încunjure mai multă vreme. Şi Roma avù să se teamă de dânşii. Ba în Anglia ei veniau în fiecare an, şi rămâneau în ţară.

Cea mai îndrăzneaţă încunjurare do cetate făcută de Notmani e a Parisului, care, după ce mai avuse a se teme din partea lor de trei ori, fu asediat un an întreg, la 885. Rinul era străbătut de luntrile lor uşoare, şi ei dădură foc şi palatului (Pfalz) dela Aachen al lui Carol cel-Mare.
Samănă Nortmanii în toate rosturile şi mişcările lor cu adunătura de Cazaci care, prin Nipru, în veacul al XVIII-lea, străbăteà în Marea Neagră şi ardeà satele de lângă Bosfor supt ochii Sultanului.

Anglo-Saxonii, cari se aşezaseră mai d'inainte în Britania-Mare (insula engleză cea mai întinsă), venind din Danemarca şi părţile vecine, nu i-au putut gonì. Marele rege *Alfred* (Aelfred), cu toate străduinţele ce făcuse, fù silit la 878 a li dà o parte mare din ţara sa, care se numì *Danelag,* adecă „aşezarea Danilor, a Danezilor“, căci Anglo-Saxonii ziceau Nortmanilor: Dani, Danezi.

Alfred e cu adevărat unul din cei mai mari stăpânitori dela începutul veacului de mijloc. Încă de pe vremea Papei Grigorie-cel-Mare, Anglo-Saxonii începuseră a se face creştini, mulţămită înrâuririi france şi soirii unor misionari veniţi de-a dreptul din Roma; şi o înrâurire grecească se poate observà. Lupte straşnice se dădură între regatul creştin *Kent* şi cel păgân *Mercia*, al regelui Penda. La urmă amândouă aceste puternice regate, ca şi Wessex, Essex, Sussex (Saxonii de Apus, de Răsărit şi de Sud), Northumberland (ţara de la Nord de rîul Humber şi Estanglia se uniră în credinţă. Acest noù Ţinut creştin dădù misionari îndrăzneţi, mucenici pentru cruce, dar şi scriitori de valoarea lui Beda Venerabilis (începutul veacului al XI-lea).
Cu vremea Wessexul ajunse cel mai însemnat dintre regatele aşa zisei eptarhii anglo-saxone, şi Egbert (Ecbert) a fost un vrednic prieten al lui Carol-cel-Mare (el moare la 839. La 871 Alfred căpătă moştenirea acestei ţeri. El o pierdù în curînd faţă de numărul şi vitejia năvălitorilor. Ţara pe care trebuì să li-o lase şi după biruinţele sale, cuprindeà: Mercia pe jumătate, Estanglia şi Northumberlandul. Aşa a rămas hotarul până la moartea, în 901, a lui Alfred, care a fost şi un sprijinitor al culturii latine şi germanice asemenea cu Carol-cel-Mare.

La începutul veacului al X-lea alţi Nortmani făcură o în-

voială cu regele Franciei, care-i lăsă stăpâni peste margenea de sus a ţerii sale, ce se chemă de acum înainte *Normandia.*

Acel rege al Franciei care primì pe Normanzi erà un biet slăbănog, duşmănit de ai săi, *Carol-cel-Prost* (Simplex). Normanzii luară în curând limba franceză, şi azi numai după voinicia locuitorilor roşcovani ai provinciei, după stăruinţa lor în lucru, se cunoaşte sângele germanic deosebit. Învoiala de aşezare s'a făcut la 911, în satul Sf. Clara pe râul Epte.

2. Împărăţia lui Carol-cel-Mare n'a fost în stare să cruţe lumea de focul şi sabia acestor oameni grozavi. Şi pe vremea lui Carol, cârmuirea întrebuinţă foarte puţini dregători şi se amestecà în foarte puţine lucruri numai. Mai mult erà credinţa faţă de Împărat, care ţineà toate în bună rânduială. Urmaşii lui Carol au fost oameni slăbănogi şi fără înţelepciune, şi poruncile lor nu mai erau ascultate. Pentru că la Germani nu erà ca în Roma veche sau ca în ţerile din zilele noastre: să fie legi, cărora să li se supuie oricine. Şi nu erau legături neapărate, care rămân trainice, ori de cine ar fi vorba. Atunci totul erà *omul,* şi toate lucrurile mergeau după cum erà el destoinic sau nepriceput.

Carol-cel-Mare avuse mai mulţi copii, dar dintre băieţi i-a trăit numai unul, şi tocmai cel mai slab de fire: *Ludovic.* Acestuia i s'a zis „Cucernicul“ (Pius), pentru că erà un om foarte bun şi iubitor de Dumnezeu. El n'a ştiut însă niciodată să-şi stăpânească familia: fiii săi, cari erau dela două mame, s'au luat la ceartă şi au îndrăznit chiar să pornească împotriva tatălui lor cu oastea. Papa venì şi el din Italia, şi-i înteţì. Odată Ludovic a fost silit să-şi lase drepturile şi să se închidă într'o mănăstire. Dar mulţi îl iubiau pentru blândeţa lui, şi pentru că erà un om aşa de nenorocit. Astfel el a rămas Împărat până la sfârşit. A murit însă tot cu durerea în suflet: fiul său Ludovic se răsculase asupră-i, şi bătrânul mergeà să-l pedepsească; el s'a stins atunci în cale (840).

Un rol înteţitor a jucat în această straşnică tragedie a luptei fiilor

cu părintele a doua soţie a lui Ludovic, *Iudita*, care stăruià necontenit să se împartă ţara încă fiind Ludovic în viaţă şi să se deà partea cea mai bună fiului ei, lui Carol-cel-Pleşuv. Ludovic a fost odată depus pentru ca să fie scos apoi din mănăstire şi adus iarăşi la cârmă. Din nou el fù părăsit de oaste, pe vestitul „câmp al Minciunii" (Lügenfeld, lângă Kolmar). Papa căpătă prilej să se amestece, poruncind în numele lui Dumnezeu.

3. După moartea tatălui lor, cei trei fii se încăierară între dânşii pentru moştenire. Ludovic şi *Carol* putură bate pe *Lotar*, care îşi luase titlul de Împărat. A fost atunci o vestită bătălie, la *Fontanet* (ceteşte: Fontanè; azi Fontenoy), în *841*, vre-o treizeci de ani după ce închisese ochii Carol. În această luptă, a fost învins Lotar. Abia după doi ani de zile, fraţii se împăcară între ei. Au făcut aşà numai fiindcă nu mai voiau să-i mai ajute în războiul lor nelegiuit căpeteniile de ţeri cari atârnau de unul şi de celălalt.

Pacea pe care au făcut-o ei, se zice pacea dela *Verdun (843)*. Fiecare şi-a luat o parte din moştenirea părintească. Împărat a rămas însă tot Lotar. Dar de acum înainte niciodată nu s'au mai strâns la un loc statornic ţerile despărţite. *Franţa* a rămas de o parte, pământurile de peste Rin, care se chiamă astăzi *Germania*, de alta; iar *Italia* şi unele Ţinuturi dela Rin, care s'au zis ţara lui Lotar, *Lotaringia*, au dus iarăşi o viaţă deosebită.

Împărţirea se făcù pe temeiul dreptului de moştenire. Nu s'au căpătat hotare fireşti, ci s'a ţinut seamă de interese personale, şi nu numai de ale regilor, ci şi de ale nobililor, „principilor".

4. La 887, *Carol-cel-Gros*, nepot de fiu al lui Ludovic (fiu al lui Ludovic Germanicul), fù silit de mai marii din Germania să părăsească coroana împărătească.

Aşà se răsplătiau păcatele grele de care se făcuse vinovat de o bucată de vreme acest neam. Urmaşii lui Carol au mai stăpânit după aceia numai în câte o ţară, până ce ei se stinseră cu totul în cursul veacului al X-lea.

5. Pe la 855, Carol stăpânià şi Franţa de azi, afară de Burgundia-de-jos, dar această scurtă stăpânire, mai mult de nume decât în faptă,

nu se poate privì ca o adevărată întregire a Imperiului. Ea nici nu plecase dela un principiu, ci dela un hazard al moştenirii.

5. În tustrele ţerile se ridică atunci puterea *proprietarilor celor mari de pământ*, cari cumpăraseră sau luaseră cu de-a sila moşiile celor mici. Ei avuseră la început unele pământuri *dăruite de veci* de către regi şi altele care erau ca un fel de *leafă* pentru slujbele de ostaşi ce ar fi făcut.

Unele erau *alodii* (la noi: *ocine)*, celelalte *beneficii* (în Moldova, apoi : *urice*).

Cu vremea însă, ei priviră de o potrivă unele moşii şi celelalte şi le lăsară de o potrivă ca moştenire. În cuprinsul stăpânirii lor, ei aveau toată puterea de rege şi împărat. Şi dregătoriile ajunseră de moştenire, şi dregătorii căutară să aibă, împreună cu autoritatea, şi pământul.

Noii stăpânitori purtau războaiele lor, făceau să umble banul lor şi osândiau la moarte. De multe ori regele ori Împăratul dăduse însuşi *scutire*, *imunitate* pentru unele moşii dăruite, mai ales Bisericii, învoindu-se deci ca dregătorii săi să nu se amestece niciodată şi nici într'o privinţă în ele.

Biserica, după ce se încercase a păstrà vechea stare de lucruri a unui singur Împărat ascultat de toţi, îşi luase şi ea partea de pradă. Episcopii şi stareţii de mănăstiri puteau primì şi ei, ca oameni, feude; ca şefi de eparhie ori de mănăstire apoi, ei îşi căpătaseră ori însuşiseră aceleaşi drepturi pe care le aveà şi domnul de pământ laic (*seniorul*, dela *senior*, mai bătrân; aşà i se ziceà şi regelui).

Toţi se chemau *feudali*, adecă stăpânitori de feude, fiindcă îşi *dăruiseră* sau *închinaseră* pământurile unul altuia, după puterea fiecăruia, şi un pământ primit în dar sau închinat se chemà *feud* (franc. fief; germ.: Lehen). Ţineai un pământ „în feudă“ dela acela care ţi-l dăduse şi erai dator să-l întovărăşeşti la luptă, să-l răscumperi din robie, să-i faci daruri la mari împrejurări de familie, să vii la judecata lui ca ajutor sau împricinat.

Închinarea se ziceà *omagiu*, dela latinescul *homagium*. Prin el te făceai *omul altuia*, şi nu mai aveai dreptul a fi cum voiai însuţi să fii. Erai *vasalul* lui.

De stăpânul ţerii lor feudalii nu voiau să ştie; în el vedeau doar pe cel mai vechiu stăpânitor, dela care pornià autoritatea tuturora, dar care n'avea dreptul să li-o mai iea înapoi.

Cei mai mulţi *ţerani* — oameni cari îşi pierduseră moşia sau robi liberaţi — erau şerbi la feudali şi făceau parte din averea, din *gospodăria moşiei,* ca şi vitele şi uneltele de muncă, aşa încât nu se puteau strămutà din loc.

Feudalii erau şi *moşieri* şi *domni* pe pământul lor, unde toţi erau îngenunchiaţi înaintea lor.

La rândul lor, cei ce aveau pământ pe care nu-l puteau lucrà ori supraveghea şi cari aveau nevoie mai mult de ajutători politici şi militari, dădeau pământ ca feodă. Cu vremea înmulţindu-se legăturile dintre oameni şi făcându-se mai felurite, legătura feodală a fost mai slabă şi mai încurcată, nesfârşite fire supţiri de vasalitate şi seniorie întinzându-se ca o mreajă asupra întregii societăţi. Tot aşa se ajunse a se face ereditare şi toate situaţiile de administraţie, de dregătorie. Statul perind pe încetul şi neputând să apere pe locuitori, aceştia căutau pretutindeni singura formă de viaţă cu putinţă: unirea pe acelaşi pământ a stăpânirii cu autoritatea politică.

IX.

Prefacerile ţerilor desfăcute din Împărăţia lui Carol-cel-Mare.

În anul când *Carol-cel-Gros* a fost silit să se coboare de pe Scaunul său împărătesc, din care nu ştiuse să poruncească cu vrednicie, starea tuturor ţerilor ce ascultaseră cu şeptezeci de ani în urmă, adecă numai cu o viaţă de om înapoi, de Carol-cel-Mare, erà foarte jalnică. Numai pe încetul ele s'au putut întremà şi au căpătat iarăşi pace şi siguranţă, — măcar că nu atâta ca pe vremea Împăraţilor, — supt dinastii nouă.

1. În *Franţa-de-sus,* până la Paris, prădau necurmat *Normanzii;* în *Germania* erà destulă neorânduială, adusă

de oameni neastâmpărați dinăuntru; în *Italia* aproape nu se mai simțiă nicio stăpânire: proprietarii de moșii, feudalii, se

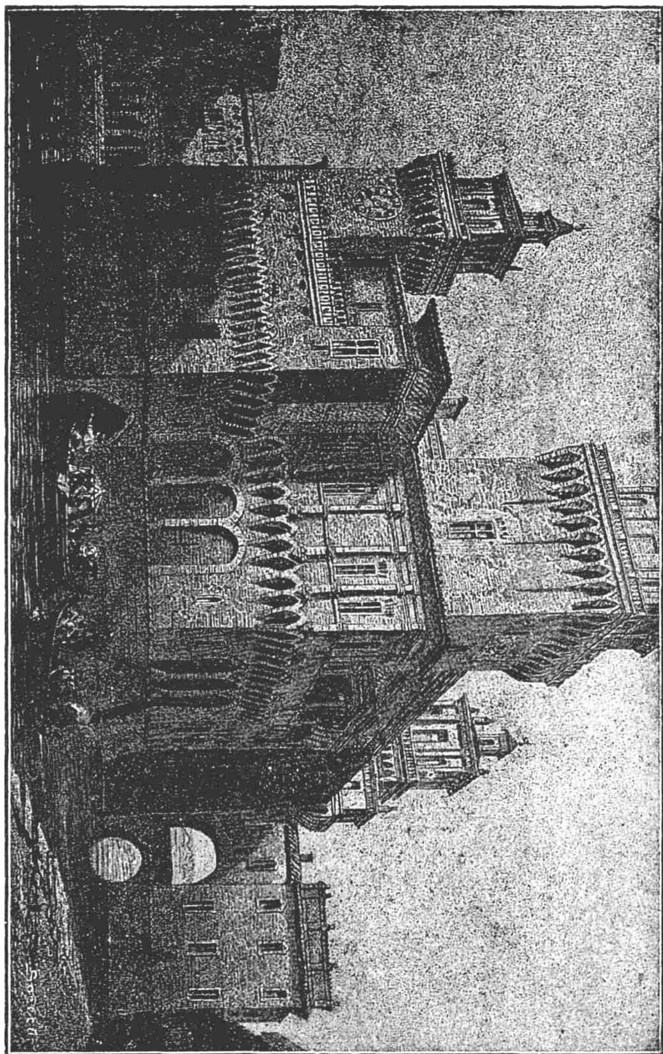

Fig. 7. — Castel vechiu, care s'a păstrat până astăzi, la Ferrara, în Italia-de-mijloc. Zidirea are turnuri cu ferești pe unde se împușcă, puțină lumină și ziduri foarte groase. De jur împrejur s'au săpat șanțuri, și s'a abătut apa în ele. Are intrare numai pe un pod, care se poate ridică de cei din cetate.

închideaŭ în castèle, adecă în case mari întărite și apărate cu șanțuri (cum se înălțau acum în toate părțile), orașele se

încingeau cu ziduri; nu erà altă frumuseţă în ele decât bisericile; în porturi pătrundeau nişte hoţi de Mare din poporul păgân al Arabilor (de care am vorbit mai sus, arătând de unde veniau şi care erà legea lor).

Li se ziceà *Saracini*, şi erau groaza tuturor coastelor italiene şi a insulelor vecine.

Numai Papii, stând în Roma, care nu se mai supuneà acum nimănuia, căpătau tot mai multă trecere pe lângă creştinii din Apus. Nemulţămiţi cu Împăraţii moi şi nepricepuţi, oamenii se deprindeau tot mai mult a se uità, pentru sfaturi şi ajutor, la Papa, în care vedeau vechilul lui Dumnezeu pe pământ. Atunci s'au născocit nişte legi bisericeşti, nişte *canoane*, care spuneau că oricine trebuie să se supuie întâiu Papei şi pe urmă Puterilor lumeşti, că Papa este mai presus decât Împăratul. Pe atunci a trăit Papa Nicolae I-iu, cel mai mare Papă dela Grigorie I-iu, căruia i s'a zis cel Mare şi Sfântul (Grigorie păstoreşte dela anul 590). Bisericile din fiecare ţară, orânduite în chip de Mitropolii, se deprinseseră a ţineà în seamă totdeauna poveţele venite din Roma.

Grigorie erà din aristocraţia romană, bogată şi deprinsă la luptă, şi nu un om de rând, cum au fost cei mai mulţi dintre Papi. Primise o cultură aleasă, care se vede şi din frumuseţa scrisorilor şi altor opere ale lui (i se zice şi Grigorie Teologul, şi scrierile lui au fost traduse şi în greceşte, de Chesarie Daponte, Grec trăind în părţile noastre în veacul al XVIII-lea, şi acesta le-a închinat învăţatului episcop râmnicean Chesarie). Călugăr cu grijă de curăţia sufletului şi trupului său, el a făcut mult pentru răspândirea regulei călugăreşti benedictine. Partea lui în aducerea Longobarzilor şi Anglo-Saxonilor la legea catolică e foarte însemnată.

Grigorie n'aveà, el nu puteà să aibă încă un punct de vedere în relaţiile dintre Biserică şi Stat. Papii din veacul al VIII-lea au fost siliţi de împrejurări să-l aibă. Ei au ajuns la proclamarea împărătească a regelui franc Carol.

Urmaşii Papei Adrian şi lui Leon al III-lea se amestecară, chemaţi şi nechemaţi, în afacerile de gâlceavă şi duşmănie ale urmaşilor marelui Împărat. Putere aveau şi unii şi alţii; oarecare dreptate aduceà înainte fiecare. Toţi simţiau însă nevoie de un *drept superior*, şi pe acesta puteà să-l arăte Papa, care erà „robul robilor lui Dumnezeu“, dar şi acela prin care Dumnezeu grăià oamenilor.

Pe lângă regii din sângele lui Carol, oameni slabi şi împovăraţi de păcate în viaţa lor publică şi privată, cât de sus se înalţă figura lui Nicolae Papa (858-67)! El se simte judecător al lumii, şi prin el trece orice rostire a lui Dumnezeu cu privire la viaţa oamenilor.

Hotare nu poate recunoaşte pentru puterea lui; ele sunt numai semne trecătoare pe care puterea cerească le îngăduie. Nu vrea să ştie nici de o Împărăţie răsăriteană deosebită, cu toate că ea a părăsit prigonirea nelegitimă a icoanelor. El se îndreaptă către orice putere lumească, poruncind, precum orice putere lumească se poate îndreptà la dânsul, rugându-se. O clipă se părea că, prin îndemnurile lui, Bulgarii creştinaţi vor intrà în cuprinsul Bisericii Apusene, singura pe care un astfel de Papă puteà s'o recunoască.

2. Aşa de mult se destrăbălaseră Statele din moştenirea carolingiană (a lui Carol-cel-Mare), încât fiecare loc se gândià numai la primejdia lui. Astăzi o ţară începe un războiu pentru că unuia sau mai multor cetăţeni ai ei li s'a făcut vre-o nedreptate undevà şi Statul de unde a pornit nedreptatea nu vrea să despăgubească şi să împace cinstea jignită. Atunci oamenii din fiecare Ţinut aveau însă numai grija lor. Nu se cetiau cărţi decât de preoţi şi călugări; nu erau şcoli, scrisorile nu mergeau decât foarte rar şi foarte greu dela unul la altul, funcţionari nu veniau, ca azi, dela Capitala ţerii în orice unghiu de ţară. Cei cari vedeau că vorbesc aceiaşi limbă, nu-şi dădeau samă că fac parte din acelaşi popor. Ei nu mai înţelegeau acum ce e un Stat orânduit, cu legile şi cârmuirea lui, după care din vremile cele bune suspinà toată lumea.

Când n'au mai fost Împăraţi, s'au ales *regi,* cari aveau oarecare înrudire cu neamul lui Carol-cel-Mare, căci altfel nu li s'ar fi îngăduit să iea o parte din moştenirea lui. Regii aceştia n'aveau decât mijloacele pe care le avuseră înainte de a se face regi, atunci când erau şi ei printre feudali, şi aceste mijloace, de ostaşi şi de bani, nu erau în stare să ţie sarcina cea grea a unei stăpâniri regale.

Atunci se alcătuiesc de toţi doritorii de stăpânire genealogii care-i fac să se coboare din marele Împărat.

3. În Franţa, până la râul Rin, a luat astfel puterea un

feudal care se bătuse vitejește cu Normanzii, ce năvăliseră pe pământurile lui chiar: îl chemà contele *Odo* (conte, la-

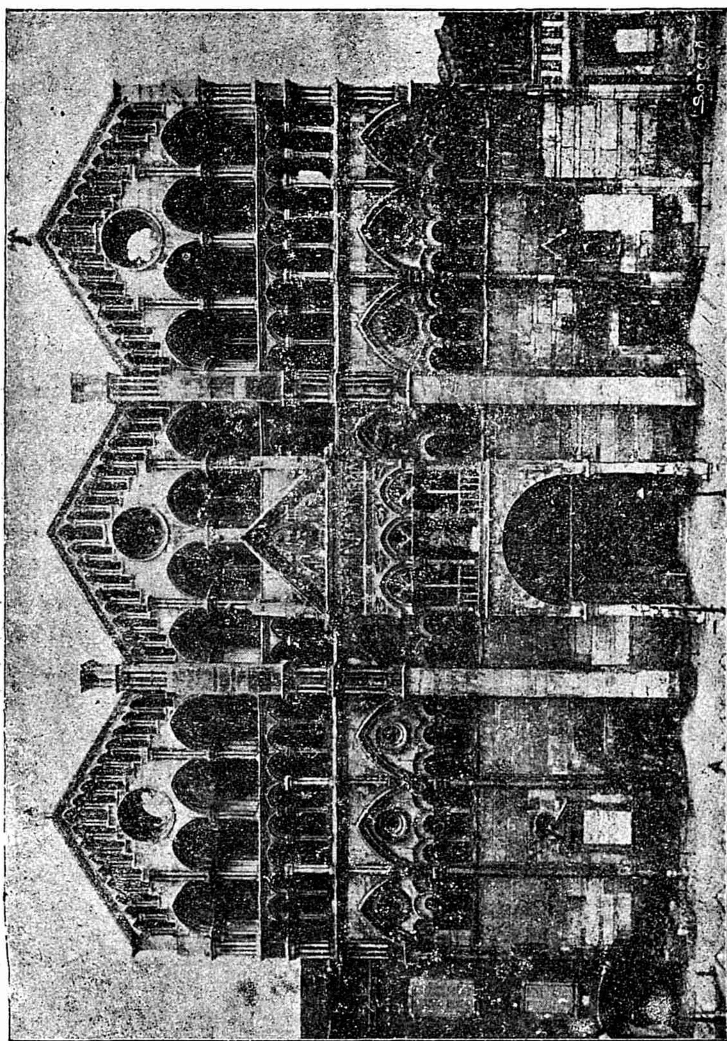

Fig. 8. — Biserică veche, lucrată frumos din marmură: cu ferestuici, stâlpi și statui. Ea este tot la Ferrara.

tinește: comes, erà, cum s'a spus, unul din titlurile dregătorilor lui Carol-cel-Mare; mai sus decât contele erà ducele, lati-

neşte: dux). Dar în părţile din Răsărit erà alt rege, în Burgundia, *Rudolf*. În aceleaşi părţi, dar mai jos, către Mare, se ridică un al treilea rege, *Boso,* care ţineà pe o principesă din neàmul lui Carol-cel-Mare. Niciunul din aceştia nu erà rege al cutării sau cutării provincii. Ei îşi ziceau atâta, că sunt regi, şi hotarele regatului lor atârnau dela puterea cu care învârtiau sabia şi dela norocul lor: niciodată însă, — cum ştim acum, ei nu puteau să supuie pe locuitori *de-a dreptul* faţă de dânşii. Domnia lor însemnà numai atâta lucru: că un număr de puternici, de *feudali,* se îndatorau, prin *jurământ* sau printr'o recunoaştere *fără* de jurământ, să-i *ajute* împotriva oricui. Ca să fie încurcătura şi mai mare şi povara şi mai grea pe umerii celor slabi şi săraci, câţiva feudali, în fruntea cărora stăteà chiar arhiepiscopul de Rheims (ceteşte: Rens), care erà ca Mitropolitul Franciei, aleseră de rege pe un fiu drept al celui din urmă carolingian, care domnise numai asupra pământului francez: Carol, căruia i s'a zis Prostul sau Slabul de Înger *(Simplex)*.

Carol acesta s'a războit cu Odo, şi a fost bătut, căci erà, cum îi spune şi porecla, un prost. El a avut însă norocul să trăiască mai mult decât duşmanul său mai deştept. Vreme de douăzeci şi patru ani el a fost privit de toţi ca singurul rege francez. În tot acest timp, el n'a putut face nimic, căci n'aveà nici pământurile lui, nici oştirea lui, nici averea lui. Atâta numai i-a îngăduit vremea nepriincioasă şi slăbiciunea lui, că a întărit un tratat (o învoială între două ţeri), prin care a stâmpărat pentru totdeauna pe *Normanzi* (912). O seamă dintre dânşii (căci cei mai mulţi fuseseră aşezaţi în Anglia) luară astfel partea de mijloc a coastei de Miazănoapte franceze, care se numì de acum înainte Normandia, cum se numeşte şi până astăzi.

V. mai sus, p. 40.

Ei aveau în fruntea lor o căpetenie, *Rollo,* căruia regele i-a dat titlul de *duce*. Aceşti Normanzi din Franţa făcură, pe urmă, *două* regate.

Adecă al Angliei nouă şi al celor Două Sicilii,

Zilele din urmă ale lui Carol au fost amare. Feudalii nemulţămiţi cu stăpânirea lui slabă şi ispitiţi de prostia lui, au ales la 922 un rege nou.

Dar, ca să se poată înţelege rostul acestuia, trebuie să vedem întâiu ce s'a făcut până la 922 în celelalte părţi ale Împărăţiei de odinioară: în Italia şi Germania.

X.

Italia şi Germania până la Otto-cel-Mare, Împăratul cel nou.

1. După ieşirea din domnie cu de-a sila a lui Carol-cel-Gros, n'a mai fost Împărăţie *optzeci de ani* în Apus (cât despre Răsărit, unde tot dăinuià Împărăţia romană, cu limbă grecească acuma, o să se vorbească mai departe).

Carol-cel-Gros a fost înlăturat ca nedestoinic de o *dietă* a puternicilor, a principilor,—feudali liberi, cari judecau şi hotărau toate după interesul lor.

Am văzut că în Franţa se ridicase un rege în mijlocul ţerii, altul la Răsărit şi cel de-al treilea tot la Răsărit, către Mare; am mai văzut că pe urmă a venit asupra lor şi un carolingian. În Germania se alesese tot un urmaş de carolingian, *Arnulf*, care şi-a zis şi el rege, fără să însemne rege asupra *cării* ţeri.

Erà de loc din Carintia şi fiu din flori al regelui Carloman. El trăi puţin şi fu abia ascultat de acei cari-l recunoscuseră († 899). Scurtă a fost şi stăpânirea fiului său Ludovic.

Arnulf înţelegeà să fie el mai mare peste toţi regii ceilalţi, fiindcă, atunci când a fost ales el, nu mai erà printre regi nimeni care să fie legat aşa de strâns de neamul lui Carol-cel-Mare. Ţinta lui erà, fireşte, să ajungă Împărat. Ca să fie însă Împărat, îi trebuià să cucerească Italia, căci în această ţară, la Roma, se încoronau, de către Papă, Împăraţii.

Însă și în *Italia* se ridicaseră regi. Carol-cel-Mare păstrase aici împărțirea în ducate pe care o obișnuiau Longobarzii. Ducii dela hotare au ajuns markgrafi și s'au făcut foarte puternici când Împărații n'au mai putut stăpânì Italia. Astfel putură cere domnia markgraful din *Spoleto* (la 120 de chilometri la Nord de Roma), și acela din *Friul*, departe în Alpii răsăriteni, de-asupra Veneției. Arnulf venì peste puțin și el, se încoronă rege în Italia, dar trebuì să se întoarcă în pripă. În urma lui încercă să iea țara și markgraful din *Toscana*. Cel din *Ivrèa*, în Piemont—va să zică al patrulea—, își cercă și el norocul.

În Spoleto erà *Guido*, în Friul *Berengariu* (are și el un urmaș). Încoronarea lui Arnulf se făcù la 896, dar în *Roma*, nu, ca a foștilor markgrafi, în *Pavia*. Markgrafi de Ivrêa și Toscana au mai târziu un rol.

Și parcă nu erà destul atâta. Regii francezi din *Burgundia* se năpustiră și ei asupra Italiei: întâiu cel dela Mare și pe urmă și cellalt (în 921). Unul își pierdu ochii; niciunul nu izbutì să rămâie în Italia, care rămase a lui *Berengariu de Ivrèa*, care nu și-a zis decât rege.

Berengariu fu rege doi ani (950-2) și lăsă drepturile sale fiului său Adalbert. Vom vedeà că acela a fost scos de un rege german, venit de peste munți.

2. Țara erà pe acest timp așa de nenorocită, cum nu mai fusese. Orașele nu mai făceau negoț; feudalii se deprinseseră cruzi și fără credință. Roma se găsià în mâna unor mici stăpânitori din castelele vecine sau din oraș chiar, oameni deosebit de ticăloși; Papii de acum nu mai sămănau cu Papii cei mari, cari întăriseră Biserica și făcuseră ca întreaga lume apuseană să se plece cu evlavie înaintea lor. Puternicii din castele romane îi alegeau dintre ai lor, prin dare de bani și prin groază. Unul dintre dânșii, Formosus, a fost scos din mormânt, din porunca urmașului său: mortul a fost trântit pe un scaun și s'a făcut judecata lui pentru că el ar fi luat fără drept càrmuirea; judecătorii l-au osândit, și, după ce i s'au tăiat două de-

gete, el a fost azvârlit în apele Tibrului. Așa ajunseseră a fi oamenii cari ziceau că stau pe pământ în locul lui Isus Mântuitorul! Cel care săvârșise această ticăloșie, Papa Ștefan al VII-lea, perì strâns de gât în temniță.

Formosus părtenise în lupta pentru coroană pe Arnulf, și, acesta fiind înlăturat, markgraful de Spoleto se răzbună, ajutat de nevrednicia unui urmaș mișel al Papei, asupra trupului celui ce-l înlăturase.

3. Hotărât că erà nevoie ca străinii să vie în Italia s'o curățe de păcate și s'o învețe, stăpânind-o. După amestecul în Italia al regilor dela Miazăzi și moartea lui Odo, cele mai multe drepturi de a cere coroana împărătească le aveà Carol; dar acesta era prost. La 922, *Robert,* fratele lui Odo, se ridică asupra lui: el erà duce al Franciei din mijloc, deci al Franciei în cel maĭ adevărat înțeles.

Robert avea așa-numita Île-de-France. În evul mediu *insulă* se zicea și pământul cuprins între râuri. Aici râurile sânt: Seina, Marna, Aisne-Oise, Ourcq.

El perì în luptă. Ginerele mortului fu ales rege: îl chemà *Radulf* și erà și el duce, în Burgundia (ducatul acesta e deosebit de *regatul* burgund). Carol fu prins, și nu mai ieșì dela închisoare. După moartea lui Radulf însă, fiul lui Carol fu adus din Anglia și domnì ca vai de capul lui; fiul acestuia a domnit tot așa de greu.

Ludovic cel adus din Anglia se și zice de aceia *Ultramarinus,* „de peste Mare". Și el și fiul său au avut Domnie lungă. Necontenite certe cu regii, rudele lor, de peste Rin, cari căutau să se amestece în afacerile franceze, îi ocupă fără folos. Țara abia îi ajutà în aceste certe

Cu Lotar, care murì foarte tânăr, se stinse neamul lui Carol-cel-Mare (afară de un unchiu al mortului). Atunci fu ales ca rege, la *987,* nepotul de fiu al regelui Robert, *Hugo, fiul lui Hugo-cel-Mare.* I se zicea *Capet,* și dinastia întemeiată de dânsul se chiamă a *Capeținilor.*

E cunoscut cuvântul unui nobil care, întrebat de Hugo cine l-a făcut dregător al regatului, răspunse: „Și pe tine cine te-a făcut rege?".

Data aceasta n'a fost măcar, ca la trecerea dela Merovingieni la Carolingieni, o întrebare a Papei și o hotărâre formală a lui în folosul dinastiei celei nouă. Acum feudalii hotărau de toate, și ei schimbau după voie firma regală.

4. Când Hugo I-iu luă coroana franceză din bunătatea feudalilor, era acuma, de douăzeci de ani, şi o nouă Împărăţie romană. O întemeiaseră regii din Germania, cari se priviau ca moştenitori mai drepţi ai lui Carol-cel-Mare. După fiul lui Arnulf, urmară doi regi germani. Amândoi fuseseră întâiu duci: unul în *Franconia*, altul în *Saxonia*. Acesta din urmă fu întemeietor de dinastie, căci după el stăpâniră urmaşii săi. Cel d'intâiu dintre dânşii se chemă *Otto*. Era un om voinic, deştept şi îndrăzneţ, cum nu se mai văzuse dela Carol-cel-Mare.

Conrad de Franconia (deci din partea apuseană a moşiei france) a fost ales în dietă şi de Suabi, Bavarezi şi Saxoni *(911)*. În şepte ani ai vieţii lui ca rege, el n'a domnit, ci a prezidat o ordine politică deosebită, care din punctul de vedere roman ori modern e anarhie. Alegerea lui Henric, duce de Saxonia, zis Păsărarul, se făcu de mai puţini puternici ai Germaniei, împărţite între duci şi alţi feudali. A fost recunoscut cu greu, mai ales în Lotaringia. El a strămutat puterea regală germană pe baza ei teritorială cea mai firească şi mai solidă. Fiul său Otto s'a folosit de stângerea familiilor ducale, şi, păstrând Franconia pentru sine, împărţi celelalte ducate la rude. Acestea dădură însă dinastii ducale tot aşa de cerbicoase ca şi cele vechi.

Otto I-iu începù să domnească în 936. Tatăl său, Henric, zis Păsărarul, fiindcă-i plăcea vânatul de pasări, deschisese pentru Otto drumul către faptele mari. Pe atunci neamul sălbatec al *Ungurilor* sperià toată lumea apuseană. Înrudiţi şi cu Finii (din cari fac parte azi ţeranii din Finlanda rusească şi Laponii din Nordul Suediei) şi cu Hunii, — vânători sălbateci cari întrebuinţau săgeţi cu vârful de os, Ungurii se aşezară în ţara dunăreană, unde stau şi până acum. De acolo ei se aruncau aproape în fiecare an asupra vecinilor. Prădăciunile lor s'au întins, tocmai ca şi ale Hunilor, asupra Împărăţiei de Răsărit, asupra Europei de mijloc, asupra Franciei şi asupra Italiei.

Hotărât nu se poate spune când au venit Ungurii. Atunci însă ei n'aveau cultură, şi trupul lor păstrà înfăţişarea urâtă a raselor hunice. Aşezându-se însă între Slavi şi Români, ei şi-au înfrumuseţat şi înobilat alcătuirea şi, în acelaşi timp, au învăţat viaţa plugarului şi locuitorului de oraş.

Aceasta însă mai târziu numai. Abia în vremea regelui Ştefan, care căpătă Coroana Ungariei pe la anul 1000 în feudă dela Sfântul Scaun, ajungând rege „apostolic“ al Ungariei, întră acest neam maghiar în faza de cultură. Până atunci erà asemenea Hunilor şi Avarilor, veşnic în rătăcirea războinică după pradă.

Datoria de a-i oprì pe Unguri o aveau regii germani, şi, silindu-se din răsputeri, Henric îi bătù la *Merseburg* (iar Otto însuşi îi răpuse într'o a doua luptă).

Aceasta se dete lângă Augsburg, în August 955. De atunci Ungurii cad în sfera de înrâurire *politică şi religioasă* a Germanilor, după ce primiseră înrâurirea culturală slavo-românească, şi înainte de a căpătà lela Papă *legitimarea* stăpânirii dinastiei lor arpadiene, care pornià dela căpetenia de năvălire, mai mult fabuloasă, Arpad.

Otto ştiù să-şi asigure hotarele de către toţi cei de prin prejur. În Franţa-şi mărită două surori, după regele Ludovic cel adus din Anglia şi după Hugo-cel-Mare, tatăl regelui Hugo; într'un războiu cu Francezii, el biruì. Ocrotirea lui poruncitoare se întinse asupra ţerilor slave ce se alcătuiseră la Răsărit şi la Miazăzi de Germania; *Polonia* sau Ţara Leşească, şi *Boemia,* Ţara Cehilor. *Danezii* nu cutezară să-l supere. Pământul *Slavilor dela râul Elba* se făcù al Germanilor, şi aici se întemeiè „margenea“ (Marca) *Brandenburgului,* după numele unei cetăţi slave. El sfărmă împotrivirea celorlalţi duci din Germania, şi puse în loc rude de-ale sale.

În Italia el venì întâiu în 951, şi luă de nevastă pe văduva unuia din regii italieni, umilind pe cei doi cari trăiau. Peste zece ani, se coborî din nou aici. Cei doi regi fură goniţi. *Otto se încunună Împărat.* În Roma desfrânată, făcù linişte şi puse Papi cinstiţi şi cu viaţă curată.

Principesa italiană se chemà Adelaida. Căsătoria lui Otto (a doua) cu dânsa se făcù la 951 în Pavia. Fusese chemat de cei ce se luptau pentru tron.

Peste unsprezece ani abia se întoarse din nou şi fu încoronat la 2 Februar *962,* înlăturându-se definitiv Berengariu, ultimul rege italic. Papa Ioan al XII-lea, din nobilimea romană. i-a pus coroana pe cap. De oare ce însă el nu se arătà credincios noului stăpân, fu depus

din porunca acestuia. De mai multe ori Otto înfrânse pe Romani, cari nu voiau să păstreze ori să primească pe Papii lui.

În sfârşit, Otto intră în legătură cu Împărăţia de Răsărit, şi dădù de nevastă fiului său Otto al II-lea pe o principesă bizantină. Fiul acestuia a fost Otto al III-lea, care trăì până după anul 1000.

Fata de Împărat răsăritean, Theophanò, nu-l avù de socru pe Otto I-iu decât un an, căci el murì în 973.

Cât despre Otto-cel-Mare, el se stinsese abia zece ani după ce făcuse iarăşi să fie o Împărăţie apuseană.

XI.

Împăraţii din neamul lui Otto-cel-Mare.

1. Împărăţia pe care o întemeiase din nou Otto la anul 962 se chemà Împărăţie *romană,* şi ţinta Împăraţilor celor noi erà sa stăpânească tot atâta cât şi vechii Împăraţi ai Romei. Dar, ca să-şi atingă această ţintă, ar fi trebuit supunerea din partea regilor ce domniau în deosebitele ţeri. Mai trebuià, pe urmă, ca Papa să nu mai ceară dreptul de a călăuzì şi pedepsì pe orişicine.

Dar regii şi Papa s'au împotrivit.

Întâiu se cuvine să se vadă care au fost faptele regilor europeni până la 1050, adecă în cel d'intâiu veac al Împărăţiei celei de-a doua din evul mediu.

Cel mai puternic din regii Apusului erà *regele Franciei.* E adevărat că el nu-şi aveà ţara în mână, ci se răzimà numai pe ajutorul, dat de bună voie, al unora dintre feudalii francezi. Dar, oricum, el găsià mai mulţi credincioşi printre aceştia decât Împăratul în Germania lui, unde erà şi el rege: fiindcă niciunul din urmaşii lui Otto I-iu n'a putut stăpânì aşa de bine ducatele. Şi apoi mai erà ceva: nici ducii nu aveau la îndemână toate puterile din

Ținutul lor, ci și ei atârnau de feudalii mai mici, și chiar de cei mai mici. Stăpânirea peste oameni erà cu totul sfărâmată în Germania, pe când în Franța puterea toată se strânsese numai în câteva mâni de feudali puternici. De alminterea, cei d'intâiu Capețieni au avut răbdare și n'au pripit lucrurile; ei s'au mulțămit să încheie legături de familie cu feudalii fruntași și să-și întindă moșiile, din care culegeau bani și oameni. Numai supt Ludovic al VI-lea, tocmai în veacul al XII-lea, regele din această țară s'a pus în mișcare ca să-și câștige țara *pentru dânsul*. Dar, așa cum erà Franța, ea nu voià să primească epitropia germană, ci împotriva Împăraților regele și feudalii erau totdeauna gata să se unească. E totdeauna un lucru de laudă când un popor uită toate dezbinările sale înaintea străinului: poporul acela are un viitor mare. Așa să fim și noi!

2. În Peninsula Iberică se întemeiau iarăși regalități neatârnate. Știm că, dintre barbari, s'au așezat acolo *Visigoții*. Bizantinii, adecă Romanii de Răsărit ai lui Iustinian, am văzut că nu i-au putut sfărmà, cum au sfărâmat pe Ostrogoții din Italia. Dar peirea li-a venit peste un veac și jumătate dela Arabi. Arabii din Africa de Miazănoapte, ajutați de o mulțime de *Mauri*, poporul smolit la față care s'a alcăturt din amestecul negrilor localnici cu multe alte neamuri, au năvălit în Spania. Ei săvârșiau astfel ca o răzbunare pentru trecerea Vandalilor din Spania în Africa. Generalul *Taric* a învins pe Visigoți la *Xeres-de-la-Frontera* (cetește: Heres), în anul 711.

Arabii au încercat să iea și Francia, dar am văzut că maiordomul Carol Martel li-a ieșit înainte. Carol-cel-Mare, nepotul de fiu al lui Martel, a găsit pe Musulmanii din Spania slăbiți și a statornicit pe pământul lor una din *mărcile* Împărăției sale.

Provincia carolingiană nu s'a întins mai departe decât râul Ebru, ea erà cuprinsă între Pirinei și Mare. Această parte răsăriteană a Spaniei, cu prelungirea ei peste Ebru, are un caracter deosebit de restul Peninsulei. Mai romană decât Ținuturile din lăuntru, cârmuită apoi de

Bizantini şi, în sfârşit, de Franci, ea are şi o poporaţie deosebită, vorbind o limbă ce nu se potriveşte cu celelalte dialecte spaniole atâta cât se potrivesc ele între sine. E dialectul *catalan*. Până azi *Catalania* îşi caută altă viaţă politică şi culturală decât provinciile spaniole propriu zise. În evul mediu comiţii de *Barcelona* s'au ridicat mai presus de ceilalţi feudali în mânile cărora ajunsese cu vremea fostul teritoriu franc. Numai în veacul al XII-lea, prin legătură dinastică, acest comitat a fost alipit la regatul Aragoniei, dela hotarul său apusean.

Pe atunci creştinii erau grămădiţi în munţi, unde stăpânià asupra lor un rege căruia i se ziceà al *Asturiilor*. Pe când Arabii se băteau între dânşii aşa cum face orice popor în putreziciune —, regatul acesta se tot întindeà de-a lungul văilor. Capitala lui s'a scoborât la *Oviedo,* apoi la *Leon*. Ţara se numià după numele Capitalei. Un alt regat se întemeiè în *Navara.*

O feudă care se chemà *Castilia* se făcù şi ea stăpânire deosebită înainte de anul 950: un comitat; ea ajunse apoi regatul creştin cel mai însemnat din Spania. După 1030 se desfăcù din regatele acestea, care se uniseră supt acelaşi om, ce a fost un Navarez, regatul de *Aragonia,* către Mare. Războiul cu păgânii urmà necontenit, şi pământurile luate înapoi dela dânşii se înmulţiau zi de zi.

Luptătorii din munţi împotriva Arabilor erau vechii locuitori ai peninsulei, moştenitorii pământului, pe cari nimic nu-i poate înlăturà. Deci sângele lor erà *iber,* ca al Bascilor de astăzi. Poate că însà căpeteniile au fost dintre Visigoţi. Puterea alcătuită astfel a mers apoi la „recucerirea" pământului.

3. Pe la jumătatea veacului al XI-lea se întemeiară însă în Europa şi regate nouă. Două dintre ele le făcură *Slavii,* iar alte două, *Normanzii din Franţa.*

La Răsărit de Împărăţie, *Lehii* dela Vistula avură astfel un regat leşesc al *Poloniei.*

Vechii cronicari poloni începeau istoria ţerii lor cu un şir de regi fabuloşi. Pe la jumătatea veacului al IX-lea se ridicase însă dintre Lehi un *duce,* după norma francă, *Piast,* şi urmaşul acestuia, Ziemovit, stăpânì aproape până la sfârşitul veacului. Nici cu privire la ei însă nu se găsesc adevărate ştiri istorice. Puţin înainte de anul 1000 ducele *Miesko* se făcù creştin, şi anume creştin *catolic.* Fiiul său a fost cel

d'intâiu rege: *Boleslas I-iu.* El întinse ţara lui,—oprită în dezvoltarea ei asupra Slavilor de la Apus prin *germanizarea* acestora, spre Sud-Ost. Aici locuiau seminţii slave, de colorit *rusesc Chievul,* centrul *Rusiei-Mici,* dela Nipru, erà polon, *leşesc,* pe la începutul veacului al XI-lea.

Iar la Miazăzi *Boemia* ajunsese şi ea un regat.

Polonia şi Boemia se aflau amândouă în oarecare atârnare faţă de Împărat.

Boemia e Statul Cehilor. Ei socotiau ca începător al dinastiei lor naţionale pe *Przemysl,* a cărui viaţă e înălţată prin poezie şi încunjurată de negurile legendei Şi aici stăpânitorul se privià întâiu ca un *duce* al Împărăţiei france. Şi aici, ajungând puternic, unul din ei voì titlul de rege; în veacul al XI-lea îl căpătă *Vratislav.*
Regii germani nu puturǎ împiedecà această alcătuire de regat la hotarul lor sud-ostic.

Regatele Normanzilor sunt însă mult mai însemnate, fiindcă Normanzii aşezaţi pe pământul francez erau un popor cu multe însuşiri: viteji, dar foarte cumpăniţi şi cu multă prevedere, ştiind să poruncească şi să se supuie după cum se cuvine, strângători şi economi, foarte statornici în urmărirea planurilor lor. În ceia ce priveşte îndrăzneala unită cu meşteşugul cârmuirii ţerilor, n'a mai fost în tot evul mediu un popor ca dânşii.

A. Ei supuseră întâiu *Anglia.* Acolo ştim că Anglo-Saxonii veniseră asupra Romanilor şi Celţilor. Ei făcuseră şepte regate, care se contopiră apoi într'unul singur, supt regii din Wessex (adecă ţara de *Apus* a Saxonilor). Între aceşti regi, a fost unul vestit, care a trăit pe vremea lui Carol-cel-Mare şi a fost prieten cu Împăratul: *Egbert.* Regele se ajutà în cârmuire cu sfatul unor fruntaşi cari se ziceau „înţelepţi", iar adunarea lor se chemà „adunarea înţelepţilor".

În limba anglo-saxonă se zice *witenagemot.* Clasele erau ca şi la ceilalţi Germani, cu nume dialectale deosebite. Regatele se împărţiau în *comitate (shire,* cet.: şair). Pentru alte lucruri privitoare la Anglo-Saxoni, v. şi mai sus.

Anglo-Saxonii se făcuseră creştini încă de pe vremea lui Grigore I-iu Papa, care a trimes la ei clerici să li strice

idolii. Mănăstirile lor, ca şi mănăstirile din Irlanda vecină, erau vestite pentru scrisoarea frumoasă şi cunoaşterea limbii latine. Apoi năvăliră Nortmanii, cari pustiiră grozav această ţară. *Alfred*, care a fost un rege mare (la sfârşitul veacului al IX-lea şi începutul celui al X-lea), n'a putut să-i gonească, ci-i îngădui ca vecini. După moartea lui, ei înaintară aşa de mult, încât la 1015 regele Angliei erà Nortmanul *Kanut* (Knud), zis cel Mare.

Canut e una din cele mai mari figuri regale dela începutul evului mediu. Pe urma lui Alfred, fiul şi nepotul său urmaseră lupta cu Danezii năvălitori. Peste puţin vechea şi noua seminţie germană se amestecară vorbind în acelaşi fel limba naţională. Concentrare regală, cultură, legătură cu dinastiile de pe continent deosebesc Domniile stăpânitorilor din veacul al X-lea.

O nouă copleşire daneză la sfârşitul acestui veac, supt slabul Aethelred, nu putù fi înlăturată printr'un sângeros măcel al căpeteniilor. Svend, rege danez pribeag, alergă să răzbune pe ai săi, şi Aethelred fugì în Normandia, de unde erà soţia sa, Emma. Peste puţin fiul lui Svend, Canut, ajunse rege.

În curând căpătă prin moştenire (1018) şi *Danemarca*, şi la 1028 el smulse şi *Norvegia*. Erà bun creştin şi credincios vasal pentru Papă. A stăpânit, nu ca barbar, ci împărăteşte.

După dânsul însă dinastia cea veche se întoarse. Dar un fiu de conte luă puterea fără drept, şi atunci venì din Franţa, fără să aibă nici el mai mult drept, ducele Normandiei, *Gulielm* (franţuzeşte : Guillaume, englezeşte : William). Într'o singură luptă mare, la *Hastings*, în *1066*, el supuse ţara.

În Anglia se întemeiè astfel *un regat nou*. Regele vorbià franţuzeşte şi aveà pământuri în Franţa. Ba încă, atunci când se suì pe Tron *Henric al II-lea*, al cărui tată erà conte de Anjou, în Franţa, pământurile acestea se înmulţiră şi mai mult. Feudalii fură mai toţi Normanzi, şi atârnau cu toţii de rege, care li dăduse moşiile lor cele multe şi mari. Numai pe încetul s'a alcătuit limba engleză şi poporul englez.

Limba engleză căpătă întrebuinţare oficială numai în veacul al XIV-lea.

B. Cu vre-o treizeci de ani în urmă, alţi Normanzi merseră în Italia-de-jos, unde dregătorii bizantini, rămaşi de

pe vremea lui Iustinian, se băteau cu Arabii. Ei fură tocmiți ca ostași. Peste puțin însă cerură țara pentru dânșii; bătură și pe Greci, și pe Papa, și pe Arabi. Și insula Sicilia ajunse a lor. Așa se întemeiè regatul normand al *Siciliei*: cel d'intâiu rege a fost *Roger I-iu*, în 1130. Până atunci fuseseră numai comiți și duci, între cari se împrăștià puterea.

XII.

Lupta Papei cu Împăratul pentru puterea cea mare asupra Lumii.

1. Papii de pe vremea lui Otto I-iu fuseseră niște oameni netrebnici, dar Împăratul pusese în locul lor clerici curați, dintre Germani. Obiceiul de a se hotărî de către Împărat cine va fi Papă, s'a păstrat și pe urmă. Papii numiți astfel au fost toți buni, dar felul lor de alegere nu se potrivià cu legăturile bisericești, cu canoanele adecă. După canoane, episcopul unui oraș trebuià să fie ales de oamenii din acel oraș : Papa erà episcop de Roma, deci trebuiau să-l aleagă Romanii, nu *Împăratul* roman. Se mai facuse datina ca la alegere să iea parte întâiu clericii, și în fruntea clerului din Roma stăteau preoți și diaconi, cari poartă și astăzi titlul de *cardinali* (ei se îmbracă în haine roșii la serbători și poartă o pălărie roșie cu margenile foarte late și cu canafuri de aur).

O bucată de vreme, Papii au fost prea slabi ca să se plângă de amestecul Împărăției în lucruri care n'o priviau pe dânsa. Dar mai pe urmă o mișcare mare se făcù în sufletul unei părți din cler. Pâuă atunci fuseseră episcopi și stareți cari mergeau călare la războiu și tăiau cu sabia; ei se gândiau numai la dregătoriile lumești, la bogăție, la stăpânirea de moșii și nu se deosebiau nici în haine și nici

în purtări de nimeni; episcopii își luaseră voie să se însoare: ei căutau să lase episcopiile fiilor lor.

2. Atunci unii dintre călugări se gândiră că Dumnezeu nu vrea o viață ca aceasta. În Franța se întemeiè mănăstirea *Cluny* (cetește: Clĭuni), care ajunse o adevărată școală de călugărie luminată și împodobită cu bune purtări. Tot mai multe mănăstiri se întemeiară și aiurea după chipul și asămănarea acesteia. Înalți clerici împărtășiră părerile acestor călugări. Cei atinși de duhul cel nou cereau o luptă înverșunată împotriva orișicui, numai să se facă din Biserică icoana lui Dumnezeu pe pământ.

Mănăstirea Cluny a fost întemeiată de un mare feodal la începutul veacului al X-lea. Și viața de pustnicie luă în acest timp un nou avânt.

Înoitorii doreau următoarele lucruri, care atârnă unele de altele: Episcopii și preoții să nu mai aibă femei. Cei d'intâiu să nu mai fie puși cu de-a sila de feudali, de regi și de împărați, ci să fie aleși după canoane de clerul și de poporul din orașul lor. Să fie blăstămat și scos din Scaun episcopul care va dà bani ca să fie ales (un păcat care se chemà *simonie*, după Simon Magul, din Biblie). Papa să fie ales de cardinali, și poporul din Roma să arăte prin strigăte de bucurie că primește și el. Biserica orânduită astfel din nou să fie stăpâna lumii, și oricine să asculte de dânsa. Ea să cârmuiască toate în numele lui Isus și în al apostolului Petru care se socotià a fi fost cel d'intâiu episcop din Roma. Cine nu se va supune, să fie excomunicat. Aceasta însemnà că el nu va puteà să între în biserică, nici să se spoveduiască și să se împărtășească; toți trebuiau să se depărteze de el, ca și cum ar fi fost bolnav de ciumă, căci altfel și ei cădeau supt aceiași pedeapsă.

În fruntea acestei mișcări a stat călugărul Hildebrand, care s'a numit ca Papă: *Grigorie al VII-lea.*

Activitatea lui a fost pregătită de a unui *Grigorie al VI-lea,* care fu înlăturat de Împăratul *Henric al III-lea,* de a unui *Leon al IX-lea* († 1054), Alsacian de nație germană, fost episcop în Franța, a unui *Victor al II-lea,* tot German, a unui *Nicolae al II-lea,* Italian din Sa-

voia, care nu în zădar luasę numele reprezintantului de odinioară al pretenţiilor papale asupra stăpânirii lumii întregi, şi chiar a unui *Alexandru al II-lea.*

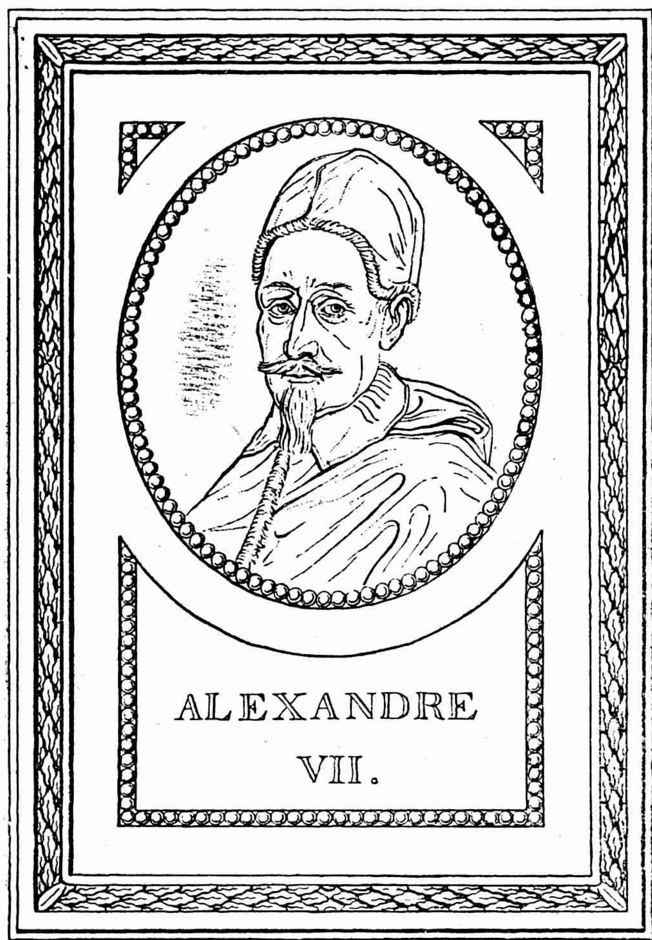

Fig. 9. — Un Papă: Alexandru al VII-lea. A fost în vremi mai nouă, şese sute de ani după Grigore al VII-lea, dar îmbrăcămintea veche era tot aşa cum se vede aici. Papii cei vechi nu purtau barbă, ci umblau raşi.

Grigorie al VII-lea eră de loc din Toscana. N'aveă mare înfăţişare: eră un om de mijloc, fără niciun fel de strălucire. Nu eră

niciun mare mare învățat, niciun mare cuvântător. Dar aveà o minte îndrăzneață și voință nestrămutată.

Cu toate că nu căpătase nicio dregătorie mare, nefiind nici episcop, nici stareț, nici om de Curte pe lângă Papă, el a făcut să fie aleși mai mulți Papi cari erau hotărâți să aducă la îndeplinire dorințile arătate mai sus. S'au adunat la Roma multe soboare care au luat hotărâri de curățire a Bisericii.

Dar erà greu ca aceste hotărâri să se prefacă în fapte. În Italia chiar, unii episcopi erau printre acei ce voiau să nu se schimbe nimic. Arhiepiscopul din Milan văzuse totdeauna cu ochi răi creșterea puterii Papilor. În Germania, toți episcopii însurați, toți episcopii funcționari erau împotriva acestor măsuri. Atunci Hildebrand s'a lăsat să fie ales Papă ca să ducă el însuși lupta cea primejdioasă (22 April 1073). El găsì în fața sa firește și pe Împărat.

Acesta erà *Henric al IV-lea,* fiul lui Henric al III-lea, care fusese un stăpânitor foarte puternic, dar murise înainte de vreme și-și lăsase fiul nevrâstnic.

Henric, care încercase a face cluniaci m moderat el însuși, pentru a nu-l mai puteà face clericii fanatici, se stin e încă din 1062. Văduva lui, ap i episcopi, cu Anno de Col nia în frunțe, cârmuiau Împărăția. Peste trei ani, Henric al IV-lea erà însă major.

Henric fu crescut cu totul neîndestulător: timp de câțiva ani Germania clocotì de certe. Erà un om pornit, care se trufià peste fire într'o zi și apoi se umilià peste măsură în ziua următoare. În legaturile cu oamenii, erà nestatornic și jignià adesea fără cuvânt, așa încât nimeni nu l-a iubit în adevăr. Soția sa, Praxedes, o principesă din Rusia, l-a părăsit, fiii săi Conrad și Henric s'au sculat împotriva lui. El n'aveà un scop lămurit pentru care să lupte, și nu găsià niciodată drumul cel drept ce duce la biruință.

Întră îndată în ceartă cu Papa cel nou, care se alesese fără să se fi făcut vre-o întrebare în Germania. Henric nu stătù pe gânduri să adune un sobor în țara sa și să-l facă a hotărî că Grigore nu e vrednic să mai steà pe

tronul Sfântului Petru. Dar el nu cuteză încă să-i dea un urmaş. Grigorie excomunică atunci pe Henric.

Încă din 1075 Henric dădeà luptă lângă râul *Unstrut* Saxonilor, cari se răsculaseră faţă de tendinţele de cotropire regală ale noului stăpânitor.

Prilejul certei cu Grigorie a fost *afurisirea* arhiepiscopului de Milan de către acesta şi înlocuirea acestui prelat; Henric îşi *numì* şi el arhiepiscopul. Sinodul pentru scoaterea lui Grigorie, Papa încălcător al drepturilor împărăteşti, se ţinù la *Worms*, în 1076.

Acesta se găsì prin această măsură în cea mai mare primejdie. Încă de mai înainte, *Saxonii,* adecă locuitorii ducatului Saxoniei (Henric erà însă din Casa ducală de *Franconia),* se răsculară împotriva lui. Episcopii şi fruntaşii feudalilor germani se gândiau acum să aleagă alt rege şi puseră lui Henric un nou soroc până la care să se împace cu Papa. El trebuì să alerge în mijlocul iernii în Italia, şi Grigorie nu-l scoase de supt afurisenie decât după ce Împăratul împlinise în ger, afară, cu picioarele goale, ceremoniile de pocăinţă ce se cerêau ca să se poată întoarce cineva în Biserică. Aceasta e întrevederea dela *Canossa,* în *1077.*

Dar o adunare germană alese totuşi un alt rege, *Rudolf de Suabia,* cu care se luptă Henric mai mulţi ani de zile, până ce duşmanul său căzù într'o luptă.

Lupta din 1080 fu pierdută de Rudolf şi pentru că el ajunsese a fi numai contra-Împăratul Saxonilor singuri.

Atunci se proclamâ iarăşi un rege nou. Henric putù să vie însă în Italia, să puie în Roma un Papă ales de dânsul şi să facă pe Grigorie al VII-lea a se aşeză la Normanzii din Sicilia, unde şi murì.

Germanul Wibert luă numele de Clement al III-lea. Grigorie nu cuteză a stà în Roma, unde venise să-l afle,—după plecarea lui Henric, încoronat de Papa Clement, Robert, ducele Normanzilor. Noul rege german erà Herman de Luxemburg, din ţerişoara de lângă Rin, între Germania şi Franţa de astăzi. El perì într'o luptă cu un duşman personal, la 1088.

Dar, cât despre aceasta, el nu erà încă biruitor. Papa cel nou, pus de dânsul, n'a stăpânit niciodată cu adevărat. Germania a stat tot împărțită; fiii lui Henric s'au unit cu prigonitorii lui. El fugì la urmă și se stinse în sărăcie, la Liège (cetește: Liej), în Belgia de astăzi, ca și cel mai nenorocit dintre oameni.

Cu prile'ul celei de a doua călătorìi italiene, împotriva Papei *Urban al II-lea*, Francez de naștere, se răsculă Conrad, fiul Împăratului. Papa ramase prin aceasta atotputernic. Răscoala celui de-al doilea fiu, *Henric*, silì pe Împăratul excomunicat să părăsească tronul. Moartea fugarului se întâmplă la 1106.

Abia la 1122 încheiè *Henric al V-lea*, fiul și urmașul lui Henric al IV-lea, învoiala *(concordatul)* dela *Worms*, prin care dădeà voe Papei ca el să încredințeze episcopilor semnele puterii lor asupra sufletelor: cârja și inelul. Cu atâta însă nu se puteà mântuì o luptă așa de mare.

Henric al V-lea avù în fața lui pe Papa *Pascal al II-lea*, Italian de obârșie. În 1111, după îndelungate negocieri cu dânsul, Împăratul îl luă în captivitate. Pa cal fu silit a lăsà Împăratului dreptul de învestitură cu câr a și inelul, fiind astfel și episcopatul înainte de toate un *benefic u*, o *feodă* dela puterea lumească. Urmașul lui Pascal fu izgonit în Fr nța, și la moartea lui acolo se alese un Papă francez, Calixt al II-lea.

Prin concordat, Împăratului i e recunoaște numai dreptul de a dà prin *sceptru* episcopilor legitimare pentru *a ținea în feodă pământ regal.* Această *învestitură* trebuià să vie *întâi*, pentru a nu se puteà înjosi prin nerecunoașterea împărătească rostul sfânt al *consacrării.*

XIII.

Cum s'au alcătuit cele trei culturi ale lumii: cultura latină, grecească și arabă.

În veacul al XI-lea, la care am ajuns acum, erau trei *culturi* sau trei civilizații pe lume. Cultură sau civilizație se chiamă tot felul de a trăì al oamenilor, atunci când ei

s'au ridicat mai presus de nevoile dobitocești ale vieții, adecă de grija foamei, a setei și a adăpostului. Deci *cultură* și *civilizație* e, de o potrivă: meșteșugul de a clădì, acela de a legà sunetele în chip plăcut, adecă *muzica*, acela de a înfățișà natura, înfrumusețând-o, în *pictură*, acela de a cioplì în piatră și lemn, *sculptură*. Priceperea de a vorbì frumos și de a scrie ales, aceia de a străbate tainele lumii, aceia de a supune puterile naturii, destoinicia de a se cârmuì bine și mulțămitor pentru o cât mai mare parte dintre locuitorii unei țeri, și, nu numai atâta, ci felul de lucru al pământului, negoțul și meșteșugurile, clădirea locuinței, conștiința felului de a se îmbrăcà mai cu gust, de a-și pregătì hrana într'un chip mai sănătos și mai plăcut, acestea toate fac parte din cultura unui popor. Un adevărat popor civilizat sau cult are pe o scară înaltă toate aceste înlesniri, care se câștigă pe încetul, cu munca grea a oamenilor.

Cultura cea bună și folositoare trebuie să fie totdeauna potrivită cu nevoile poporului ce o are. Altfel trebuie să trăiască locuitorul din ghețurile Nordului și altfel acela care e ars de razele fierbinți ale soarelui la Ecvator. Altfel se cuvine să-și îngrijească de trebuinți și gusturi omul alb din Europa și altfel omul negru din Africa. Dar este în cultură și o parte care se împrumută de-a dreptul dela un popor la altul și e potrivită pentru toți: ea arată cum se supune mai bine natura, ca să slujească omului. Toate celelalte părți de cultură se ivesc deosebit, numai la unele popoare; celelalte le ieau dela acestea, dar le schimbă așa cum li vine mai bine.

În veacul al XI-lea erau trei culturi: cultura latină din Apus, cultura bizantină din Răsărit și cultura arabă din același Răsărit. Ele răspundeau celor trei Împărății: Împărăția romană de Apus, a Germanilor, Împărăția romană de Răsărit, a Grecilor, și Califatul, sau Împărăția Arabilor. Pentru fiecare, găsim și o religie deosebită.

1. Arabii erau următorii învățătorilor și povețelor lui

Mohammed. Cât despre celelalte două Împărății, ele erau amândouă creștine. Dar înțelegeau legea creștină *altfel*.

Creștinismul se întinsese în Răsărit și în Apus asupra unor neamuri deosebite, care aveau alte datine și alte aplecări. De aceia încă dela început au fost oarecare osebiri (afară de eresuri). Ele priviau mai ales felul de a se îmbrăcà al preoților (cari în Apus erau, ca și acuma, rași și tunși, purtau pălării și altfel de veșminte), chipul cum se făceà slujba, și chiar cum se săvârșià taina împărtășeniei (la Apuseni se dă azimă, și nu pâne dospită). Erau și deosebiri de credință: astfel Apusenii credeau că, pe lângă Iad și Raiu, mai este un adăpost al sufletelor, Purgatoriul, în care ele se mai pot curățì de păcate prin rugăciunile și milosteniile celor rămași pe pământ; pe urmă ei erau încredințați că Duhul Sfânt nu purcede numai dela Dumnezeu-Tatăl, ci și dela Dumnezeu-Fiul. Dar, chiar între Apuseni, nu erà de la început o înțelegere deplină în ceia ce privește această din urmă credință. Ceia ce a despărțit cele două Biserici, a fost despărțirea tot mai mare între cele două Împărății în care ele se aflau, și pe urmă pofta de a stăpânì pe care o aveau și Papa și Patriarhul grecesc din Constantinopol.

Pe când Împărații din Răsărit stricau icoanele, socotind că e închinare de idoli să se închine cineva lor, Roma a stăruit în apărarea icoanelor. O împăcăciune nu s'a statornicit decât foarte târziu, când, după multe șovăiri, Răsăritenii s'au întors la primirea icoanelor în biserici.

Mai pe urmă, Papa a fost rugat de Împăratul de Răsărit să aleagă între doi Patriarhi ce se luptau pentru Scaunul din Constantinopol. Unul din ei erà un om vestit printre Greci pentru marea lui învățătură și pentru înțelepciunea lui. Îl chemà *Photios* (adecă Fotie), și dela dînsul au rămas multe scrieri. Cei doi păstori mai mari ai Bisericii creștine s'aŭ afurisit unul pe altul, hotărând că sunt nevrednici să mai călăuzească sufletele oamenilor (867—69).

Fotie a fost unul din oamenii cu cari se poate mândrì cultura bi-

zantină în cele d'intâiu veacuri ale evului mediu. Neam de Împărat, desăvârşit cunoscător al culturii timpului, compilator ştiinţific, poet, filosof, orator, el erà mai potrivit decât oricine pentru Scaunul de Patriarh.

Tânărul şef al Bisericii Răsăritului erà în ceartă cu înaintaşul său Ignatie, care fusese înlăturat în chip silnic. Papa fu chemat să se amestece în această ceartă. Nicolae erà, cum s'a spus, un apărător al drepturilor Bisericii romane, Fotie un teolog fanatic, deprins a despreţuì ştiinţa puţină a Apusenilor. El li aduse întâiu mustrarea că au adaus la Crez cuvintele „filioque", prin care se afirmă purcedarea Sf. Duh şi dela Fiul. La o excomunicare pentru uzurpaţie şi nesupunere se putù răspunde astfel cu o excomunicare, mult mai îndreptăţită, pentru erezie.

Fotie fu înlăturat de Împăratul Vasile Macedoneanul. El revenì totuşi peste câţiva ani în Scaunul patriarhal. Şi asupra ruperii legăturilor cu vechea Romă el nu se mai întoarse niciodată.

De atunci Biserica Apusului nu mai avù prietenie frăţească cu aceia din Răsărit. Când Otto I-iu întemeiè o nouă Împărăţie Apuseană, prăpastia se adâncì şi mai mult. Mai venì pe urmă şi planul de schimbări în cler pe vremea lui Grigorie al VII-lea: cu niciuna din cererile preschimbătorilor apuseni nu se puteà împăcà şi clerul răsăritean. Într'adevăr, în lumea grecească erau preoţi căsătoriţi, şi partida lui Grigorie cereà ca niciun slujbaş al altarului să n'aibă alte gânduri decât închinarea la Dumnezeu. Episcopii greci îşi cumpărau Scaunele, şi soboarele romane hotărâseră că acesta e cel mai mare păcat ce se poate face de un cleric. Partidul de curăţire a Bisericii apusene credeà că orice putere de pe pământ trebuie să se plece înaintea Papei, care e cel mai desăvârşit chip al lui Dumnezeu pe pământ: cum puteà Patriarhul din Constantinopol să primească această supunere, când el se credeà mai mare decât orice episcop, căci stăteà lângă singurul Împărat roman *adevărat*?

Dar încă din anul *1054* o solie din Roma venì la Constantinopol şi încercă să aducă pe Greci la dreapta credinţă, aşa cum o înţelegeà Papa. Patriarhul Mihail Kerullarios nu voì să se înţeleagă cu aceşti trimeşi, cari se purtau despreţuitor cu dânsul. Ei plecară afurisind Biserica Răsăritului.

De atunci cele două Biserici au fost *de fapt* necontenit dezbinate.

Supt slabul Împărat Constantin Monomahul se întâmplă că niște trimeși cu scopuri politice ai Papei intrară în discuție asupra dogmei cu Patriarhul, care erà un suflet ambițios și se credeà mai presus chiar de Împăratul. Discuția ajunse la ceartă, și aceasta se mântuì cu obișnuitele afurisenii. Ca și Fotie, Patriarhul Mihail fu scos din Scaun de puterea lumească, și el mântuì într'o mânăstire. Împărații bizantini urmară să aibă legături cu Papa, ca unul ce aveà putere în Apus, iar afuriseniile se adăugiră la altele mai vechi, fără ca această „mare shismă" să fi sfâșiat de fapt, în chip solemn, Biserica lui Hristos în două.

În adevăr unită ea nu fusese niciodată, și din ce în ce mai mult Apusul și Răsăritul, pe care le despărțià în atâtea privinți datina, se deprinseră a trăì deosebi.

Papii cei mari au încercat să *unească* pe Răsăriteni și i-au adus chiar să facă făgăduieli de Unire, dar ele n'au fost îndeplinite. Până astăzi catolicii din Apus și ortodoxii, drept-credincioșii din Răsărit, se privesc între sine ca rătăciți. Biserica de Stat din România e Biserica ortodoxă, fără atârnare însă față de Patriarhul din Constantinopol. Cei mai mulți Români sunt ortodoxi. Însă mulți dintre Românii din Ardeal și Ungaria s'au unit cu Roma la sfârșitul veacului al XVII-lea, și Uniții de azi au o Biserică deosebită, cu un Mitropolit unit, în Blaj.

Deci pe la anul 1100 erau trei Împărați, trei legi deosebite și trei culturi. Afară de dânsele erà Împărăția *chineză*, cu legea ei (în care se contopiau taoismul, confuceismul și budismul) și cu o cultură cu totul deosebită. Dar aceia n'avea legături strânse cu lumea, așa încât nu se cuvine a se vorbì pe larg de dânsa.

XIV.

Deosebirile între cele trei culturi.

1. Cultura *latină* se numeşte aşa după limba pe care o întrebuinţà. Aceasta erà limba latină, a poporului roman şi a Împărăţiei pe care o întemeiaseră Romanii. Mulţi dintre barbari n'au învăţat niciodată latineşte, iar în locurile unde ei s'au amestecat cu locuitorii romanizaţi, adecă în Franţa, în Spania, în Italia, în Reţia (ţară din Alpi, ce se ţine de Elveţia), ei au vorbit limba latinească aşa cum o ştià poporul din acele părţi (amestecată, deci, cu multe cuvinte celtice, iberice, ş. a.). Astfel s'au întruchipat limbile nouă, care se vorbesc în acele ţeri: franţuzeşte, spanioleşte, ş. a. şi care se vorbiau încă din veacul al IX-lea. Dar regii au întrebuinţat totdeauna, în poruncile şi în legile lor date pe pământul ce fusese roman, limba latină, căutând s'o păstreze cât mai curată. Biserica Apusului a păstrat şi ea până în ziua de astăzi, cât priveşte actele solemne ale Scaunului roman şi slujba, limba latină.

În latineşte au scris şi poeţii, în veacul al IV-lea şi al V-lea, apoi dela Carol-cel-Mare încoace; cronicile, adecă povestirea întâmplărilor, s'au alcătuit numai latineşte până după anul 1200.

Veacul al IV-lea şi al V-lea au dat poeţi buni, ca *Sidonius Apollinaris*, din scrisul căruia vedem viaţa în Galia cucerită de Franci, *Claudian*, care a cântat isprăvile războinice şi strălucirile de Curte ale Răsăritului. În *Ammianus Marcellinus* se mai găseşte un bun istoric al epocei năvălirilor.

Apoi cronicele se prefac în scurte anale. Câteva rânduri ajung acelor cari le scriu pentru a povestì înlăturarea ultimului Împărat roman de Apus.

Unii barbari ajung a dà cu timpul povestitori ai vieţii neamului lor, începând dela cântecele şi legendele poporale. Astfel *Iordanes* înşiră faptele Goţilor şi *Paul Diaconul*, mai târziu, ale Longobarzilor; viaţa lui Clovis şi începuturile monarhiei catolice a Francilor le ştim din paginile naive, străbătute de credinţă, ale arhiepiscopului *Grigorie din Tours.* Trecutul anglo-saxon, cuprins şi în analele redactate în limba acestui neam, a găsit un bun păstrător în *Beda Venerabilis.*

Dela un timp literatura istorică se mărgenește la *Vieți de Sfinți*, unele foarte frumos scrise. *Eginhard* și alții vorbesc, în proză și chiar în versuri, de Carol-cel-Mare, de fiul său cel bun și slab. Ultimii Carolingieni din Franța află în *Richerius* (Richer) un scriitor al încurcăturilor în care li-a fost prinsă viața.

Decăderea urmează. Limba latină se face tot mai slab țesută ca sintaxă, tot mai amestecată cu vorbe germanice. Un Împărat ca Otto I-iu, un Papă ca Grigorie al VII-lea n'au avut cronicari vrednici de dânșii. Numai regii francezi din al XII-lea veac găsesc biografi, și *Suger*, abate (stareț) la St.-Denis, locul de îngropare al dinastiei, a dat o bună Viață a lui Ludovic al VI-lea.

Limba poporului slujià doar pentru cântece sau snoave, care nici nu se scriau decât foarte puțin. Predicile în biserică se țineau latinește, măcar că nu înțelegeau cei mai mulți dintre credincioși. Școlile toate erau pentru limba latină: școlile de pe lângă mănăstiri adecă, de oare ce nu erà un Stat care să ție școli, ca astăzi. Când s'au întemeiat pe urmă școli mari, în care se învățau științele înalte, dar mai ales știința despre cele sfinte, adecă teologia, profesorii vorbiau tot latinește.

A rămas vestită Școala lui Carol-cel-Mare, zisă *Școala Palatului*, cu profesori aduși din alte părți. Ea nu dăinuì mult. Peste câteva veacuri numai învățătura înaltă află o vatră statornică în *Universități*.

Universitate înseamnă, supt raportul politic ca și supt cel cultural, o *obște*, o societate, dar una care se bucură de anumite privilegii care-i asigură autonomia, scutirea de amestecul puterii centrale. Profesori, cari veniau liber și erau ascultați liber, studenți, porniți din toate părțile lumii, trăind frățește împreună, dar împărțiți în *colegii* naționale (ceva din această viață trăiește și azi în Universitățile engleze din Cambridge și Oxford), alcătuiau o singură tovărășie pentru știință; ei își aveau datinile, regulamentele, dregătorii, temnițele, răsplătirile. În ele, oricât de mult ar fi fost ocupate la început cu tâlcuirea adevărurilor teologice și cu tălmăcirea lumii în margenile stricte ale credinței, se zbătea gândul omenesc isteț și vioiu, menit să prefacă toate.

Universitatea din Paris are privilegiu dela 1200. Cea din Bologna e mai veche, dar n'a avut aceiasi situație de autonomie.

Deci tot scrisul a fost pentru puțini oameni, și de aceia s'a făcut mai mult știință. Și știința aceia nu erà prea bună, fiindcă nu ajutà pe om la nimic, ci erà numai silință zădarnică pentru a înțelege unele lucruri pe care nu

le poate pătrunde mintea omenească, ce se mulţămeşte în acestea şi cu credinţa.

Aceasta se zice *scolastică*, fiindcă se făceà între păreţii şcolii şi în afară de viaţă.

Zugravii şi săpătorii, meşterii de clădiri lucrau mai mult la biserici. Tot Apusul Europei a fost acoperit de lăcaşuri de toată frumuseţa, care se ridicau mai ales în oraşe, pentru că oraşele se îmbogăţiseră făcând negoţ (mai ales oraşele din Italia şi cele de pe malul german al Rinului). Bisericile se făceau foarte înnalte, şi piatra de pe dânsele erà minunat săpată. De aceia, ca să se poată ţineà păreţii, ei se răzimau pe nişte proptele groase de piatră. Acest stil se zice *gotic*.

La bisericile gotice, cu podoaba nespus de mărunt lucrată şi de o felurime, de o noutate şi îndrăzneală uimitoare, biserici dintre care unele, ca aceia din Colonia, ca Notre-Dame din Paris, sunt mândria marilor oraşe de cultură, lucrau, cu gândul şi la mântuirea sufletelor lor, sute de meşteri zeci de ani, şi une ori chiar veacuri. Multe au rămas neisprăvite, sau abia astăzi şi-au căpătat întregirea.

Îmbrăcămintea s'a schimbat dese ori. Întâiu se purtau haine mari largi, ca pe vremea Romanilor, apoi s'a ajuns la pieptare şi pantaloni; femeile purtau rochii strâmte. Arme de foc nu se întrebuinţau, şi luptătorii se acoperiau cât puteau mai mult cu plăci de fier sau cu cămăşi ţesute din vergi de metal. Ei aveau scuturi frumoase şi steaguri cu stema lor. După fiecare feudal veniau oameni de ajutor (scutari) şi de alaiu. Aceia cari făgăduiau să nu întrebuinţeze sabia lor pentru scopuri rele se chemau *cavaleri:* luându-se după clerici, cari se hirotonisesc unul pe altul, ei se făceau cavaleri dela unul la altul. În loc să-şi puie însă mânile asupra capului, ca la preoţi, ei se atingeau cu latul săbiei pe umăr.

Cavalerul erà un războinic care se îndatorise a-şi întrebuinţà viaţa şi a-şi cheltuì puterile pentru a îndreptà prin vitejia lui ceia ce nu se puteà îndreptà paşnic în ţeri care n'aveau legi, în care respectul de fiinţa omenească erà necunoscut şi abia dacă se simţià în unele inimi mai nobile puţină milă creştină. El nu erà un vagabond îndrăzneţ, ori

un ambiţios neobosit, nici un om fără de rost — cum a zugrăvit apoi, în veacul XVI-lea, pe cavalerul decăzut marele povestitor spaniol Cervantes, ci un îndeplinitor de misiune socială şi morală.

Cu vremea însă cavalerii ajunseră a căută numai lupte, oriunde şi cu oricine, deşi numai supt anumite steaguri. Vechii făcători de pace bună ajunseră astfel a fi uneltitorii războaielor rele. Apărură şi cavaleri cari se gândiau numai la luptă de paradă şi la petreceri.

2. Împărăţia *grecească* a păstrat şi ea orânduirea romană. Limba latină n'a ţinut însă multă vreme.

Pe vremea lui Iustinian erà încă foarte obişnuită limba latină, Ea era favorizată în şcoli, mai ales în cele de drept. Comanda în oaste se dădeà latineşte. Latina rămăsese încă limba tratatelor şi a legăturilor cu străinătatea. Dar alături cu această veche limbă a Statului se ridică limba grecească. Ea află dela un timp întrare şi în legi şi pe monede şi pe peceţile oficiale. În viaţa orăşănească un rol şi mai mare îl jucà limba grecească.

De fapt această limbă nu pătrundeà pentru *superioritatea* ei asupra limbii latine, ci pentru că erà limba *vulgară, de obşte a poporului.* Greceşte a început a se *scrie* în Imperiul roman de Răsărit pentru că în Constantinopol şi în multe Ţinuturi se *vorbià* greceşte. E acelaşi fenomen ca întrarea limbilor italiană, franceză, germană, în locul limbii latine a popoarelor din Apus.

Mult a contribuit la statornicirea caracterului grecesc al Împărăţiei şi faptul că în *Biserica răsăriteană* afară de Armeni limba grecească se impusese încă dela început. Însă limba Bisericii, deci şi *a culturii,* erà pe atunci limba *Statului.*

Barbari noi aŭ năvălit aici, cum vom vedeà, şi ei au dezlipit de Constantinopol tocmai Ţinuturile acelea unde se vorbià limba latinească a poporului (acelea unde s'a ivit poporul nostru).

Aceste părţi sunt ale Dalmaţiei şi Meziei Apusene.

Atunci au rămas în legătură cu Capitala numai Ţinuturile greceşti, ca Grecia, Asia-Mică, insulele, sau acelea care deprinseseră şi limba Grecilor, ca Tracia, Armenia, Siria şi Egiptul, adecă moştenirea lui Alexandru-cel-Mare. Încă de pe vremea lui Iustinian, limba grecească începuse a înlocuì pe cea latină. Mai pe urmă, aceasta a perit cu totul din viaţa

Împărăției. Biserica răsăriteană întrebuință de mult numai limba grecească. De aceia se și zice: Imperiu grecesc, Biserică grecească și cultură grecească. Imperiul și cultura se mai zic *bizantine*, fiindcă se țin strâns de Constantinopol, care se chemă odată Bizanț.

Niciodată însă Imperiul nu s'a zis elin, și Grec eră privit ca un cuvânt de batjocură. Numai după 1260 s'a schimbat în vorba obișnuită numele Statului, dar cel nou eră *Rhomais*, deci tot „țară romană", — cum am zice: România. Apusenii, italienii negustori au făcut *Romania*, iar Turcii năvălitori Rum-ili (*ili* e provincie: așa se ziceà și Asia-Mică romană).

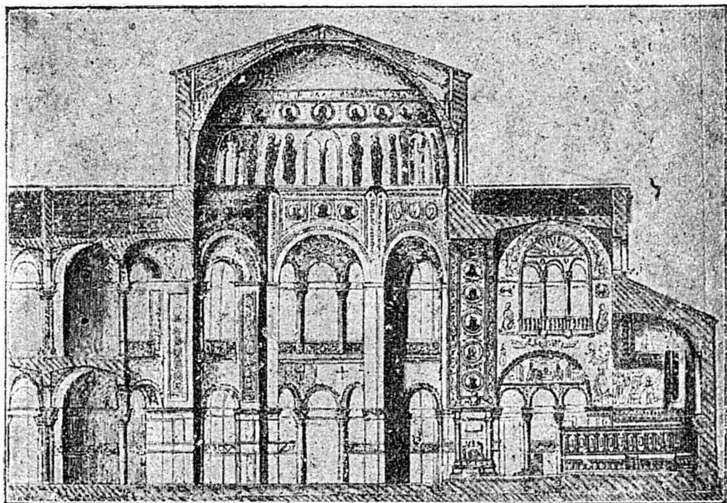

Fig. 10. — Aceasta e biserica Sf. Vital din Ravena, arătată înăuntrul ei. Se vede sus *cupola*, cu sfinții lucrați în mosaic și pietricele colorate, apoi câte două șiruri de stâlpi de-a lungul cerdacelor unde credincioșii stau de privesc slujba.

La Bizantini s'au făcut deci poezii grecești și cronici grecești.

Dela Procopiu, istoricul lui Iustinian, nu mai încetează istoriografia bizantină. Valoarea ei scade însă de pe la 600 înainte. O mare parte din scrisele cronicarilor bizantini s'a pierdut prin urmările hotărârii Împăratului Constantin Porfirogenetul, din veacul al X-lea, de a se *alege* din toată moștenirea literară a trecutului partea care puteà folosì în zilele lui; s'au păstrat excerptele, dar originalele s'au pierdut.

Numai după ce stilul bun grecesc, cugetarea luminoasă antică, vioiciunea de spirit şi graiu au înviat întru câtva în veacul al XI-lea, la şcoala şi supt înrâurirea lui *Mihail Psellos*, cronicile au mai mare întindere, originalitate şi frumuseţă. Dela Teofan ori Teofilact, compilatori naivi, se trece la frumoasa biografie a Împăratului Alexie Comnenul de fiica lui *Ana*, care scrie opera ei de istorie ca un poem, dându-i şi titlul de *Alexias*, „Alexiada".

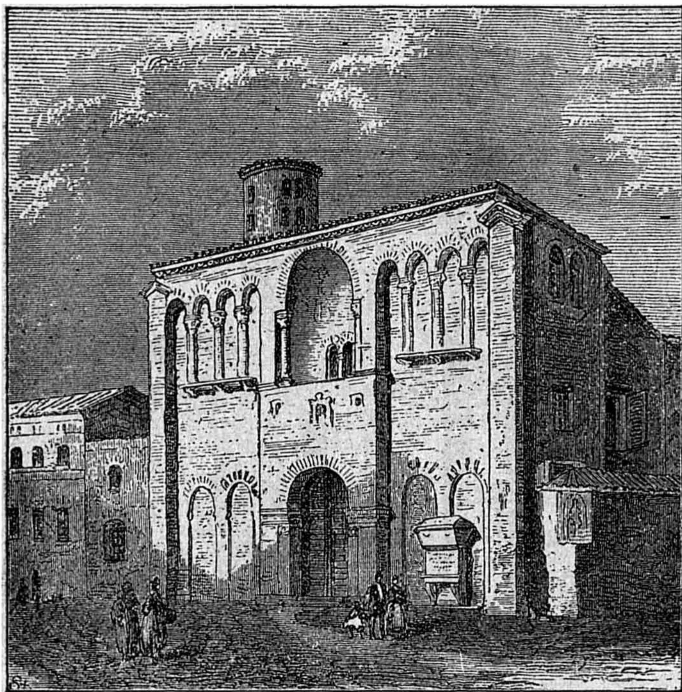

Fig. 11. — Palatul regelui Teodoric din Ravena. E clădit în felul cum se clădiau pe atunci și palatele bizantine.

Poezia nouă grecească, care, în locul *cantităţii* antice, pune ca rost al versului *ritmul*, e în strânsă legătură cu *liturghia*. Un singur poet cu faimă s'a ridicat dintre aceşti autori de imnuri, *Rhomanos* (Romanus).

Cuvântările în biserică se ţineau greceşte. Greceasca aceasta erà mult mai îngrijită decât latineasca pe care o vorbiau şi o scriau Apusenii. Numai de la o bucată de vreme, *Armenii*. din Împărăţie au tălmăcit cărţile sfinte

greceşti pe limba lor. Şcolile erau la mănăstiri. Universităţi ca în Apus nu s'au strâns laolaltă.

Aceasta nu se puteà şi din cauza bănuielii cu care priviau Împăraţii orice încercare de a se întemeià o putere care să nu vie dela ei singuri.

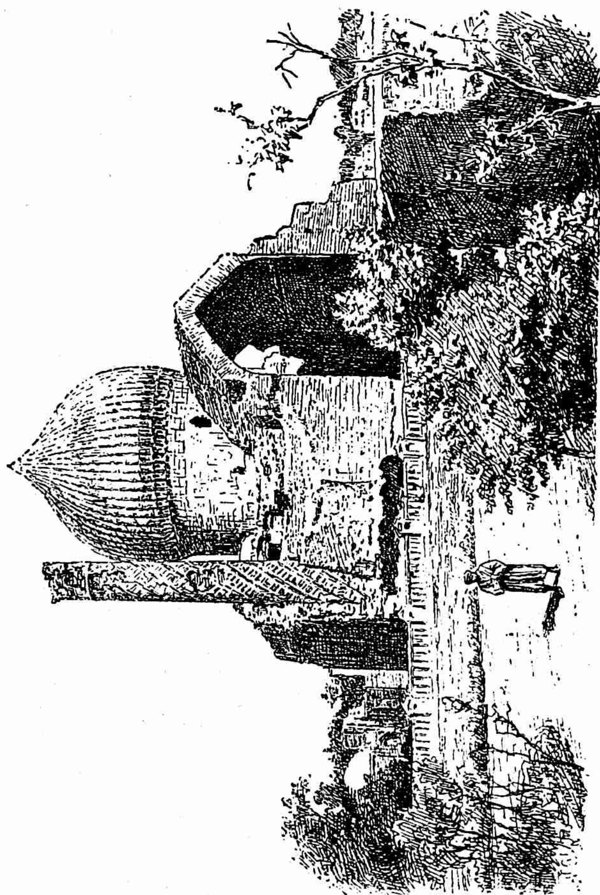

Fig. 12. Aici se văd ruine de moschee din Asia-de-mijloc.

Şi aici pictorii şi săpătorii lucrează mai mult pentru biserici. Biserici nouă se clădesc, dar nu atât de multe ca la Latini. Ele se deosebesc foarte mult de bisericile latine: nu sunt aşa de înalte şi de împodobite prin săparea pie-

trei; legea răsăriteană nu dă voie să se sculpteze chipurile sfinților. Turnurile sunt mai mici, și o cupolă, ca o căldare răsturnată, acopere întreaga biserică, sau părți dintr'însa sunt acoperite cu câte o cupolă.

V. ce se spune mai sus, în cap. V, despre Sf. Sofia.

Îmbrăcămintea se păstrează largă, ca la preoții noștri; armele sunt ca în Apus, dar aici se întrebuințează mai mult săgeata. Nu se pune atâta fier pe trup ca dincolo. Oastea e mai mult călărime ușoară. Un așezământ ca al

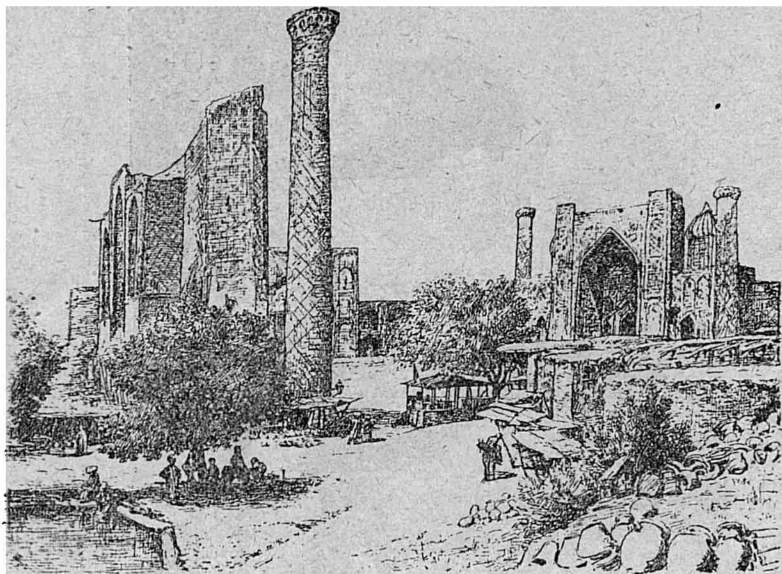

Fig. 13. — Iarăși ruine de moschee din Asia-de-mijloc.

cavaleriei nu l-au cunoscut Grecii. Obiceiurile la ei erau mai stricate: în orașe oamenii sunt moläi și trăiesc pentru plăceri și podoabe.

3. *Arabii* au luat cultura grecească, pe care au găsit-o în Siria și în Egipt, și cultura persană, pe care au găsit-o în Persia. Ei au adus pretutindeni cu dânșii limba arabă, care a fost limba Împărăției, Bisericii și culturii lor. Au îmbogățit însă foarte mult această limbă.

Cultura lor a creat școli foarte multe: mari și mici. Arabii au făcut și cercetări despre om și viață, ca și Grecii și Latinii Dar au fost mai ales oameni practici: noi avem dela ei cifrele de acum, chimia, multe cunoștinți astronomice. Au avut vestiți filosofi, istorici, geografi și matematicĭ, cari au trăit din Spania și până în Turchestanul Asiei. Se pricepeau la lucrul pământului, aducând apa cu meșteșug, la lucrul metalelor și al smalțurilor.

Istoria scrisă de Arabi are mai mult în vedere cronologia exactă ș înșirarea legăturilor dinastice. De aceia nu se poate zice că ei au produs vre-odată un adevărat istoric. Cunoștințele ce lasă despre trecut scriitorii lor sunt amestecate cu poezie de rău gust, măcar pentru noi și cu urate umflături retorice și lingușiri pentru suverani.

Negustori arabi cutreierau toată lumea, și de aceia se alcătuiesc multe geografii-itinerarii, ori manuale pentru drumeți, de către scriitorii lor. Ele sunt pline însă de ciudate întortocheri și confuzii, din care abià poți deslușì adevărul.

La Samarcanda mai ales, vestita cetate din Turchestan, dar și aiurea, Arabii au ridicat observatorii vestite. Cifrele arabe, care îngăduie mult mai bine socotelile, dela ei le avem. *Algebra* se numește cu un cuvânt arab, și arabă-i este obarșia. În geometrie au atins rezultate necunoscute Grecilor.

Filosofia arabă nu vine dela cugetarea largă și îndrăzneață a lui Platon, ci dela categoriile, definițiile și formulele lui Aristotel. E o filosofie de *împărțire* a noțiunilor, de grupare în *sisteme,* de *tâlcuire* a adevărurilor religioase. Scolasticii apuseni s'au inspirat dela Arabii din Spania.

Arta arabă are tradiții siriene și persane mai ales, dar și multe bizantine. Plecând din Arabia, poporul de cărăuși și de hoți al Arabilor n'a putut aduce nicio tradiție națională.

Bisericile lor, *moscheile* (v. fig. 12, 13), sunt făcute după bisericile grecești. Dar n'au nici zugrăveală, nici săpături în chip de om, căci îi oprește legea. ci înflorituri, ce se zic la ei *arabescuri.* Turnurile s'au supțiat la dânșii: sunt *minaretele,* din cari crainicii chiamă la rugăciune. Arcurile ferestrelor s'au schimbat, fiind rupte la mijloc *(ogive).*

Podoaba moscheilor o alcătuiesc sculpturile în lemn, ori porțelanele înflorite cu arabescuri, care ajung de o strălucită frumuseță. Ele nu

se întâlnesc numai înlăuntru, ci alcătuiesc une ori învelişul exterior al cupolelor.

Îmbrăcămintea Arabilor era ca a Turcilor de azi, în haine înfoiate. La războiu şi în petreceri se înfăţişau tocmai ca Grecii.

XV.

Împărăţia grecească de după Iustinian în luptă cu barbarii. Perşii şi Slavii.

1. Împărăţia de Răsărit era în stare destul de rea pe vremea la care ne-am oprit în istoria Apusului. Şi ea avuse să poarte lupte grele pentru legea creştină şi pentru civilizaţia pe care o păstrà. Fuseseră multe nenorociri şi acolo, multe pierderi de vieţi omeneşti şi de bogăţie. Dar Răsăritenii câştigaseră şi biruinţi însemnate asupra barbarilor cari stăteau lacomi în jurul lor. Câţiva Împăraţi destoinici s'au arătat vrednici de înaintaşul lor Iustinian şi de numele de Roman, care se păstrà încă în titlul Împărăţiei.

Neamul lui Iustinian a stăpânit puţină vreme. După marele Împărat a venit nepotul său Iustin. Apoi un general, luând pe fata lui Tiberiu, ajunse Împărat după acesta, şi fu omorât de un al treilea general. Acesta, *Foca,* a fost o fiară sângeroasă: ca să-şi asigure Domnia, asupra căreia n'aveà alt drept decât acela că soldaţii dintr'o oştire strigaseră ca el să domnească, ucise tot neamul împărătesc, până şi pe soţia aceluia pe care-l înlocuià. La urmă, lumea s'a desgustat de fără-de-legile lui, şi un nou Împărat a fost urcat în Scaun: erà un om tânăr, foarte viteaz şi îndrăzneţ, fiu al exarhului din Africa, adecă al dregătorului aproape neatârnat (cum sunt astăzi vice-regii din Egipt şi din India, pentru Sultan si pentru regina Angliei, Împărăteasă a In-

diilor), care cârmuià țerile luate dela Vandali. Îl chemà *Eraclie* (Heraklios, în grecește; Heraclius, latinește).

Pe vremea lui, se purtară crâncene și îndelungate războaie, ca supt Iustinian, și Bizantinii dovediră că pot încă să câștige biruințe, ca în timpurile bune.

2. Dușmanii Împărăției erau de multe neamuri. Întâiu, numărând pe cei mai vechi și mai civilizați, *Perșii*. Aceștia erau tot așa de stăruitori în luptă, și țara lor nu scăzuse. Dar ei suferiau de o grea boală pentru un popor: necredința față de domnul și regele lor. Necontenit regii erau schimbați, și puterea stăteà de multe ori în mâna căpeteniilor de Ținuturi. Astfel putù să-i bată la urmă Eraclie și să li smulgă Siria, în care se așezară. Până și orașul sfânt, Ierusalimul, unde e mormântul Mântuitorului, stătuse un timp în mâna Perșilor, cari erau păgâni și se închinau Focului. Acum, la 628, Eraclie, care smulsese cuceririle făcute de Perși, încheie cu regele lor o pace, care-i lăsa acele locuri, spre care se uitau cu cea mai mare evlavie toți creștinii. Astfel Eraclie fu privit de Biserica Răsăritului ca un om trimes de Dumnezeu ca să cruțe de ocară Sfântul Mormânt al lui Isus.

Serbătoarea *Ziua Crucii* amintește aceste biruinți ale lui Eraclie și ridicarea în Ierusalim chiar a simbolului, atâta timp disprețuit, al legii creștine.

Dar în același timp Împărăția trebuià să ție piept și la alte granițe, așa încât, când în locul Perșilor se iviră ca poftitori ai Siriei *Arabii*, Eraclie nu mai avù destule puteri ca să răspingă pe acești ostași, cari erau mulți la număr și pe cari-i aprindeà dorul de a căpătà prin moartea în lupte raiul dorit de Mohammed. Marele biruitor al Perșilor trăi încă destul ca să vadă pe Arabi așezați în Ierusalim și în celelalte orașe siriene.

V. mai sus, p. 31.

În sus, la Dunăre, încă supt Iustinian se iviseră *Slavii* și *Avarii*. Ei sunt pentru Răsărit barbarii *cei noi*, așa cum au fost pentru Apus Nortmanii.

Slavii se găsiau mai de mult în dosul Germanilor, cari-i ascundeau ca o perdeà. Românii cei vechi n'au știut multe despre Slavi: se pare însă că Sarmații cari, când au năvălit Hunii, țineau în mâna lor Ardealul, nu erau Sciți, ca Sarmații ce fuseseră altă dată, ci mai mult Slavi. Ei nu se puseră în mișcare decât după ce Germanii se oploșiră prin deosebitele provincii apusene și lăsară Răsăritul în pace. Știm că Ostrogoții au pornit spre Italia la sfârșitul veacului al V-lea. De atunci potopul Slavilor crescù tot mai mult, dar fără să sperie pe Romani. În adevăr, ei nu veneau ca niște ape furioase, care rup și strică totul, ci tot încet, fără zgomot. *Sclavini* se chemau Slavii dela Apus, *Anți* cei dela Răsărit: cel puțin așa li ziceau Romanii.

Nici unii, nici alții n'aveau regi. Toate le hotărià obștea. Numai pentru judecată și pentru călăuzirea la războiu alegeau ei unele căpetenii mai mici. Ca și la Germanii cei vechi, fiecare sat aveà același strămoș, și, la luptă ca și la strămutare, oamenii nu se risipiau, ci satul se desfăceà întreg dintr'un loc, ca să ajungă în altul.

Slavii aveau mulți zei, dar nu se știe ca ei să se fi închinat strămoșilor, cum obișnuiau în fiecare casă și Germanul și Romanul și Grecul. Lor li plăceà mult să steie pe margenea apelor, a râurilor și a bălților, și de aceia se închinau mai mult zeilor din adâncimile umede. Până astăzi la popoarele care au pornit din Slavii cei vechi, poporul crede în „știmele apelor", în „rusalce" și cum li se mai zice altfel.

Noi avem în limba noastră o sumă de cuvinte slave care privesc agricultura. Aceasta nu înseamnă că am luat dela Slavi cunoștința plugăriei, pe care o avuseră și Tracii, cei mai vechi și adevărați strămoși ai noștri, și coloniștii romani, și de care sunt legate cântecele și amintirile noastre poporale. Mai curând e de crezut că *prin noi* Slavii și-au însușit aceste porniri agricole. Mulți din ei, trecând la neamul nostru, și-au putut păstrà din limba lor cuvinte privitoare la plugărie, pe care o puteau cunoaște, ca și Germanii cei vechi, în forma ei cea mai primitivă.

Slavii nu erau vânători ca alte popoare sălbatece, aveau

turme, dar nu herghelii de cai, ca ale Hunilor, ci numai cirezi de boi și vaci, turme de oi. Mai mult decât la orice, ei țineau însă la lucrul pământului, pe care-l cunoșteau foarte bine. Unde s'au așezat ei, grija lor n'a fost să prade, ci să caute bogăția sigură pe care munca omului o scoate din ogoare.

3. Slavii au ajuns răpede dela malurile neguroase ale râului Vistula și dela ostroavele Niprului până la Marea Adriatică și până în Grecia chiar. Dalmația au luat-o întreagă, la sfârșit și orașele de pe malul Mării; ei se făcură astfel pirați.

În Dalmația ei au luat, nu numai câmpul, ci și orașele si insulele de lângă coaste, foarte multe și unele din ele deosebit de mari. Totuși erà aici o îmbielșugată poporație vorbind o limbă coborâtă din latinește. Parte erau Iliri romanizați, parte coloniști. Până mai ieri trăià o limbă romanică dalmatină, care se poate urmărì și în italiana actelor Republicei Ragusa.

Dar erau prea mulți acești locuitori mai vechi decât Slavii ca să poată peri fără urmă. Din ei s'a alcătuit în mare parte ramura balcanică a neamului românesc.

În Grecia veche, Slavii au găsit multe ținuturi pustii. Ei au descălecat acolo și au dat iarăși culturii pustiul paraginilor. Destule sate din actualul regat trece o poartă nume slave. În părțile Epirului, Albanezii, urmași ai vechilor Iliri, mai slab romanizați în munte decât frații lor de pe coaste, au îngăduit mai puțin copleșirea slavă. Dar părțile interioare, ale Macedoniei de azi, au fost ocupate de năvălitori — o seminție anume, în foarte mare număr. În Tracia ei au ajuns și rămas până la Marea-Neagră și Arhipelag. Numele de locuri (toponimia) arată aceasta.

Iustinian, care a întărit cu o mulțime de cetăți granița Dunării, n'a putut să-i scoată pe Slavi. El li-a îngăduit, cum erà obiceiul cu orice barbari, să steà în Împărăție, și anume în părțile noastre, având, ca loc de schimb pentru mărfuri, „cetatea Turnului“ (Turnu-Măgurele). Deșì erau mai blânzi decât alți barbari, Slavii neliniștiau totuși pe supușii împărătești din Serbia și Bulgaria de astăzi; orice încercare s'a făcut însă ca să-i înlăture, n'a izbutit. Ei au stat la noi până li s'a pierdut urma, prin veacul al optulea încă.

Satele lor nu erau multe: ele se aflau şi prin locurile mai înalte, dar mai ales în şes, lângă ape.

Slavii găsiseră aici nişte locuitori cari se coborau din Dacii vechi şi din coloniştii aduşi de Traian din provinciile vecine; ei se sălbătăciseră întru câtva însă în mijlocul barbarilor. Mai mult decât ceilalţi năvălitori, Slavii se împăcară cu aceşti săteni, cari vorbiau o limbă ce veniă din limba latină a poporului. Slavii s'au pierdut cu vremea în mijlocul acestora, — câţi n'au perit în multele lupte cu Bizantinii. Slavii sunt, va să zică, în alcătuirea poporului nostru mai puţin decât Francii pentru Francezi, dar mai mult decât Longobarzii pentru Italienii de supt Alpi. Căci noi am luat dela Slavi (cărora li ziceam *Şchei*[1]) o mulţime de cuvinte, chiar şi din cele însemnate, şi destule datine.

Aceasta pentru că dela Longobarzi n'a rămas mai nimic, în ceia ce priveşte rasa şi cultura. Francii, în schimb, au dat *forma politică* unitară şi definitivă *Galo-Romanilor*. Cu strămoşii noştri, Slavii n'au întemeiat, ridicându-se ei ca o clasă stăpânitoare, un nou Stat, ci au *convieţuit* cu locuitorii mai vechi, şi, de oare ce ei înşii erau *mai puţini* şi *mai rău înzestraţi*, s'au *contopit* cu urmaşii Tracilor şi coloniştilor, lăsând în limba acestora urme, multe, dar puţin însemnate în ce priveşte circulaţia, — adesea nu *cuvinte unice*, ci *dublete*.

XVI.

Împărăţia grecească de după Iustinian în luptă cu barbarii: Avarii şi Bulgarii.

1. Împărăţia bizantină a pierdut prin năvălirea Slavilor un număr de provincii, adecă: Croaţia, Serbia, Dalmaţia, unele părţi din Bulgaria de astăzi şi din Grecia. Dar ea avù mai mult să se teamă din partea altor barbari. cari

---

[1] Şi satele care se chiamă *Şcheia* îi amintesc pe dânşii. Femininul dela Şcheiu e *Şcheaucă* (se întâlneşte şi ca nume de botez).

s'au așezat lângă Slavi și cari-și întrebuințau toate silințele ca să prade.

Aceștia erau *Avarii*. Neamul lor eră ca și al Hunilor. La dreptul vorbind, ei nu erau decât tot Huni, schimbați de stăpânire. Adecă din mijlocul popoarelor hunice care rătăciau în șesul rusesc, s'a ridicat o seminție, pe care Grecii au numit-o a Avarilor. Haganul avar a supus pe celelalte căpetenii ale poporului lor. Apoi el l-a adus înapoi în părțile de unde fusese gonit după moartea lui Attila, adecă în așanumita Panonie.

Aici Avarii s'au așezat statornic, întinzându-se tot mai mult în jos. *Herulii* plecară înaintea lor, și în veacul al VI-lea Împărăția li-a dat pămînturile acestora. La râurile Drava, Sava și Dunăre, stăteau încă *Gepizii*. Ei au fost goniți de Avari, uniți cu *Longobarzii*. Apoi Longobarzii apucară spre Italia. Avarii singuri rămaseră în aceste părți. Ei căutară să supuie pe Slavi pentru ca aceștia să li deà dijma din sămănături. Dela Bizantini cereau necontenit bani. Ei li-au și luat câteva cetăți și au încunjurat și Constantinopolul. Ce bucuroși ar fi fost Avarii de prada marii cetăți împărătești!

Cetățile *Sirmium* și *Singidunum* păziau la poarta prin care Avarii puteau răzbate în Balcani, pe drumul către Filipopol, Adrianopol, Constantinopol. Mulți ani s'au luptat Avarii, cari nu știau să ieà cetățile, împotriva lor. Când le-au luat, în sfârșit, ultimul zăgaz căzuse. Avarii se revărsau în voie pentru pradă. De câte ori aveau nevoie de daruri ori de bani dela Împărați, tot așa făceau.

Dar strălucirea lor n'a ținut prea multă vreme. Slavii li s'au tot întărit în cale. Pe urmă a stătut în fața lor ca o stavilă neamul cel nou al *Bulgarilor*.

2. Bulgarii erau tot din același sânge ca și Avarii. Locuințile lor cele vechi au fost la râul Volga. Ei făcură cum făcuseră Avarii înainte de dânșii: scuturară jugul și plecară spre Roma cea nouă din Răsărit, despre care se spuneau minuni printre barbari. Căpetenia lor eră un anume *Cubrat*.

Cea d'intâiu așezare o avură în pământul ce s'a numit mai pe urmă Bugeacul, între Dunărea-de-jos și părțile dela guri

ale Nistrului și Prutului: acest Ținut are multe lacuri și e foarte greu de cucerit.

După moartea lui Cubrat, Bulgarii se împărțiră. Unii ajunseră departe în Apus, vânzându-se ca ostași; alții trecură în Dobrogea noastră, mergând și până la *Silistra*, pe care o cuceriră (după 650).

Lui Aparuc (Isperic), fiul lui Cubrat, i se pune în seamă această strămutare fericită.

Și pe dânșii cercară Bizantinii să-i gonească, dar n'a fost cu putință. Atunci li s'a dat învoirea de a sta în aceste părți, pe malul Mării Negre, până la linia de munți a Balcanilor. Din vechea cetate a *Marcianopolei* ei își făcură Capitala. Ea se chemà la venirea lor *Preslav*.

Numele acesta fusese dat de Slavi, cari pătrunseseră și aici. Pe acești Slavi i-au supus Bulgarii. Dar, precum Francii din Galia s'au deprins a vorbì limba latină din această țară, au luat datinile locuitorilor și dela un timp, supt Clovis, și legea lor creștină, așa s'a întâmplat și cu Bulgarii. Poporul supus a luat și el acest nume al Bulgarilor, întocmai precum în Galia locuitorii vechi și stăpânii cei noi și-au zis de o potrivă Franci. Ca și la Franci cârmuitorii și regele au rămas din dinastia cea veche, barbară.

Ce a fost pentru Franci Clovis, aceia a fost pentru Bulgari *Boris*, care s'a botezat numindu-se Mihail, și a silit și pe tovarășii săi să se boteze (864—5).

Se vorbește de nesiguranța lui Boris dacă trebuie să primească legea nouă în forma răsăriteană ori în cea apuseană. Ne îndoim încă dacă el erà sincer când negocià cu Papa Nicolae. Apuseni fiind, în credință, Bulgarii n'ar fi putut râvnì stăpânirea peste supușii ortodoxi ai Împăratului, nici înlocuirea acestora prin noii lor Țari, în Constantinopol, *Țarigradul* Slavilor.

Ca orice rege barbar trecut la legea creștină și fiind în apropierea Romei apusene sau a Romei răsăritene, Boris a trebuit să se gândească la stăpânirea împărătească. Regii bulgari păgâni încercaseră, ca și păgânii Avari, să ieà Constantinopolul. Dar ei făceau aceasta numai ca prădători, fiindcă

știau că în Constantinopol este multă bogăție. Acuma după creștinare însă, poftele asupra Constantinopolului erau de alt fel. Fiul lui Mihail, cel d'intâiu rege bulgar botezat, *Simion,* și-a zis Țar, adecă Cesar, Împărat. Ținta lui era să fie în Răsărit ceia ce se făcuse în Apus, cu vre-o sută de ani în urmă, Carol-cel-Mare.

Noi trebuie să vedem însă ce s'a făcut în Împărăția Bizanțului până în vremea aceasta a lui Simion Țarul, care voià să se facă Împărat în Constantinopol.

3. După Eraclie, care a murit de oboseală, încredințat că nu poate face nimic împotriva Arabilor, n'a mai fost un mare Împărat în Răsărit, cu toate că ar fi trebuit să fie unul, căci vremile erau grele. Stăpânitorii din Constantinopol, în loc să se bată cu barbarii, se băteau cu icoanele!

Această ceartă a Împăraților *iconoclaști* (sfărâmători de icoane) își are însă lămurirea. Anume călugării ajunseseră așa de puternici, în bani, odoare, juvaiere, clădiri, moșii, toate scutite, încât Împărăția păreà că va murì de slăbiciune. Ea aveà însă mari nevoi bănești pe urma îndărătniciei războinice și uimitorului noroc al Arabilor. Și poate că Bizantinilor, iarăși, nu li venià bine când Arabii, monoteiști, fără chip cioplit ori zugrăvit, îi făceau că sunt închinători de idoli.

Domniile acestor Împărați sunt destul de lungi, însă mai mult goale. *Arabii* luau insulele din Marea Mediterană, corăbiile lor veniau până supt zidurile Capitalei împărătești. Aceasta puteà să se împotrivească, fiindcă erà așezată la loc așa de sigur, încunjurată din două părți de Mare: apoi se născocise acum de Greci un fel de foc care ardeà și în apă și prăpădià corăbiilor năvălitorilor. El se chemà: focul grecesc, și străinii nu știau în ce chip se pregătește. Așa numai, și nu prin vitejia ostașilor, se ţineà Constantinopolul.

În provincii ascultarea erà puțină. Certele pentru icoane sămănaseră dezbinare pretutindeni. Când Arabii au venit în Siria, locuitorii de acolo, cari erau eretici, i-au primit bucuros. Acum și în alte părți din Împărăție oamenii doriau stăpânirea califilor. În unele Ținuturi, mai ales în Asia Mică, se întemeiase un fel de feudalitate, care apăsà greu asupra

săracilor, și nu voià să sprijine pe Împărați în luptele lor cele grele.

Această clasă de mari proprietari erà și o primejdie pentru Imperiu, pentru autoritatea împărătească. De fapt, ea n'a putut fi înlăturată cu totul niciodată. Dar rosturile acestor „puternici" au fost micșorate. Altfel și Răsăritul și-ar fi avut feodalitatea—și încă fără elementul de vitejie și onoare, de virtute războinică și destoinicie, care a răscumpărat păcatele feudalității apusene.

După dinastia isauriană — nedestoinică — a venit Dinastia *frigiană* (adecă armenească), și ea nedestoinică: în cuprinsul ei un Împărat a fost poreclit Gângavul, iar altul Bețivul. Împărăția mai avù o pierdere mare. Până atunci ea nădăjduià încă să întemeieze iarăși stăpânirea cea întinsă a lui Iustinian, luând înapoi Italia, unde Longobarzii trăgeau de moarte. Însă la anul 800 Carol-cel-Mare se făcù, precum știm, Împărat al Apusului. Titlul acesta al lui n'a fost recunoscut în Constantinopol, dar de aici nu se puteà încercà nimica împotriva lui, câtă vreme ținea încă, pe lângă atâtea primejdii, lupta pentru icoane. Ba încă Împăratul cel nou, franc, trecù și în părțile care se ținuseră de Răsărit: el supuse Panonia, sfărâmând pentru totdeauna puterea Avarilor. Vechiul Ținut al Gepizilor s'a numit atunci *pământul Francilor*. Numai după câteva zeci de ani a încetat această întindere a puterii apusene în paguba Constantinopolului.

Între noua Împărăție, pe care Cezarii bizantini n'o puteau recunoaște, și aceștia, erà un îndoit pretext de dușmănie. Francii voiau Dalmația, care mult timp se ținuse de Apus, și Bizantinii, cari aveau încă în Veneția un duce vasal, se gândiau la exarhatul lor, care, smuls acuma dela uzurpatorii longobarzi, ar fi trebuit să se întoarcă la ei.

Dar, pe când Carolingienii slăbeau prin războaie între dânșii, Împărăția răsăriteană căpătă un Împărat viteaz. *Vasile I-iu* întemeiè dinastia care s'a zis, după țara de unde venise el, dinastia *macedoneană*.

XVII.

Împărăția grecească de după Iustinian în luptă cu barbarii. Bulgarii, Ungurii. Dinastia macedoneană.

1. Împăratul *Vasile I-iu,* Armeanul sau Macedoneanul, a luat puterea în timpuri grele. El a știut însă cum trebuie înfruntată primejdia, și dinastia lui a scăpat Împărăția de o peire ce se păreà sigură.

Am văzut că Bulgarii se făcură creștini tocmai pe această vreme. Boris a luat numele de Mihail, fiindcă așa-l chemà pe Împăratul bizantin din vremea când s'a făcut botezul: Mihail al III-lea, poreclit Bețivul. El scrisese întâiu Papei Nicolae I-iu (care, cum știm, a fost un om foarte destoinic și foarte îndrăzneț), ca să-i arate gândul ce are, de a părăsi pe zeii păgâni; la urmă însă, Bizantinii au adus de partea lor Biserica cea nouă a Bulgarilor. Puteà să creadă cineva că, de acuma înainte, Bulgarii, cari erau de aceiași lege cu Împăratul și cu Grecii lui, se vor astâmpărà, căutând de nevoile țerii lor, ce trăià încă în cea mai mare sălbătăcie. Dar n'a fost așa, și iată de ce.

Urmașul lui Boris, *Simion,* a vrut să fie el Împărat. Pe atunci, în Răsărit temeiul erà legea, și, odată ce Bulgarii se făcuseră drept-credincioși, ei puteau să se uite așa de sus și să râvnească așa de mult. Mulți dintre Greci chiar erau bucuroși de stăpânirea bulgărească, fiindcă văzuseră că oștile împărătești sunt mai slabe. Așa s'a început un războiu înverșunat, ce nu s'a curmat cât a trăit Simion, care a fost tot învingător în toate încăierările lui cu Bizantinii. El e cel mai mare om care a răsărit vre-odată din mijlocul Bulgarilor. La dânșii el este cum e la noi Ștefan-cel-Mare, cu toate că Simion nu erà pe departe așa de cuminte, așa de bun și așa de iubitor de lucrurile frumoase cum a fost Ștefan al nostru. Dacă Bulgarii n'ar fi fost atât de stăpâniți de dorința jafurilor și dacă în Con-

stantinopol ar fi stat cârmuitori mai slabi, pe urmă dacă Bulgarii ar fi ştiut mai bine să încunjure cetăţile, atunci Simion ar fi fost un fel de Carol-cel-Mare al Răsăritului.

Dar Împăraţii din Casa macedoneană s'au priceput să-şi apere Capitala. Nu doar că ar fi fost toţi nişte ostaşi vestiţi; ba unii dintre ei, precum Leon şi Constantin, mai mult au cetit cărţi, şi le-au făcut chiar. Însă pe atunci se luase şi în Constantinopol deprinderea cea veche dela Roma de a se adăugì pe lângă Împăraţi *Cezari,* cari să ducă oştile asupra duşmanului. Fireşte cei mai mulţi Cezari erau aleşi pentru vitejia şi priceperea lor la războaie, şi de aceia mai totdeauna a fost cine să ţie sabia în mână pentru binele şi cinstea Împărăţiei.

2. Apoi Bizantinii se pricepură şi acum să întrebuinţeze pe unii dintre barbari ca un biciu împotriva altor barbari, ceia ce erà o socoteală iscusită. Prin câmpiile cele mari ale Rusiei, unde fuseseră mai înainte Avarii, se purtau acum *Ungurii.* Cum ştim, aceştia nu erau tocmai la fel cu Avarii, căci Ungurii aveau şi sânge finic, ca al Laponilor din părţile de sus ale Suediei, ca al locuitorilor din satele Finlandei şi al celor din Ţinuturile Uralului. Ungurii se numiau pe dânşii *Maghiari,* cum îşi zic şi acum. Erau oameni mărunţi şi foarte urâţi: cu oasele dela obraji scoase înainte şi cu ochi foarte puţin deschişi; erau galbeni-negrìi la chip. Trăiau ca vânători mai mult şi nemeriau bine cu săgeţile lor, al căror vârf erà de os; la războiu erau foarte temuţi, fiind gălăgioşi şi crunţi. Ei erau mai grozavi decât Bulgarii, fiindcă aceştia se mai amestecaseră cu neamuri mai bune şi trăiseră două sute de ani în apropierea Împărăţiei greceşti. La dânşii nu erau regi ca la alţi barbari, ci fiecare seminţie îşi aveà căpetenia cu care mergeà la războiu. De o bucată de vreme, alte seminţii barbare îi siliseră a se aşezà în Bugeac, de-asupra Dobrogii noastre.

Pe aceştia i-au chemat Bizantinii, supt Împăratul Vasile, ca să înfrângă pe Bulgari. Ei au venit bucuroşi la leafă

şi s'au luptat cinstit cu vrăjmaşii Împărăţiei. Dar Grecii nu s'au mai gândit la dânşii, când au încheiat pace, aşa încât Bulgarii şi-au putut răzbună după plac. Ei trimeseră deci la alt neam sălbatec, *Pecenegii*, cari sămănau cu Turcii *cei vechi* (fiindcă Turcii de acum sunt amestecaţi cu alte popoare, şi de aceia-s mai trumoşi), şi-i poftiră să prade împreună cu dânşii şi pe Unguri. Sălaşele acestora fură năpădite într'un rând când bărbaţii erau duşi la războiu. Ele au fost nimicite cu totul. Iar, când luptătorii se întoarseră acasă, ei îşi pierdură toată încrederea văzând atâta nenorocire. Tot neamul Ungurilor se ridică din Bugeac, şi apucând pe lângă Nistru, trecù mai sus de şirul Carpaţilor, dincolo de Maramurăş, de se revărsă ca un şivoiu sălbatec asupra Panoniei.

3. Aici Ungurii nu găsiră pe nimeni care să li poată sta în cale. Avarii se strecuraseră de mult, după ce-i învinsese Carol-cel-Mare. Împărăţia cea nouă a lui Carol erà şi ea slabă. având hotarul ei de Răsărit numai prea puţin apărat. In locul ei se înălţase în locurile acestea *regatul Moraviei*, numit aşà după râul Morava, care se varsă în Dunăre mai sus de Viena, Capitala Austriei. Moravii au avut căpetenii vestite, cum a fost *Sviatopluc*, cam pe vremea lui Boris Bulgarul. Sviatopluc erà creştin, ceia ce însemnà foarte mult la un popor barbar, de oare ce legea creştină aduceà neapărat după dânsa şi luminarea minţii. Dar cel d'intâiu stăpânitor morav care s'a creştinat a fost, înainte de dânsul, Rostislav, care a cerut dela Constantinopol preoţi cari să-i înveţe poporul.

De acolo au venit *Constantin*, care, după ce s'a călugărit, şi-a zis *Chiril*, şi călugărul *Metodie*, vestiţi propoveduitori ai legii creştine, sprè cari şi astăzi priveşte cu recunoştinţă oricare Slav: şi Boemul, şi Slovacul, şi Bulgarul, şi Sârbul, şi Croatul, şi chiar Rusul. Ei n'au căutat să slujească greceşte înaintea supuşilor căpeteniei morave (trebuie să se bage de seamă că pe atunci se socotià că numai în latineşte, greceşte şi evreieşte se poate înveşmântà cuvântul lui Dum-

nezeu), ci au tălmăcit în slavoneşte cărţile sfinte. Pentru că în slavoneşte sunt şi sunete care lipsesc în greceşte, ei au făcut semne anume pentru dânsele. De aici au ieşit pe urmă: nn alfabet care s'a chemat *glagolitic* (după cuvântul *glagol*, care înseamnă cuvânt, sunet), şi unul căruia i se zice chirilic (deşi nu e adevărat, cum s'a crezut, că l-a născocit Chiril). În slove chirilice am scris şi noi până dăunăzi, fiindcă noi am luat cultura cea veche dela Bizantini prin Bulgari.

Rostislav ceruse misionari dela Constantinopol, în dorinţa de a scăpà de supt apăsarea carolingiană. Papa, care erà Nicolae I-iu, şi episcopii germani luară aspre măsuri pentru a înlăturà această concurenţă răsăriteană. Constantin-Chiril a murit la Roma. Îngăduit şi mai departe, Metodie, căruia Scaunul papal îi dădù un titlu de episcop şi pentru Panonia, care încă nu erà ocupată de Unguri, se împotrivì până la sfârşit († 885). Dar opera întemeiată pe liturghia slavă ţinù în aceste părţi numai cât şi viaţa lui. Ucenicii celor doi fraţi, mai ales Sf. Climent fură învăţătorii Bulgarilor: ei n'au mai avut nicio legătură cu Apusul.

Situaţia religioasă a creştinătorilor Moraviei corespunde situaţiei politice a acestui Stat. Regatul, prins între două influenţe duşmane, căzù uşor înaintea unor năvălitori noi. Atunci catolicismul roman luă în stăpânire, supt ocrotirea armelor germane, o parte din teritoriul rămas fără stăpân. Cealaltă ajunse definitiv latină prin închinarea Ungurilor către Sfântul Scaun.

Ungurii au sfărâmat răpede Moravia şi s'au năpustit, cum am văzut, asupra Apusului. De acolo au fost goniţi, dar în Panonia au rămas. După vre-o sută de ani. ei au pătruns şi în *Ardeal.* Dar nu mai erau aşa cum veniseră: cucerind satele de Slavi şi Români ce erau pe acolo, ei se amestecaseră cu aceste rase mai bune şi se schimbaseră; se făcură nalţi, mai albi, şi sufletul lor se preschimbă: erau acum mai de omenie, mai deprinşi a lucrà pământul. Se învăţară şi a ascultà de regi, şi unul dintre dânşii, *Ştefan,* a făcut ca şi Clovis, Boris şi Rostislav; şi-a creştinat neamul. Şi a fost aşa de bun, încât i s'a zis Ştefan-cel-Sfânt.

XVIII.

Împărăţia bizantină în luptă cu Pecenegii, Ruşii şi Turcii

1. După ce au plecat Ungurii dela Dunărea-de-jos, în locul lor au venit *Pecenegii*.

Li se mai zice Pincenaţi şi Biseni.

Dar nu trebuie să-şi închipuie cineva că Pecenegii şi-ar fi făcut sate aici, căci n'aveau sate nicăiri, ci rătăciau aşa, dela un capăt al şesului celui mare la celălalt, şi-şi culegeau dela supuşi numai dăjdile: nu atâta în bani, cât în roade ale câmpului. Stăpânirea aceasta slabă o aveau ei şi la Nipru şi la Dunăre şi peste pământurile care fac parte acum din ţara noastră. Şi în Ardeal ei se strecurau prin pasurile cele înguste ale Carpaţilor şi jăfuiau, silind la dijmă satele româneşti de acolo. Când Ungurii au venit şi ei în Ardeal, au făcut cetăţi, începând cu Bălgradul (sau Cetatea-Albă în limba Slavilor, cari stătuseră pe aici), dar tot n'au putut ţineà în frâu pe Pecenegi.

Bizantinii erau bucuroşi de dânşii, fiindcă-i puteau întrebuinţà ca unealtă de pedepsire împotriva Bulgarilor. Dar li s'a părut că aceşti călăreţi n'ajung încă. Ei s'au îndreptat atunci la *Ruşi*. Iată cine erau Ruşii, cari s'au făcut pe urmă un popor aşa de mare şi de puternic, de care noi trebuie să ne apărăm bine, prin muncă şi cuminţenie, ca să nu ne înghită.

2. La Răsărit de Nistru erau întinderi mari de pământ cu totul şes, acoperit de buruiană sălbatecă; acolo-i plăceà Pecenegului să-şi învârtă calul. Dar şesul erà străbătut de ape late şi încete, care făceau o sumă de mlăştini şi cuprindeau ostroave mari; împrejurimile erau potrivite şi pentru plugărie, iar în ape se purtau peşti mulţi şi feluriţi: aici îi plăceà Slavului. De aceia şi erau mulţi Slavi, mai ales la Nipru. Erau mulţi, dar nu puteau folosì la nimic

numai cu numărul, fiindcă n'aveau legături strânse între dânşii, ci fiecare trăià în sine.

Nişte *Nortmani* au venit însă — aşa cum rătăciau ei pe toate mările — şi au făcut din lutul acesta fără chip care erau Slavii dela Nipru, un popor care ştià ce este şi aveà fruntaşi şi căpetenii. Precum Slavii de peste Dunăre şi-au zis Bulgari după cuceritorii lor, Bulgarii, aşa şi Slavii dela Nipru şi-au zis Ruşi după clasa stăpânitoare a Ruşilor de neam nortman.

Aceşti Varegi, *Ros,* veniseră din Scandinavia, şi erà firesc ca ramura nordică a Germanilor, având un ţerm al Balticei, să se întindă şi asupra celuilalt, Ruric, căpetenia lor celelalte două căpetenii erau fraţii lui , ajunse a luà şi cetatea *Novgorodului,* vestită şi pentru negoţul cu depărtaţii Arabi (după 860). Supt fiul sau numai, ajunse a fi cucerit de noua castă militară, din care făceà parte şi dinastia, şi *Chievul,* cel mai însemnat centru din partea teritoriului rusesc înrâurită de Bizanţ.

Învăţaţi ruşi, cari nu voiesc ca Rusia să aibă străini la începutul vieţii de Stat şi al civilizaţiei sale, tăgăduiesc venirea fraţilor scandinavi şi caută să lămurească întemeiarea celui d'intâiu principat din singurele elemente slave.

Dintre Nortmani s'au tot urmat Voevozi şi Mari-Voevozi. asupra acestor Slavi. Supt călăuzirea acestor căpetenii, ei se coborau pe luntri uşoare, scobite dintr'un singur trunchiu de copac, şi străbăteaù Marea-Neagră în lung şi în lat: se opriau unde erà în apropiere vre-un oraş bun de prădat şi, aruncându-se noaptea, dădeau foc, jăfuiau şi se întorceau încărcaţi cu lucruri de metal scump şi cu veşminte frumoase. Vestea lor a mers şi la Constantinopol. unde erà mare frică de dânşii. Însă, puţin după anul *950,* unii dintre Ruşi s'au făcut creştini, mai ales după îndemnul stăpânitoarei lor *Olga.*

Olga fusese soţia lui Igor, nepotul de fiu al lui *Ruric* întemeietorul; fiul ei, Sviatoslav, erà minor, şi ea aveà grija ţerii.

Bizantinii au socotit deci că tot sunt mai buni Ruşii decât Bulgarii. Trimeseră la Voevodul *Sviatoslav,* ca să-l poftească să vie la Dunăre. El sosì acolo şi învinse. Întâiu

luă Silistra, de lângă acest râu, și apoi până și Capitala bulgărească, Preslavul. Atunci văzură cei din Constantinopol ce greșală mare făcuseră aducând pe acești oaspeți strașnici. E adevărat că Bulgarii fuseseră goniți dela Marea-Neagră; numai în Apus, prin prăpăstiile munților Macedoniei, unde petreceau cu turmele ciobanii *aromâni* (așa se chiamă Românii din acele părți), se mai ținea ceva stăpânire de-a lor. Dar Rușii stăpâniau acuma până la Balcani: Constantinopolul îi îndemnă la cucerire, cum îndemnase și pe Bulgari. Așa încât ei nu voiau să plece.

Nichifor Phokas e Împăratul care s'a gândit să întrebuințeze pe Ruși împotriva Bulgarilor.

3. Pe lângă primejdia rusească, mai venise acuma și alta. *Califatul arab* nu mai era de mult ce fusese odată: Califii din Bagdad rămăseseră numai cum sunt Papii acuma, în zilele noastre, adecă n'aveau putere decât asupra sufletelor. În Egipt erau alți stăpânitori, deși tot Musulmani; în Spania tot așa; și în Asia Ținuturile se deslipiră și trăiau deosebit.

În Egipt stăpâniau, încă dela începutul veacului al X-lea, califi fatimiți. În Spania cârmuiau și mai departe Omeiazii, de și la Bagdad luaseră puterea *Abasizii*, urmașii lui Abbas, unchiul lui Mohammed (pe la 750). Abul-Abbas a fost numai un tiran sălbatec, dar fratele lui, *Al-Mansur*, și urmașul acestuia, *Harun-al-Rașid*, se numără între marii stăpânitori ai lumii, prin vitejie, simț politic și virtuți. Și Africa berberă se desfăcu însă de Abasizi (în aceste părți d mnesc Aglabiții, altă dinastie). Aceste răscoale și sfâșieri erau firești. Cu cât înaintă mai mult spre Mesopotamia și Persia, cu atâta se desfăcea mai deplin califatul cel mare de tradițiile cu care Arabii începuseră opera lor de cuceriri.

Chiar în Bagdad, cârmuirea o aveau căpetenii de barbari cari se asămănau cu căpeteniile de barbari ce smulseseră cârmuirea din mâna Împăraților apuseni. Ei erau dintre *Turci*, popor din munții Altai și stepele cele calde ale Asiei-de-mijloc. Turcii aveau puțină pricepere la alte lucruri decât războiul. Dar în aceasta nu-i întrecea nimeni: erau buni călăreți, buni arcași, și mai ales ascultau de

căpeteniile lor. Aşa se începù din neamul Turcului *Selgiuc* o dinastie care s'a zis a *Selgiucizilor*.

Puterea Selgiucizilor stăteà mai mult în Asia-Mică, dar se întindeà şi asupra părţilor de sus din Siria. Ei smulseră pe încetul, bucată cu bucată, pământurile pe care le avuse până atunci Împărăţia bizantină. Cezarii din Constantinopol luptară acolo multă vreme, dar fără folos. Se întâmplă odată cu un Cesar ceia ce se întâmplase cu Împăratul Valerian, când s'a luptat cu Perşii; Cezarul *Rhomanos* a fost bătut şi ucis în luptă. Dar aceasta a venit mai târziu numai.

Selgiucizii se zic aşa, deci, după Selgiuc, personagiu mai mult fabulos, care stă la începutul neamului lor. Cei mai străluciţi războinici din această dinastie sunt *Alp-Arslan*, care biruì la Manţichert pe Împăratul bizantin *Rhomanos Digenes*, venit pentru a apără provinciile răsăritene, şi *Malec-Şah*. Acesta din urmă domnì ca un Împărat glorios. Provinciile începură însă chiar din vremea lui să se osebească, ajungând în stăpânirea rudelor, generalilor sau dregătorilor, iar cu vremea urmaşii în Siria ai Selgiucizilor rămaseră cu mici posesiuni răzleţe (la Mosul în Mesopotamia stăteà însă în veacul al XI-lea un *atabec*, locţiitor al Califului, care dregător aveà putere şi asupra Siriei). Asia-Mică se păstră în puterea unei nouă Case stăpânitoare, înrudită cu cea veche, dar ridicată la domnie numai prin vrednicie şi noroc.

Până ce li se ridică însă drept de-asupra capului norul primejdiei turceşti, Bizantinii avură trei Împăraţi puternici, cari au făcut ca Dunărea să fie iarăşi graniţa de Miazănoapte a Bizanţului. Aceştia au fost *Nichifor Foca* (Phokas) şi *Ioan Ţimische* (Tzimiskes), apoi după ei *Vasile al II-lea*, zis *Bulgaroctonul*, adecă ucigătorul de Bulgari.

Ei au luat *Creta*, apoi, în Asia, Ţinuturile pierdute altă dată faţă de Arabi: Ierusalimul n'au putut să-l dobândească, dar au căpătat dreptul de a-l ocrotì. Apoi Ruşii fură goniţi până la Silistra; aici fură încunjuraţi şi siliţi să plece. Sviatoslav perì la întors, omorât de Pecenegi. Al doilea sau al treilea urmaş al lui a avut cinstea de a se căsătorì cu o principesă din Bizanţ şi se făcù creştin. El se chemà *Vladimir*.

Fiul lui Vladimir, care se căsătorise cu Ana, fiica Împăratului bi-

zantin Romanos al II-lea a fost vestitul *Iaroslav* († 1654), care stăpânì sigur și pașnic, bucurându-se de rodul ostenelilor și jertfelor unui lung șir de înaintași destoinici.

Apoi Țimische nu păstră în Scaun pe Țarul bulgăresc care erà fugar la dânsul. Vasile al II-lea, urmașul lui, pornì asupra lui *Samuil*, căpetenia Bulgarilor din Macedonia, care-și aveà Capitala la Prespa, pe lacul Ohrida, și-l răpuse și pe acesta. El vărsă valuri de sânge bulgăresc și supuse toată țara. La anul 1000, dela Dunăre în jos nu mai erà un alt stăpân decât Împăratul.

Samuil erà unul din răsculații „feciori de boier" (ai lui Șișman) din Apus, de lege bogomilică (legea lui Bogomil se razimă pe Vechiul Testament; pune nume luate de acolo stăruie asupra posturilor; amestecă pe Satana în toate rosturile lumii, ca dușman temut al lui Dumnezeu). Răscoala se făcuse cu ajutorul Sârbilor și Aromânilor din acele părți apusene. Pentru înăbușirea ei, Vasile întrebuință cele mai grozave mijloace. Grecii fură așezați pretutindeni în dregătorìi, și Biserica Bulgarilor fu grecizată, dându-i-se arhipăstori de neam străin. Cu ei am avut și noi legături de ierarhie.

Dar Împărăția căzù pe urmă tot mai jos. Turcii luară Asia. Pecenegii prădară multă vreme, până fură în sfârșit răpuși cu totul. Femei fără înțelegere pentru chemarea lor ajunseră a stăpânì la Constantinopol.

Fratele lui Vasile, Constantin, a fost un bătrân netrebnic Fetele acestuia, Zoe și Teodora, mai ales cea d'intâiu, ajutară la înjosirea Împărăției; deși în vrâstă, Zoe a fost călăuzită de favoriții ei, pe cari-i ridicà lângă dânsa pe tron. Serbia se răsculă sub Ștefan Voislav, al cărui fiu păstră părțile de pe lângă Niș. Căpetenii bulgărești cutezară să ridice iarăși armele, în fruntea Vlahilor români și a Slavilor. Pretendenți se desfăcură din rândurile oștirii. Ani de zile Pecenegii ocupară ținuturi întregi din Mezia și Tracia, după ce lupte lăuntrice îi scoaseră din pădurile și văile noastre. Francii Francezii, Italienii, Norvegienii — din gardă și oștire căpătau un rost tot mai mare.

Atunci un neam nou, care se chemà al *Comnenilor*, înlocuì dinastia cea veche, la *1081*, și iarăși Împărăția fu scăpată de risipă.

Alexie Comnenul putù să înlăture uşor un Împărat care biruise şi ucisese pe cel mai bun general din Împărăţie, Nichifor Bryennios (*1-iu April 1081*). Din neamul său mai fusese de curând un Împărat, mort încă tânăr, fără urmaşi, *Isaac Comnenul.*

XIX.

Începutul războaielor cruciate pentru mormântul lui Isus Hristos.

1. Împăratul Alexie Comnenul aveà să poarte o luptă grea cu Turcii. În fruntea acestora stăteà pe vremea lui *Malec-Şah*, adecă Şahul-Rege („Şah" se numeşte în limba persană stăpânitorul). Din dinastia Selgiucizilor n'a mai fost niciunul care să aibă atâtea însuşiri ce trebuie ca să stăpânească cineva bine pe oameni. Cu câteva zeci de ani în urmă, Împăratul Romanos fusese bătut şi ucis în lupta dela *Manţichert*, şi de atunci puhoiul turcesc înaintà necontenit ca un râu care îneacă holdele. Stăpânirea turcească ajunsese acum până aproape în faţa Constantinopolului: Împărăţia bizantină nu mai aveà decât foarte puţine locuri în Asia. Se întorsese, va să zică, pentru dânsa primejdia din partea musulmanilor, aşa cum fusese în vremurile cele bune ale Arabilor.

Dar Alexie erà un om şiret şi, înainte de a fi Împărat, el se deprinsese cu războaiele. Cu dânsul în frunte, ţara puteà încă să fie sigură de viitor.

2. Alexie socotì că ar fi mai bine să cheme în ajutorul său şi pe creştinii apuseni. Piedeca cea mare pentru venirea lor erà deosebirea de lege: catolicii, cari se ţineau, bisericeşte, de Papa din Roma, erau priviţi la Constantinopol ca nişte rătăciţi, şi Apusenii judecau şi ei cam tot aşa pe Greci. Pe urmă, Regii şi Împăraţii din aceste părţi aveau alte griji decât aceia de a da sprijinul lor creştinilor din Răsărit.

În Franţa erà pe tron un rege slab, *Filip*, care se gândià mai mult la afacerile lui casnice. Regele din Anglia, fiul lui

Gulielm, care cucerise ţara, eră un vânător sălbatec care-şi petreceă vremea numai prin păduri, căutând fiare ce semănau la suflet cu dânsul. În Spania, regatul de Leon se unise cu regatul de Castilia, iar Aragonia, care ajunsese acuma şi ea un regat, eră unită cu Navara. Aici urmă tot lupta cea veche cu păgânii: mai în fiecare primăvară oştile cavalerilor îmbrăcaţi în zale de oţel se duceau, supt steagul cu crucea pe dânsul, să mai gonească pe musulmani din vre-un castel sau din vre-un oraş. În locurile câştigate se aduceau apoi locuitori din toate părţile, tot aşa cum se strângeau oameni de pretutindeni în *sloboziile* noastre de mai de mult, pe care le deschideau pe pământurile lor încă pustii Domnii şi boierii.

Între cei ce s'au luptat cu mai multă tragere de inimă şi cu mai mult noroc pentru crucea lui Hristos, a fost şi un cavaler anume Roderic (spanioleşte Rodrigo) Diaz din locul Bivar; lui i s'a zis Luptătorul şi *Cidul* (după cuvântul arab: sid, seid, care înseamnă şi Domn, stăpân). El a luat dela duşmani frumosul oraş *Valencia*, aproape de Mare, pe care l-a stăpânit apoi regele de Aragonia şi Navara. Cântece ale poporului pomenesc până astăzi la Spanioli isprăvile acestui om minunat, care n'a cruţat nicio osteneală ca să facă bine neamului său, ceia ce este fapta cea mai frumoasă care se poate săvârşi.

Cel d'intâiu stăpânitor în ţara din nou întemeiată a Portugaliei a fost Henric de Burgundia. Almoravizii (numele vine dintr'o pronunciare spaniolă greşită; Moravizi, Morabiţi sunt: fanatici gata de jertfă) se aşezaseră în Maroc. Pe vremea cruciatelor emirul Iusuf făcù a doua debarcare arabă în Spania. El izbutì a luà toată moştenirea vechilor califi separatişti spanioli.

Tot pe această vreme nişte cavaleri din Franţa se coborâră din corăbii acolo unde astăzi e regatul *Portugaliei*: ei îl întemeiară, după ce bătură pe musulmani. Izbânda creştinilor ar fi fost însă şi mai mare, dacă n'ar fi venit din Africa alţi luptători de legea lui Mohammed, pe care ei o făcuseră mai curată, anume *Almoravizii*.

3. Deci pe vremea aceasta se găsiau destui creştini cari să creadă că datoria lor cea mai sfântă e să se lupte cu păgânii, cari nu credeaŭ în dumnezeirea lui Hristos. Gri-

Fig. 12. — Acest chip frumos al Maicii Domnului l-a facut Hans Holboin, pictor german din véacul al XVI-lea.

gorie al VII-lea se gândise a pune la cale un mare războiu al Creştinătăţii, pentru a scoate de supt stăpânirea musulmanilor locurile unde Mântuitorul se născuse, propoveduise printre oameni şi murise pe cruce. Dar nici Papa nu

puteà îndeplinì această sarcină, deşi i se cuvenià mai mult lui decât tuturor celorlalţi, fiindcă el ajunsese a fi călăuzul sufletesc al Apusului. Piedecă era pentru dânsul lupta cu Împăratul.

Un urmaş al lui Grigorie, *Urban al II-lea,* stăteà mai bine în această privinţă: Împăratul Henric al IV-lea erà învins şi umilit acuma. Papa se încumetă deci să îndrepte puterile creştine asupra Răsăritului. Două soboare fură ţinute pentru aceasta, adecă două adunări mari ale clericilor: arhiepiscopi, episcopi şi stareţi, în jurul cărora se strângeà de obiceiu şi o mulţime mare de norod, cu toate că aceasta n'aveà dreptul să ieà parte la sfaturi şi să hotărască.

Cel d'întâiu s'a ţinut la Piacenza. La soborul dela *Clermont,* în Franţa, venì lumea de pe lume, şi cavaleri şi principi şi, mai ales, foarte mulţi oameni săraci, — mai toţi fireşte, Francezi. Papa, care erà şi el de acelaşi neám, vorbì către dânşii foarte duios şi aprins despre patimile Domnului Hristos şi despre ruşinea ce trebuie s'o simtă orişicine, când ştie că asemenea lucruri sfinte sunt pângărite de domnia păgânilor. Din toate părţile începură să se audă strigăte: „Aşa e voia lui Dumnezeu, aşa e voia lui Dumnezeu". Adecă voia lui Dumnezeu erà ca bogaţii şi săracii, puternicii şi cei mai slabi să meargă pentru a luà Ierusalimul dela păgâni. Ca să arate tuturor hotărârea lor şi ca să îndemne şi pe alţii, ei îşi cusură pe haine bucăţi de postav roşu în chip de cruce. De-acum înainte ei se socotiau că fac parte din „oastea lui Dumnezeu".

4. Papa n'a mers cu dânşii, ceia ce a fost o mare greşală. O căpetenie pentru toţi nu erà. Fiecare ceată a pornit deosebit. Întâiu au pornit oamenii cei mai săraci, pe jos, călări şi în cară, ducând cu dânşii şi nevestele şi copiii. Ei nu ştiau unde e Ierusalimul şi întrebau, când vedeau câte un sat mai mare, dacă nu e acolo cetatea sfântă. Apoi au plecat alţii, cari aveau în frunte pe un călugăr ce erà socotit sfânt şi călărià pe un asin, ca Mântuitorul la

intrarea în Ierusalim. Ei prădau groaznic în cale, și, sosind în Asia, Turcii i-au ucis mai pe toți *(1096)*.

Conducătorul care i-a dus la moarte în Asia-Mică eră Petru Eremitul, care fusese la Locurile Sfinte și încălzise lumea de rând cu povestirile sale.

Domnii cei mari au venit tocmai la sfârșit, pe apă unii, iar alții pe uscat, la Constantinopol. Erau printre ei, nu numai Francezi, ci și Normanzi din regatul Siciliei, și câțiva Germani și Italieni, cari aveau corăbiile.

Eră în oaste fratele regelui Angliei, Ștefan de Blois, om cucernic și blând, eră Raimund, contele de Provence, cu o strălucită Curte, erau ambițioșii și înflăcărații veri normanzi Bohemund și Tancred, dintre cari cel din urmă avuse un războiu cu Împăratul Alexie, căutând să-i ieà părțile de către Adriatică, dela Durazzo până la Salonic. Eră, înfățișând nobilimea lotaringiană, franceză de limbă, dar făcând parte din Împărăția Apusului, Godefrid de Bouillon.

Bizantinii priviau cu neîncredere și frică pe aceste „lăcuste" străine, necuviincioase, lacome și peste măsură de zgomotoase. Cruciații au avut multe ciocniri cu Pecenegii împărătești, multe certe cu dregătorii constantinopolitani până fură trecuți în Asia. Numai Ștefan de Blois păstră o amintire recunoscătoare despre politeța și dărnicia Împăratului.

Ei nu s'au înțeles bine cu Împăratul Alexie, și au fost chiar puțin cuviincioși cu dânsul. După ce au trecut în Asia, ei bătură pe Turcii de acolo, cari se împărțiseră în stăpâniri mai mărunte. Dar țara eră prea pustie, și ei nu știau drumurile și n'aveau hrană. Au suferit astfel grozav; s'au văzut călăreți fudui mergând pe spinarea boilor, căci caii periseră. Se luă totuși Antiohia, și apoi Ierusalimul. Aici creștinii vărsară mult sânge și pângăriră cu el acest loc sfânt, unde se cuveniă să vie cu blândeța în suflet așa cum învață Mântuitorul însuși.

În Asia Mică, oștile cruciate ale „prinților", „conților", bătură pe Sultanul „selgiucid", Chiligi-Arslan, la Dorylaion, după ce luară *Nicèa* (1097). În Antiohia-i asediè *atabecul*, regatul de care abià scăpară. Legatul Papei, care trebuià să aibă comanda supremă și hotărârea asupra cuceririlor, perì în cale.

XX.

Regatul creştin al Ierusalimului şi alte cruciate.

1. Creştinii din Apus, cari cuceriseră Ierusalimul, au întemeiat în părţile acestea ale Siriei ţeri nouă, întocmai ca ale lor de acasă. În *Antiochia* au făcut un principat, în *Tripoli*, chiar pe malul Mării, un comitat (adecă aici căpetenia feudală se chemà comite ori, cum zicem noi, după franţuzeşte: conte); şi *Edesa* erà Capitala unui comitat al Armeniei-Mici, de către Mare; în felurite cetăţi mai mărunte au stătut domni mai puţin însemnaţi. La Ierusalim puterea s'a dat în mânile unui cavaler din părţile Lotaringiei, lângă apa Rinului, ducele *Godefrid* (sau franţuzeşte Godefroy) *de Bouillon* (fiindcă avuse şi oraşul Bouillon, în Lotaringia-de-sus): el s'a sfiit însă a-şi zice rege; ca unul ce apărà biserica Sfântului Mormânt, s'a întitulat *advocat* al ei, adecă vechil în lucrurile lumeşti. Dar după dânsul au venit stăpânitori tot din neamul lui, şi acestora li s'a zis regi.

2. Ei nu erau cu adevărat cârmuitorii ţerii, ci fiecare dintre feudalii de aici trăiau ca şi cei din Apus, având dreptul de a judecà, de a bate bani şi de a începe războiu. În porturi se aşezară negustori veniţi din oraşele cele mari ale Italiei, care erau pe atunci foarte bogate: Pisa, — în Toscana, — Genova şi Veneţia. Ei puneau mare preţ pe drepturile lor de a sta în aceste părţi, pentru că în porturile Siriei veneau caravane cu mărfuri din adâncul Asiei, unde erau pietrele scumpe şi unde creşteau bumbacul, scorţişoara, nucşoara, piperul, şofranul, mirodeniile; tot de acolo sosiau şi mătăsuri şi stofe foarte frumoase. Italienii umblau pe aici mai de demult, dar atunci trebuiau să plătească vămi mari şi să sufere stoarceri de bani, închisori şi bătăi de la păgâni, pe când acuma ei erau siguri de ocrotirea feudalilor şi a regelui creştin din Ierusalim.

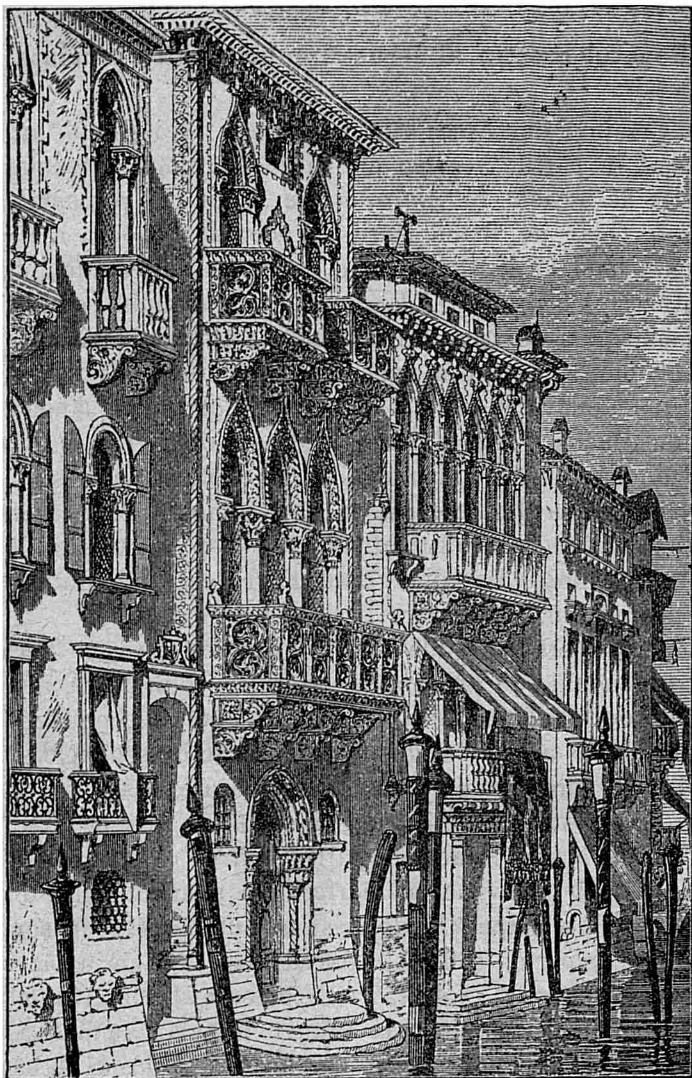

Fig. 15. Stradă din Veneția, pe Canalul cel mare. Orașul Veneția e clădit pe ostroave de Mare și pe pământ prins pe stâlpi.

În sfârşit, se întemeiară şi *Ordine* (sau aşezăminte) de cavaleri cari erau călugări. Ei aveau sarcina să îngrijească de pelerini,—hagiii sau călătorii ce veniau la Locurile Sfinte,—să-i găzduiască şi să-i îngrijească la bolile lor. Dintre Francezi mai ales s'a făcut astfel *Ordinul Templierilor,* fiindcă stăteau într'o casă pe locul Templului lui Solomon, şi Ordinul Spitalului Sfântului Ioan (cărora li s'a zis deci *Hospitalieri,* dela *hospitale,* în latineşte spital, sau Ioaniţi). Germanii au intrat mai cu seamă în *Ordinul Teutonic* (adecă german, după numele cel vechiu al Germanilor: Teutoni) sau al Spitalului Sfintei Marii. Ei purtau toţi haine lungi cu crucea pe ele şi umblau cu arme, fiindcă mai aveau şi sarcina de a se luptà necontenit cu păgânii. La început şi-au îndeplinit cinstit chemarea, dar mai pe urmă au deprins năravuri rele, mai ales Templierii, cari pentru aceia au şi fost desfiinţaţi de Papa.

Ei erau acum bogaţi neguştori şi bancheri ai afacerilor dintre Apus şi Răsărit.

3. Regatul Ierusalimului erà însă prea slab ca să se ţie numai cu puterile lui: deci se tot cereau ajutoare din Apus. Cete-cete de luptători veniau aice să-şi răscumpere păcatele prin rugăciuni şi prin înfruntarea primejdiilor pentru Hristos. Pe urmă însă, după vre-o cincizeci de ani dela cel d'intâiu războiu, s'a făcut *a doua cruciată.* Cruciată înseamnă o pornire de oşti care e hotărâtă de Papa pentru ca să scoată din robie sau să ajute Locurile Sfinte; ea se chiamă aşa pentru că ostaşii poartă crucea pe haine. Cruciata a fost călăuzită de doi stăpânitori mari ai Europei apusene: *Conrad, regele Romanilor* (aşa se chemà Împăratul german până i se puneà în Roma cununa împărătească pe cap), şi *Ludovic al VII-lea,* regele Franciei. Ea s'a început când Apusenii aflară că *Edesa,* una din cetăţile cele mai însemnate ale regatului de Ierusalim, a fost luată înapoi de păgâni. Cel ce a chemat pe creştini în lupta cea

nouă, a fost un vestit cuvântător, *Sfântul Bernard*, care trăià în Franța.

Sf. Be nard erà din mănăstirea franceză Clairvaux.

4. Conrad erà dintr'o dinastie nouă, așezată pe tron la alegerea lui: ea se chemà dinastia de *Suabia* sau de Şvabia, după partea din Germanìa (în jos, către Alpi), de unde venise; i se mai zice și dinastia de *Hohenstaufen*, după numele cetății, al castelului în care trăise până atunci neamul lui Conrad. Conrad erà om foarte destoinic, și Germania se deprinsese să asculte de dânsul; ducii, cari stăpâniau în deosebitele Ținuturi (în Bavaria, în Saxonia, în Lotaringia, în Austria, iar, în afară de hotarele Germaniei, în Boemia), ascultau de chemarea lui.

Ludovic al VII-lea erà fiul regelui Ludovic al VI-lea și nepotul de fiu al lui Filip, care trăise pe vremea cruciatei d'intâiu. Tatăl său fusese un om foarte cuminte, care știuse să înfrâneze pe mulți feudalĭ ce erau mai aproape de dânsul. Acestălalt Ludovic însă erà mai slab de fire.

Cei doi stăpânitori plecară pe rând spre Constantinopol, unde erà atunci Împărat *Manuil*, tot din neamul Comnenilor, un om foarte mândru și îndrăzneț: el a voit să supuie pe Unguri, să cucerească Italia și să câștige și Răsăritul. Manuil nu urà pe catolici, ci avù și legături de familie cu dânșii. Ca un om luminat, el a înțeles că ura dintre creştini nu poate să fie pe voia lui Dumnezeu, căruia nu-i place niciodată vrăjmășia dintre oameni. Dar Apusenii nu s'au înțeles cu el, precum cei ce veniseră înainte de dânșii au fost intrat în gâlceavă cu Împăratul Alexie.

Manuil erà fiul unei principese unguroaice, și se cunoștea această obârșie după mamă a lui. Erà focos, îndrăzneț, neastâmpărat. Ținea la caii de războiu, se îmbătà de lupte și punea onoarea lui ca om mai presus de binele țerii sale.

În Asia, nici Conrad, nici Ludovic n'au făcut nicio is-

pravă. Foamea a chinuit și oștirile lor, care nu știau drumurile: la urmă, ei s'au întors cu umilință și și-au căutat de aici înainte de trebile lor.

Neizbânda se datorește și faptului că au mers deosebit, privindu-se cu dușmănie, și că Împărăția, care trebuise, după cruciata întâiu, ce-i ajutase a luà parte din Asia-Mică înapoi, să poarte războaie cu necredința lacomă a Normanzilor, nu mai voì să dea acum niciun ajutor. Conrad fusese bătut chiar de ostași de-ai lui Manuil, iar Ludovic umilit în audiența lui la Împărat, care nu privià pe acești Apuseni ca fiind de o seamă cu dânsul.

Manuil încercă mai târziu să se amestece el în Apus. Avuse lupte cu Ungurii, și oștile lui ocupară un timp Ancona.

Ludovic erà însurat cu *Eleonora,* care-i adusese ca moștenire, fiind fata unui feudal puternic, toată partea de Sud-Vest a Franciei, căreia i se ziceà atunci *Acvitania.* El se certă însă cu dânsa pe vremea cruciateĭ, și se despărțì îndată.

Eleonora se mărită din nou cu *Henric al II-lea,* regele Angliei. Acesta erà fiul Matildei, singura moștenitoare a lui Gulielm Cuceritorul, și al unui senior din partea de Apus a Franciei, *Gotfrid (Geoffroi),* zis și Plantagenetul, fiindcă obișnuià a împlântà în pălărie o creangă din copacul ce se zice drobiță în românește, iar în franțuzește *genêt.* Dela tatăl său el avù comitatul de *Anjou,* cu părțile vecine; dela mamă îi rămăsese *Normandia,* de unde erà neamul ei. Eleonora îi aduceà acum lui zestrea ei de pământuri. Regele Angliei aveà astfel cam *două treimi din Franța,* așa încât regele Franciei trebuià să vadă în el cea mai strașnică primejdie. De aceia s'au luptat adesea regii din aceste două țeri, cum vom vedeà.

XXI.

Henric al II-lea, regele Angliei, şi lupta cea nouă dintre Papi şi Împăraţi.

1. *Henric al II-lea,* regele Angliei, erà un om hotărât şi mândru; până atunci în ţara sa nu mai domnise altul ca dânsul. Cum am văzut, el erà foarte puternic, având atâtea pământuri şi în Franţa. Apoi s'a coborât şi în *Irlanda,* unde până atunci locuitorii cei vechi, Celţii, trăiau neatârnaţi, împărţiţi fiind între mai mulţi stăpânitori mici. Numai în *Scoţia* el n'a pătruns: această ţară, aşezată în partea de Miazănoapte a insulei Britania-Mare, peste care se întindeà şi regatul Angliei, aveà regii ei deosebiţi, cari se coborau dintr'un neam celtic foarte vechiu, dar aceşti regi, după o înfrângere a puterii lor, se recunoşteau vasali (adecă închinaţi prin jurământ) regelui Angliei. Ceilalţi, aproape curaţi, se mai găsiau şi în partea de Sud-Vest a Britaniei-Mari, care pentru aceia se numeşte până astăzi *Ţara Galilor;* şi aceştia au trebuit să recunoască însă drepturile lui Henric.

Însă el a avut multe greutăţi cu rudele şi cu supuşii săi. Soţia lui Eleonora şi fiii lui au uneltit împotrivă-i şi au aţâţat şi răscoale; în privinţa fiilor răi şi fără recunoştinţă, Henric a avut aceiaşi soartă ca şi Ludovic, regele de odinioară al Francilor, dar n'a fost aşa de slab faţă de aceşti tineri fără frâu ca Ludovic, ci i-a stăpânit la urmă. El numise arhiepiscop de Canterbury (pronunţă: Kenterbiöre), adecă, am puteà zice, Mitropolit al Angliei, pe un Curtean la care ţineà mult: Toma Becket. Dar acesta i s'a arătat duşman, fiindcă şi el credeà, ca mai toţi clericii de pe acel timp, că Biserica singură are dreptul de a judecà şi pedepsì pe preoţi şi călugări. Cu Becket, Henric a avut să se frământe multă vreme, fiindcă acest cleric erà îndrăzneţ şi îndărătnic. Odată i-a scăpat din gura regelui

vorba că: oare nu se va găsì nimeni să-l scape de acest om supărător? Nişte cavaleri dela Curte au mers atunci de au ucis pe arhiepiscop, chiar în biserică. Atunci toată lumea s'a ridicat asupra lui Henric. El a trebuit să se pocăiască mergând ca un hagiu la mormântul lui Toma, care erà socotit acuma ca sfânt.

2. Urmaşul lui Henric a fost fiul său cel de-al treilea, *Ricard* (cei doi mai mari muriseră), care erà foarte viteaz, ce e dreptul, dar nesocotit, lacom de bani şi aşa de pornit la ceartă şi la luptă cu oricine, încât păreà aproape nebun. Porecla i-a rămas *Inimă-de-leu*, dar nu i s'a cuvenit, pentru că acela ce are în adevăr inimă de leu alege o ţintă mare şi folositoare oamenilor pentru vitejia sa, iar nu se bate cu morile de vânt.

Ricard erà astfel cu mult mai pre jos decât tatăl său. Din potrivă, fiul lui Ludovic al VII-lea cel molâu a întrecut cu mult pe acesta. *Filip-August* a fost unul dintre cei mai mari regi ai Franciei, şi în evul mediu nu se găseşte niciunul ca dânsul în această ţară. El erà înainte de toate un om înţelept şi cu foarte multă socoteală; n'a dovedit vitejie şi n'a îndrăgit niciodată războaiele. Îi plăcea să-şi pândească vrăjmaşul, să sară asupra lui atunci când acesta erà mai slab şi să-l silească fără vărsare de sânge a-i împlinì voile. Cu măsura şi isteţimea lui, el a izbutit să-şi lase ţara de două ori mai mare de cum o primise.

3. Urmaşul lui Conrad în Germania a fost nepotul său, *Frederic*, căruia i s'a zis *Barbă-Roşie*. Acesta a fost cel mai strălucitor şi mai măreţ Împărat pe care l-a dat poporul german în evul mediu. Erà puternic şi frumos; o barbă roşcată, deasă, i se răsfirà pe pieptul larg; până la bătrâneţe el a fost un luptător viteaz şi neînfrânat la osteneală. Ducii din Germania, cari făcuseră zile amare atâtor Împăraţi, nu cutezară a-i sta împotrivă, ci ascultară de dânsul. Căci nici nu erà, ca alţii, d'inaintea lui, o fire aspră, poruncitoare, schimbându-se dintr'o zi în alta, ci se înfăţişà ca un vrednic Împărat, senin şi statornic, fără trufie, fără

toane şi fără şireclic, matur în tinereţe şi vioiu în bătrâneţele sale.

El merse fără zăbavă în Italia. Aici aveà dreptul să iea veniturile şi să primească supunerea ce se cuveniă unui Împărat; pe urmă el căută să ţie în frâu pe Papă, în folosul căruia lucrase atunci când sfărâmase în Roma o încercare de viaţă neatârnată a orăşenilor. Pentru domnia adevărată, şi nu numai cu numele, în Italia, Frederic s'a luptat douăzeci de ani şi mai bine şi s'a coborât de şase ori cu oastea în această ţară.

A întâmpinat însă două piedeci pentru planurile sale. Cea d'intâiu a fost hotărârea oraşelor din *Lombardia* de a nu ascultà de dregătorii puşi de dânsul. Ele se uniră pentru aceasta între sine, cu toate că altfel se ureau, pentru că negoţul fiecăruia nu se puteà întinde în de ajuns din pricina negoţului celuilalt. Legătura lor se chiamă *liga* (cuvântul italienesc şi franţuzesc *liga*, *ligue*, însemnă aceasta: legătură) *lombardă*. În fruntea ei stăteà vestitul oraş *Milan*, foarte mare, bogat şi mândru; Liga avea ostaşi mulţi şi foarte pricepuţi şi bani ca să-i hrănească. Cealaltă piedecă a fost Papa; mai ales Papa *Alexandru al III-lea*. El voià ca toată Italia să se adune în jurul lui, şi el să stăpâneassă Italia. Frederic a fost învins odată de ligă, în lupta cea mare dela *Legnano*, şi a trebuit să se împace cu Papa, la 1177, în strălucitul oraş Veneţia. După aceasta, s'a făcut pace şi cu oraşele lombarde. Italia a rămas de sine stătătoare, fiecare oraş trăind deosebit, iar puterea Împăratului n'a înlocuit puterea Papei. Dar Frederic tot a rămas cel mai puternic dintre stăpânitorii din vremea sa.

Frederic erà *nepotul* lui Conrad cel nenorocit în cruciată. Îndată după alegere (1152) el se coborî în Italia, cum nu făcuse înaintaşul său, care, *formal*, nici nu erà Împărat

Credeà să afle în cale numai pe Papă şi pe feudali, dar găsì oraşele, doritoare de linişte şi sătule de contribuţii. Împotriva lor ei nu luptă numai cu arma, ci şi cu spiritul, cu *vechiul spirit al monarhiei romane*, înviat de curând prin lecţiile, din Roma şi Bologna, unde rămăsese, ale lui *Wernerius*, marele răspânditor al *dreptului roman*. În

orașul Papilor stăpânià acum în numele poporului Arnold din Brescia, un fel de președinte al Republicei Romane, care silise pe Sfântul Părinte a trăì viață sufletească asemenea cu a Apostolilor. În *Iunie 1155* Frederic se încoronă însă în Roma, părăsită de Arnold (acesta fu apoi ars ca eretic.

Deși în Germania Frederic aveà împotrivă-i dușmănia statornică a Casei *Ghelfilor,* reprezintată de ducele *Henric Leul,* pe care la urmă-l izgonì, împărțindu-i, după interesele lui, ducatul, Frederic se gândià tot la *Domnia lumii prin Italia și pe baza dreptului roman.* Erà negația ideii lui Grigorie al VII-lea. *Biserica lui Dumnezeu* nu mai erà în seama celui care îl înfățișà pe pământ, ci în seama moștenitorului Împărăției romane, sfințit de Papă *după datoria* acestuia. Opinia publică a timpului, mai ales în Germania, erà pentru el. Astfel putù Frederic să proclame în dieta dela Roncaglia (1158) *întregimea dreptului său împărătesc.*

Orașele Italiei nu voiră să-l recunoască astfel, și Papa, ca și regele normand din Sudul peninsulei, stăteau gata de luptă. Frederic voì să hotărască în dietă între cei doi Papi aleși la moartea Papei Adrian (de nație Englez) Milanul fu luat de dânsul la 1162 și dărâmat. Alexandru al III-lea, Papa dușman scopurilor sale, trecù în Franța. Și *toate Statele apusene, ai căror regi nu voiau să fie vasalii unei Împărății efective, luară partea lui.*

Orașele italiene se răsculară și chemară pe Papa Alexandru din nou, dar Frederic întră biruitor în Roma la 1167. Ciuma-l scoase de acolo. În sfârșit la *1176* se dădù o luptă hotărâtoare, în a treia *călătorie romană* a Împăratului, lângă *Legnano* El fu biruit, și planurile lui italiene căzură. În *Veneția* Frederic se împăcă în sfârșit cu Papa, fără a hotărî puncte de principii. Cu orașele se făcù pace la *Constanța,* abia în *1183 :* Frederic recunoșteà *neatârnarea lor de fapt.* O a șasea călătorie în Italia nu mai avù dușmani de înlăturat. Printr'o cruciată voià să dovedescă acum bătrânul Împărat că e, totuși, *măcar în sensul feodal,* — dacă Papa, regii și orașele îl împiedecaseră de a fi în sens roman, — Domnul puterilor lumii.

4. Pe atunci se aflà cu durere că Ierusalimul a căzut iarăși în mâna păgânilor. Îl luase noul Sultan din Egipt (până atunci fuseseră aici califi răsculați împotriva celui din Bagdad), anume *Saladin,* a cărui fire sămănà cu a celor mai aleși în purtări dintre cavalerii Europei apusene. Ca să câștige iarăși cetatea sfântă, se înarmară și Ricard și Filip-August și bătrânul Împărat.

Dar lupta lor n'a fost cu noroc. Filip a stat numai puțin timp în Răsărit și s'a întors acasă, unde-l așteptà grija

măririi Franciei. Frederic merse o bucată de vreme ca un triumfător, dar iată că într'o zi de arşiţă el intră cu calul în apele reci ale unui râu din Asia-Mică. Îndată căzù, şi fu scos mort din valuri. Din războiul ce începuse, nu s'a ales nimic (1190). Iar Ricard luă insula *Cipru*, lângă Asia, unde stăpânià un Grec răsculat, şi dădù frumoase lupte supt oraşul *Akkon* (zis de Francezi: Acre): el fu cucerit după straşnice silinţi. Ierusalimul însă rămâne al lui Saladin.

XXII.

Împărăţia Bizantină pe vremea cruciatelor.

1. Frederic Barbă-Roşie, mergând la Ierusalim, a trecut şi pe la Constantinopol. Cu Bizantinii de aici el s'a înţeles tot aşa de rău, din pricina deosebirii de lege, de neam şi de obiceiuri, ca şi toţi ceilalţi cruciaţi cari au mers pe acest drum, din Europa în Asia.

Împărăţia din Constantinopol nu eră să mai ţie decât vre-o cincisprezece ani, şi erau s'o iea în stăpânire atunci alţi cruciaţi, acei din cruciata care se socoate a patra.

Numărarea cruciatelor se face după expediţiile sale mari; între ele au fost însă şi altele mai mici, totuşi destul de însemnate, care nu intră de obiceiu în socoteală

Dar trebuie să se lămurească întâiu ce s'a întâmplat la Bizantini dela Alexie Comnenul, de care a fost vorba la arătarea împrejurărilor cruciatei celei d'intăiu, până la anul de peire *1204*.

Al doilea urmaş al Împăratului Alexie se chemă *Manuil*. Dela Eraclie încoace, Răsăritul n'a mai văzut un om ca dânsul. Planurile lui erau după măsura cuceririlor lui Iustinian, adecă el voià să adune lumea creştină întreagă într'o singură Împărăţie mare, care să-şi aibă Capitala în Constantinopol.

Pentru aceasta a purtat el multe războaie, în cei patruzeci de ani câți a domnit, cam în același timp când domnià în Apus Frederic Barbă-Roșie, iar Anglia o aveà Henric al II-lea. Dușmani aveà destui la toate hotarele.

Stăpânirea lui Manuil Comnenul ține dela 1143 la 1180.

2. Așa, din sus, dela Dunăre veniau *Ungurii;* de când se creștinaseră, aceștia înaintaseră foarte mult: la dânșii pătrunseseră cultura și obiceiurile Europei apusene, mai ales ale Germaniei, care erà vecină și cu neamul regesc al căreia se încuscrise dinastia ungurească. Ungaria ar fi mers și mai iute înainte, dacă ea n'ar fi fost slăbită câtva timp de lupte înăuntru, între principii din sângele Sfântului Ștefan, cari se băteau pentru Coroană. Când asemenea lupte s'au potolit însă, puterea ungurească s'a revărsat asupra țerilor de dincolo de Dunăre: Ungurii păreau că doresc să-și facă și ei o Împărăție răsăriteană. Ei au ajuns până la malul Mării Adriatice, și toată coasta care se chiamă *Dalmația* a atârnat de dânșii. Regii unguri au fost și regi ai *Croației,* care e țara de peste râul Sava, și, în puterea acestor drepturi vechi, Croația se ține astăzi de regatul cel nou al Ungariei. Regii cari au înălțat așa de mult puterea și faima țerii lor înainte de anul 1150 se chiamă *Coloman* și *Bela al II-lea.*

Stăpânirea lui Coloman ține dela 1095 la 1114, a lui Bela dela 1131 la 1141. Croația fusese un regat osebit în veacul al VII-lea; apoi ascultase de Carolingieni. Înrâuririi acestora îi urmâ o scurtă supremație bizantină. Papa Grigorie al VII-lea făcuse din Svinimir un nou rege croat (așa încercară Papii a face și cu Sârbii, dând titlul regal marilor-jupani cari stăteau în fruntea lor). Dar această nouă neatârnare croată ținù până la 1095 numai. *Bosnia* s'a prefăcut într'o provincie atârnătoare de noua Ungarie care se coborâse în Balcani.

De pe la 1170, când cel d'intâiu din dinastia *Nemania* luă puterea, Serbia rasciană (cap. Rasa, Novi-Bazar) scăpă însă și de primejdia ungurească și de cea bizantină, constituindu-se în hotare definitive.

Firește că Manuil n'a putut să îngăduie întinderea amenințătoare a vecinilor săi dela Miazănoapte: el s'a bătut deci mulți

ani cu Ungurii, și ostași bizantini au venit pentru aceasta și în părțile unde s'a întemeiat, peste două veacuri dela aceste împrejurări, țara Moldovei.

Cu acest prilej, un izvor bizantin spune lămurit că Împăratul a dat cu ochii de neamul nostru, care până atunci nu eră pomenit, pentru că n'aveà a face cu vecinii săi puternici.

În Răsărit, Manuil ar fi avut sarcina să câștige înapoi provinciile luate de musulmani; dar aici erau stăpânirile șubrede ale catolicilor din Apus (cărora li se ziceà în Răsărit: Franci, după numele Francezilor, și Latini. pentru credința lor, hotărâtă de Papa din Roma). Împăratul nu voì să se amestece prea mult în frământările lor cu păgânii, care s'au mântuit, cum știm, cu pierderea Ierusalimului.

Manuil a avut de luptă cu Antiohia, unde întră cu alaiul unui triumfător, ap i cu Armenii dın Tarsus. Dorınța lui nu erà însă a înlăturà pe Latini, ci a-i sılı numaı să-l *recunoască drept semor al lor*. Astfel Manuil e acel Împărat bızant n ca·e recunoaște și folosește noile legături feudale d'n Apu .

Pe când Frederic Barbă-Roșie se luptà cu Papa, Bizantinii au găsit prilej să se amestece și în afacerile Italiei, și orașul Ancona, așezat pe coasta răsăriteană, mai jos de Veneția și de Ravena, vechea reședință a exarhilor, a căzut în mânile lui Manuil. Mai departe însă, el n'a putut merge. Manuil nu aveà acea scârbă pentru catolici pe care o avuseră înaintașii săi. Din potrivă, el s'a încuscrit cu dânșii, și mulți dintre fruntașii răsăriteni au făcut de acum înainte tot așa. Astfel cele două părți ale l ımii creștine au început a se cunoaște și a se prețuì mai mult, ceia ce a fost un bine și pentru înaintarea culturii.

3. Împăratul Manuil n'a avut însă urmași vrednici. Fiul său erà nevrâstnic, și poporul din Constantinopol vedeà cu mânie că trebile Împărăției se află în mânile unei Franceze, văduva lui Manuil. Atunci un ticălos din neamul împărătesc, *Andronic,* ațâță mulțimea. Negustorii italieni, cari se aflau în număr foarte mare la Constantinopol, fură măcelăriți, și Andronic ajunse el Împărat.

Andronic erà, altfel, un om învățat, bun cuvântător, negociator isteț și prinț foarte popular. Dacă Latinii au fost uciși în Constantinopol, aceasta nu i se datorește numai lui, ci și urii care se grămădise în sufletele Grecilor împotriva acestor Apuseni, cari izbutiseră prin tot felul de mijloace a se face, bănește, stăpânii lor.

De mult nu se mai văzuse un om așa de crud și de strașnic Andronic Comnenul; nimeni nu mai erà sigur de viața lui. Atunci un general, *Isaac Anghelos,* făcù lui Andronic ceia ce și el făcuse tânărului fiu al lui Manuil: îl răsturnă și, prinzându-l din fugă, îl ucise în chinurile cele mai grozave. Isaac acesta erà un fricos și un slăbănog. El a pierdut, chiar în cei d'intâiu ani de domnie, aproape jumătate din stăpânirile Împărăției întregi. Și iată cum:

4. În munții și văile Balcanilor și Pindului trăiau niște păstori foarte voinici și îndrăzneți. cari erau din aceiași strămoși cu noi, Românii dela Dunăre; Grecii și Bulgarii li ziceau *Vlahi,* iar ei se numiau atunci ca și astăzi Aromâni (ceia ce e tot una cu Români).

Vlah e un cuvânt slav, întrebuințat pentru a numi pe acei străini car' nu sunt nici *Nemți,* nici *Polovți* (uralo-altaici)

„Vlahii“ plătiau o dare, o dijmă din turme, Împăratului. Când Isaac se însură a doua oară, el crescù această dijmă. Păstorii se plânseră, dar fură batjocuriți. Atunci ei se răsculară, supt doi frați: *Petru* și *Asan.* Urmașul lor a fost un al treilea frate, *Ioniță.* Oastea păstorilor luă cetăți și orașe, și Bulgarii, cari tot nu iubiau pe Greci, li s'au supus foarte bucuroși. Ioniță a întemeiat din nou Împărăția Bulgarilor, și și-a zis Țar al Bulgarilor și al Romanilor din Răsărit. Capitala lui erà Târnova, chiar în margenea munților Balcani.

O Împărăție a *Românilor* nu se puteà întemeia fiindcă altă Împărăție decât una *romană,* fie ea de orice nație, în ceia ce pri ește întemeietorii și apărătorii săi, nu se puteà închipui. Dinastia fusese *românească* de sânge, supușii fură t t mai mult *Bulgari,* iar forma de Stat rămase în principiu *romană.* Ioniță luă titlul împărătesc dela Papa *Inocențiu al III-lea (1204),* căruia făgăduì să-i supuie p porul său. Un

cardinal îi puse pe cap acea coroană care fusese cerută în zădar dela Împăratul Frederic, în trecerea acestuia prin Balcani. Dar în chip firesc Bulgar a înviată de Aromâni rămase tot ortodoxă.

Oştile lui Ioniţă prădau până la Adrianopol.

Grecii fură foarte nemulţămiţi de păcătoşenia Împăratului. Chiar fratele lui îl gonì. Dar fiul lui Isaac alergă în Apus, unde aveà rude, şi cerù ajutor, care i se dădù. Tocmai atunci se pune la cale o cruciată nouă ca să liberezè Ierusalimul.

Dela 1187 Ierusalimul erà al lui Saladin.

Francezi, mai ales din Flandra, şi Italieni din Nord luaseră crucea. Corăbiile le dădură Veneţienii, cari erau foarte puternici acuma. Cruciaţii nu le putură plătì, şi àstfel ei fură siliţi a cucerì pentru Veneţia oraşul *Zara* în Dalmaţia. Apoi ei merseră la Constantinopol şi izbutiră a face iarăşi Împărat pe Isaac.

Dar acesta nu putù să li răspundă banii ce făgăduise, şi un alt războiu se începù cu Grecii. Constantinopolul fu luat *(1204)*. *Contele de Flandra, Balduin,* fu ales Împărat; se făcù un Patriarh catolic, iar luptătorii îşi împărţiră tot cuprinsul Imperiului, afară de Asia, pe care n'o putură cucerì.

Trei concurenţi se înfăţişau pentru moştenirea Bizanţului învins: de o parte, *baronii,* mai mult francezi, de alta, *Bonifaciu, marchizul de Montferrat,* în părţile piemonteze ale Italiei, care erà rudă cu împăraţii constantinopolitani, şi apoi Veneţienii. Balduin fiind ales ca stăpânitor al Răsăritului, Veneţienii dădură din mijlocul lor pe noul *Patriarh latin* de Constantinopol şi căpătară insulele Arhipelagului şi Creta, „o parte şi jumătate" din pradă; Bonifaciu fu rege la *Salonic* având părtile râvnite de Normanzi. Nobili francezi îşi împărţiră *Morèa.*

XXIII.

Împărăţia latină din Constantinopol şi Împăratul apusean Frederic al II-lea.

1. Cei ce au luat Constantinopolul socotiau să meargă de aici mai uşor la Ierusalim. ca dela un oraş care puteà să dea hrană şi ostaşi noi. Dar ei s'au înşelat. Împărăţia latină a Răsăritului a fost ameninţată totdeauna de cele mai mari primejdii şi s'a dovedit mai slabă chiar decât Împărăţia grecească pe care o înlocuise! Vasalii ei nu ţineau de loc în samă pe Împărat.

Împăratul se simţià totuşi *continuator al rosturilor bizantine* Ar fi voit cârmuirea centralizată şi absolută de până atunci. Dar feudalii nu erau deprinşi cu această viaţă politică. Astfel, în loc ca viaţa întreagă a Împărăţiei să hrănească puterea monarhului, bietul Împărat nou fu lăsat cu mijloacele lui puţine, ca un prinţişor sărac în mijlocul uriaşului Constantinopol prădat.

Veneţienii, ca nişte negustori ce erau, n'aveau altă grijă decât a intereselor lor; ei luaseră Pera lângă Constantinopol şi o mulţime de insule, unde stăpâniau cu totul neatârnat de Împărăţie. *Ioniţă* se arătă şi el duşman straşnic: cu toate că se închinase Papei şi primise Coroana de la un trimes al acestuia (asemenea Trimeşi se chemau, cu un cuvânt latinesc: legaţi), el întră în luptă cu Latinii; *Împaratul Balduin* fu bătut, prins şi perì în închisoare.

Lupta se dădù lângă *Adrianopol.* Ioniţă înlăturase pe ducele latin din Filipopol, pe care nu-l voiau locuitorii ortodoxi. Şi *dogele,* bătrânul doge orb, erà în oastea care alergà pentru a scăpà Tracia. Ioniţă aveà cu dânsul şi mulţi călăreţi *cumani,* de dincoace de Dunăre (de bună seamă şi Români), cari-i ajutară foarte mult biruinţa.

Ioniţă erà să puie mâna şi pe *Salonic,* oraş foarte mare şi bogat. al doilea după Constantinopol, dacă n'ar fi perit supt zidurile lui.

Într'o nouă luptă biruitoare Ioniţă ucisese şi pe regele Bonifaciu.

Dar după Ioniță venì nepotul său *Ioan Asan*, care se arătă vrednic de un asemenea înaintaş. El n'a fost aşa de crud ca acesta, şi războaiele nu-i plăceau într'atâta, dar erà mai cuminte şi, dacă Ioniță a luat cel d'intâiu numele de Împărat, apoi se poate zice că Împărat în adevăr a fost numai Ioan Asan. El aveà şi mare parte din Macedonia şi înaintase până departe către Marea Adriatică. În tot cuprinsul ţerii lui făcù pace, şı negustorii putură s'o străbată în voie. Dar a fost mai mult Bulgar, şi Împărăţia întemeiată de ciobanii noştri a ajuns bulgărească atunci când s'a răzimat mai mult pe locuitorii din oraşe, cari erau Bulgari.

2. Alt duşman erau *Grecii din Asia*. În fruntea lor stăteau fruntaşii bizantini cari fugiseră în 1204. Două familii îşi luară titlul împărătesc, şi la *1261* Împăraţii din *Niceia*, care nu erà departe de Constantinopol, izbutiră să cucerească prin înşelătorie acest oraş, într'o zi când apărătorii lui lipsiau din năutru.

Stăpânitori greci dintre *Comneni* se aşezară la *Trapezunt*, pe coasta de Sud a Mării-Negre; ei îşi ziceau „Mari Comneni" şi erau sprijiniţi de prinţii *Georgiei*, cu cari erau înrudiţi. *Teodor Lascaris*, care primise coroana împărătească în Constantinopol chiar, şi care ţineà pe fata lui Alexie al III-lea Anghelos, îşi aşează Scaunul la Nicèa. Alţii îşi cercară norocul aiurea, în legătură cu prinţii selgiucizî în decădere. Şi Împăratul Alexie se adăpostise în Asia, unde fu silit a se face călugăr.

Toţi aceşti Împăraţi priviau sălăşluirea lor în Asia numai ca un lucru trecător, ca o nenorocire vremelnică Ei n'aveau alt gând decât acela de a luà înapoi Constantinopolul, ai cărui moştenitori legiuiţi se credeau.

3. Creştinii din Apus n'au ajutat decât foarte slab pe cei din Constantinopol. Ei au făcut mai multe silinţi pentru Locurile Sfinte din Asia. Ca să le capete înapoi, Regele *Andreiu al II-lea al Ungariei* venì peste vre-o douăzeci de ani dela luarea Constantinopolului de către Latini, împreună cu alţi doi stăpânitori: ei se coborâră de pe corăbii în Egipt, dar, după câţiva ani de luptă, cruciata se mântuì fără nici un folos.

4. Pricina acestei slăbiciuni sta în lupta cea nouă care se deschisese între Împărat şi Papă. Această luptă a fost

o faptă rea și pentru Sfântul Mormînt și pentru binele obștesc și propășirea oamenilor din acest timp.

După moartea lui Frederic Barbă-Roșie, fiul său, *Henric al VI-lea,* a crezut că poate să stăpânească lumea așa cum crezuse un Papă ca Grigore al VII-lea. El aveà și regatul Siciliei, pentru că luase în căsătorie pe moștenitoarea regilor normanzi din această țară.

Soția sa, Constanța, fiica lui Roger, murì în același an cu soțul ei, lăsând un fiu, Frederic.

Împăraților din Constantinopol Henric li scrià poruncitor ca unor supuși.

Ei îi plătiau chiar tribut, anume cules dela supuși, *birul nemțesc (alamanikon),* pentru a fi îngăduiți pe tron. Niciodată nu fusese Bizanțul așa de strașnic umilit.

De Papa nici nu voià să știe, și el pusese singur la cale o cruciată. Dar moartea înainte de vreme i-a zădărnicit gândurile. Henric a murit la 1198.

Fiul lui, care se chemà *Frederic,* după numele bunicului, a rămas nevrâstnic. Papă erà atunci *Inocențiu al III-lea,* care, ca mândrie a gândului și ca îndărătnicie în luptă, poate sta alături cu Grigore al VII-lea. El a voit să aibă în mâni toate țerile și pe toți stăpânitorii. În Germania avù să aleagă între cei ce urmăriau Domnia, și pe unul dintre dînșii l-a prigonit cu afurisenia; acesta a murit în mare restriște, căindu-se amar că se învrăjbise cu Papa.

Cei doi candidați au fost Filip de Șvabia (Suabia), fratele lui Henric, și Otto de Braunschweig. În ei învià dușmănia dintre Hohenstaufenii *ghibelini* și *Ghelfii* din Casa lui Henric Leul, al cărui fiu erà Otto. Filip fu ucis mișelește, pentru o dușmănie privată, de puternicul Palatin (1208). Otto a luat în căsătorie pe fiica mortului. El fu excomunicat de Inocențiu pentru că voià să răpească și moștenirea după mamă a tânărului Frederic, căruia Papa-i erà epitrop. În întunerec trăì Otto încă opt ani.

În Anglia Inocențiu a silit pe regele *Ioan,* zis *Fără-de-țară* (fiindcă nu i se dăduse stăpâniri la împărțirea averii părin-

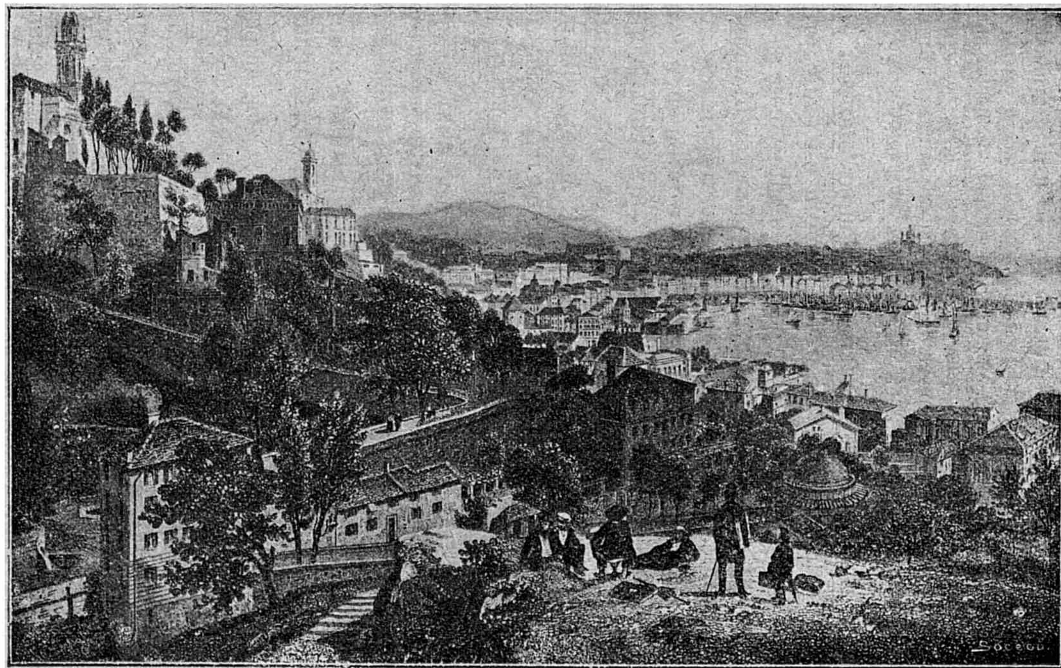

Fig. 16. — Orașul Genova.

tești), să recunoască un arhiepiscop pe care nu l voia, și Ioan fu silit să-și închine țara Papei. În Bulgaria și în Serbia el aduse pe stăpânitori, măcar de formă. la credința catol'că și la ascultarea față de dânsul.

Cu ereticii, s'a arătat neîmpăcat. Două Ordine călugărești nouă s'au întemeiat atunci ca să-l ajute în stăpânirea lor: *Franciscanii*, cari-și iau numele dela blândul Sfânt Francisc. și *Dominicanii*, al căror întemeietor a fost un aspru Spaniol, Dominic. Aceste Ordine se mai chemau și *calugării cerșitori*, fiindcă n'aveau nici o avere, și rătăcind necontenit. cu capul și cu picioarele goale, încinși cu o funie, ei nu-și luau nici măcar merinde pe drum, se țineau numai din pomana oamenilor milostivi. Dominicanilor li-a dat Papa grija de a căută pe eretici· cercetarea se zice în latinește *inquisitio*, și de aceia acest nou așezământ se chiamă *Sfânta Inchiziție*. Ea a lăsat numele cel mai rău, pentru că a întrebuințat chinuri e și arderea pe rug împotriva unor oameni cari, dacă erau greșiți în credința lor, nu puteau fi răspunzător decât înaintea lui Dumnezeu.

Franciscanii lucrau cu duhul blândeței, urmând exemplul întemeietorului lor, Francisc de Assisi († 1226, care eră așa de bun, încât dobitoacele sălbatece se apropiau de dânsul și păreau că se în hină sufletului său fără păcate și lipsit de dușmănie împotriva oricării făpturi a lui Dumnezeu.

5. Frederic al II-lea a fost întâiu ocrotitul Papei, în grija căruia el fusese lăsat. Pe urmă însă, după moartea lui Inocențiu al III-lea. ajunse cel mai mare dușman al puterii Papilor. Întâiu el a zăbovit plecarea sa în Răsărit. unde făgăduise să se lupte pentru câștigarea Ierusalimului; când a pornit, a arătat că e bolnav și s'a întors îndărăt. Papa l-a afurisit. Atunci Frederic s'a dus cu adevărat în Asia și a izbutit să încheie cu Sultanul din Egipt un tratat care lăsà, fără luptă, în puterea creștinilor Ierusalimul. împreună cu alte câteva locuri. Dar Papa n'a ridicat afurisenia de asupra lui, și. cât a stat Frederic în

Ierusalim, al cărui rege erà prin moştenire, nici nu s'a făcut slujba în biserici.

Excomunicarea împotriva lui Frederic o rostì bătrânul Papă Grigorie al IX-lea. Se poate să nu fi avut dreptate şi Împăratul să fi fost în adevăr bolnav (1226). În toamna anului 1228 Frederic se află la Locurile Sfinte, unde clerul nu venì să-l primească solemn. Tratatul cu Sudanul (Sultanul din Egipt) e dela începutul anului următor, şi Frederic îşi făcù intrarea cu alaiu în Cetatea Sfântă, unde se încunună singur ca rege al Ierusalimului.

În lipsa lui, trupele Papei, ajutat de Lombarzi, ocupară o parte însemnată din teritoriul sicilian. Germania rămase totuşi credincioasă, şi astfel, când excomunicatul se întoarse, Papa trebuì să se învoiască la pacea din San-Germano (sau Ceperano). Ea n'are niciun adevărat cuprins, precum războiul n'avuse niciun adevărat scop.

Lupta cu Papa a început şi s'a înteţit la alegerea lui *Inocenţiu al IV-lea*. Acesta a fugit din Roma şi s'a dus în oraşul său de naştere Genova (v. fig. 16), apoi în Franţa. Aici a strâns el un sobor, care a osândit pe Împărat. Dar Frederic nu erà om să se lase cu atâta. El s'a împotrivit până la sfârşit: veniturile lui erau cu totul stoarse, mulţi dintre credincioşi îl părăsiră; un fiu al lui zăceà la închisoare, dar el tot nu-şi pierduse nădejdea, ci purtà războiul pentru stăpânirea Italiei. Murì încă tânăr, de multe silinţi ce făcuse şi de mult amar ce înghiţise, la 1250. Neamul lui, doi fii şi un nepot, au cercat în zădar să iea înnapoi Italia; cel din urmă a murit de mâna calăului.

Încă din 1236 Frederic începuse lupta cu oraşele lombarde.

În anul următor el câştigă biruinţa dela *Cortenuova*, care puteà face să se uite vechea înfrângere dela Legnano. Biruitorul nu stă pe gânduri să organizeze teritoriul pe care-l priveşte ca dobândit, prin ofiţerii săi (vicari, căpitani. Pe un fiu al său, Enzio, îl făcù rege al *Sardiniei* altul, Conrad, erà rege în Germania).

Noua excomunicare, din partea lui Grigorie al IX-lea încă, e din 1239. Urmară confiscări şi alianţe. Războiul se desfăşură cu un noroc nesigur. Papa voià să adune un sinod de prelaţi din ţerile latine, dar ei fură prinşi de Pisani, aliaţii Împăratului. Grigore murì atunci când supt zidurile Romei erau oştile lui Frederic.

Al doilea urmaş al lui — cel d'întâiu păstorì foarte puţin —, Genovezul Inocenţiu al IV-lea, cerì sinod general, întoarcerea teritoriilor

confiscate și iertarea orașelor lombarde. Neputând strânge soborul în Italia, el își ţinù la Lyon, pe pământ care de drept erà tot imperial și nici măcar de fapt încă francez; 1245). Frederic numì un procurator ca să-l apere, dar sinodul îl osândì. Un contra-Împărat, *Henric*, fu ales îndată. Răzimat pe Bavaria, regele Conrad putù să se menţie însă. Henric murì peste câteva luni.

Luptele urmară în Italia (pierderea și asediul Parmei), pe când dușmanii lui Frederic alegeau în Germania pe *Wilhelm, conte de Olanda*. Impăratul nu erà destul de tare pentru a înfruntà coaliţia alcătuită în Italia împotriva lui, și aceasta nu se gândià să-i mai dea o luptă făţișă. Puterile se măcinau în lupte mici, când Frederic murì (Decembre 1250).

Îndată regele Conrad venì în Italia. Gândul cel d'intâiu trebuì să-i fie a luà în stăpânire regatul celor Două Sicilii. Din nenorocire pentru Hohenstaufeni, tânărul Împărat murì la patru ani după tatăl său, și peste câteva luni și Papa Inocenţiu erà coborât în mormânt. Cu moartea lui Wilhelm de Olanda situaţia se lămurì și mai mult (1256).

Coroana de rege a Romanilor o cerură Ricard de Cornwallis, fratele lui Henric al III-lea din Anglia, și regele spaniol Alfons. Ei găsiră amândoi alegători, și Ricard venì chiar în ţară, pe scurtă vreme.

În Italia, *Manfred*, fiul lui Frederic, ţineà regatul de Neapole. Noul Papă Alexandru al IV-lea intră în luptă cu el. Toscana se făcù ghibelină. Un nou Papă chemă atunci pe Carol de Anjou din Franţa. În lupta dela *Benevento*, Carol își câștigă tronul: Manfred erà între morţi. În altă luptă cu biruitorul, la Tagliacozzo, fu prins Conradin, ultimul Hohenstaufen, — fiul lui Conrad , pe care noul rege îl dădù în judecată, îl osândì și puse să-l ta e (1267).

XXIV

Regele german Rudolf de Habsburg. Negoţul în aceste timpuri: Hansa.

1. Împărăţia nu mai puteà să încerce de acum înainte a stăpânì toată lumea. În Germania, după moartea lui Frederic și stângerea neamului său, începù o vreme de strașnice lupte înlăuntru. Un rege nou fu chemat din Anglia, altul din Spania (acesta erà regele Castiliei). Nici unul, nici altul nu putură dăinuì, căci n'aveau nici prieteni, nici os-

tași și nici bani. ci ceruseră coroana mai mult pentru mândrie și o părăsiră, ca o pedeapsă. cu cea mai mare rușine.

Într'un târziu, după ce trecuseră mai bine de douăzeci de ani dela moartea lui Frederic, se alese în sfârșit un rege care eră din Germania chiar, și a domnit în adevăr. El pornise din Șvabia, ca și dinastia gonită a Hohenstaufenilor, și-l chemă *Rudolf de Habsburg,* după numele castelului în care stăteă de obiceiu. Eră un om în vrâstă. priceput în războiu și mai ales foarte cuminte: înțelepciunea lui se vede din îndreptările ce a făcut, măcar că eră atât de sărac și venise dintr'un loc destul de umil. Până la moartea lui Frederic puternícii din Germania fuseseră încă *ducii,* cu toate că Hohenstaufenii îi înfrânseră foarte mult, dar după aceștia fiecare om de neam mare, care aveă un castel și un număr de ostași, înțelegeă să nu mai întrebe pe nimenea. Nu se mai ţineă în seamă nici pacea Împăratului. nici *pacea lui Dumnezeu,* pe care o impusese de multă vreme Biserica, în posturi și în anumite împrejurări.

2. Orașele au sărăcit, afară de unele dintre dânsele, care, ca să se apere mai bine, s'au unit în câte-o legătură făcută după chipul celei din Lombardia. Astfel de legături se chemau *hanse* („tovărășii“): ele-și aveau ostașii și Vistieria. Cea mai vestită Hansă a fost aceia de pe coasta sudică a Mării Baltice. Ea a pornit dela orașele Brema, Lübeck, Hamburg. Scopul de căpetenie al ei eră să schimbe în pace mărfurile Europei de Miazănoapte. În toate porturile din aceste ţeri ea-și aveă depozitele de mărfuri și casele de schimb, întocmai cum Italienii le aveau în Constantinopol, în Siria și în Egipt. Aceste așezări, cărora noi li zicem după franțuzește *contoare* (comptoirs), se întâmpină până în Flandra, în Anglia (de pildă, la Londra), în Norvegia (la Bergen), în Danemarca, în Suedia (insula Wisby. azi pustie și plină de ruine), în Flandra (Bruges, Brügge), în sfârșit în Rusia chiar, la Novgorod. Hansa băteă monedă și încheiă tratate cu deosebiții regi sau fruntași feudali. Ea a ţinut multă vreme, și până astăzi sunt în Germania orașe hanseatice

(Hamburg, Brema, Lübeck), care, în loc de principi sau regi, au pe primarii și Sfatul lor, și bat pe moneda Împărăției germane semnul lor deosebitor sau stema lor.

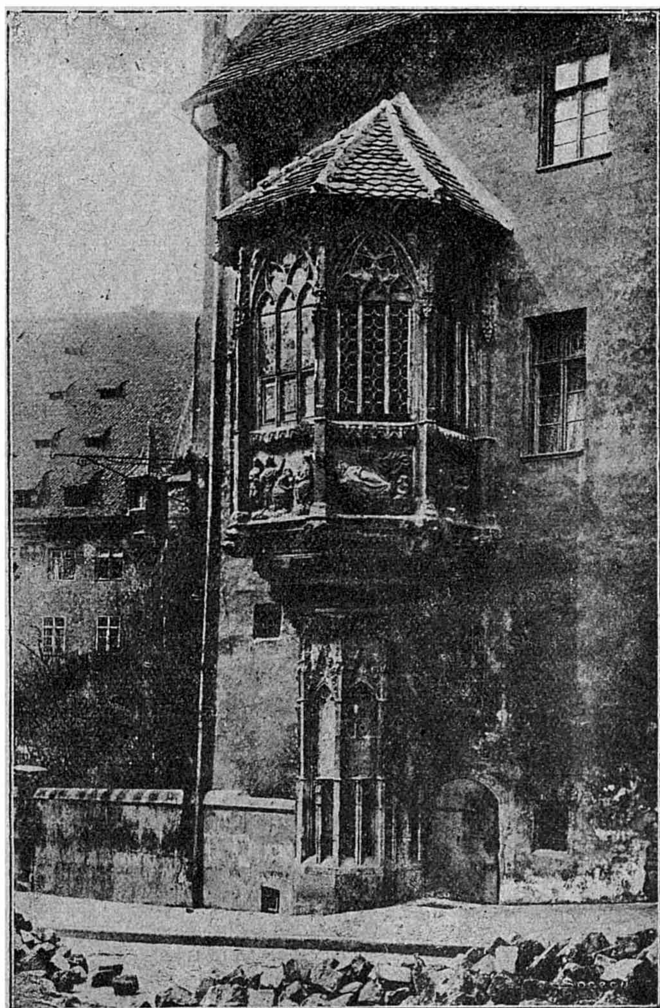

Fig. 17. — Casă de orășan german, păstrată până astăzi în Nurnberg.

La 1241 unirea Lübeckului cu Hamburg pune temelia Hansei. Sfatul comun luă hotărâri care se ziceau *recese*. Un singur *drept* eră primit de toate orașele aliate.

Fig. 18. — Nürnbergul, oraș în Germania de astăzi, care și-a păstrat însă și cetatea și casele cele de demult.

3. Până la anul 1300, regii Germaniei s'au ales din Casa de *Habsburg* și din Casa de *Nassau*. Dreptul de moștenire nu se mai ţineà în samă. Niciunul din ei n'a mai mers în Italia pentru ca Papa să-l încoroneze Împărat. Germania se făcuse acum o ţară ca toate celelalte.

În acest timp însă Rudolf de Habsburg dăduse împotriva puternicului rege boem *Ottokar*, care erà gata să fie stăpânul slav al Germaniei căzute în anarhie, marea luptă hotărâtoare dela Durnkrut (sau Kruterfeld), în care puţinii ostaşi germani biruiră pe Cehi, cari aveau şi un puternic ajutor din partea regelui Ungariei *(și Românii sunt pomeniți anume în aceste lupte)*. Ottokar perì în înfrângere, ca în Italia Manfred *(1278)*. Şi Moravia fu cucerită. Venceslas, fiul regelui mort, erà un copil. *Austria*, ajunsă un ducat puternic, fu dată lui *Albert*, fiul lui Rudolf, împreună cu Stiria, Carintia, Carniola şi „margenea" vendică.

Totuși Germania erà o ţară mai slabă decât celelalte, fiindcă aveà mai puţină rânduială și mai puţină pace decât alte părţi. Acuma se ridică în Apus ţeri europene, care avuseră vreme să se închege mai trainic și să se pregătească mai bine.

În *Spania*, regatele de Castilia și de Aragonia duc înainte lupta cu păgânii, smulgându-li tot mai multe pământuri. Castilia merge spre Miazăzi; Aragonia câștigă spre Răsărit şi pune mâna pe frumoasele insule Baleare.

4. În *Anglia*, regele *Ioan fără-de-Ţară* ridică pe nobili, clerul și orașele împotriva lui. Încă înainte de dânsul, regii nu se ţineau după cuviinţă de obiceiurile pământului: ei luau bani, închideau. goniau din ţară fără niciun drept și fără niciun cuvânt. Fiindcă de Ioan nu-i erà frică nimănui, o răscoală izbucnì ca să-l facă a se purtà de aici înainte așa cum cereau datinele cele bune. El a trebuit să se supună, și a dat astfel la anul **1215** vestitul hrisov care se chiamă *„Marele act de drepturi"* (Magna charta libertatum). În ea se prevede că oamenii cari au pământ (deci nu șerbii), Biserica și unele orașe nu vor mai fi supăraţi cu adausuri peste obiceiu.

Magna Charta s'a dat la 15 Iunie 1215. Ea nu prevede cine ştie ce *libertăți* întinse pentru *toți*. E numai o *concesie smulsă de feudali*

regelui. Prin ea *se definesc drepturile acestuia,* în cuprinsul *concepției feudale.* De oarece regele Angliei fusese un cuceritor, de oare ce el confiscase o mare parte din pământul anglo-saxon, de oare ce el împărțise acest pământ, cu îngrijire inventoriat, tovarășilor săi de luptă, aceștia, ajunși fruntași ai nobilimii engleze, atârnau mai mult de el decât orice alți fruntași feudali de regele, seniorul lor. Actul din 1215 tindeà să înlăture această deosebire.

Ioan jurase că se va ținea de aceste îndatoriri, și că nu va stărui pe lângă nimeni ca să-l dezlege de jurământ. Dar el și-a călcat cuvântul și a făcut pe Papă să-l declare liber de orice făgăduieli. Atunci iarăși oastea nobililor venì asupra lui. Filip-August din Franța trimesese pe fiul său ca să iea coroana engleză, la care aveà și unele drepturi. Dar Ioan murì, și atunci țara primì cu bucurie pe fiul său nevrâstnic, *Henric al III-lea.*

Fiul regelui Franciei se chemà Ludovic,. viitorul Ludovic al VIII-lea. Papa, Inocențiu al III-lea, îl excomunică pentru a-l silì să părăsească Anglia. Ioan murì la 1216, și moștenitorul său aveà numai nouă ani

Și acesta voì să scape de lanțurile din 1215. Dar nobilii se ridicară din nou, având în fruntea lor pe cutezătorul *Simon de Montfort,* conte de Leicester (un Francez, care aveà feude și în Anglia). El învinse pe rege și-l silì să primească de acum înainte supravegherea din partea unui număr de nobili. De atunci începură să se adune din când în când *parlamente* (cuvântul vine dela *parliare,* care înseamnă a vorbì, în limba latinească stricată a evului mediu). În aceste adunări, la care luară parte în curând și trimeșii din orașe, pe lângă nobilii mari și mici și pe lângă unii clerici, se dezbăteau nevoile de bani ale regelui și nemulțămirile stârnite de dregătorii și judecătorii lui. Regele izbutì să învingă pe nemulțămiți, și Simon de Montfort perì în luptă.

La 1237 Henric e silit să întărească Magna Charta. Îndată își calcă însă jurământul. Simon de Montfort impune la 1258 *proviziunile* dela Oxford, care dădeau regelui un Sfat de 15 membri, supraveghiați de alți 24 la fiecare trei ani erà să se adune Parlamentul. Peste trei ani, nouă

excomunicare papală pentru a liberà pe rege. Biruința dela Lewes (1264) silì însă pe acesta, care fu prins, a se ţineà de cuvânt. Montfort fu ajutat şi de orăşeni, din cari chemă câte doi de fiecare localitate, la Parlament. El căzù într'o nouă luptă peste un an, dar peste puţin regimul Parlamentelor se impuse. Scopul său erà să ferească ţara de biruri grele şi de abuzuri de putere. Votà subsidii, aduceà plângeri, pârà pe dregătorii regali. Dreptul de iniţiativă îi lipsià însă cu totul în această fază. Instituţia nici nu erà aşa de populară, şi mulţi căutau să scape de cheltuiala şi primejdia reprezintaţiei.

Urmaşul lui Henric al III-lea, *Eduard I-iu,* fu un rege mare. El supuse cu totul *Ţara Galilor,* dar nu o unì cu Anglia, ci o dădù în sama fiului său, până ce el moştenì coroana engleză. El se amestecă în afacerile *Scoției.* Acolo se stânsese dinastia cea veche. Eduard venì să aleagă el un rege nou. Acesta se răsculă și fu silit să se închine. Dar în locul lui se ridică alt rege prin răscoală: Eduard îl prinse, după multe silinți, și-l ucise în chinuri. Un al treilea venì atunci la rând, și fu învins. Dar nici Eduard, nici fiul său, Eduard al II-lea, nu-l putură desrădăcinà din ţară. Scoția nu voià să aibă jug străin pe grumazi, și ea rămase neatârnată încă trei sute de ani.

Eduard I-iu murì la anul 1307.

XXV.

Întărirea regalității franceze: Filip-August și Ludovic al IX-lea cel Sfânt.

1. Pe vremea lui Henric al III-lea și a lui Eduard I-iu regii Angliei nu mai aveau în Franța decât o parte din ceia ce stăpâniseră odinioară aici. Regii Franciei au înțeles că puterea țerii lor nu se poate închegà atâta timp cât străinii sunt așezați așa de primejdios în hotarele lor. Lucrul stăteà așa: ori că Englezii aveau să fie goniți din Franța, ori că ţara aceasta nu puteà să se înalțe la un loc de frunte între celelalte. Nevoia de a-i scoate pe Englezi erà

cu atâta mai mare, cu cât stăpânirea regelui Angliei închideà Francezilor mai din toate părţile drumul spre Mare. Însă orice ţară are nevoie de Mare, pentru că pe apă se poartă legăturile cele mai întinse între popoare.

Filip-August, ca un om cuminte ce erà, a smuls lui Ion-fără-de-Ţară tot ce acesta aveà de moştenire în Franţa, afară de pământurile dela Miazăzi, şi aceasta fără să se verse sânge. Ioan întrase în luptă cu nepotul său de frate, Arthur, îl prinsese, şi bietul tânăr perì de atunci fără urmă: toată lumea a crezut că l-a ucis unchiul său, regele, ceia ce arată ce nume-şi făcuse acesta printre oameni. Însă, după dania feudală, suzeranul (adecă feudalul care dăduse pământ altui feudal sau primise măcar închinarea pământului dela acela) aveà dreptul să judece în unele împrejurări şi să pedepsească pe vasal. Aşa a făcut şi Filip-August cu Ioan, luându-i Normandia şi feudele Casei de Anjou.

Arthur aveà drepturi asupra posesiunilor lui Gotfrid Plantagenetul. Acestea, ca şi Normandia, nu dovediră nicio tragere de inimă pentru Ioan şi, deci, pentru atârnarea de Anglia. Luarea în stăpânire a tuturor acestor provincii de către regele Franciei se făcù dela 1204 la 1206.

Ioan a căutat să capete înapoi ceia ce pierduse, şi s'a unit pentru aceasta cu regele ghelf din Germania şi cu alţi feudali din Franţa. Germanii au venit pe la Nord-Ost, iar Englezii pe la Apus. S'a dat o mare luptă la satul *Bouvines,* lângă oraşul Lille; regele Germaniei, *Otto,* s'a luptat strălucit, ca un adevărat cavaler, dar n'a putut să câştige biruinţa.

Data aceasta, Filip-August încercase a-şi întregì graniţa la Nord-Ost prin anexarea *Flandrei,* stăpânită de un conte. Această mare feudă erà slăbită şi prin marile jertfe pe care le făcuse şi trebuià încă să le facă pentru cucerirea şi păstrarea Constantinopolului, unde Balduin, contele acestei ţeri, ajunsese Împărat. Ioan pătrunsese în provinciile franceze sudice, pe care nădăjduià să le poată luà înapoi, şi astfel, la Bouvines, Filip-August avù înaintea sa numai pe Germani şi pe feudalii de limbă franceză din părţile Rinului-de-jos (27 Iulie 1214). Pacea dela Chignon asigură regelui biruitor cuceririle sale, făcute cu cea mai puţină cheltuial˘ de oameni şi de bani.

Peste un an dela aceasta, Ioan a întrat în luptă cu nobilii din Anglia, și n'a mai avut pace până la sfârșit. Englezii nu mai țineau acuma în Franța decât o parte din zestrea Eleonorei de Acvitania, mama regilor Ricard și Ioan. Numai după vre-o cincizeci de ani regele Ludovic-cel-Sfânt, care aveà mustrări de cuget, ca și cum ar stăpânì fără drept pământuri străine, a dat înapoi, prin pacea dela Paris, o parte din cuceririle lui Filip-August. Această faptă dovedește ce suflet curat aveà Ludovic, dar ea nu e potrivită pentru un rege, care nu trebuie să înstrăineze, fără cea mai grozavă nèvoie, nimic din cuprinsul țerii sale.

Prin pacea dela Paris, întărită la Abbeville (1259), regele Angliei căpătà provinciile Périgord, Limousin, Quercy și parte din Saintonge. *Pe celelalte le părăsià formal.* Prin aceasta însă stăpânirea *de fapt* a Francezilor se prefăceà într'o stăpânire *de drept*. Și, în evul mediu, când dreptul hotărà legăturile dintre oameni și dintre popoare, aceasta erà totuși foarte mult.

Puțină vreme după smulgerea feudelor englezești, regii Franciei au mai căpătat o întindere a stăpânirii lor. În părțile de Miazăzi se răspândise un eres pe care-l osândià Biserica romană: cei mai mulți dintre acești eretici se aflau în orașul *Albi*. Feudalii din acele părți, în frunte cu *contele de Tulusa* (care aveà deci acest oraș, ce fusese Capitala Visigoților), părteniau o asemenea rătăcire. Va să zică erà un prilej ca regele să puie mâna și pe aceste frumoase Ținuturi, care samănă mai mult cu Italia și cu Spania. Papa hotărî o cruciată împotriva neascultătorilor cari se închinau lui Dumnezeu într'un chip neîngăduit. Fiul lui Filip-August merse și el să se lupte cu dânșii. Contele de Tulusa își pierdù țara; la urmă ea ajunse în parte 'n puterea regelui. Un fiu al lui Ludovic al VIII-lea, un nepot de fiu deci al lui Filip-August, se făcù moștenitorul celeilalte părți, luând de soție pe fata învinsului.

Și conții de Tulusa jertfiseră mult pentru cruciată, rămâind slăbiți pe urma ei. Poate că tocmai prin cruciata întâiu s'a întărit aici erezia *albigenză*, care nu erà altceva decât *bogomilismul* balcanic, *patarenis-*

mul din Bosnia, care a și rămas patarenă până la căderea ei supt Turci.

Uciderea unui legat papal de un om al contelui Raimund al VI-lea aduse războiul. Împotriva lui se predică o cruciată. Simon de Montfort avù un mare rol într'însa. Raimund chemă în ajutor pe cumnatul său, *regele Aragoniei*, și erà firesc să se amestece și acesta într'o luptă care aveà de scop a se hotărî soarta Sudului francez; regele Pedro al II-lea căzù luptându-se.

Raimund își putù păstrà țara. Lupta urmà însă împotriva fiului său. Noul rege al Franciei, Ludovic al VIII-lea, o conduceà. Fiica lui Raimund al VII-lea se mărită cu Alfons, fiul biruitorului său, și-i aduse Provincia ca zestre.

2. Urmașul lui Ludovic al VIII-lea s'a chemat și el *Luduvic:* el vine deci al *IX-lea* în șirul regilor Franciei (printre cari se numără și regii *franci*), cari au purtat acest nume. E cunoscut însă, în de obște, supt numele de Ludovic-cel-Sfânt, pentru că a fost un creștin foarte evlavios, un sprijinitor călduros al legii sale, un judecător drept care ascultà pe orișicine și nu rătăcià cu hotărârea și, mai ales, omul care pe timpul său a jertfit mai mult pentru cruciată. La dreptul vorbind, atâta a făcut el: silinți ca să scape Mormântul Sfânt din mâna păgânilor, fiindcă, afară de aceasta, el a încheiat numai învoieli, așa cum i se păreau mai drepte, cu toți vecinii.

Ludovic ajunsese rege la moartea înainte de vreme a tatălui său: asupra creșterii lui a veghiat mamă-sa *Blanca,* fata regelui din Castilia, o femeie foarte înțeleaptă, care avù și cârmuirea țerii. Tânărul rege crescù în frica lui Dumnezeu, și el se deprinse a prețuì toate lucrurile după datoriile lui de creștin. Încă de mult i se păruse lui că nimic nu cere mai multă grabă decât lupta cu păgânii, și astfel el luă crucea. Pe acest timp, toată Europa aveà griji de războaie pentru putere sau pentru răzbunare; nimeni nu s'a arătat, printre atâția regi și principi, bucuros de lupta pentru Hristos. Ludovic singur și-a strâns rudele și cavalerii, și a plecat.

El s'a dus în *Egipt,* și a izbutit întâiu să învingă pe dușmani. Dar aceștia erau mulți și cunoșteau bine țara.

În fruntea lor stăteau vitejii *mameluci,* robi cumpărați anume pentru slujba ostășească: tocmai pe când Ludovic se aflà în Egipt, unul dintre dânșii, *Bibars,* a luat puterea dela ultimul urmaș al marelui Saladin. La urmă, Francezii au fost bătuți și încunjurați din toate părțile: până și regele a căzut în robie, și a trebuit să dea mulți bani ca să se răscumpere. Dar el a mai rămas încă, ani întregi de zile, în Răsărit, fără să poată isprăvì vre-un lucru de însemnătate.

După ce s'a întors în Franța, Ludovic n'a părăsit niciodată gândul de a mai pornì odată asupra păgânilor. Multă vreme a fost împiedecat însă de schimbările mari ce se petreceau în toate părțile.

3. Franța ajunsese a fi acum cel d'intâiu regat din Europa. Dela o vreme se alegeau tot Papi francezi. Unul dintre aceștia chemă împotriva celor din urmă Hohenstaufeni pe *Carol,* fratele lui Ludovic al IX-lea. Acesta primise dela tatăl său feuda sau *apanagiul Anjou;* luând în căsătorie pe moștenitoarea celui din urmă conte de *Provincia* (franțuzește: Provence), adică Ținutul dela cursul de jos al râului Rhône, el ajunsese și conte al acestor mari feude. Carol de Anjou a cucerit răpede *regatul Siciliei.* El s'a amestecat în toate afacerile italiene și a voit să iea și Constantinopolul. După sfatul lui, Ludovic a pornit împotriva regatului maur din *Tunis,* în Africa de Nord. Aici el a murit de ciumă, pe un pat de cenușă, ca semn de pocăință, în *1270.* Fiul și urmașul său s'a întors cu oastea, aducând cu sine rămășițele pământești a patru din rudele sale.

XXVI.

Starea lumii pe la anul 1300.

Se cuvine acuma să vedem care erà starea lumii în apropierea anului 1300, până la care am ajuns. Aşa vom vedeà şi cum stăteau şi alte ţeri, despre care n'a venit încă prilejul să se vorbească.

Europa de Apus aveà ca legătură credinţa creştină catolică (păgâni nu mai erau decât în Spania de Miazăzi), limba latină în Biserică și în purtarea trebilor și a judecăților, ascultarea în ceia ce priveşte lucrurile sufleteşti de Papa dela Roma şi o oarecare tragere de inimă pentru Împărăţie. Începuseră acuma să fie adunate popoarele în cîte o singură ţară, al cării stăpân cătà să fie regele: feudele cele mai mari erau slăbite peste tot locul, afară de Germania.

1. *Anglia* erà alcătuită din Britania-Mare, afară de Scoţia, care fusese supusă, dar se răsculase, şi din coasta răsăriteană a Irlandei. Normanzii, cari vorbiseră franţuzeşte, se amestecară de câtva timp cu Anglo-Saxonii şi cu Danezii Nortmani, cari vorbiau nemţeşte: acuma începeà să se întrebuinţeze şi limba cea nouă, *limba engleză*, care e o limbă germanică, în care se află însă foarte multe cuvinte franţuzeşti (aşa cum limba noastră e o limbă romanică în care sunt foarte multe cuvinte slave).

2. *Franţa* se unise în cea mai mare parte supt puterea regelui. Dar unele părţi se găsiau în mânile rudelor acestuia, care cârmuiau deosebit ceia ce li se dăduse de Ludovic al VIII-lea *(apanagiile)* sau ce căpătaseră apoi, ca zestre. Flandra, la Nord-Ost, nu erà încă supusă. Tot aşa Britania, peninsula dela Nord-Vest. În sfârşit, la Miazăzi, în părţile Rhônului, tot se mai păstrau unele drepturi împărăteşti, — astfel asupra însemnatului oraş Lyon, unde stăteà un arhiepiscop.

3. In *Spania*, cele două regate mari erau *Castilia* şi

Aragonia. Aragonia părea chiar că este mai puternică. Regele de acolo ţinea pe o nepoată de fiu a lui Frederic al

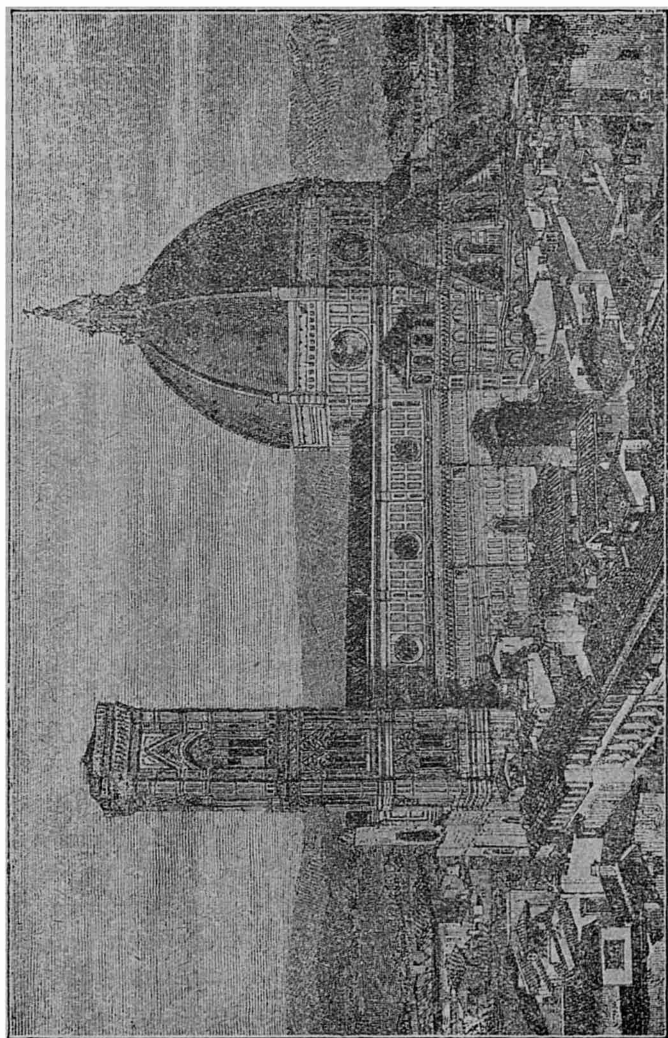

Fig. 19.—Florenţa, cu biserica cea mare Maica Domnului cu Crinul, acoperită toată cu bucăţi de marmură albă şi colorată.

II-lea: când Sicilia s'a răsculat, ucizând pe Fancezii regelui Carol (ceia ce se chiamă Vecerniile din Sicilia, fiindcă

omorul s'a făcut cu prilejul unei necuviinţe săvârşite de un Frances la vecernie în biserică), un fiu al regelui Aragoniei a ajuns rege în insula Sicilia, pe când urmaşii lui Carol de Anjou au avut de aici înainte numai regatul de Neapole.

Cuvântul acesta de „Vespere (Vecernii) siciliene nu s'a dat din capul locului mişcării populare care, supt Carol I-iu de Anjou, a scos pe Francezi din Sicilia. Această provincie erà nemulţămită şi pentru că Scaunul regal fusese mutat dela Palermo la Neapole şi pentru că noul rege caută să introducă limba franceză. Aderenţi ai Hohenstaufenilor şi Aragonezii doritori de stăpânire aţâţară lumea la răscoală. *O republică* siciliană ţinù puţin timp; don Pedro de Aragonia fu chemat pentru ca să apere de răzbunarea angevină pe răsculaţi. După un războiu fericit, Casa de Aragonia păstră Sicilia. Şi în Roma s'au făcut atunci mişcări împotriva Francezilor.

Navara, de lângă munţii Pirinei, care fusese odată ţara de căpetenie în Spania, erà acum foarte îngustată şi slăbită. Aici şi în Aragonia au fost către anul 1300 lupte pentru Domnie. Francezii s'au amestecat în ele, dar fără folos mare. Fiul lui Ludovic al IX-lea şi-a încheiat viaţa înainte de vreme, luptându-se în aceste părţi.

În Apus, regatul *Portugaliei,* pe care-l întemeiase, pe la 1100, cum ştim, un feudal din casa de Burgundia, înaintà şi el pe încetul în paguba Maurilor; de dânsul se ştià însă numai puţin, fiindcă erà mai de-o parte şi pe Oceanul Atlantic nu prea mergeau atunci corăbiile.

4. În *Italia* nu se aflà alt regat, decât regatul *Neapole* şi al *Siciliei.* Mai erau apoi stăpânirile *Papei,* care tăiau la mijloc peninsula, dar n'ajungeau încă dela o Mare până la cealaltă: ele erau şi foarte nesigure, şi chiar în Roma aveà puterea un *senator,* ales de orăşeni. Supt Alpi erau câţiva feudali mari, cei mai însemnaţi fiind conţii de *Savoia,* din care se trage regele Italiei de astăzi. Încolo erau oraşe de sine stătătoare: înfloriau mai mult cele din Lombardia, apoi *Genova, Veneţia,* clădită foarte frumos chiar în apa Mării şi pe câteva ostroave mici, *Pisa,* şi, peste puţin, Florenţa (oraşele din regatul Siciliei erau supuse regelui, şi mai sărace). Aceste cetăţi făceau mare negoţ în Răsărit: în Gre-

cia, în Asia-Mică, în Siria, în Egipt și în Africa, având prin toate orașele contoare cârmuite de *consuli*. Cu banii

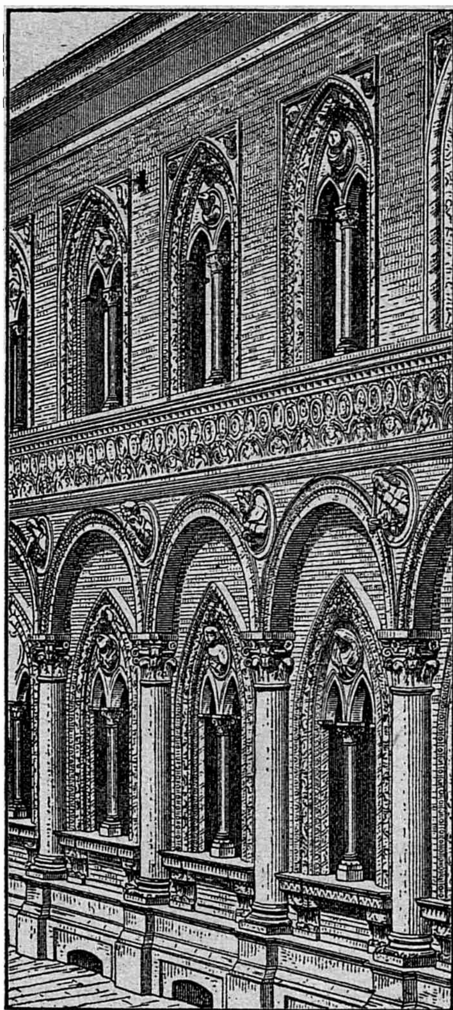

Fig. 20. — **Palat din Italia (spitalul cel mare din Milan, clădit prin veacurile al XV-lea și al XVI-lea în arhitectură gotică).**

câștigați acolo, se înălțau acasă zidiri minunate, se făceau

odoare scumpe și se plătiau pictorii, cari zugrăviau, și sculptorii, cari săpau în piatră și turnau în bronz.

5. Între *țerile germanice,* eră întăiu *Împărăția.* Ea păreă foarte slăbită acum. Feudele mari se întăriseră din nou, dar schimbându-și numele cele vechi. Astfel, nu mai eră acuma o Șvabie (Suabie), o Lotaringie, o Franconie, o Saxonie. În locul Saxoniei stăteă cu însemnătate *Marca* (sau Margenea) *de Brandenburg* (unde e Berlinul), pe un pământ smuls dela Slavi. În Răsărit ajunse la mare putere *ducatul Austriei:* Împăratul Rudolf îl dădù fiului său. *Boemia* se făcuse de mult regat, și Rudolf avù destul de lucru cu regele *Ottocar,* pe care abia putù să-l învingă, ucizându-l în acelaș timp. În mlăștinile și pădurile dela Răsăritul Mării Baltice, poporul păgân al *Prusienilor,* care prădă pe toți vecinii, trecuse la legea creștină. Supunerea și botezarea lor s'a făcut cu sabia, ca a vechilor Saxoni. În *Livonia,* mai sus de Prusia, s'a întâmplat acelaș lucru; cei ce au frânt cerbicea păgânilor, au fost cavaleri din Ordinile religioase: *Teutonii* în Prusia, iar în Livonia cei ce se numiau *Purtători-de-sabie.*

6. În *Europa de Răsărit, Ungurii* slăbiseră întăiu prin lupta cu Manuil Comnenul. Apoi ei se ridicară iarăși, dar Împărăția cea nouă bulgărească li puse stavilă. În sfârșit, la 1241, Tatarii se repeziră, viind din Asia, asupra lor, și-i învinseră amarnic. La 1301 s'a stins și dinastia cea veche.

Tatarii porniră din stepa lor aziatică, supt călăuzirea celui mai mare stăpânitor pe care l-au avut ei, Ginghiz-Han. Acesta nu eră numai un războinic neobosit și un om peste măsură de crud, ci aveă înalte însușiri de cârmuitor. Întreg neamul tătăresc s'a prefăcut prin el într'o singură oaste nebiruită, care ascultă orbește orice poruncă a lui.

Biruitor asupra Chinezilor, el se răpezì asupra bogatelor orașe din Turchestan, locuite în mare parte de Iranieni harnici, bogați și liniștiți. Îngrozitoare a fost prada poruncită de el în aceste părți. Tatarii nu jăfuiau la întâmplare, după voia și norocul fiecăruia, ci tot ce se află în orașul cucerit, în țara supusă, eră însemnat cu cea mai strictă socoteală, confiscat dela proprietarii de până atunci și împărțit. Selgiu-

cizii slăbiți din Asia-Mică ajunseseră vasalii prea-plecați ai strașnicilor năvălitori, trăind de acum înainte în umbra Împăratului mongol.

Ciuci, fiul lui Ginghiz, urmă stepa mai departe, pătrunzând în părțile rusești. Toți prinții (cnezii) ruși se uniră pentru a încercă să oprească potopul de foc. În lupta dela *Calca* ei fură striviți. Aducând cu ei frânturi de neamuri sfărâmate (și pe Țigani, din India), Tatarii înaintau tot mai mult, și după moartea lui Ginghiz (1227), spre Apus. Batù, fiul marelui războinic, întemeiè în stepa rusească Statul mongolic *al Marii Horde de Aur* din *Chipciac*. El luă Moscova și Chievul, nimicind neatârnarea rusească. Dela Nipru veniră Tatarii și la noi, luând în stăpânire unele cetăți, precum Cetatea-Albă, pe care au ținut-o aproape un veac. Din pasurile Carpaților ei se revărsară asupra Ardealului, mânând înaintea lor pe Cumani și nimicind în cale provincia ungurească dela Siretiu, care-și aveà pârcălabul și episcopul catolic în cetatea Milcovului. Bela al IV-lea, regele Ungariei, pierdù lupta cu dânșii în April 1241 și fugì în Dalmația. Silezienii fură și ei răpuși la Liegnitz. Avântul Tatarilor se oprì însă aici, și n'a mai fost nevoie de cruciata pe care o predicase Papa, pentru a mântuì de urgia lor Europa centrală.

În Rusia și la noi, îngrozind și Statele balcanice și supunându-și Bulgaria (supt Ciuchi și Nogai), ei au rămas multă vreme încă.

Polonii, cari aveau și ei un regat, erau în decădere, din pricina luptelor pentru Domnie.

Rușii dela Chiev întraseră supt stăpânirea Tatarilor, și numai după multă vreme putură să-și capete iarăși neatârnarea. Ei erau împărțiți acuma între mai mulți *cnezi*.

Bulgarii erau în scădere dela Ioan Asan încoace. Pentru Domnie se săvârșiau omoruri și se chemau străinii, până și Tatarii. În părțile Vidinului, în ale Mării Negre se făcuseră acum stăpâniri deosebite.

Sventislav stătù la Vidin, apoi tot acolo Casa lui Terterii, cu sânge „cuman“. La Marea au fost lângă Varna un Mircea și urmașii lui.

Împărăția bizantină trăià greu dela întemeierea ei a doua. Împărații n'aveau decât Capitala lor, părți din Asia și unele Ținuturi din Europa.

7. În *Asia*, înainte de anul 1300 se pierdù și Akkon, ultima cetate creștină din Siria. În Asia-Mică se ridicaseră emiri din neamul Turcilor.

Akkon (St. Jeau d'Acre, Ptolemais) căzù în Maiu 1291. Emiratele nouă, alcătuite de căpetenii viteze, purtau fiecare numele întemeietorului lor. Aidin se chemà principatul de lângă Miletul cel vechiu (Palacia) şi Efesul din acelaşi timp (acum Altologo, Aiasoluc); Sarucan, cel de lângă Magnesia (Manisa); Teche, de lângă Smirna; în interior, Chermian cu Capitala Chiutaie, şi Caraman, având drept reşedinţă Conie (Konieh; vechiul Iconium). În Nord erà emiratul lui Osman. Grecii aveau Nicèa, Nicomedia, Philadelphia. Armenii de lângă Mare întemeiaseră un regat al Armeniei-Mici, cu dinastii indigene şi apoi cu o dinastie latină, ca şi aceia care, după căderea Ierusalimului, stăpânià numai în Cipru, dinastia de Lusignan.

Pentru Siria se băteau Sultanii din Egipt cu Mongolii, cari stăpâniau, dela *Ginghiz-Han* încoace, începând dela hotarele Chinei. Celelalte părţi din Asia, China, India, Iaponia, n'aveau legătură cu lumea.

În *Africa,* erau, pe coasta de Nord, Sultanii („Sudanii") Egiptului şi deosebiţi regi în Tunis şi în Maroc.

Alte părţi din lume nu se cunoşteau încă.

Sudan, *Soudan* e un cuvânt format de Francezi, din „Sultan". Pentru deosebire de Sultanul *Turcilor,* e potrivit a se întrebuinţà acest cuvânt.

XXVII.

Ţerile din Apusul Europei dela 1300 până la războiul de „o sută de ani".

1. Când s'a început veacul al XIV-lea, rege în Anglia erà *Eduard I-iu,* iar în Franţa *Filip-cel-Frumos,* nepotul de fiu al lui Ludovic-cel-Sfânt.

Ce fapte folositoare a făcut Eduard, ştim acuma: el a fost cel mai cu socoteală dintre câţi regi a avut Anglia, şi poporul său l-a iubit cu adevărat. A lăsat ţara mai puternică, de oare ce adăugise la dânsa *Ţara Galilor* şi slăbise puterea *Scoţiei,* pe care n'o putuse cucerì însă. Faţă de Francezi, el n'a pierdut nimic; supuşii săi nu s'au

ridicat cu arma împotriva regelui lor: el a jurat să ţie seamă de cuprinsul actului din 1215. Necontenit, Englezii se gândiseră cu dor la un rege Eduard, din vremile Anglo-

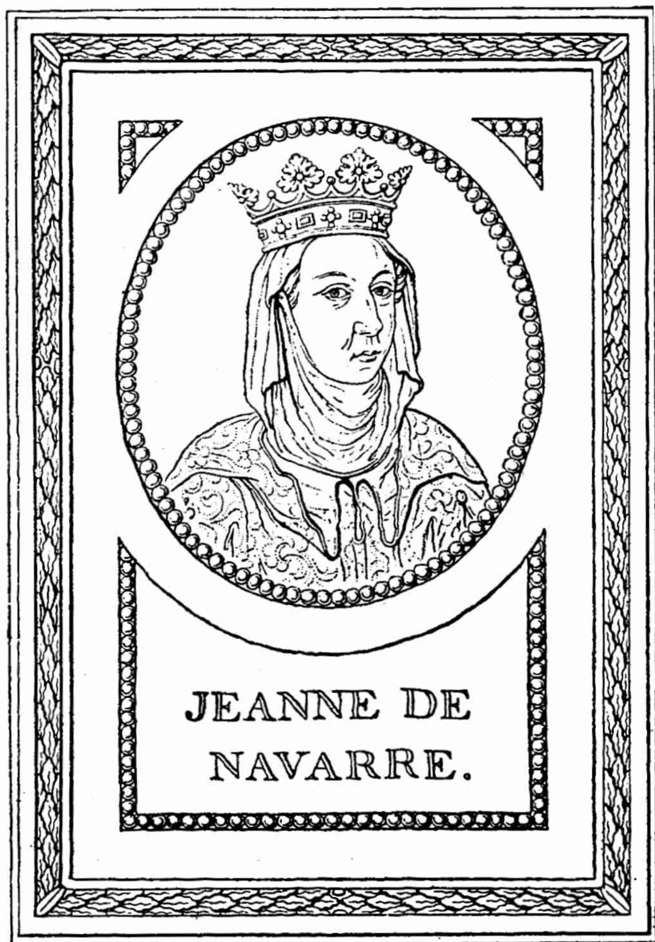

Fig. 21 — Ioana, regină a Franciei şi Navarei din veacul al XIV-lea. E soţia lui Filip-cel-Frumos.

Saxonilor, care urmase cu sfinţenie datinile cele bune: acuma li se părea că au găsit iarăşi pe Eduard acela.

Dar Eduard I-iu n'a avut un urmaş vrednic de dânsul.

Fiul său *Eduard al II-lea* a cârmuit rău, încunjurându-se de oameni fără tragere de inimă pentru țară. Mai multe tulburări au izbucnit atunci împotriva lui, și chiar una din rudele sale se răsculă, dar perì. La urmă, până și soția lui Eduard se unì cu dușmanii lui. El fu prins și silit să lase Domnia; apoi îl închiseră într'o cetate, de unde fu scos mort peste puțină vreme. Fiul său, *al treilea Eduard*, fu multă vreme rege nevrâstnic, așa încât toate trebile erau călăuzite de alții.

2. Pe atunci în Franța se aflà un rege foarte destoinic, căruia i se datorește întinderea și întărirea țerii sale. El se numià *Filip-cel-frumos* (fiind un om foarte frumos și zdravăn). Erà fiul lui Filip al III-lea și nepotul de fiu al Sfântului Ludovic. Filip-cel-Frumos nu erà bun și blând, ci lacom de bani, neiertător și chiar crud; dar el a știut să-și aleagă sfetnicii, a chibzuit bine împrejurările și n'a căutat altceva decât înaintarea regatului. Soția sa îi adusese stăpânirea asupra *Navarei*, din munții Pirinei, și asupra unui întins Ținut din Franța. Prin fel de fel de înțelegeri, el a mai căpătat ici și colo bucăți mai mari sau mai mici din întinderea de pământ care se chiamă astăzi Franța. Gândul lui erà să puie mâna și pe *Flandra*, care cuprindeà tot unghiul de Nord-Ost, de către Rin.

Flandra erà un comitat, și fusese foarte puternică, dar dela un timp ea slăbise, între altele și pentru că trebuise să sprijine Împărăția latină din Constantinopol, a cării Casă împărătească erà de loc din Flandra. Conții de Flandra se tot schimbaseră din mai multe familii. Filip-cel-Frumos a înțeles ce mare nevoie are regatul său să se întindă și asupra Flandrei. Cu contele de acolo i-a mers mai ușor, și el puteà să creadă acum că Flandra e a lui, când i se ridicară împotrivă orășenii din cetățile țerii. Aceștia aveau multă bogăție, fiindcă lucrau harnic la postavuri; ei erau și oameni îndrăzneți, gata de gâlceavă. În cea d'intâiu luptă cu dânșii, nobilii călări ai regelui Franciei au fost strașnic înfrânți; nu se mai pomenise până atunci ca o

oaste de cavaleri, al căror meşteşug erà războiul, să fie nimicită de alta în care se băteau postăvari, pânzari, măcelari şi alţii ca dânşii.

Filip luă oraşele Lille şi Bruges, pentru a pedepsì pe contele de Flandra, care se unise cu Anglia împotriva lui. Bruges se ridică însă împotriva regelui, mai ales pentru că acesta, urmărind mari scopuri politice, cereà ajutoare grele dela supuşii săi. Fără să se poată liberà din prinsoarea lor cei doi conţi de Flandra, se începù răscoala. În Iulie *1302* Francezii fură bătuţi grozav la *Courtray*. Peste doi ani Filip răzbună întru câtva înfrângerea, dar el trebuì să lase familiei Dampierre comitatul de Flandra.

3. Atunci toată lumea a crezut că zilele rele vor venì necontenit asupra *Franciei*. Papa, care erà pe atunci *Bonifaciu al VIII-lea*, pornì o dezbatere cu regele, cam aşa cum o avuseră înaintaşii săi cu Împăratul. El ar fi vrut ca tot clerul din regat să atârne de dânsul şi să-i dea numai lui veniturì. Dar Filip nu făcù niciun pas înapoi. Papa fu atacat, în Anagni, de nişte nobili italieni pe cari-i tocmise regele Franciei. Ei îi spuseră în faţă cele mai mari batjocuri, şi s'a crezut chiar că ar fi cutezat să-l lovească peste obraz, ceia ce ar fi fost o mare ticăloşie, căci Bonifaciu erà un om bătrân şi un arhiereu. Papa simţì aşa de grozav această umilinţă, încât murì peste câteva zile.

Prin vestita bulă *Ausculta fili* (bulele se numesc după cuvintele cu care încep), Bonifaciu declară făţiş că *regele e supus Papei şi că ar fi o nebunie să se creadă altfel.* Trecuse vremea unor asemenea programe. Papa îşi repetă însă mărturisirea de credinţă prin bula *Unam Sanctam*, care declară că numai în Biserică poate aflà orice creştin mântuirea. Regele Franciei se hotărî să depuie pe Papă printr'un Conciliu. Acesta murì la 1303.

Al doilea urmaş al său fu un Francez, şi el nu se încumetă să iasă din Franţa.

Cel d'intâiu urmaş al lui Bonifaciu avù o foarte scurtă păstorie. Papa care se strămută la Avignon e Clement al V-lea. El se încoronă la Lyon; la 1308 se aşeză în Avignon.

Scaunul cel nou al Papilor a fost de acum înainte (până la

1377) orașul *Avignon*, așezat în Franța, dar atârnând de regele din Neapole, vasal al Papei (acest oraș a fost cumpărat, foarte târziu, de Papă, care aveà posesiuni în apropiere). Filip a fost în stare să silească pe Papă și la desființarea Ordinului *Templierilor*. Cei din Franța fură dați în judecată pentru păcate care erau în cea mai mare parte născocite; Regele trimese pe câțiva dintre ei la rug, ca să piară de moartea ereticilor; el li luă averile.

4. Filip-cel-Frumos bătuse pe Flamanzi (adecă pe locuitorii din Flandra), și încheiè cu dânșii o pace care se potrivià cu interesele sale. Regele Angliei îi făcuse obișnuita închinare pentru Ținuturile ce mai aveà în Franța. Fratele lui Filip, *Carol de Valois*, se gândià să fie Împărat în Constantinopol. Ba încă unii dintre Germani ar fi fost aplecați să-l aleagă pe Filip ca Împărat al lor.

Aici, în Germania, lucrurile mergeau rău. După moartea lui Rudolf de Habsburg, urmase ca rege un principe din alt neam. *Albert*, fiul lui Rudolf, bătù și ucise pe acest principe, dar și el perì de moarte silnică, fiind ucis de nepotul său. De puterea regală nu se mai temeà nimeni. După Albert se alese un mic stăpânitor din țerișoara *Luxemburg* (care alcătuiește astăzi un ducat deosebit, între Germania și Belgia). Apoi și după acesta venì *ducele Bavariei, Ludovic*, care se arătă mai tare decât regii de până la dânsul, fiindcă aveà supt mâna sa o stăpânire părintească mai întinsă. Dar nici n'ajunse să fie recunoscut de toți, ci întâmpină piedici necontenite din partea rudeniei regilor ce fuseseră până la dânsul.

Acum regii din Germania nu mai erau totdeauna și Împărați. Unii nicì n'au mers în Italia să iea dela Papă coroana împărătească. Altul a făcut drumul spre Roma, dar a murit în cale. Pe niciunul nu l-a încoronat, după cuviință și după datină, un Papă adevărat.

În acest timp scapă *Svițera* de supt stăpânirea Casei de Austria. Aici, între Alpi, valea Ronului, Tirol și lacurile Schwyz, Uri, Unterwalden, țeranii trăiau o viață politică împărțită pe văi, care alcătuiau și o tovărășie în lucrul pământului, ca în satele noastre. Unele intrară, în deo-

sebite condiţii, supt puterea împărătească. Pretutindeni se recunoşteau anumite drepturi superioare ale Imperiului. Unele cantoane (asemenea Voevodatelor noastre) ajunseră în legătură de supunere cu Casa de Austria. Totuşi obiceiul de a se uni între sine pentru apărare erà de mult înrădăcinat; Sviţerienii căutau să scape de epitropia habsburgică pentru a păstrà doar numai ocrotirea împărătească Sprijiniţi de Împăratul Ludovic, ei îndrăzniră a da lupta cu ducele austriac Leopold, care fu învins la *Morgarten*, în *1315*, întemeindu-se astfel libera unire a văilor sviţeriene germane.

Cine ştie ce s'ar fi ales cu Franţa, dacă în această ţară ar fi fost tot regi hotărâţi, cuminţi şi binecuvântaţi cu o Domnie lungă, precum fusese Filip-cel-Frumos! Acesta, murind în 1314, câteva săptămâni după ce periseră cei din urmă fruntaşi ai Templierilor, lăsă trei fii. Toţi trei domniră, şi de niciunul din ei nu se poate zice că a fost un cârmuitor rău, ci dela fiecare a rămas şi câte ceva folositor. Dar unul domnì abia doi ani, altul şese, cel de-al treilea tot atâta vreme. Niciunul n'a lăsat un moştenitor care să trăiască.

Atunci Franţa trebuì să aibă un rege din altă familie a seminţiei capeţiene. Aceasta aduse marele *războiu de „o sută de ani“*.

XXVIII.

Războiul de „o sută de ani“.

1. Când cel din urmă fiu al lui Filip-cel-Frumos încetă din viaţă încă tânăr, la 1328, *Eduard al III-lea*, regele Angliei, erà un copilandru de şeisprezece ani. Eduard era fiul Isabelei, fata lui Filip-cel-Frumos, şi deci sora regelui francez ce murise; ca nepot al acestuia, tînărul rege al Angliei erà mai aproape de tron decât oricine altul. Însă cu câţiva ani în urmă se hotărâse, într'o adunare a nobililor, clericilor si a orăşenilor din Franţa, că femeile

n'au dreptul să moştenească Domnia (aceasta se făcuse pentru ca al doilea fiu al lui Filip-cel-Frumos să poată domnì legiuit în locul nepoatei lui de frate).

S'a ales astfel ca rege fiul lui Carol, acel frate al lui Filip-cel-Frumos, care, cum ştim, voise şi coroana împărătească din Răsărit şi aceia din Apus. Carol primise dela tatăl său ca apanagiu provincia Valois (în care se află oraşul Compiègne, la Nord-Ost de Paris), cu titlul de conte. Cel de-al doilea conte de Valois, Filip, ajunse astfel rege al Franciei. Regii acestei ţeri se zic deci de acuma înainte Capeţieni din Ramura de *Valois* (ceteşte: Valuà).

Întâiu Eduard al III-lea s'a închinat lui Filip pentru Ţinuturile sale din Franţa, întocmai precum Eduard al II-lea se închinase lui Filip-cel-Frumos. Dar îndată el luă însuşi puterea în Anglia. Erà om tânăr şi viteaz. Mulţi îl chemau împotriva noului rege Filip. Aşa orăşenii din Flandra, pe cari acesta-i silise să se supuie contelui lor, n'aveau alt sprijin decât pe Eduard. O rudă de aproape a lui Filip, care fusese despoiată de moştenirea sa, alergă tot la ajutorul englezesc.

E îndrăzneţul conte Robert de Artois.

Pe de altă parte, regele Franciei sprijinià în Scoţia pe un doritor de Domnie, împotriva regelui de acolo, care se răzimà pe prietenia lui Eduard al III-lea.

Regele Scoţian erà David Bruce, fiul regelui Robert, care căpătase prin luptă neatârnarea Scoţiei. El fusese înlocuit de un pretendent sprijinit de Englezi şi fugise în Franţa.

Regele din Germania, Ludovic, erà pornit împotriva lui Filip, care se unise cu Papa ca să-l răstoarne şi să puie pe altul din Casa de Luxemburg, prieten cu Casa domnitoare din Franţa. Toţi feudalii de la Răsăritul Franciei erau cu Anglia: ba chiar seniorii din Normandia şi Bretania aveau înţelegeri cu duşmanul.

În *1336* începù deci Eduard al III-lea lupta cu Filip al VI-lea, ca să fie *el* rege al Franciei în locul acestuia.

2. Întâiu războiul s'a făcut mai mult prin prădăciuni. Dar în 1346 regele Angliei venì el singur spre a călăuzì pe jăfuitori: ei ajunseră până la Paris. Filip alergă după dânșii, și-i găsì la *Crécy* (cetește: Cresì), nu prea departe de Mare. Cavalerii francezi pățiră aici, cu toată vitejia lor, ceia ce pățiseră cu patruzeci de ani în urmă, când se loviseră cu orășenii din Flandra. Nu li-a folosit nimic că în mijlocul lor erà regele *Boemiei* și fiul acestuia, Carol, care fusese ales, împotriva lui Ludovic de Bavaria, ca rege al Romanilor (așa încât ei aveau cu dânșii trei regi). Înfrângerea lor a fost strașnică.

Peste două luni, regina Angliei, pe care soțul ei o lăsase în țară, bătù tot așa de rău pe regele *Scoției*, unit cu Filip, și-l prinse chiar; prinsul stătù unsprezece ani în capăt la închisoare. În anul următor, Englezii înving și în Bretania franceză. Orașul *Calais* (cetește: Calè), în locul cel mai strâmt din brațul de Mare ce desparte Anglia de Franța, fu cucerit.

Supt urmașul lui Filip, *Ioan*, zis *cel Bun*, care erà și el un viteaz cavaler, lupta începù din nou. Ioan erà, altfel, un principe slab și nesocotit în faptele sale. În 1356, Franța fu prinsă din două părți, de regele Angliei și de fiul său, căruia i se ziceà *Prințul cel Negru*, pentru că obișnuià să se acopere totdeauna cu zale și alte arme de apărare de oțel înegrit. Ioan se aruncă asupra acestuia din urmă. Întâlnirea ostașilor se făcù lângă orașul *Poitiers* (cetește: Poatìè), adecă în Apusul țerii. Regele Franciei n'avù mai mult noroc decât tatăl său; ba încă el fu prins, ceia ce nu i se întâmplase niciunuia dintre înaintașii săi, decât Sfântului Ludovic în Egipt și oprit în închisoare ca și regele Scoției, David.

3. Pacea se făcù abia după patru ani: până atunci tânărul fiu al lui Ioan cârmuì țara. Erau vremi foarte nenorocite: se făcuse acum și în Franța obiceiul ca regele să nu poată pune dări fără voia supușilor săi. O adunare a „stărilor" (nobili, cler, orășeni), după care se împărțiau aceș-

tia, vorbì amenințător. Locuitorii din Paris, cu *prepozitul* lor (un fel de primar) în frunte, batjocuriră cinstea ce se cuvine tronului și uciseră chiar pe unii sfetnici.

Prepozitul se chemà Ștefan Marcel. Parisul i-a ridicat o statuie. El o merită prin iubirea lui de țară și energia cu care a luptat pentru introducerea în Franța a *regimului de control periodic,* care funcționà în Anglia. El izbutì a face să se primească o comisiune de supraveghere, și căpătă în ea o hotărâtoare înrâurire. La urmă însă, făcù greșala de a se înțelege cu Ioan-cel-Rău, regele Navarei ajunsă neatârnată după moartea celui din urmă fiu al lui Filip-cel-Frumos , și puțini plânseră moartea lui silnică din îndemnul moștenitorului de tron.

Țeranii pustiau, în cete hoțești, mai multe Ținuturi.

Mișcarea se zice *Jacquerie;* cuvântul pare să vie dela haina (jaque, cf. jaquette, jachetă) pe care o purtau răsculații. Sălbatec s'au purtat țeranii, dar și mai sălbatec, în pedepsirea lor, nobilimea, care puteà să aibă mai multă judecată și omenie decât niște bieți oameni deznădăjduiți și lipsiți de lumină.

Ostașii cu plată nu mai ascultau de nimeni.

Bandele, cetele acestea se ziceau *compagnies, grandes compagnies.* Jafurile lor nu erau mai mici decât ale celor mai nemiloși dintre țeranii răsculați. Mai târziu a trebuit să se găsească mijloace pentru a le nimicì cu totul.

Lupta se dădù la Crécy, și e una din cele mai vestite ale evului mediu. Această luptă se mai însemnă și prin aceia că Englezii aveau puști cu mici gloanțe de fier. Dușmanii nu cunoșteau întrebuințarea în războiu a prafului de pușcă. Grecii, cari-i ziceau „foc grecesc“, Arabii, dela aceștia Spaniolii, îl cunoșteau, fără a-i da o mai largă întrebuințare. De cunoștința prafului de pușcă la Chinezi, nu e locul a se vorbì, fiindcă aceștia au ținut toate cuceririle lor științifice pentru dânșii.

4. A fost un noroc moartea regelui Ioan.

Fiul său èrà bolnăvicios și nu se pricepeà la războaie. Însă acestui nou rege, Carol, i se cuvine pe dreptate numele de „cel Cuminte“, pe care i l-au dat supușii săi. El lăsă pe Englezi să-i vie în țară și să prade, fiindcă știà

bine că ei nu pot să rămâie într'însa și că foamea îi va nimicì sau îi va gonì înapoi peste hotar. De acuma înainte Eduard al III-lea nu se mai putù lăudà cu vre-o biruință. Pe atunci țerile erau sărace, oamenii puțini: pagubele ce se puteau face în războiu nu se potrivesc cu cele de astăzi. Pe urmă oști permanente, care să stea totdeauna pregătite și adunate, nu erau. Dările se strângeau cu greu. Deci numai pe acele vremi erà bine ca un rege să facă așa cum a făcut Carol-cel-Cuminte.

Fiul lui Eduard murise înainte de tatăl său. Nepotul de fiu a avut să se lupte cu țeranii ridicați împotriva lui. Unchii săi aveau puterea.

Mișcarea țerănească din Anglia, la fârșitul veacului al XIV-lea, are și un caracter religios. Răsculații ziceau, întemeindu-se pe Biblie: „Când Adam săpà și Eva torceà, unde erà nobilul?“. Un mare învățat, *Ioan Wycliffe* (Wiclif), predicà viața apostolică a clerului (cum făceau și Franciscanii pe același timp), aruncarea autorității supreme a Papei și *tălmăcirea Scripturii pe înțelesul poporului în limba lui*. Ducele de Lancaster, unchiul cel mai influent al regelui, îl sprijinià. Între cei săraci și umili ideile sale stârniră un entuziazm uriaș, și numele acestui îndrăzneț om de bine se cuvine a fi păstrat cu recunoștință de toți acei cari respectă sufletul omenesc în luptă spre desrobire.

Tot așa s'a întâmplat și în Franța, când *Carol al VI-lea* a venit în locul lui Carol al V-lea: și de o parte și de alta, erau regi copii ori copilandri și câte trei unchi ca epitropi, cari cârmuiră destul de rău. Carol al VI-lea nebunì peste câtva timp, și nu-și mai căpătă mințile înapoi: unchii săi și fratele său se certară pentru putere și ajunseră până la omor. Fiul unuia din cei omorâți, duce al *Burgundiei*, se dădù atunci de partea Englezilor.

Ducele Burgundiei ucis a fost Ioan-fără-de-Frică (sans Peur), care, fiind numai moștenitorul lui Filip-cel-Bun, luptase la 1396 împotriva Turcilor la Nicopol. Moartea lui s'a întâmplat la 1419, după ce Francezii fuseseră din nou bătuți de tânărul rege englez Henric al V-lea la Azincourt. El a fost răzbunat, împotriva intereselor patriei — deși simțul de patrie nu se întărise încă —, de fiul său Filip-cel-Îndrăzneț.

La aceștia, *Ricard*, regele cel tânăr, fusese înlocuit cu

vărul său *Henric*, care eră *duce de Lancaster*. Fiul acestuia s'a chemat tot Henric: de unde, ca tânăr, el avuse purtări foarte rele, el se făcù acum un urmaş vrednic al lui Eduard al III-lea.

Henric al IV-lea a trăit paşnic, pe când Henric al V-lea a fost unul dintre cei mai mari regi ai Angliei. Am văzut că i se datoreşte biruinţa dela Azincourt, după care urmă cucerirea Normandiei.

Henric al V-lea bătù pe Francezi şi silì pe Carol al VI-lea să-l numească moştenitorul său.

Tratatul acesta, care se poate zice că *desfiinţà Franţa*, dându-i ca *regent* (regele fiind nebun şi moştenitorul lui izgonit de hatârul Englezilor) pe acel care-i voià mai mult peirea, s'a încheiat la Troyes, în *1420*.

Dar murì îndată după aceasta, lăsând un fiu, a cărui mamă eră fata lui Carol: *Henric al VI-lea*, care n'aveà nici un an de vrâstă.

Cât a fost acesta nevrâstnic, Francezii şi-au putut răzbunà. *Carol al VII-lea*, fiul lui Carol al V-lea, găsì un sprijin neaşteptat în ciobăniţa *Ioana d'Arc*, care socotià că vorbeşte cu sfinţii şi că Dumnezeu a trimes-o ca să-şi mântuie ţara. Ea scăpă oraşe încunjurate, bătù pe Englezi, şi, când perì arsă de dînşii, cari o făceau că este eretică şi stăpânită de Satana, Franţa eră liberă.

Ioan d'Arc a fost înfăţişată de catolici ca o sfântă. Duşmanii catolicismului şi ai politicei catolice caută să-i scadă însemnătatea. De fapt această femeie, despre care se credeà că vorbeşte cu puterile cereşti şi e în stare să facă minuni, a înflăcărat la luptă pe ostaşi şi a putut astfel ajutà foarte mult la mântuirea ţerii sale. Ea *a curăţit oastea regală de păcate* şi din tâlhari cruzi, beţivi şi desfrânaţi cum erau, a făcut o oaste de credincioşi, cari socotiau că urmează, luptându-se pentru ţară şi rege, porunca lui Dumnezeu.

La pace, Carol al VII-lea a căpătat şi Ţinuturile de Miazăzi, care se mai ţineau de Anglia.

XXIX.

Franța și Anglia dela războiul de „o sută de ani" până la 1500.

1. *Carol al VII-lea* n'a fost un rege mare, deși a avut un noroc ca acesta, să-și vadă țara scăpată de străini. Nu eră viteaz, și niciodată el n'a câștigat o biruință. Nu eră nici înțelept,—și purtarea sa a fost destul de rea. Nici recunoștință nu păstră el acelor cari-l ajutaseră, și Carol a lăsat să moară fata vitează care-l mântuise de dușmani și-i pusese coroana pe cap.

Englezii au ars-o ca eretică, după ce ea făcuse ca regele Carol să fie încoronat. Toți cei pe cari-i înălțase unde nici n'au visat, o părăsiră mișelește. Ea se suì însă pe rug cu conștiința liniștită a celui ce și-a făcut datoria și a credinciosului care așteaptă pe altă lume răsplata din mâna lui Dumnezeu.

Dacă noul rege francez a putut însă izbândì, pricina e starea ticăloasă în care se găsiau atunci Englezii. *Henric al VI-lea,* ajungând de vrâstă, nebunì tocmai ca și Carol al VI-lea, bunicul său, dela care poate să fi luat aplecare spre această grozavă boală. Soția sa, Margareta de Anjou, eră o femeie vitează și hotărâtă, dar Englezii n'o iubiau, fiindcă eră străină, și, pe atunci, dacă veniă un principe din altă țară, el rămâneă cu inima tot acasă. Un sfetnic de-al lui Henric fu dat în judecată, prins pe o corabie și ucis: altul căzù la închisoare.

2. Atunci unii dintre puternicii Angliei se gândiră să ridice alt rege, așa cum se deprinseseră prin scoaterea din Domnie a nepotului lui Eduard al III-lea. Pe atunci se bucură de multă iubire *Ricard, ducele de York* (cetește: Iorc), răstrănepot al lui Eduard și fost locțiitor al regelui în Franța. El cerù întâiu să i se încredințeze toate afacerile pentru că regele eră nebun; nu-i trebuiă alt titlu decât acela de „Ocrotitor" sau, pe englezește, *Protector*. Regele

ajunse în mânile lui Ricard, dar regina strânse de mai multe ori oaste împotriva acestuia. Margareta apără moștenirea fiului ei. Într'o luptă din urmă ea avù noroc: Ricard căzù mort, și fiul lui mare fu gâtuit după biruință. Însă nu trecù un an, și Eduard, cel de-al doilea fiu al ducelui ucis, se făcù regele *Eduard al IV-lea*. Henric murì la închisoare, fiul Margaretei perì și el, iar ea rătăcì, ca o nenorocită, câte zile avù după aceasta.

3. Pe când Eduard al IV-lea stăpânià Anglia, rege în Franța erà fiul lui Carol al VII-lea, *Ludovic al XI-lea.* Eduard erà un om molâu și blând, pe care-l ridicaseră pe tron prietenii și sprijinitorii, și nu atâta voința lui chiar. Odată a venit și el cu armele împotriva regelui Franciei, dar fără folos. Acest rege Ludovic nu sămănà de loc cu Ludovic-cel-Sfânt: erà om urât, zgârcit, rău la inimă, în stare să născocească orice chinuri pentru a-și pedepsì dușmanii, pe cari-i ținea în cuști de fier, unde nici nu puteau să se ridice în picioare; dar aveà multă istețime și stăruință. El și-a pus în minte să unească toată țara în mânile sale, și a izbutit.

La început chiar Ludovic a avut în fața lui pe feudali, cari, uniți pentru apărarea rămășițelor de privilegii ce mai aveau, pretindeau totuși că au în vedere numai binele țerii, și de aceia și au numit tovărășia de revoltă: *Liga binelui public.* Luptătorii ei nu se dovediră în stare a birui pe rege în lupta deia Montlhéry, care a fost nehotărâta (1465.

Dar locuitorii din *Paris,* cari, dela Ștefan Marcel încoace, se arătau foarte dârji față de regi și sprijiniseră de curând pe Burgunzi și Englezi (Caboche, un tabac sau pielar, avuse la 1410, cu partidul lui, stapânirea asupra marelui oraș), nu se mișcară așa cum au fost nădăjduit răsculații. Ei începeau a simțì că viitorul muncii naționale numai regele absolut poate să-l asigure.

Ludovic mai găsì împotriva lui pe neînțelegătorul lui frate: Carol, duce de Normandia și apoi de Guyenne, care se stânse peste câțiva ani.

Ludovic a avut mai ales mult de lucru cu *Burgundia.* Țara aceasta fusese luată de regii Franciei, dar Ioan-cel-Bun o dăduse ca apanagiu unui fiu al său: din acest fiu se coborà *Carol,* care trăià pe vremea lui Ludovic al XI-lea.

Acest Carol se pomenește cu numele de *cel Cutezator*, fiindcă nu-i erà frică de nimeni și se aruncà orbește asupra primejdiei. El aveà și *Flandra*, pentru că străbunul său ținuse pe ultima coborâtoare a neamului conților vechi de Flandra; o mulțime de Ținuturi vecine se adăugise cu vremea la acest comitat. Carol voià să mai iea *Lotaringia*, care formà un ducat deosebit, *Alsacia*, care erà nu de mult timp a Casei de Austria, și *Svițera*, unde țăranii se răsculaseră împotriva Austriacilor și-i bătuseră de două ori, în niște lupte vestite.

Dar Ludovic i-a stat în cale; nu doar că s'ar fi luptat singur, dar el a îndemnat pe toți dușmanii lui Carol, și i-a sfătuit. La urmă, Carol a fost bătut de cetele țeranilor svițerieni, văcari și vânători din munte. Luptându-se apoi cu ducele Lotaringiei, el a fost găsit mort pe câmpul de luptă, cu rănile înghețate de frigul unei zile de iarnă.

La Grand on, apoi la Morat (Murten) fu bătut Carol de Svițeri, în acel an 1476, în care Ștefan-cel-Mare dădeà Turcilor a doua luptă pentru păstrarea țerii sale. Lupta n astră pentru neam și lege e deci contemp rarră cu aceia pentru libertate a Svițerilor. În iarna următoare, Bu · gunzii a ediau Nancy, capitala Lotaringiei ducelui René de Vaudemont. Și aici alergară Svițerii pentru a-și gası vechiul dușman, care perı în vălmășagul sălbatec al înfrângerii sale. Ambiția feudală franceză, trufia separatistă a noilor olı arhi din sânge regal, ınze trați cu apanaɑgii de un rege neprevăzător, se în ropă cu el.

Ludovic ar fi vrut să mărıte pe moștenitoarea lui Carol cu fiul său, care se chemà tot *Carol*. Dar ea luă pe fiul Împăratului din Germania, care erà *Frederic de Austria*. Din căsătoria ei cu acest principe german, *Maximilian*, a pornit un lung șir de vestiți stăpânitori. Tot așa Ludovic n'a putut luà *Provincia*, care erà a regilor titulari de Neapole, urmașii lui Carol de Anjou. Încolo, el puteà murì liniștit, căci își atinsese ținta.

Aici stăpânià, cu grijă numai pentru poezie și artă, bătrânul rege René. El purtà acest titlu pentru regatul de Neapol. S'a și luptat ca să-l capete, dar în zădar. Aici regina Ioana a II-a, dela mijlocul veacului al XV-lea, înfiase pe Alfons de Aragonia. Acesta e luptă pentru moș-

tenirea cea nouă cu alt fiu adoptiv al reginei, Ludovic de Anjou, şi-l birul (1435-58). Ioan de Calabria, fiul lui René, s'a frământat, la rândul lui, mult timp cu Ferdinand, fiul lui Alfons, fără a-i puteà smulge coroana angevină.

Această Casă de Neapole, care se încheie cu Ioana a II-a, a dat cavaleri perfecţi, ca regele Robert, şi o ocrotitoare a tuturor artelor, Ioana I-iu, căsătorită cu Andrei, fratele lui Ludovic-cel-Mare, regele Ungariei (ea îngădul să se uneltească moartea soţului ei). Cavaleri francezi au stat totdeauna în preajma acestor regi din sângele Capeţienilor.

4. La moartea lui, Eduard, regele Angliei, lăsă doi fii, de cari rămâneà să se îngrijească unchiul lor. Acest frate al regelui mort se chemă *Ricard*, şi nu s'a mai pomenit un ticălos ca acesta în istoria engleză. În loc să-şi apere nepoţii şi să sprijine Domnia celui mai mare dintre dânşii, el se făcù însuşi rege, şi-i omorî (dar şi Eduard osândise la moarte pe un frate al lui, căci pe atunci oamenii aveau inima împietrită adese ori şi uitau de orice datorie a lor). Suirea în Scaun a acestui rege pătat de sângele neamului său s'a făcut tocmai în anul când a murit Ludovic al XI-lea în *1483*.

Mai târziu marele dramaturg Shakespeare a creat o figură nemuritoare din acest urât, schilod, ambiţios şi crud principe, pe care setea de Domnie îl făcù criminal.

Ricard n'a avut parte însă multă vreme de stăpânirea pe care o hrăpise. El socotià că a scăpat de oricine ar mai aveà drepturi asupra Angliei, dar nu erà aşa. Un strănepot al lui Eduard al III-lea prin femei trăià în colţul acela din Regat care se chiamă Ţara Galilior: tatăl său erà conte de Richmond (citeşte: Ricĭmond), şi el purtà tot acest titlu. Numele acestui moştenitor al coroanei erà *Henric*. El strânse destulă oaste ca să se poată lovì cu Ricard. În lupta dela *Bosworth* (citeşte: Bòsŭort), acesta fu învins şi ucis, abia după un an de Domnie.

Lupta ce a ţinut dela răscoala ducelui de York până la această bătaie, se chiamă lupta dintre Casa de York şi Casa de Lancaster, sau, după semnele deosebitoare pe care le

purtau în vileag luptătorii: lupta dintre trandafirul alb și trandafirul roșu, *lupta dintre cei doi trandafiri.*

Această luptă, pe lângă marile jertfe de sânge cerute de dânsa, are un mare folos pentru Anglia. În ea s'a măcinat feudalitatea engleză, și Henric al VII-lea n'a avut nevoie de luptele, otrăvurile și capcanele de fier ale lui Ludovic al XI-lea pentru a fi rege absolut.

Henric și-a zis al *VII-lea,* și neamul său a domnit mai bine de un veac asupra Angliei.

XXX.

Țerile celelalte până la anul 1500.

În veacul al XIV-lea și în al XV-lea, cea mai mare putere o au Anglia și Franța. Regatele celelalte nu se pot asămăna cu dânsele.

4. Așa, în *Spania,* țerile creștine nu se pot înțelege, măcar că Maurii tot mai cearcă une ori să capete ceia ce pierduseră: ei erau puternic întăriți în regatul *Grenadei,* așezat tocmai în jos, în fața Africei. Regele *Castiliei* se bate une ori cu al *Aragoniei,* alte ori cu regele *Portugaliei,* unde în această vreme se întemeiază o dinastie nouă, zisă dinastia de *Avis* (pentru că începătorul ei erà Mare-Maiestru, deci Mare-Căpitan al unui ordin cavaleresc cu numele de Avis, după locul Avis). *Navara* erà pe la 1350 a unui rege din sânge francez, *Carol-cel-Rău,* care a fost prieten cu Englezii.

E acela care a avut legături cu Ștefan Marcel și nădăjduià să capete Franța. El erà fiul lui Filip de Évreux și al Ioanei, fiica lui Ludovic al X-lea.

Insulele Baleare au alcătuit câtva timp un regat dosebit: al *Maiorcei,* după insula cu acest nume.

Unul din aceşti regi, Iacob (Jaime) al II-lea, pe la jumătatea veacului al XIV-lea, alcătui planul de a-şi recăpătà, cu ajutorul cavalerilor francezi, insulele, dar peri în luptă.

Regii aceștia erau desfrânați, cruzi sau nevolnici adese ori. Se povestește despre otrăviri, despre lupte între tată și fiu sau între frați, precum a fost aceia a lui Petru cu Henric de Castilia, dintre cari cel d'intâiu a fost omorât de cel din urmă.

Henric de Trastamara erà fratele lui Petru-cel-Crud. El luptă împotriva fratelui său cu „Companiile-cele-mari" franceze, călăuzite de vestitul viteaz *Bertrand du Guesclin*. La urmă, în 1369, Henric capătă tronul. Cei doi frați se încăierară după despărțirea oștilor, și Petru căzù ucis.

2. În Nord, o femeie foarte hotărâtă și deșteaptă, *Margareta*, a unit, prin moștenirea coroanei soțului ei, regatul *Danemarcei* cu al *Norvegiei* și puse mâna apoi și pe *Suedia*. Ea făcù să se încheie atuncĭ un act de unire trainică între aceste țeri, așa-numita *Unire dela Calmar*, în *1397*. Unirea a ținut însă numai supt nepotul de la nepoată și urmașul ei, *Eric*. După Eric, numai Danemarca și Norvegia aŭ rămas supt aceiași cârmuire.

În *Scoția*, toată vremea e întrebuințată cu răscoale și lupte înăuntru.

În *Italia* erau două regate. Regatul de *Neapole* părea că va crește așa de mult, încât va stăpânì toată Italia. *Robert*, nepotul de fiu al lui Carol de Anjou, a fost, în adevăr, cel mai puternic stăpânitor în cuprinsul ei. El ocrotià o sumă de orașe și ajunsese cu cuceririle sale până la râul Pò, în Ținutul care se chiamă Lombardia. Dar după dânsul veniră la Domnie femei cu purtări rele, care primejduiră regatul. Aproape o sută de ani au fost aici petreceri neîngăduite, omoruri și războaie. Așa s'a prăpădit toată trecerea de care se bucurase regatul.

În Sicilia a tot domnit familia regală din Aragonia. Puțin timp după anul 1400, Sicilia s'a unit chiar cu Aragonia în mâna regelui *Martin-cel-Bătrân*, căruia-i murise fiul.

În Italia mai erau orașe, apoi feude și, în sfîrșit, stăpâniri nouă, căpătate cu puterea de unii oameni cu noroc. Mai vestite erau printre orașele italiene rămase libere acestea :

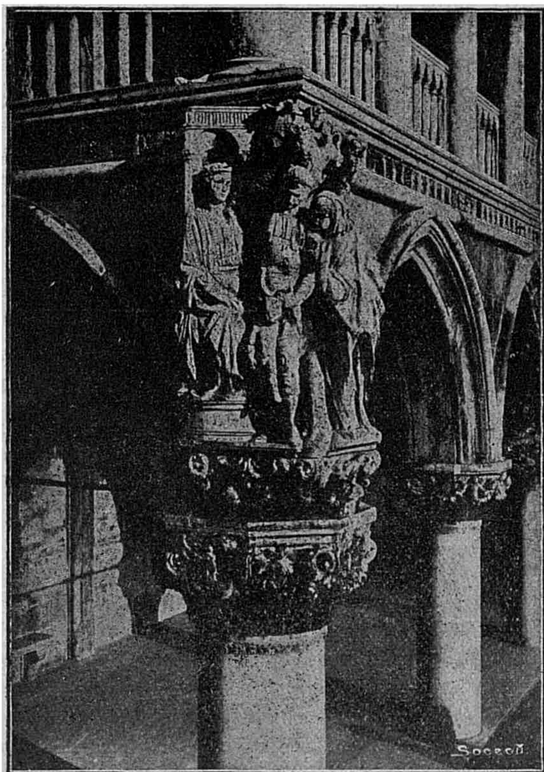

Fig 22. Un stâlp împodobit de la palatul dogilor din Veneția, din șirul de stâlpi ce mărgenesc păretele de către Mare.

Veneția. Orașul aveà cârmuirea sa veche, dar de la un timp se făcuseră unele schimbări într'ınsa. Numai neamurile vechi aveau drepturi să iea parte la sfaturi.

Aceasta se chiamă *Închiderea Marelui Consiliu.* Se z'ceà Con iliul-cel Mare *(Consilium Maius, Consiglio Ma gior)* acea adunare care se strângeà numai rare ori, cuprin ând pe t ți vıâ tn c i bărbați ai fami-

liilor nobile. De acuma cine se ridică din popor nu puteà să mai facă parte din acest Sfat.

De fapt, nu Consiliul-cel-Mare conduceà Veneția, ci *Senatul,* din mijlocul căruia se ridicau, ca un fel de delegație permanentă, așa-numiții *Sapientes, Savi,* dintre cari unii erau pentru afacerile de uscat, alții pentru cele de Mare. Dogele nu puteà hotărî nimica fără Senat. Cercetările le făceau *inchizitorii de Stat,* cari ajunseră apoi la o mare însemnătate. La urmă afacerile cele mai însemnate erau în mânile *Consiliului de Zece,* care e cea mai desăvârșită formă a oligarhiei venețiene. Un doge care, și pentru motive personale (căci fusese jignit de nobili), încercă, în legătură cu poporul de jos, să înlăture pe oligarhi, fu dat în judecată și decapitat public. Și până azi în șirul dogilor din strălucitul Palat Ducal se vede, în locul chipului acestui nenorocit principe, această inscripție: „Aici e locul lui Marino Faliero, căruia pentru crime i s'a tăiat capul".

Dogele erà tot mai strâns legat și mai de aproape supraveghiat de nobilii cei vechi după *Marino Faliero,* care întrase în înțelegere cu poporul de jos, fu osândit la moarte, și căruia i se tăiase capul (pe vremea regelui Ioan din Franța). Republica Veneției câștigase o sumă de pământuri în Italia, și ea se întinse mai departe pe malul Mării Adriatice — adecă în Dalmația și Albania — și în insule.

Ea aveà *Creta;* mai târziu căpătă, fiind lăsată ca moștenitoare de *Caterina Cornaro,* o Venețiană, văduva ultimului Lusignan, regele Iacob, *Ciprul. Insulele Ionice* ajunseră ale Republicei, care întări foarte mult cetatea din Corfu. În Morèa, venețiene erau porturile *Coron și Modon,* la Sud; un timp și *Argos, Atena,* cealaltă parte din peninsulă fiind a deosebiților feudali, cari-și transmiteau posesiunile prin căsătorii, vânzări și învoieli; ei atârnau mai mult cu numele de *principii de Ahaia,* cari s'au urmat din deosebite dinastii. Marea insulă Negroponte o căpătase tot Veneția. Insulele Arhipelagului alcătuiau ducatul de Naxos, supt familii venețiene (la urmă, familia Crispo). În Albania se ocupase Durazzo și alte locuri. Traù, Sebenico, Spalato erau centrele Dalmației venețiene. Și republica Ragusa fu supusă câtva timp.

Genova. Mult timp, această cetate fusese cârmuită de oameni împărătești, cari se chemau *potestați,* sau, italienește, *podestà* (dela cuvântul latinesc *potestas,* putere). Apoi, după sfărâmarea puterii Împăraților în Italia, breslele meșteșugarilor și negustorii alegeau căpitani și câte

un *stareț* (abbate), care se schimbà pe fiecare an. Abià pe la 1350 s'a ales de popor cel d'intâiu doge al Genovei.

Aceasta, după datina venețiană.

Genova căutà să iea Sardinia, marea insulă vecină, și de aceia întră în luptă cu Aragonia. În această luptă se amestecă și vechea dușmană Veneția, cu care s'au purtat două războaie mari în veacul al XIV-lea. Genova ieșì învinsă și se supuse pe rând puternicilor din vecinătate.

O luptă se poartă pentru *Caffa*, alta, la sfârșitul veacului, pentru insula *Tenedos*, lângă coasta Asiei: se zice „războiul *Chioggiei*", fiindcă lângă Chioggia, insulă din apropierea Veneției, s'a dat lupta hotărâtoare.

Genova ajunse apoi, pe rând, supt ocrotirea Franciei, care-și avù un locotenent regal aici, a marchizului de Montferrat, a ducelui de Milan.

Pisa erà foarte mult slăbită. În locul ei se ridică *Florența*. În fruntea orașului stăteau „stareți" (ziși aici *priori),* aleși ca și la Genova de bresle și negustori, un stegar, căruia i se spuneà gonfalonier, după cuvântul italian *gonfalone,* steag. Florența prinse a se ridicà mai ales de pe vremea lui Carol de Anjou, și ea a ținut totdeauna cu *Ghelfi,* adecă cu dușmanii părtenitorilor Imperiului, cari, aceștia purtau porecla de *Ghibelini.* Aici nu erà atâta negoț cu Răsăritul ca în Veneția și Genova, dar se lucrà mult de meșteșugari,—mai ales postavuri vestite în toată lumea. În Florența erau și bancheri cu foarte mare faimă, și ei ajungeau așa de puternici prin banii lor, încât nimic nu se făceà în Republică fără știrea lor. Așa a fost familia de Medicis, a cării mărire a întemeiat-o în veacul al XIV-lea *Cozma-cel-Bătrân.*

Familia Medicis s'a ridicat luptându-se cu alți bogătași, Albizzi. În Florența nu se schimbară titlurile, dar familia predomnitoare ajunse *a luà una câte una toate dregătoriile.*

Aici erà și o mare străduință pentru învățătură și scrierea de lucruri frumoase. Florentin a fost marele poet *Dante Alighieri,* mort la 1321, care a cântat fericirea Raiu-

lui şi groaza Iadului; apoi, după el, *Petrarca*, vestitul cântăreţ al iubirii, şi *Boccaccio*, povestitor de istorioare. Fiindcă Florenţa a avut astfel de oameni, Italienii, cari vorbesc deosebite dialecte, au primit limba de aici, din Toscana, ca limba scrisului lor.

Dante (1265-321) s'a inspirat dela obiceiul evului mediu de a înfăţişà lucrurile, problemele, interesele în formă de *alegorii*. Şi el a căutat să amestece *elemente antice* în cântecul lui (călăuzul său prin „cercurile" altei lumi e Vergil, marele poet roman, pe care contemporanii săi îl priviau ca pe un mare fermecător, ca *maître Merlin* din ciclul de cântece cu subiect breton al aşa-numitelor *chansons de geste*, epopeia acelor timpuri). Şi el e cu totul stăpânit *de credinţa şi concepţiile creştine*. Şi el trăieşte în *misticismul* vremii sale, care între lucrurile ce sunt şi cad supt simţuri şi între cele care, deşi nu cad supt simţuri, trebuie să fie, nu făceà nicio osebire. *Patima politică şi personală* îl stăpâneşte şi pe el, şi, opera sa *Divina Commedia* (numele vine dela „comediile", „misterile", reprezintaţiile religioase cu subiecte în care se amestecă Iadul şi Raiul, sfinţii şi însuşi Dumnezeu) e astfel şi o luptă împotriva duşmanilor săi politici, şi o încercare de tălmăcire mistică a faptelor şi oamenilor. E nemuritoare, nu prin subiectul său, ci *împotriva* lui, prin energia cuprinzătoare a unui vers care se înfăţişează ca slove de bronz cufundate în marmură.

Francisc Petrarca (1304-74) erà un om foarte învăţat; ştià şi scrià latineşte ca oamenii antichităţii: a încercat şi o epopeie a lui Scipione Africanul, după modelul lui Vergil, şi scrisorile lui, în care imită pe Cicerone şi Pliniu-cel-tânăr, sunt fără greş El trăieşte însă în admiraţia oamenilor, nu atâta prin aceste dovezi de cunoştinţi în altă limbă, ci prin versurile sale de iubire, în forma populară medievală, de *canzoni* (sing. *canzone*; franc. *chanson)* şi prin *sonetele* sale *(sonetto*, numite aşa pentru sunetul armonios al acestei forme poetice cristaline). Ele sunt închinate unei *madonna Laura*, unei doamne cu acest nume, care a trăit de fapt, dar poetul, după obiceiul de atunci, înţelege de cele mai multe ori *alegoric* ce spune, gândindu-se la *virtuţi* sau alte abstracţii înfăţişate în chip şi supt nume de om.

Ioan Boccaccio (1313-75), care e contemporanul lui Petrarca, e vestit prin *Decameronul* său (numit aşa, după limba grecească, a cării cunoştinţă începuse a se răspândì în Apus: e împărţit, în adevăr, în „zece părţi"). E o culegere de *nuvele* (povestiri nouă, necunoscute), gen de proză obişnuit în evul mediu, în care se povestesc lucruri mai adesea puţin morale, de dragoste, de înşelăciune, ş. a. Prin această carte, de o întindere mare, se poate zice că *s'a creat proza italiană*. Boccaccio a găsit mulţi imitatori, şi unii dintre aceşti *novellieri* şi-au câştigat un nume însemnat în literatura italiană.

Feude erau mai multe supt munți : aici erau conții de *Savoia*, cărora li s'a dat apoi titlul de duci; din ei se trag regii Italiei din vremea noastră. Mai erau conții de *Piemont*, a căror moștenire a luat-o Casa de Savoia, și două Case de marchisi (*marchisi* vine dela lat. *marca*, germ. Mark, franc. marche, a Împărăției carolingiene).

Marchisii erau cei de Montferrat, de cari s'a mai vorbit, și de Saluzzo (franc. Saluces). Dintre acești din urmă, unul, Toma al III-lea, a scris, pe vremea războiului de O sută de ani, romanul *Le Chevalier errant* („Cavalerul rătăcitor").

Conții de *Geneva* n'avură viitor: orașul cu același nume ajunse liber și se unì apoi la confederația (*Eidgenossenschaft*) Svițerilor, la început numai țerani și numai germani.

Casa de Piemont a dat și pretendenți la principatul Ahaii.

Tiranìi se chemau stăpânirile câștigate, prin putere sau prin vicleșug, de oameni fără drepturi. Le căpătau adesea luptători cu plată cari aveau noroc. Așa s'a întemeiat în Milan puterea familiei *Visconti*, mai pe urmă conți și duci: atâtea alte familii își împărțiau Lombardia și părțile vecine. Veneția mai ales a avut să se lupte cu ele. Tiranii erau oameni luminați și darnici adese ori, cari înălțau clădiri frumoase, voiau să fie lăudați în cuvinte înflorite și se arătau cu priință față de oamenii de rând: pe ceilalți însă căutau să-i stăpânească prin orice mijloace.

Decí *tiran* nu înseamnă un principe care stăpânește fără lege, crud, samavolnic, ci unul care, fără drept, distruge libertățile unui oraș sau uzurpă puterea într'o republică. Dintre Visconți a fost unul, *Gian-Galeazzo*, care se păreà (pe la 1400) după ce căpătase dela Imperiu titlul de duce — că va căpătà coroana Italiei. El a vrut să se lupte, pentru acest ideal, cu regele Neapolei *Ladislas*, care a fost și pretendent la tronul unguresc. Niciunul din doi n'a izbutit, și Italia a rămas o țară de Republice și tiranìi.

XXXI.

Papii şi Împăraţii din vremea războiului de „o sută de ani".

Pe când Anglia şi Franţa se luptau între dânsele ca să se ştie care din ele va aveà cea mai mare înrâurire asupra ţerilor apusene la începutul vremii celei nouă sau *moderne*, Papii şi Împăraţii se coborau tot mai jos şi slăbiau tot mai tare, ei cari se războiseră aşa de învierşunat pentru stăpânirea asupra lumii.

Acuma nu se mai simţia nevoia unei *singure* stăpâniri asupra lumii, asupra *Bisericii lui Hristos*, stăpânire pe care au râvnit-o şi Papii şi Împăraţii. Cine avea *oaste* şi *bani* — mai ales aceştia, cari puteau plătì oastea —, acela aveà şi *puterea*, fără să-l întrebe nimeni de *drept*. După *idealismul*, une ori nobil, alte ori anarhic, al evului mediu venià astfel acum o eră de *realism*, une ori brutală, totdeauna prielnică dezvoltării *elementelor materiale ale civilizaţiei*.

1. După *Ludovic de Bavaria*, familia de *Luxenburg* căpătă iarăşi coroana regală în Germania. Acel căruia i se puse pe cap, se chemà *Carol,* şi între regii cu acest nume cari au domnit asupra Germaniei, el e *al IV-lea*. Carol s'a amestecat în multe de toate, fiind mândru şi neastâmpărat. Înainte de toate, el a fost rege al *Boemiei*. În această ţară neamul vechilor stăpânitori se stânsese, şi nu i-a fost greu regelui Henric al Germaniei, bunicul lui Carol, să facă a se alege fiul său în Boemia. Acest fiu, *Ioan,* a rătăcit toată viaţa sa prin lume, căutând în care loc se dau lupte mai frumoase, ca să-şi arăte acolo vitejia. Carol nu erà aşa. El a fost un adevărat rege boem: învăţase limba locuitorilor celor mai mulţi şi mai vechi, limba *cehă* (care e una din limbile slave). Nicăiri nu stăteà el mai bucuros decât în oraşul *Praga*, Capitala Boemiei, unde înălţă şi clădiri foarte frumoase. Cu voia Papei el făcù aici şi o Universitate, la care veniau studenţi din toate ţerile vecine: din Saxonia şi Bavaria, de o parte, iar, de alta, din Polonia şi Silesia.

Germania i-a opus, la începutul veacului al XV-lea, Universitatea din *Leipzig* (Lipsca), foarte cercetată.

Carol a făcut călătoria în Italia, și a luat coroana imperială, deși nu din mânile Papei. A mers și în Franța, unde căută să învie vechile drepturi împărătești.

Ca acelea asupra Lyonului și a întregului fost regat de Arelat (Arles).

În Germania el e cel care printr'un hrisov: *bula de aur* (adecă un document a cărui pecete e închisă într'o cutiuță de aur) a orânduit cine să aleagă de acum înainte pe regi. Alegătorii trebuiau să fie cei trei arhiepiscopi dela Rin, cei doi duci, din Bavaria și din Saxonia, markgraful din Brandenburg și regele Boemiei.

Inainte alegeau ducii, acuma însă ducatele erau sfărâmate și nu se admiteau de către toți aceiași urmași ai autorității și privilegiilor ducale. Bula de aur din *10 Ianuar 1356* pune Boemia în fruntea electorilor (din interese de familie). Se hotărăște și cum să se facă alegerea. De Biserică și legăturile cu dânsa nu e vorba nici într'un chip.

În *Brandenburg,* se stânsese vița cea veche a markgrafilor, și Ludovic de Bavaria dăduse țara unui fiu al său. Carol luă apoi Brandenburgul pentru familia de Luxenburg. La moartea sa el împărți fiilor deosebitele țeri ce ajunseseră în mâna sa.

Markgrafii cei vechi erau din linia *ascaniană,* care se stânsese, spre marea durere a locuitorilor, cari primiră cu bucurie și pe un fals markgraf, când se ivì apoi.

Ca rege în Boemia și în Germania i-a urmat lui Carol fiul cel mai mare, dar acesta erà un om mânios și supus patimii urâte a beției, care făceà dintr'însul o fiară sălbatecă, în stare să ucidă oameni.

Astfel regele Venceslas (Wenzel) ajunse de batjocura tuturora.

Alt rege german s'a ridicat împotriva lui. La urmă moștenirea lui Carol al IV-lea trecù asupra fiului celui de-al doilea, *Sigismund.*

Sigismund ajunse, prin căsătorie, rege în Ungaria. Erà pri-

ceput, harnic, tot așa de mândru ca și Carol. El a avut norocul să domnească douăzeci și șapte de ani. A făcut călătorii în Italia și a purtat titlul de Împărat. A mers prin toată creștinătatea, fiind primit cu multă cinste pretutindeni. A purtat lupte grele cu Turcii. Ca să împace Biserica Apusului, care, cum vom vedeà, erà sfâșiată de câtăva vreme, el ținù *soboare* de obște (concilii generale).

Sigismund n'a fost numai un mare ambițios, ci și un om harnic și împodobit cu talente. Dar n'aveà în Ungaria un sprijin destul de tare (acolo el erà soțul reginei Maria, fiica lui Ludovic-cel-Mare, și a fost apoi moștenitorul ei), și banii îi lipsiau: astfel a fost silit să cedeze Brandenburgul, moștenit dela Wenzel și dela vărul lor, Iobst, lui *Frederic de Hohenzollern,* mic senior șvab, care, stăpânind Anspach și Bayreuth, aveà cu titlu ereditar situația de *burggraf,* de „pârcălab", la Nürnberg, unde mai trăiește cetatea cea veche, încunjurată de șanțuri adânci. Burggraful Frederic al VI-lea căpătă această întinsă provincie în *Iulie 1411* ca vechil și căpitan (ca Elector în 1415-7), în schimbul unui ajutor bănesc.

Sigismund se credeà dator, ca Împărat, să se lupte cu Turcii și să împace Biserica, dar mijloacele nu-i ajungeau pentru aceasta. În Italia ori la Conciliul din Constanța își luà înfățișare împărătească, dar îndată se vedeà că e un biet prinț fără mijloace și fără ascultare, care se strecurà mai mult sau mai puțin dibaciu printre greutăți pe care nu le puteà învinge.

Ginerele și urmașul său — căci n'a avut un fiu — erà din Casa de Austria, și după acesta a venit alt urmaș al lui Rudolf de Habsburg, Frederic.

Albert de Austria și-a închinat stăpânirea războiului turcesc, în cursul căruia a și murit, de boală.

Frederic al III-lea sămănà întru câtva cu Ludovic al XI-lea: tot așa erà șiret, se îmbrăcà în haine proaste, se făceà smerit, și, când venià clipa cea potrivită, el își vădià ghiarele ascunse și se aruncà asupra prăzii. Dar erà mai fricos, și nici n'aveà mijloacele pe care le puteà întrebuințà un rege al Franciei. Ce puteà face când el erà slab și cei tari nu voiau să-l ajute?

Frederic a încercat a face din Carol-cel-Cutezător un *rege* și a-l legà de interesele Imperiului și de ale Casei de Austria.

2. Dacă Împărații stăteau rău, și mai rău li mergeà *Papilor*. La Avignon, ei trăiseră supt ochii regelui Franciei. Au fost printre acești Papi înstrăinați și oameni deștoinici, dar n'au îndeplinit niciun lucru mare. Pe urmă, la 1377, unul dintre ei se întoarse în Roma. El murì acolo, în anul următor.

Acesta a fost bunul Papă Urban al V-lea, care a predicat cruciata și supt auspiciile căruia *Petru I-iu, regele Ciprului,* a luat *Alexandria* Egiptului (1365) și Tripoli în Siria.

Când a fost să se aleagă urmașul său, cardinalii alegători s'au împărțit în două: cardinalii francezi de-o parte, și ceilalți de alta. Doi Papi au fost aleși astfel în două locuri deosebite: unele țeri au recunoscut pe unul, care s'a așezat în *Roma*, altele pe cel de-al doilea, care s'a întors la *Avignon*; fiecare a avut urmași în cârmuirea sufletelor.

În general, țerile *latine* au fost pentru Papa din Avignon, Clement al VII-lea, și urmașii săi; celelalte pentru Urban al VI-lea și cei ce au venit, la Roma, după el. Aici în Roma avuse câțiva ani puterea, până fu omorât într'o răscoală. *Cola di Rienzo,* care încercase a învià vechile tradiții republicane în Roma fără Papă.

Această stare de lucruri a ținut peste treizeci de ani. Și altă dată se întâmplase o dezbinare, o *schismă* (cu un cuvânt grecesc) ca aceasta: anume când Împărații, în dușmănia lor cu un Papă, făceau să se aleagă altul. Dar atunci numai Împăratul care-l numise recunoșteà pe acest Papă mincinos; pe când acuma lumea stăteà în două tabere cu privire la legăturile cu Scaunul Sfântului Petru. De aceia această dezbinare se chiamă schisma *cea mare* a Apusului.

Ca să se mântuie odată cu o asemenea rușine, mulți oameni învățați și cu trecere în Biserică sfătuiau să se adune un *sinod* al clerului întreg, care să hotărască în sfârșit care e Papa cel adevărat.

Astfel erau pentru Sinod însemnatul scriitor Philippe de Mézières, cancelariu ai Ciprului, Pierre d'Ailly, apoi episcop, Ioan Gerson, că-

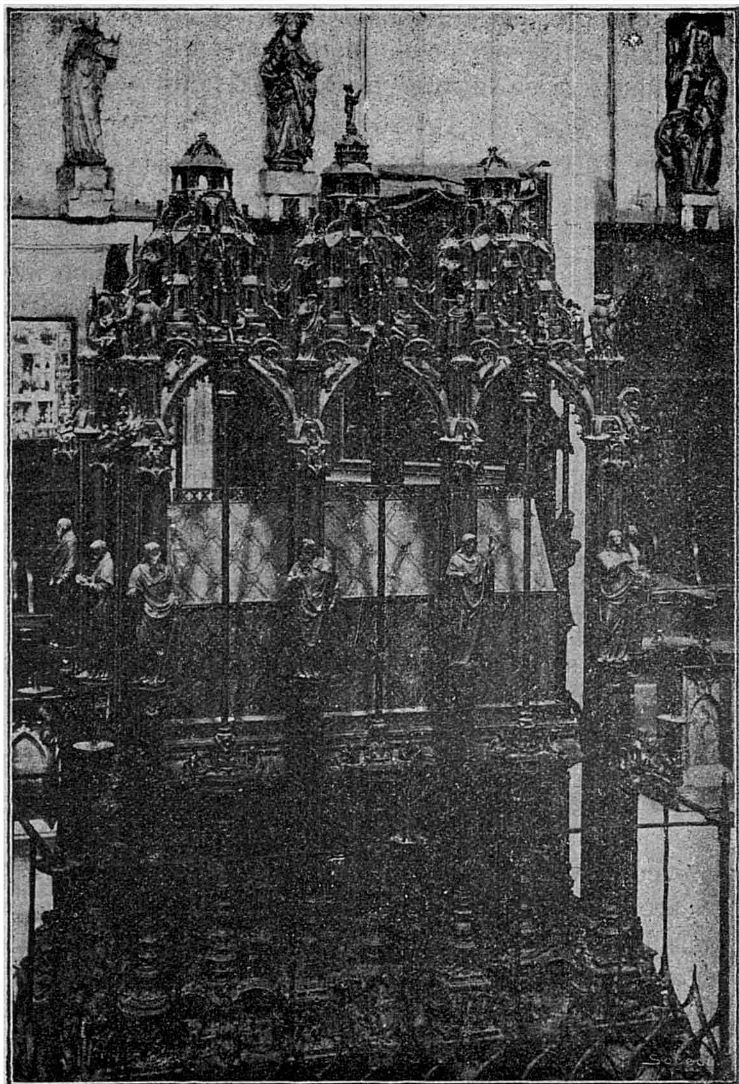

Fig. 23. — Mormântul Sf. Sebald, în Biserica cea mare din Nürnberg, făcut din bronz turnat de Petru Vischer, cel mai mare meşter german din veacul al XV-lea.

ruia i se atribuie *Imitatio Christi*, o minunată carte, în care sufletul creştinului se întoarce de-a dreptul, fără mijlocirea preotului, către Dumnezeu.

După multe silinţi, acest sinod s'a putut strânge în oraşul *Pisa* din Italia, la 1409: amândoi Papii au fost judecaţi nevrednici, şi s'a ales altul, dar cei doi de mai înainte tot au păstrat ascultare. Peste câţiva ani Sigismund a chemat alt sinod, la *Constanţa*, lângă lacul cu acest nume în Sviţera.

Aici s'a dezbătut şi eresia lui *Hus*. Ioan din Hussinetz, zis Hus, fusese duhovnicul reginei Boemiei. El erà un om învăţat, îndrăzneţ şi viteaz în apărarea credinţelor sale. Pe atunci umblà în toată lumea ca un vânt de prefacere a legii. Mii de oameni mergeau pe drumuri, biciuindu-se ca semn de pocăinţă. Un Englez, *Wycliffe* (ceteşte: Uaĭclif), propovăduià că legea bună nu e a preoţilor, ci a cărţilor sfinte, care trebuie prefăcute în limba poporului. Hus credeà şi el aşa, şi mai aveà şi alte păreri osebitoare. Sinodul a pus să-l ardă, şi el a murit cântând laudele lui Dumnezeu. Dar pe urmă treizeci de ani s'au bătut Cehii pentru credinţa lui Hus, şi sângele a curs în valuri pentru aceasta.

Sinodul din Constanţa a ales pe *Papa Martin al V-lea*, care a rămas singur. Dar acum se ajunsese la părerea că soboarele sunt mai mari decât Papii şi că legea trebuie curăţită prin soboare de obşte. Pentru aceasta soborul din *Basel* în Sviţera, care a stat adunat multă vreme, a intrat în luptă cu *Papa Eugeniu*. Acesta a strâns şi un sobor şi a căutat să împace pe Răsăriteni cu Roma. Dar la urmă a învins tot Papa.

Părinţii din Basel vorbiră mulţi ani de zile de reforma Bisericii, în numele căreia singuri ei puteau să aibă un rost şi să îndreptăţească prelungirea fără soroc a şedinţelor lor. Măsuri folositoare n'au fos însă în stare să iea.

Când Papa Eugeniu al IV-lea luă hotărârea de a chemà pe Răsăriteni la un sinod de Unire, legând astfel pontificatul său de al lui Inocenţiu al IV-lea, care adusese la Lyon (1274) şi arhierei greci şi-i făcuse a se învoi la proclamarea unităţii dogmatice şi ierarhice,—şi părinţii trimeseră

delegaţii lor pentru a poftì, la *alt* sinod, pe prelaţii orientali. Biruì însă, în această întrecere de stăruinţi, Papa. Pe corăbiile lui şi pe cele bizantine, se suiră împăratul Manuil Paleologul, Patriarhul Iosif şi mulţi alţi fruntaşi ai Răsăritului. Ei ţinură sobor cu Apusenii întâiu la *Ferrara*, apoi la *Florenţa*, unde, la *1439*, şi iscăliră actele Unirii celei nouă.

Papa Eugeniu a ştiut să trezească şi *ideia cruciatei*, trimeţând corăbii şi ostaşi latini împotriva Turcilor, cari lucrau la sfărâmarea totală a Împărăţiei bizantine şi a Statelor creştine din Balcani.

XXXII.

Ungurii şi Polonii în veacul al XVI-lea.

1. Pe când împărăţia slăbià necontenit, *Ungaria* ajungeà cea mai puternică ţară din Răsărit. Cruciatele încetaseră aproape cu totul, dar se duceà zi de zi lupta cea grea cu păgînii cei noi, *Turcii*, despre cari va venì vorba îndată. Mărirea Ţerii Ungureşti în veacul al XIV-lea se datoreşte unei dinastii nouă, străine: dinastia de *Anjou*, iar în veacul al XV-lea Românului Ioan Corvinul şi fiului acestuia, Craiul Matiaş.

Vechea dinastie, căreia i se ziceà *arpadiană*, pentru că se trăgeà dintr'o căpetenie cu numele de Arpad, ce trăise în vremurile de tot vechi şi sălbatece, această dinastie se stânsese. Fata celui din urmă rege arpadian, care fusese adus din Italia — căci de acolo erà şi mama şi bunica lui, — n'aveà drept să urmeze în stăpânire. Ungurii se gândiră întâiu a-şi aduce ca rege pe regele Boemiei. Acesta se coborà din două princese ungureşti, şi fiul sau era logodit cu fata ultimului Arpadian; acest fiu a şi fost încoronat, dar n'a putut domnì. Un alt doritor de coroană, ducele de Bavaria, n'a fost mai norocos: el a căzut chiar în robia *Voevodului din Ardeal* (care erà cel mai înalt dregător regal în această ţară). Moştenirea Arpadienilor a căpătat-o

Carol-Robert: el erà nepotul din fiu al unui rege din Neapole, care ținuse pe fata unui rege unguresc.

Carol-Robert a trebuit să întrebuințeze multă vreme până s'a simțit singur pe Scaunul său de Domnie. El a fost mai mult pregătitorul stăpânirii fiului său *Ludovic* (care purtà deci numele Sfântului Ludovic, din neamul căruia făceà parte).

Ludovic a făcut mult zgomot în timpurile sale, a luptat în multe părți, a cucerit une ori, a pierdut altă dată, și ni se înfățișează ca un rege foarte puternic, dar mai ales foarte strălucitor. Odată s'a gândit să fie Împărat din Apus și se înțelesese pentru aceasta cu Papa, care părteniă necontenit această dinastie nouă din Ungaria. Dar ceia ce a voit el mai mult, a fost să aibă în mânile sale Răsăritul ce fusese odinioară bizantin. Pentru ca să atingă acest scop, el a cerut binecuvântarea Papilor și a pregătit regatul său pentru luptă în orice clipă ar fi fost nevoia: pe vremea lui, Ungaria a ajuns o țară care aveà tocmai aceiași orânduială ca și celelalte din Apus. Ludovic se simțià Francez, și el a schimbat după datina franceză toate lucrurile din Ungaria. A năvălit în regatul Serbiei; altă dată a luat dela Bulgari puternicul oraș Vidin, pe Dunăre, în față cu Calafatul nostru; Împăratul bizantin, care erà strâns de dușmani din toate părțile, a căutat adăpost și ajutor la dânsul.

Acest Împărat erà Ioan al V-lea, fiul unei catolice de limbă franceză, al Anei de Savoia. Ioan a stat câteva zile la Buda; la întoarcere, Bulgarii i-au tăiat calea, și atunci ruda sa, *Amedeu al VI-lea de Savoia,* începù o expediție pentru liberarea lui.

Dar atâta nu i-a ajuns încă: Ludovic s'a luat la luptă cu Venețienii pentru *Dalmația,* adecă pentru coasta balcanică a Mării Adriatice; lupta aceasta a ținut multă vreme și s'a încheiat cu oarecare folos pentru Ludovic. El a mers și în regatul din Neapole, unde fratele său, soțul reginei, perise ucis și urmărit de ucigași.

Fig. 24. Împăratul Sigismund, zugrăvit de Albert Dürer. Are coroană, veşmânt împărătesc (ca de episcop), sceptru şi globul lumii. Stema Împărăţiei şi stema de familie se văd lângă dânsul (cea cu crucea e a Ungariei). De jur împrejur se scrie despre dânsul, în nemţeşte.

În sfârşit, Ludovic a ajuns şi rege în *Polonia*.

Dar cele două ţeri şi-au păstrat rosturile lor cu totul deosebite. In Polonia, Ludovic erà reprezintat de mama lui, Elisaveta, fată de rege polon.

2. Ţara aceasta fusese multă vreme îmbucătăţită. Nimeni nu ţineà seamă de Poloni, căci un popor n'are preţ la altele decât atunci când e unit şi gata să se folosească într'o anume clipă de toate puterile sale. Pe la începutul veacului al XIV-lea Polonii se păcătoşiseră aşa de mult, încât au primit ca regele Boemiei să stăpânească şi asupra lor. Dar, după moartea acestuia, ei au avut iarăşi un singur rege, care erà luat dintre dânşii chiar: el e Vladislav *Piticul*. Pe timpul lui starea Poloniei erà foarte ameninţată, şi din afară, şi din lăuntru. Ea n'aveà drumul spre nicio Mare, şi orice ţară cu viitor trebuie să-şi poată trimete bogăţiile până la apele Mării, care le duc apoi în toate părţile. *Teutonii* din Prusia împiedecau pe Poloni de a merge la Marea Baltică; spre Marea Neagră li erà închisă calea de *Tatari*, cari rămăseseră Domnii şesului.

Ordinul Teutonic nu mai aveà, chiar cu mult înainte de căderea cetăţii Akkon, niciun rost în Palestina. El îşi căutà deci altul, potrivit cu organizarea lui militară şi caracterul religios al scopurilor lui, în ţerile, înca păgâne ori rău locuite, din Răsăritul Europei. La începutul veacului al XIII-lea, cavalerii se aflau în Ţara Bârsei, chemaţi de regele Ungariei, supt Hermann dn Salza, Marele-Maiestru al lor, pentru a cucerì teritoriul ocupat de Cumani, adecă viitorul principat al Ţerii-Româneşti. În parte-şi îndepliniră misiunea în vederea căreia fuseseră chemaţi, şi „cetăţile cu crucea" *(Kreuzburg)* se înălţară la Râşnov ca şi la Câmpulung. La urmă însă, invidia regelui îi silì să plece, nu fără a lăsà însă o neştearsă urmă de civilizaţie.

Împotriva păgânilor *Pruşi* ei fură chemaţi de *ducele Mazoviei*, care văzuse ce folos au adus cavalerii Purtători-de-spadă în Livonia vecină 1229). Oraşe se ridicară acum în umbra puternicelor castele, viaţa sătească primì o nouă orânduială. Biserici, mănăstiri frumoase arătau că Ţinuturile acestea au părăsit o lege rea, pentru una mai bună şi mai prielnică pentru civilizaţie. Kulm, Thorn, Marienburg înseamnă înaintarea lor răpede şi sigură, făcută cu ajutorul cavalerilor aventurieri şi al ţeranilor ce-şi căutau ogoare nouă. La sfârşitul veacului Pru-

sia ajunsese pământ german, și Ordinul, strămutat acum statornic pe acest pământ de colonizare și nouă civilizație, ținea în strânsă atârnare de Marele-Maiestru sate, mănăstiri, cetăți și orașe. Împotriva regilor Poloniei, a *prinților litvani păgâni*, pe cari nu-i putuse nimicì, împotriva Hansei, a nobilimii zburdalnice și a tendinței spre libertate a orașelor, Ordinul rămase, până în veacul al XV-lea, stăpânul țerii. Numai după unirea Litvaniei creștinate cu Polonia, supt o dinastie litvană, și după lupta dela Tannenberg, câștigată de Poloni și cu ajutor moldovenesc (1410), începe decăderea Teutonilor din Prusia. La 1454 se deschise un războiu de treisprezece ani cu răsculații și totdeodată și cu regele Poloniei, care luă, prin pacea dela Thorn, *Prusia apuseană,* cu cele mai vechi cetăți. Marele-Maiestru rămânea un vasal regal pentru celelalte provincii, și în această însușire el năvălì în Moldova cu regele Ioan-Albert (1497).

Orașele polone erau în mâna Germanilor. Nobilii nu ascultau de nimeni; țerănimea căzuse în șerbie și se istovià muncind fără folos.

Vladislav și fiul său, *Casimir-cel-Mare,* au schimbat însă aceste împrejurări. Casimir, a cărui soră erà măritată cu Carol-Robert, a pus mâna pe *Galiția,* țară întinsă și roditoare ce se întinde de-asupra Bucovinei.

Rusia Mică, având drept capitală Haliciu, se alcătuì deosebit în principat, apoi, supt Daniil, care primì coroana lui din Roma, în regat. Pe la 1340 stăpânirea Galiției nu o mai aveà însă dinastia lui.

Casimir a făcut din Cracovia și Lemberg orașe vestite și bogate și a luptat cu Tatarii. Neavând copii, nepotul său Ludovic i-a luat moștenirea.

3. Ludovic a murit la 1382. El lăsă numai două fete, și între ele i s'au împărțit regatele. Cea din Ungaria, Maria, a luat pe *Sigismund,* care a fost apoi, precum știm, Împărat; cealaltă, Hedviga, s'a măritat cu *Iagello*, prințul Litvaniei. Litvania, care dobândise și țerile rusești dela Apus, erà păgână până atunci: Iagello s'a botezat la nuntă; el și-a zis de acum Vladislav, după numele, iubit de popor, al lui Vladislav Piticul. El ajunse catolic ca și soția sa, dar supușii săi ruși erau ortodoxi,—pricină de dihonie pentru viitor.

Sigismund aveà prea multe griji ca să poată căutà de Ungaria. Aceasta erà cu atâta mai rău, cu cât Turcii se

aruncau necontenit asupra țerii. Când a murit Sigismund, urmaș i-a fost ginerele, care și el eră Împărat: pentru Ungaria tot așa de puțin noroc! Pe urmă a fost un rege copil, pe când alți nobili chemaseră pe fiul lui Vladislav din Polonia. *Vladislav-cel-Tânăr* perì la Varna, în *1444*, luptând cu Turcii.

Regele copil, născut după moartea tatălui său, e Ladislas, zis *Postumul*. Mama lui, Elisaveta, fiica lui Sigismund și văduva lui Albert de Austria, duse războiu greu cu candidatul polon. Eră să fie silită a se mărită cu el, când moartea ei făcù pe Vladislav Iagello singur rege în Ungaria.

4. Fericirea Ungariei a fost că trăià pe atunci un om ca *Ioan* sau Iancu, căruia i s'a zis *Corvinul*, pentru că purtà stema corbului sau vulturului, care erà și stema Țerii-Românești, cu Domnii din care el se credeà rudă. Iancu erà din Inidora (ung. Hunyad, de aici numele lui de Hunyady, supt care e cunoscut), fiul lui Voicu — va să zică Român, dintre aceia cu cari regii unguresți apărau granițele. În tinerețǎ Iancu a slujit ca luptător la mulți domni; apoi ajunse Ban, deci un fel de căpitan, al Severinului (din țara noastră) și Voevod în Ardeal. Turcii aveau o mare frică de dânsul. El i-a bătut în adevăr, și în Țara-Românească, și în Serbia, și în Bulgaria. În lupta cea mare dela Varna, el socotià că-i va puteà înfrânge cu totul, dar norocul se schimbă îndată, și regele Vladislav-cel-Tânăr însuși perì.

Creștinii împrăștiară destul de ușor pe Spahiii călări ai Turcilor, dar nu putură să răzbească gardul de fier al Ienicerilor pedeștri. Regele tânăr se aruncă furios asupra dușmanilor neclintiți, și în curând capul lui stăteà într'un vârf de suliță, purtat pe sus spre îngrozirea creștinilor. Și legatul Papei, cardinalul Iulian de Sant'Angelo, perì. Corăbiile venețiene nu mai veniră la Varna pentru a duce pe cruciați spre Constantinopol. O mică flotă burgundă (plătită de Filip cel Îndrăzneț, ducele Burgundiei) venì însă pe Dunăre la 1445, prădînd unele cetăți turcești.

Cât despre aceasta însă, Iancu nu-și pierdù încrederea. Ca un străjer ce nu știe de osteneală, a mai păzit el doisprezece ani la toate hotarele. Nobilii unguri îl făcuseră

căpitan al ţerii lor şi cârmuitor în numele regelui tânăr. Când Turcii veniră să iea *Belgradul*, care erà al Ungurilor, Iancu dădù lupte vestite, ca să scape cetatea; cruciaţi din Apus chiar veniseră să-l ajute.

Aceşti cruciaţi, oameni fanatici, dar fără stăruinţă şi necunoscători ai rosturilor din Răsărit, fuseseră aduşi de un vestit călugăr din părţile napolitane, *Ioan de Capistrano*, care a fost făcut sfânt de Biserica Apusului şi care a predicat şi între Românii din Ardeal Unirea cu catolicismul. Capistrano a fost, se zice, şi în principatul muntean.

Hunyady văzù în sfârşit pe duşman fugând, şi peste câteva zile murì, cu mulţămirea în suflet (1456). Noi îi zicem Iancu-Vodă, şi, măcar că el a luptat pentru mărirea Ţerii Ungureşti, noi tot trebuie să ne gândim cu drag la dânsul, căci puţini au fost aşa de mari în tot neamul nostru.

Prin nimic însă n'a dovedit „Iancu-Vodă" tragere de inimă pentru neatârnarea noastră. Visul lui erà, ca, prin puterile româneşti de amândouă laturile Carpaţilor, să ajungă stăpân al Răsăritului.

XXXIII.

Orânduirea Ţerii Ruseşti şi luptele ei cu Tatarii.

1. La Răsărit de Polonia, de Litvania şi de Prusia Cavalerilor Teutoni, se întindeà şesul cel mare al Rusiei, prin care curgeau apele late ale Niprului, Donului, Bugului, Volgei, Uralului, care se varsă, fie în Marea Neagră, fie în Marea de Azov, fie în Marea Caspică. Ştim că Slavii de pe acest nemărgenit Ţinut întins ca o apă ajunseseră supt mâna unor Nortmani rătăciţi prin părţile Răsăritului şi că aşa se întemeiase principatul *Chievului*. Am văzut iarăşi cum principii, sau, ruseşte, *cnejii*, de aici s'au creştinat şi au creştinat şi poporul lor. Ruşilor, căci aşa leziceà, li-ar fi mers şi mai bine dacă n'ar fi venit asupra lor vijelia cea straşnică a Tatarilor.

2. *Tatarii,* năvălind asupra Ruşilor în *1241,* i-au găsit tot aşa de împărţiţi cum erau şi Polonii. Deci nici ei nu s'au putut împotrivì, căci desbinarea e totdeauna la un popor. mama primejdiei şi a peirii. Tatarii li-au pus deci jug pe gâtlejuri.

V. mai sus, *năvălirea Tatarilor.*

În fiecare an, cnejii sau trimeşi de ai lor au trebuit să vie în lagărul tătăresc, unde luptătorii sălbateci, asemenea cu Hunii, stăteau supt corturile grosolane de pâslă; în genunchi ca robii, ei au trebuit să întindă pungile cu bani de aur sau argint; dacă nu le-ar fi adus, puhoiul călăreţilor din pustie ar fi prăpădit ţarinile şi ar fi mistuit cu foc satele şi târgurile. Aşa-au trăit Ruşii mai bine de o sută de ani, adecă tocmai atâta vreme cât am stat şi *noi* supt puterea Tatarilor, căci aceştia cereau bir dela toate aşezările, până în zidul de piatră al Munţilor Carpaţi. Ruşii dela Apus, cărora li se zice Rusneci, Ruşi-Mici, sau *Ruteni,* au putut să-şi păstreze, totuşi, regatul ce-şi întemeiaseră în părţile Galiţiei: puterea regelui, care stăteà în oraşul *Halicz* (Haliciu), se întindeà şi asupra unor părţi din Moldova noastră. Dar desbinarea a pus capăt şi acestui regat, care a trecut în mânile lui Casimir-cel-Mare, regele Poloniei.

V. mai sus, p. 172.

3. Rusia a scăpat de stoarcerea din partea păgânilor abia la sfârşitul veacului al XIV-lea. Tatarii slăbiseră foarte mult. Împărăţia lor erà însă foarte mare (căci se întindeà din mijlocul Asiei până în munţii noştri, dela Himalaya până la Carpaţi), dar nu mai erà într'însa ascultarea şi unirea din vremurile bune. În toate părţile se ridicau stăpânitori de Ţinuturi, cari nu se supuneau, sau se supuneau numai pe jumătate, poruncilor Hanului. De aceia Ruşii au prins inimă să se lupte cu Tatarii, înaintea cărora stătuseră până atunci smeriţi şi înfricoşaţi.

Mai înainte de venirea Tatarilor, cel mai însemnat oraş rusesc erà Chievul; aici stăteau cnejii cei mari; puterea

lor se întindeà asupra malurilor Niprului până la Mare. După năvălirea tătărească, Chievul căzù în puterea Litvanilor, cari luară mai toată Rusia *cea veche*. Pe zi ce mergeà însă, creşteà Rusia *cea nouă*, care se întemeiase prin cucerirea dela locuitorii din Răsărit, Finii cei mărunţi cu armele de os. Această parte a Rusiei este faţă de cealaltă ceia ce Brandenburgul erà faţă de Saxonia, sau ceia ce fusese Saxonia faţă de regatul franc. Aici erau mai mulţi cneji în oraşe aşezate pe apele care se varsă din spre Apus în apa puternică a Volgei: dintre dânşii toţi, s'au arătat mai şireţi cnejii din *Moscova*. Ei au stat întâiu în legături de supunere desăvârşită cu Tatarii. Pe urmă, când s'au simţit întăriţi, s'au pregătit de luptă cu dânşii.

Cneazul muscal care a îndrăznit cel d'intâiu să-şi înfrunte stăpânii, a fost *Dimitrie,* zis Donscoi (dela Don). Hanul tătăresc se înţelesese împotriva lui şi cu Iagello, prinţul de Litvania, despre care a mai fost vorba. Oştile s'au ciocnit aproape de apa Donului, la satul Culicovo, în 1380, cu doi ani înainte de moartea lui Ludovic, regele din Ungaria şi Polonia. Creştinii au biruit. Ce-i drept, Tatarii s'au întors îndărăt şi au nimicit oraşul Moscova. Dar ei s'au dus, Moscova s'a ridicat din cenuşa ei, şi de atunci cneazul de acolo a fost socotit ca mai mare decât ceilalţi.

Dimitrie n'a stăpânit nici zece ani după biruinţa lui. Urmaşii lui au fost slabi. Ţara erà şi mică şi rău întemeiata încă, locuitorii fiind săraci şi sălbateci; oraşe de negoţ nu se aflau; cele din apropiere trăiau de sine, ca *Novgorodul*, sau erau stăpânite de Litvani. Tăria cea adevărată a unei ţeri nu începe decât atunci când oamenii ajung să fie luminaţi şi harnici. În Moscova nu erà aşa.

4. Cam tot pe acea vreme s'a ridicat apoi în Asia un om grozav, care sămănà ca pricepere şi vitejie sălbatecă cu vestitul Ginghiz-Han, întemeietorul puterii tătăreşti. Numele său erà Timur; erà şchiop, şi i se ziceà Timur-cel-Şchiop, *Timur-lenc;* de aici Europenii s'au deprins a-i zice Tamerlan. El a cucerit miezul Asiei, Turchestanul, s'a

bătut cu China și a făcut pe Tatari să asculte de dânsul. Nici Turcii nu au fost în stare să i se împotrivească; el își bătea joc de slăbiciunea lor, și pe unul dintre cei mai străluciți Sultani ai Turcilor, pe Baiezid, l-a prins în luptă (1402), l-a băgat într'o cușcă și așa l-a purtat după dânsul până ce a murit săracul de rușine și de durere. Nimeni nu mai cuteză să înfrunte pe Timur: când un oraș nu-și deschideà porțile înaintea lui, el îl făceà una cu pământul și n'aveà milă nici de făpturile cele mai nevinovate.

Timur erà de naștere tot Turc, dar dintre cei liberi cari străbăteau pustia Asiei centrale. Un timp el petrecù viața rătăcitoare a celor din sângele lui. La 1384, înainte de a supune părțile asiatice și de a năvălì in Siria, unde prădă îngrozitor marea cetate a Damascului, Timur hotărî cine va fi Han al „Hordei de Aur" în Rusia. Urmă cucerirea Persiei și a Turchestanului, a Armeniei muntene. Apoi Timur petrecù trei ani în Rusia. Expediția cea mare din Siria zăbovì ciocnirea lui cu Turcii. Statul acestora i se păreà un biet principat atotputernicului Han, care aveà toată Asia centrală, bogății nemărgenite și o oaste ce se înoià necontenit

5. Dar, după moartea lui, Tatarii au mers tot îndărăt. Din Împărăția lui se desfăceau numai peteci. Înainte, fusese un sigur Han; acuma Hani răsăriau în toate părțile, și fiecare se dușmăniă cu celalalt. Pe cursul râului Volga erau doi; în Siberia de astăzi altul; al patrulea se aciuase în peninsula *Crimeii,* între Marea de Azov și Marea Neagră. Tatarii acestui Han se numiau de Români *Crâmleni,* după numele românesc cel vechiu al Crimeii: Crâmul. Dese ori am fost prădați noi de acești oameni fără milă, cari se țineau numai din peșcheșuri și din jafuri, căci socotiau că e o umilință să lucreze pămîntul!

Hanatul Crimeii a fost înființat de *Hagi-Ghirai.* Danastia lui s'a zis a Ghiraizilor. Popoarele vecine dela Marea Neagră și din Caucaz se supuseră. Dela Don la Nistru erà pustiul unde pândiau Tatarii. Cei din Dobrogea se întâlnesc abià după 1500, iar Nogaii din Bugeac (Basarabia-de-jos) se așează numai pe la 1600.

Pe lângă Han erà un Calga, locțiitor, apoi, mai târziu, un Nuredin, tot din sângele Ghiraizilor. Sultani și Mârzaci aveau, supt aceștia, comanda oștilor. *Prada* erà pentru acest popor, care nu lucrà pămân

tul și nu se coborà la îndeletnicirea cu meșteșugurile și negoțul, o *neapărată nevoie*.

Pe vremea când Ștefan-cel-Mare domnià în Moldova, Țarul din Moscova erà *Ivan al III-lea*. Acesta nu erà un viteaz, dar socotelile lui s'au dovedit bune. Dela dînsul înainte niciun Han tătăresc n'a mai cerut haraciu (dajde) Rușilor. Ivan a nimicit stăpânirea prinților celor mici din alte orașe rusești. În sfârșit el s'a luptat cu urmașii lui Casimir, regele Poloniei (frate cu Vladislav cel ucis la Varna) și li-a luat o parte din Litvania.

Fiul lui a luat pe Elena, fiica lui Ștefan-cel-Mare. Acesta se mirà cum poate Muscalul să isprăvească numai prin viclenie lucruri care pe el l-ar fi ținut scumpe jertfe de sânge.

Ivan († 1505) a luat și Novgorodul, foastă republică liberă. El lucră cu dibăcie la sfărâmarea Hordei celei Mari. Din rămășițele ei își supuse Cazanul. O căsătorie cu una din urmașele Paleologilor dădù stăpânirii sale un prestigiu împărătesc.

XXXIV.

Despre așezarea Turcilor în Europa.

1. *Turci* se chiamă astăzi un neam de oameni de legea lui Mohammed, cari locuiesc într'o parte din Turcia europeană (cu mult cele mai multe stăpâniri ale lor sunt însă după ultimul lor războiu cu creștinii din Balcani, în Asia), în unele Ținuturi din Bulgaria și Grecia și în Dobrogea noastră. Turcii din popor au o îmbrăcăminte deosebită, cu un fel de scurteică, brâu și șalvari; pe cap poartă un fes roșu, pe care-l înfășură une ori cu basmale și șaluri colorate; în picioare, papuci de săftian. Turcii sunt în viața lor de toate zilele un popor bun și omenos, care-și ține cu multă credință cuvântul; la războiu sunt foarte viteji, apărându-și legea și Sultanul cu orice jertfă: atunci sunt prădalnici și foarte cruzi. Pe creștini îi disprețuiesc în inima lor, socotindu-i că sunt de o lege necurată.

Numele de Turc se dădeà locuitorilor rătăcitori în Asia mijlocie, acolo unde după dânșii se numește astăzi o țară: Turchestanul. Dintre ei s'a ridicat, precum am văzut, neamul *Selgiucizilor*, care a întemeiat o Împărăție mare. Dar aceasta s'a sfărâmat dela o vreme.

Prin năvălirea Mongolilor și certe pentru Domnie s'a împărțit și sfărâmat pe la sfârșitul veacului al XIII-lea Sultanatul selgiucid.

În Asia Mică au rămas atunci stăpânitori mai mici, cari se chemau emiri. Printre ei se ivì și unul cu numele de *Osman*, care avù îndrăzneală și noroc. Turcii cari-l urmau în războiu și la pradă s'au zis *Osmanlâi*, după obiceiul turcesc de a numì un popor ca și acela care i-a dat o viață deosebită (așa Moldovenii erau numiți de Turci: Bogdanlâi, după Bogdan, care a întemeiat Moldova). Osmanlâii s'au întins răpede pe această țară: *spahiii* lor, călăreți cari primiau pământuri pentru că se luptau, și *ienicerii* — adecă „oastea nouă" —, ostași pedeștri, nu mai aveau păreche. Un Împărat din Constantinopol, *Ioan Cantacuzinul*, a luat cu plată un număr de Turci pentru a-l ajutà împotriva altor Greci, dușmani ai săi, ceia ce, dela un creștin ca el, erà un mare păcat.

Mihail Paleologul a luat înapoi Constantinopolul din mânile Latinilor peste măsură de slăbiți și având numai cetatea împărătească. El a carmuit cu pricepere, întrebuințând mijloacele dibăciei acolo unde-i lipsià puterea: s'a învoit și la o Unire cu Roma.

După câțiva ani de stăpânire liniștită a fiului său Andronic (Andronic al II-lea), s'a început lupte între acesta și nepotul său de fiu, numit tot astfel, și deci se mai pierdù încă din puterile acestei biete Împărății cu hotarele îngustate.

Fiul celui de al treilea Andronic, Ioan al V-lea, erà un copil, și epitropia o aveà mamă-sa, o latină din Savoia. Cantacuzinul erà cel mai de seamă om dintre Bizantini; pe încetul el lunecă la răscoală, sprijinindu-se și pe puterile sârbești.

Dintre Sârbi se ridică pe la jumătatea veacului al XIV-lea un rege mare, Ștefan *Dușan*, care și căpătă recunoașterea Apusului pentru titlul său cel nou, de *Împărat al Romanilor și Sârbilor*. El intră în legături cu Papa, îndrăznì să stea în fața marelui rege unguresc Ludovic și cucerì, folosind toate desbinările grecești, cea mai mare parte din

Macedonia, până lângă Salonic și râul Struma. Dacă Sârbii ridică astăz pretenții asupra Macedoniei, ei se gândesc la marele lor Împărat († 1354)

2. Așa s'au deprins Turcii a venì în Europa. Ei nu erau departe de dânsa, căci ajunseseră acuma de stăpâniau tot pământul asiatic până în față cu *Constantinopolul* și-și aveau Capitala în marele oraș *Brusa,* care vine tocmai în acest Ținut; ei aveau și corăbii, pe care vâsliau supușii lor, Greci de pe coastă, mai ales.

În cele d'intâiu decenii ale veacului al XIV-lea Nicèa și Nicomedia ajunseseră în mâna Turcilor. Împotriva Osmanilor se întrebuințează Spanioli, din *compania catalană* a lui *Roger de Flor,* dar aceștia mai mult prădară decât folosiră, și une ori ei dădură Turcilor ceia ce erau chemați să apere. Și așa-numiții „*Alani*", adecă Români din părțile noastre, au fost aduși pe plată în Asia-Mică înnainte de 1300. Prințul Andronic încercă a dà năvălitorilor o luptă deschisă, dar fu biruit la Philokrene.

Deci ei străbătură pe încetul, și la *1354,* aflându-se lângă strâmtoarea Dardanelelor, din jos de Constantinopol, ei izbutiră să pună mâna pe orașul *Galipoli,* port foarte însemnat, așezat pe o limbă de pământ îngustă, care căzù și ea în puterea lor.

Ioan al VI-lea Cantacuzino, care se aflà tot în luptă cu Ioan al V-lea el fu răpus la urmă de acesta —, făcuse o *tabără permanentă* de Turci sub prințul Soliman. Un cutremur sfărâmând zidurile orașelor barbarii pătrunseră fără luptă în Galipoli.

În zădar venì din Apus o rudă a. Împăratului din Constantinopol, *contele de Savoia,* Amedeu, și se luptă cu dânșii, căci nu-i putù scoate. Nu numai că Turcii păstrară Galipolul, dar, înainte de venirea contelui, ei se ridicaseră în sus pe valea puternicului râu Marița și cuceriseră *Adrianopolul,* orașul cel mare pentru care se luptase Ioniță cu Bizantinii.

Acesta se întâmplă pela 1360. Turcii nu cuceriau din ambiție ori din poftă de glorie, ci *ca să aibă drumurile de negoț.* De aceia întinderea lor se făcù în două direcții: spre Filipopol și Adrianopol, apoi spre Niș și Sofia la Nord, iar la Apus spre Salonic, de o parte, de alta spre Macedonia (Chiustendil) și Marea Adriatică, unde erà principatul sârb

catolic al dinastiei *Balşa*, care fu nimicit, pe când prinţii macedonen se supuseră, plătind *tribut*.

Netrebnicul Împărat Ioan al V-lea nu erà în stare decât să-şi plângă nenorocirea. Nici el, nici urmaşii lui n'au îndrăznit să-şi ceară îndărăt cu arma moştenirea strămoşească, ci s'au tot milogit pe lângă Turci cu rugăminţi şi daruri

3. Nenorocirea creştinilor a fost că nicio ţară din părţile Balcanului nu erà pregătită să se împotrivească. *Bulgaria* erà sfărâmată în trei: o căpetenie care se chemà Dobrotici stăteà pe la Varna; dela dânsul Turcii au numit toată ţara de acolo, până în sus, la gurile Dunării, *Dobruge,* ceia ce noi numim Dobrogea, din care stăpânim, dela războiu încoace, partea de Nord.

Reşedinţa acestor stăpânitori, împodobiţi cu titlul de *Despoţi*, care se dădeà la Constantinopol, de obiceiu, rudelor împărăteşti, erà *Kalliakra*, din sus de Varna.

Alt stăpânitor, cu titlu de Ţar, stăteà în Capitala cea veche, Târnova: îl chemà Şişman. Un frate al lui ţineà Vidinul şi toate locurile vecine.

Acesta, Straşimir, erà înrudit prin soţia sa cu Domnul muntean d'n acel timp.

Sârbii aveau, — după moartea lui *Ştefan Duşan,* cel mai mare stăpânitor sârbesc şi singurul care şi-a zis Împărat, râvnind Constantinopolul —, pe lîngă fiul acestuia, şi un Craiu, anume *Vucaşin,* dar o mulţime de domni din cetăţi şi oraşe, în Macedonia, nu-l ascultau nici pe acesta.

Toţi aceşti principi creştini se înţeleseră între sine ca să încerce a gonì pe Turci; şi *Domnul muntean Vladislav* li dădù ajutor, dar ei fură bătuţi lângă apele râului care udă pe urmă şi Adrianopolul.

Lupta s'a dat la Cirmen, lângă râul Mariţa, pe locul ce s'a zis apoi „Prăpădul Sârbilor", la 1371.

Vucaşin fu omorât pe când fugià, şi urmaşul său *Lazăr* nici nu-şi mai zise *rege,* ci numai *cneaz,* prinţ. Turcii luaseră acum Macedonia sârbească, şi Lazăr, care domnià

numai în părţile de lângă Dunăre şi Mare, se hotărî să-şi cerce norocul cu dânşii.

Lazăr îşi aveà rosturile mai mult în aşa-numita *Primòrie* dalmatină, prin părţile de unde periseră Balşizii.

El se unì cu regele din *Bosnia,* altă ţară sârbească din apropiere, întemeiată de mai puţină vreme. Odată el învinse, dar mai târziu se dădù o luptă în câmpia dela *Cosovo,* căreia i se mai zice şi Câmpul Mierlelor: creştinii fură biruiţi acuma, însă după înfrângerea lor un Sârb pătrunse, se zice, până în cortul Sultanului, care erà Murad cel d'intâiu, şi-l spârcuì cu cuţitul.

Şi până azi Sârbii pomenesc în cântece numele lui Miloş Obilici care a ucis pe Sultanul Murad, în *1389.* Murad erà fiul lui *Urcan* şi acesta al lui Osman întemeietorul.

4. Fiul lui Murad, *Baiezid,* a fost poreclit „Fulgerul", pentru că erà nespus de iute în toate mişcările lui de război. El a făcut pe Sârbi să asculte de dânsul şi să-i dea ajutor la oaste.

Astfel în luptele lui cu Mircea-cel-Bătrân, Domnul Ţerii-Româneşti, ieau parte şi Constantin Dragaşevici dela Chiustendil şi chiar fiul lui Vucaşin, vestitul *Marcu Crăişorul* al baladei sârbeşti. Ştefan, fiul lui Lazăr, care şi acesta murise la Cosovo, Despot din mila Bizantinilor cu cari se înrudise, mergeà şi el obişnuit în războaiele Sultanilor.

Ţara Bulgarilor a prădat-o Baiezid de mai multe ori. De frica lui, regele Ungariei, Sigismund, a chemat pe creştinii din Apus, şi, ascultând de rugăminţile regelui, veniră mulţime de cavaleri francezi, chiar şi din neamul regelui Franciei, precum şi Germani, între cari un străbun al regelui nostru. Ei înconjurară cetatea *Nicopole,* care se vede şi astăzi în faţa oraşului Turnu-Măgurele din ţara noastră.

Dar Baiezid alergă, într'adevăr ca fulgerul, şi-i bătù prin pedestrimea sa, căci Apusenii veniseră numai cu călărime. Aceasta se întâmplă la *1396:* cu trei ani înainte, Sultanul luase Târnova, Capitala Bulgariei. După Nicopole el cucerì şi Vidinul, unde, cu vre-o treizeci de ani mai înainte, stătuseră şi ostaşi munteni, de-ai lui Vladislav-Vodă. Abià se mai

ţineau unele părţi din Serbia, şi Ţara-Românească supt Domnul ei *Mircea*, care bătù de două ori pe Turcii, comandaţi chiar de Baiezid, ce-i năvăliseră în ţară.

O luptă se dădù în părţile *Bărăganului*, alta la *Rovine*, în Dolj

Dar Turcii tot îi luară la sfârşit şi lui, înainte şi după moartea lui Baiezid, *Dobrogea, Silistra,* cetate de peste Dunăre, prin părţile Călăraşilor noştri, ba chiar şi oraşe de pe malul stâng al Dunării, ca *Giurgiul,* şi poate *Severinul.*

5. Cum am văzut însă, Baiezid a fost bătut şi prins de Hanul cel straşnic, *Timur.* Fiii lui se frămîntă multă vreme între dânşii de la putere.

Mircea dădù ajutor unuia dintre aceşti prinţi, *Musa*, ca să iea tronul dela *Soliman*. Cât stăpânì Musa, Ţara-Românească avù pace Mohammed domnià pe atunci numai în Asia.

La urmă învinse Mohammed. El nu cârmuì multă vreme. S'a luptat mai cu seamă în Asia, cu emirul din *Caraman.*

Fiul său, *Murad al II-lea.* a fost mai războinic şi mai fericit: oraşul cel mare *Salonicul* el l-a smuls de la Venetieni, cărora li-l vânduse Grecii. El a cucerit Albania şi a trimes prădători până în Ardeal. S'a bătut cu *Vlad Dracul,* Domnul muntean, şi cu Ioan Hunyady. Fiind ajuns la bătrâneţă, el a putut încă să strivească pe creştini în vestita uptă dela Varna *(1444).*

Urmaş i-a fost fiul său *Mohammed al II-lea,* cel mai mare Sultan turcesc din această vreme. Şi despre dânsul se va spune când se va arătà viaţa şi isprăvile marelui Domn moldovenesc Ştefan-cel-Mare.

XXXV.

Ţerile româneşti până la moartea Domnului moldovenesc Ştefan-cel-Mare.

1 *Ţara Moldovei* e mai nouă decât *Ţara-Românească* au Muntenia. Aceasta îşi are începuturile încă din ce d'intâiu ani ai veacului al XIV-lea, când s'au unit la un loc Voevodatele din munţi, de dincoace şi de dincolo de Olt upt un urmaş al lui Seneslav şi al lui Iancu-Vodă (Tihomir), anume *Basarabă* ori Basarab (care era un nume de botez). Basarab n'a mai vrut să asculte de Unguri, cum făcuseră unii din înaintaşii săi, şi a bătut rău, în strâmtorile munţilor, pe Craiul unguresc Carol Robert, care venise să-l supuie *(1330)*. Fiul său, *Alexandru,* a prins să întemeieze ţara. Fiul lui Alexandru, *Vladislav (Vlaicu),* a învins a doua oară pe Unguri şi a pus mâna pentru câtăva vreme pe marea cetate bulgărească a *Vidinului (1369)*; şi el s'a luptat cu Turcii, făcându-şi datoria de creştin, dar către sfârşit a văzut că trebuie să se împace cu ei. *Mircea* i-a fost nepot şi, ca şi înaintaşii săi, el a ştiut să apere neatîrnarea ţerii.

2. *Moldova,* numită aşa după râul Moldova, lângă care s'a alcătuit ea la început, a fost întemeiată pe la anul *1360*. Atunci s'a coborât din Maramurăş, ţara muntoasă de de-asupra Ardealului, un *Bogdan Voevod,* căpetenie a Românilor de acolo, supuşi Ungurilor. El a gonit pe Voevodu pus de Unguri în părţile moldovene, urmaş al lui Sas (Sasul) şi Dragoş, şi s'a întărit aşa de nu l-a putut scoate nimeni Fiul său *Laţcu* şi urmaşii acestuia, din alt neam, au înaintat necontenit, dela *Baia,* şi spre Răsărit şi spre Miazăzi, supuind pe juzii satelor româneşti neatârnate, pe Tatari, cari stăpâniseră până mai dăunăzi, şi pe oricine găsiau în cale. Capitala lor ajunse să fie *Suceava* (astăzi în Bucovina, chiar lângă graniţa noastră dela Burdujeni), şi aici ei durară o puternica cetate.

3. Dar Domnii stăteau puţină vreme în Scaun, mai ales pentru veşnicele lupte dintre cei ce aveau drepturi la Domnie, ca unii ce erau din acelaşi sânge. Norocul M dovei a fost că la 1400 a ajuns să aibă cârmuirea tânărul Voevod *Alexandru*, care a rămas Domn toată viaţa sa până în *1432*, când bătrâneţele-l coborâră în mormânt. E scăpă ţara de atârnarea faţă de Poloni şi-i dădù ca hotar la Miazăzi Dunărea şi Marea. Dar fiii şi nepoţii săi de fi se încleştară iarăşi în lupte pentru stăpânire, şi Moldova scăpă de zbucium numai când birul şi se aşeză în Suceava alt mare Domn tânăr, *Ştefan*, fiul unui Bogdan-Vodă ce fusese ucis mişeleşte şi nepotul de fiu al lui Alexandru pe care urmaşii l-au cinstit cu numele de „cel Bun".

Părintele noŝtru Ştefan-Vodă a stătut de treizeci şi şese de ori înaintea duşmanilor şi a biruit de treizeci şi patru de ori pe câmpiile stropite de sânge ale luptelor. Dar e n'a fost un om crunt, şi nu i-a plăcut să caute vrajbă nimănui, ci bucuria lui cea mare erà să stea liniştit între ai săi, să împartă judecăţi drepte, să aibă sfat cu oameni înţelepţi, să clădească biserici şi mănăstiri şi să înfrumuseţeze cu pietre amintitoare mormintele străbunilor şi rudelor sale, morţi în timpuri grele. Dar, cînd simţià că primejdia se pregăteşte asupra ţerii sale, el se făceà ca un leu mânios, care nu se mai odihneşte cât îi mai stă in faţă ceva Aşa un om îi trebuià neamului românesc pentru ca el să se ţie până în ziua de astăzi. Căci fără Ştefan ne-ar fi înghiţit, de sigur, ori Ungurii, ori Polonii, ori Turcii, şi aic ar fi altă limbă, altă lege decât ale noastre.

Ştefan a avut mult de lucru şi cu creştinii Ungurii aveau atunci în fruntea lor pe *Matiaş Corvinul*, feciorul lui Iancu-Vodă Hunyady, om tânăr şi foarte trufaş, care sămănà la suflet cu maică-sa, o Unguroaică, şi nu cu tatăl său, care erà om viteaz, dar nu lacom şi nici de cum lăudăros. Matiaş ţineà la dânsul pe un Petru-Vodă Aron, uci gaşul tatălui lui Ştefan, care Petru-Vodă domnise în Mo dova înainte de Ştefan. Craiul năvăli în Moldova ca să-l puie

iarăşi pe acesta, şi pătrunse până în târgul *Baia,* nu prea departe de Suceava, dar Ştefan adună din toate părţile

Fig. 25. — Ştefan-cel-Mare. El stă în genunchi înaintea Maicei Domnului, cu cartea sfântă în mâna dreaptă.

pe ţeranii săi şi, strângând cu foc şi copleşind cu săgeţi

pe Unguri, îi fugărì din țară, unde nu mai cutezară să mai vie (1467). Apoi el gonì pe rând din Țara-Românească mai mulți Domni, cari țineau cu Turcii: așa făcù el cu Radu-cel-Frumos, cu Basarab-cel-Bătrân și cu Basarab-cel-Tânăr. Dela vecinii săi munteni el luă cetatea *Chiliei*, așezată astăzi în Basarabia, drept de-asupra Dunării. Pe Tatari i-a încolțit odată în dumbrava de la *Lipnic* în Basarabia. Spre sfârșitul Domniei luĭ a întâmpinat cu bărbăție pe regele polon *Ioan-Albert*, fiul lui Casimir, care venià să iea Moldova; regele n'a putut cucerì Suceava; la întors, Ștefan a căzut asupra lui în codru și i-a prăpădit frumoasa oștire. Pe urmă a răzbătut dincolo de Bucovina, în *Pocuția*, și a luat în mâna sa cetățile care i se datorau pentru un vechiu împrumut neplătit.

4. Dar fapta lui cea mai mare a fost că a putut ținea piept Turcilor.

Sultanul *Mohammed al II-lea* se urcase pe tron hotărât să îndeplinească izbânde ca ale lui Alexandru-cel-Mare, pe care le știà din cărți. El încunjură cetatea puternică a *Constantinopolului*, unde erà Împărat pe atunci *Constantin al XII-lea*, care a fost cel din urmă stăpânitor din neamul Paleologilor. Orașul se împotrivì două luni de zile, știind ce soartă-l așteaptă, dar la urmă asaltul Turcilor dovedì vitejia Grecilor, cu atâta mai mult, cu cât ajutoare nu veniseră de nicăiri aproape.

Interes să apere Constantinopolul aveau *Vențienii*, cari făceau un întins negoț cu această cetate, apoi *Genovezii*, carĭ, dela așezarea Paleologilor pe Scaunul împărătesc, stăpâniau *Pera*, odinioară genoveză, și Marea Neagră, unde, pe lângă *Tana*, la gura Donului, colonie venețiană, ei întemeiaseră, în Crimeia, pe loc dăruit de Tatari, vestita cetate *Caffei*. Și Papa aveà *datoria* de a ajutà pe Bizantini, întâiu pentru că erau *creștini* și apoi pentru că, la Florența, se *uniseră* cu vechea Romă catolică. *Nicolae al V-lea*, Papa de atunci, a și trimes pe *Isidor*, *cardinalul rutean* (rusesc), fost Mitropolit unit al Chievului. Dar cei mai mulți dintre Constantinopolitani îl primiră cu ură, ca pe un spurcat în ce privește legea; fiindcă el pomenise la Sfânta Sofie pe Papă, ei nicĭ nu mai călcară în această biserică, pare că ar fi fost pângărită. Ziceau în gura mare că, decât Latinii, mai bine să aibă asupra lor pe

Turci. Straşnica dorinţă li s'a şi îndeplinit! Corăbiile papale veniră prea târziu în ajutorul Împăratului din Constantinopol, care rămase unit până la moartea lui în grămadă, la cucerirea oraşului.

La *29 Maiu 1453*, ostaşii lui Mohammed intrau în cetate şi înecau în sânge stradele, pieţele şi lespezile bisericilor

Măcelul n'a fost aşa de grozav cum se spune. Turcii căutau robi, şi ei îşi dădeau seamă că un om viu are preţ, şi nu unul mort Trei zile însă Constantinopolul fu cu desăvârşire prădat. Apoi Sultanul călărì prin stradele pline de sânge şi vestì astfel că de acum înainte începe rânduiala împărătească cea nouă Peste câteva zile, Patriarhul fiind fugit mai de mult, Mohammed chemă pe învăţatul călugăr, strict ortodox, Ghenadie Scholarios, şi-l făcù Patriarh, în vechile forme. Lui îi supuse, şi nu numai în cele sufleteşti, — căci Turcii erau bucuroşi să capete bani dela supuşi, *fără* a-i administrà de-a dreptul —, pe toţi creştinii de legea grecească. Aceştia erau priviţi ca o singură *naţie religioasă*, deosebită de acelea ale Armenilor şi Latinilor catolici. Mulţi Greci, scriitori şi oameni de Stat, au fost sprijiniţi şi dăruiţi de Mohammed, care nu li cereà măcar să-şi schimbe legea, *renegând*, făcându-se *renegaţi*.

Mohammed visà acuma să iea până şi Italia şi să fie Împărat în Roma. Deocamdată însă, el încunjură *Belgradul*, la Dunărea sârbească, de unde-l răspinse, după silinţe înverşunate, Ioan Hunyady.

Belgradul erà cetate ungurească de puţină vreme. Ştefan Despotul, care şi-a câştigat mari merite pentru literatură şi artă şi care a ştiut să se strecoare prin toate primejdiile, avuse ca urmaş pe *al doilea Despot* sârb, *Gheorghe Brancovici*. La venirea în domnie a lui Gheorghe Ungurii se aşezară în Belgrad, pe vremea regelui Sigismund.

Gheorghe erà un om cu multe mijloace, viclean şi stăruitor, neînfrânt în voinţa lui. Viaţa i-a fost plină de lupte şi nenorociri. Supt unul din fiii lui, *Lazăr*, Serbia decăzù răpede. La moartea acestuia, în *1458*, se iscară certe aprige pentru o moştenire aşa de primejduită Pentru a doua oară ocupară Turcii cetatea *Semendria*, la Dunăre, reşedinţa, bine întărită, a reginei Elena, văduva lui Lazăr. Încercarea de a unì Serbia cu *Bosnia*, unde domnià acum regele *Ştefan Toma* (la sfârşitul veacului al XIV-lea încă, *Banii* ungureşti ai Bosniei ajung liberi şi se încoronează regi) nu izbutise.

Încă din 1459, regina Elena fugì în Ungaria, şi apoi la Roma, unde se călugărì după normele catolice.

Bosnia nu mai trăì multă vreme, şi nici *Herţegovina* ducelui *Stipan*

(Herțegovina înseamnă „țara herțegului", Herzogului, ducelui, și Stipan care mai înainte era numai Voevod, căpătase acest titlu dela Împăratul Frederic). Ultimul rege bosniac, *Ștefan Tomașevici* (dela 1461), pierdù tron și viață în 1463, după căderea *Jaicei*, cetatea lui de Scaun: dăunăzi i s'a găsit mormântul, în care zăceà de patru sute de ani aproape trupul său decapitat. Peste puțin orice urmă de stăpânire sârbească încetă și, dacă regele Matiaș a putut luà Jaice și a proclamat ca rege bosniac pe Nicolae Ujláky, unul din nobilii săi, regalitatea acestuia nu s'a prefăcut niciodată în adevăr.

De acolo, Mohammed merse în Morèa, pe care o supuse.

Aici căzură, pe urma gâlcevilor dintre ei, frații ultimului Împărat de Constantinopol, Dimitrie și Toma. Cel din urmă fugì în Italia, iar cel d'intâiu trăì din mila Sultanului pe niște moșii în Tracia. — Veneția purtă un războiu pentru partea ei din Morêa, dar încercă pierderea, pe rând, a Argosului și a insulei *Negroponte* (1470), după care urmă îndată (1488) pacea cu Republica. Ea părăsì și *Scutari*, în Albania.

În anul următor, se puse capăt Împărăției grecești din *Trapezunt*.

Aici, după multe greșeli și crime, pierdù domnia neamul Comnenilor. Ultimul Împărat, *David*, fu dus și el în Tracia, dar, descoperindu-se legăturile lui cu Persia, fu ucis

În 1462, Mohamed luă insula Lesbos în Archipelag (stăpânită, ca și *Aenos*, pe coasta Traciei, de familia genoveză *Gattilusio* și năvălì în Țara-Românească, unde domniă un om crunt, dar inimos, *Vlad*, zis *Țepeș* (pentru că trăgeà în țeapă). fiul lui Vlad Dracul. Dar acesta nu se sfiì să-i între noaptea în tabără și, la urmă, îl scoase din țară prin foame. Matiaș Corvinul nu putù să păstreze *Bosnia*, pe care o luase și *Scanderbeg*, viteazul apărător al Albaniei, se stânse, după multe biruințe.

Scanderbeg, fiul lui Ioan, Domnul Croii și părților vecine, fusese întâiu renegat. De aici îi vine numele, fiindcă el se chemà cu adevărat Gheorghe Kastriota, dintr'un neam grecizat care se sârbise apoi cu totul. Albanez însă erà prin sângele lui. „Domnul Alexandru" (aceasta înseamnă „Scanderbeg") avù de luptă și cu Veneția, care voià să-și capete toată Albania, dar numele i-a rămas vestit pentru multele lupte pe care le-a dus cu Turcii. De două ori pornì Sultanul însuși împotriva lui și nu-l putù răpune. Scanderbeg murì la începutul anului 1467, când

se gătià de o nouă luptă cu Turcii. Încă de atunci fetele din neamu său obișnuiau a-i cântà faptele de vitejie. Peste doi ani Croia erà ocupată de Venețieni, și în curând Albania erà a Sultanului.

Mohammed se făcù astfel stăpân peste insula venețiană Negroponte, Serbia, Bosnia erau ale lui, și în toată lumea el nu mai aveà alt dusman decât pe *Șahul Persiei.*

Și acesta, *Uzun-Hasan* („Hasan-cel-Lung"), erà un Turc, dar din cei sălbateci de prin stepă. Persia o cucerise și aveà legături cu familia împărătească din Trapezunt. Căută a se face și aliatul lui Ștefan-cel-Mare. Se păreà că se ridică un nou Timur. Dar în lupta dela Baiberd 1473) biruì Mohammed

Fig. 26. Împărateasă bizantină.

Atunci Sultanul se încumetă să răpuie pe Ștefan, știind că va câștigà astfel și Moldova și Țara Românească. Generalul său din Europa (beglerbegul din *Rum*) venì până în pădurile Vasluiului, dar fu bătut strașnic, într'o dimineață din *Ianuar 1475,* la *Podul-Înalt.* În anul următor, după ce cucerise domnia asupra Mării-Negre, Sultanul însuși venì asupra lui Ștefan. În lupta dela *Războieni* saŭ *Valea-Albă,* în Munții Neamțului, Turcii învinseră, dar peste câteva săptămâni ei treceau Dunărea lihniți de foame și copleșiți de boli. Până la moartea sa, în 1481, Mohammed se luptă cu Venețienii, și luă dela Napoletani *Otranto,* ca loc de

debarcare când ar vrea să atace Italia : dar el lăsă în pace Moldova.

E adevărat că fiul săŭ *Baiezid al II-lea* rupse dela Mol-

Fig. 27, — Sultanul turcesc Mohammed al II-lea ca tanăr. Pe cap are turban, care înfășură capul. Pe trup poartă fermeneà și blană ca bătranii noștri.

dova Chilia și Cetatea-Albă, la limanul Nistrului (1484), și că Ștefan se învoì a plutì bir, dar liniștea ce cumpără astfel nu erà amestecată cu umilință, și Ștefan murì în 1504 falnic ca un Împărat bătrân.

Baiezid a fost un Sultan pașnic. Silit, se luptă el cu *Sudanul* pentru

granița dintre Asia-Mică și Siria, și tot silit porni asupra Veneției căreia, în al treilea războiu al ei cu Turcii (întăiul fusese numai pe Mare, la începutul veacului al XV-lea, și Venețienii biruiseră lângă Galipoli), el îi luă cetățile *Lepanto, Coron* și *Modon*, în Morêa *(1500)*.

XXXVI.

Găsirea pământurilor nouă în Asia și America.

1. Pe la sfârșitul veacului al XV-lea, pământul era împărțit în mai multe lumi care nu se cunoșteau între sine. Europenii aveau știință despre coasta de Nord a Africei, unde erau domnii arabe și unde veniau corăbii de negoț, din Veneția și Genova, ca să iea piper, bumbac și mirodenii (portul cel mai vestit era Alexandria, în Egipt, iar Tunisul, Algerul și orașele din Maroc n'aveau pe atunci nicio însemnătate). Din Asia ei cunoșteau părțile apusene, cu porturile din Asia Mică și din Siria, apoi Locurile Sfinte, unde trăise Mântuitorul, peninsula muntelui Sinai, unde veniau adesea hagii sau pelerini. Prin lupta Șahului Persiei cu Turcii, ei erau întru câtva lămuriți asupra Persiei. Pentru celelalte părți, India, China, Iaponia, ei trebuiau să se mulțămească cu știrile călătorilor din veacul al XIII-lea și al XIV-lea, mai ales ale lui *Marco Polo*, iar drumul de-a dreptul spre India, de unde sosiau mărfurile țerilor calde, nu-l puteau nemeri.

Marco Polo era un Venețian, care ajunse la *Chitaia* cea Mare, în țerile tătărești și la hotarele Chinei. A lăsat o descriere franceză vestită a acelor locuri.

Oceanul Atlantic, dela Apus, se părea atunci că ajunge până la margenile lumii.

2. Din partea lor, oamenii ce trăiau în *America* socotiau că nu mai sunt alte pământuri. Acești oameni, cari se deosebiau prin coloarea galbenă-roșiatică a peliței lor, prin

părul lor negru, lucios şi tare, prin ochii lor lungăreţi şi deschişi într'un chip neîndestulător, nu erau nişte sălbateci. Deşi cei de rând se purtau mai mult goi, ei aveau cingători de bumbac şi lână, cununi de pene de papagal, podoabe de mărgele şi de metale lucrate, ba încă bogate şi frumoase scule de aur şi de argint. Ei locuiau în sate, cu casele făcute din pământ sau din piatră şi cărămidă foarte tare şi acoperite cu stuf şi lemn. şi ascultau de părinţi, de bătrâni şi de căpetenii alese. Pe coasta apuseană, care vine spre Asia (de care e depărtată însă mai multe zile cu vaporul), se întemeiaseră chiar State ca şi cele din Europa, Asia şi Africa: un stăpânitor care-şi trăgeà neamul dela zei, ca şi regii Germanilor sau Împăraţii Chinei ori ai Iaponiei, stăteà într'un palat cu multe încăperi şi păreţii acoperiţi cu plăci de aur; el aveà dregători, paznici şi oaste. Locuitorii aceştia din *Mexic (Azteci)* şi din *Perù* ştiau să facă statuĭ şi puteau zugrăvì; ei aveau un sistem al lor de a păstrà amintirea faptelor însemnate, şi cunoşteau şi un fel de scrisoare (ieroglife în Mexic, noduri colorate în Perù). Pentru morţi, păstrau dragoste şi veneraţie, şi-i aşezau cu îngrijire în morminte de piatră, după ce-i îmbălsămau, ca Egiptenii; mumiile lor s'au găsit stând ca pe scaune, cu capul plecat şi mânile încrucişate. Credeau în mai mulţi zei, cărora li jertfiau şi oameni, şi făceau în cinstea lor serbări, cu luminĭ şi cântece. Dumesniciseră multe animale, dar nu cunoşteau caii. Aveau luntri uşoare, cu care mergeau de la o insulă la alta, dar nu puteau face corăbii mari, şi nu întrebuinţau, ca Europenii, busola, acul magnetic, care, pus într'o cutie, arată totdeauna Nordul (busola erà în mâna corăbierilor încă din veacul al XIV-lea şi au greşit acei ce au spus că ar fi descoperit-o Italianul Gioja Gĭoĭa din Amalfi). Aveau săbii, suliţe şi împroşcau pe duşmani cu săgeţi, dar nu auziseră de armele de foc, pe care Europenii le aveau încă din veacul al XIII-lea măcar: detunătura puştilor, rănirea şi uciderea din depărtare, ca şi năvala răpede a călăreţilor, îi umpleau de groază. Altfel, la dânşii

găsiai drumuri, poduri (și poduri atârnate), hanuri, ștatete, spitale.

3. Arabii din Africa au cunoscut de sigur insulele de lângă coasta continentului lor; Europenii, — un Normand, apoi Portughezii, au ajuns să le cunoască mai târziu numai; un principe spaniol a cerut în veacul al XIV-lea dela Papă titlul de rege al Insulelor Fericite (Canariile, Azorele).

E Ludovic de Spania.

Infantul, adecă principele regal, *Henric,* fiu al regelui Portugaliei Ioan I-iu, avù o grijă deosebită pentru călătoriile de cercetare de-a lungul coastei africane, și el ajunse astfel până la linia Ecvatorului. Călătorii nu căutau însă decât mărfurile ce se găsesc până astăzi pe această coastă: aur și dinți de elefant, din cari se face fildeșul. Ţerilor care dădeau aceste produse, li se zicea: *Indii,* și oamenii de atunci credeau că Indiile acelea sunt o ţară mare. care ţine de pe lângă Arabia până prin aceste părţi ale Africei. Corăbierii portughezi, prinși de furtuna, ajungeau și pe la capul prin care se mântuie Africa de Miazăzì: ei îi ziceau *Capul Furtunilor.*

Un om îndrăzneț. *Vartolomeiu Diaz,* îl atinse; altul, *Vasco de Gama,* voì să știe ce mai este după acest cap, și dela dânsul plecă spre Răsărit. El pricepù atunci că Africa s'a sfârșit acolo și că începe altă Mare, Marea căreia-i zicem Oceanul Indian sau al Indiilor, de-a lungul coastei de Răsărit a acestui continent. O bucată de vreme, el nu găsì decât insule și coaste mai mult pustiì; dar începù relaţiile cu Sultanul negru al ţerii pe care o numì Moçambique *(Mozambicul)* și dădù nume unor locuri din aceste părţi. Pe urmă el ajunse pe coasta de Apus a Indiei, și aici iarăși stăpânitorii localnici, oameni foarte bogaţi, având mulţi supuși dintr'o rasă din care s'au dezlipit Ţiganii noștri (rasă bună însă, care a dat omenirii poeme vestite și o înţelepciune deosebită), nu se putură împotrivì străinilor. În portul Goa se așeză un *guvernator-general al coloniilor* portugheze din India.

4. Cam pe acelaşi timp, un Italian din Genova, *Cristofor Columb* (Colombo, în italieneşte; Colon, în spanioleşte), corăbier priceput, ajunse la părerea că pe la Apusul Europei nu este numai drumul cel nou de-a dreptul la India, ci şi *o mare lume nouă.* Mulţi cărora li vorbì despre această părere a lui îl ţinură de nebun. La urmă, *Isabela,* regina din *Castilia,* se hotărî să facă o încercare. Cu trei corăbioare numai, Columb plecă dintr'un port al Andalusiei, în anul *1492,* şi, după multă rătăcire şi suferinţi foarte grele, el ajunse la nişte insule înzestrate cu toate frumuseţile lumii şi unde nu fusese nimeni până la dânsul. Pe cea d'intâiu o numì el Insula Mântuitorului (San-Salvador); ea se află în Antile, între America de Nord şi cea de Sud. În alte călătorii el mai descoperì Antilele Mari (Cuba, Haiti), şi, coborându-se tot spre Miazăzi, cum făceau toţi cercetătorii de atunci, el văzù şi coasta nordică a Americei-de-Sud.

Columb a fost câtva timp guvernator, dar nemulţămì pe unii şi pe alţii, aşa încât, pe urma pârilor, ajunsese să fie pus şi în lanţuri. Spaniolii întrebuinţară continentul descoperit de el ca să-şi facă venituri mari. Guvernatorii se purtară foarte sălbatec cu locuitorii. pe cari-i socotiau mai puţin decât pe robi. Fel de fel de vântură-ţară, ca *Pizarro, Fernan Cortez,* veniră să-şi caute norocul aici, vânând aur: ei au supus Mexicul, Perul, dar au căşunat straşnice nenorociri pentru a-şi îndestulà lăcomia. Dintre alte Puteri, Portugalia lua parte la descoperirea Lumii-Nouă, şi Portughezul *Cabral* a cunoscut cel d'intâiu *Brazilia.* În America-de-Nord, mai sus de Rio Grande s'a pătruns numai târziu. La început, aceste ţeri erau numite Indiile Occidentale; numele de America vine dela Italianul *Amerigo Vespucci,* care a călătorit şi el prin aceste locuri şi a vrut chiar să smulgă lui Columb gloria că le-a descoperit.

XXXVII.

Întemeierea legii celei nouă a lui Martin Luther (Reforma).

1. Am văzut câte tulburări se iviseră de un timp în Biserica Apusului, pe când Biserica Răsăritului urmă înainte drumul ei neschimbat. Oamenii de frunte printre clerici spuseseră în auzul tuturora că nu se mai cuvine să fie o preoțime doritoare de bogăție și de cinstea lumii acesteia, nici ca toți credincioșii, cari fac la un loc *Biserica*, să asculte de orice poruncă a unui singur om, Papa, care poate și el să greșească. Ei mai ziceau că Dumnezeu ține mai mult în seamă gândul bun al omului. sufletul curat și credincios, decât faptele, adecă milosteniile. închinăciunea, îngenunchiarea, posturile și alte înfățișări ale credinții. Mai erau de părere că păcatele nu se pot răscumpără prin bani, ci numai prin pocăință. În sfârșit ei spuneau că înainte de orice altă învățătură sau orânduire ce vine dela Părinții Bisericii, adecă dela oamenii cucernici cari au scris mai târziu despre cele sfinte, trebuie să meargă *Sfânta Scriptură însăși.*

Va să zică, se zguduise în destul Biserica catolică, așa cum ajunsese ea în cursul vremilor. Cei mai mulți oameni, cu deosebire cei de rasă germană, cari se uită mai mult la miez decât la coaja strălucitoare, așteptau o lege în adevăr creștinească, în locul legii stricate a Papei.

2. Omul care s'a ivit ca să dea această lege, se chemă *Martin Luther.*

Eră un băiat sărac, fiul unui lucrător în minele de fier din Saxonia. A învățat însă cu o stăruință neînvinsă și a ajuns astfel doctor în teologie, adecă pe deplin cunoscător al legii dumnezeiești, și a fost însărcinat să dea lecții la Universitatea, la școala înaltă din Wittenberg, tot în Saxonia. Acolo studenții îl iubîau pentru că și el iubiă adevărul.

Luther mersese odată la Roma, și văzuse acolo cu dezgust cât de stricată eră preoțimea care încunjură pe Papa.

Dar nu aceasta-l făcù să se răscoale împotriva autorităţilor papale. El ştià de înainte doar la ce se poate aşteptà

După Papa Nicolae al V-lea, un om foarte învăţat şi de talent, şi pe lângă aceasta având o întinsă experienţă diplomatică, Enea-Silviu de' Piccolomini, ca Papă: *Piu al II-lea*, îşi pusese în gând să conducă însuşi o cruciată împotriva Turcilor; dar murì la *Ancona*, atunci când flota erà gata şi dogele Veneţiei sosise pentru plecare. Urmaşul său, Calixt, a purtat şi el grija creştinătăţii năpădite în Răsărit de păgâni. Dar Spaniolul *Borgia*, care urmă, ca *Alexandru al VI-lea*, blândului Inocenţiu al VIII-lea, trăì ca orice *tiran*, cu grija la afacerile lumeşti, la politica de cotropire şi la petreceri. Lucruri grozave se povestesc despre fiul său Cezar, un vânător de noroc cu orice mijloace. Pe el l-a avut în ochi secretariul florentin *Nicolae Macchiavelli*, când, în cartea sa „Principele", a prefăcut în sistem ştiinţific felul de a căpătà şi ţineà puterea, al contemporanilor.

Faţă de un asemenea om, *Leon al X-lea*, din familia Medicis, om iubitor de literatură şi artă, puteà fi socotit ca un Papă-model.

După ce s'a întors din Roma, Luther se umplù de mânie când auzì pe un călugăr dominican care făgăduià iertarea păcatelor oricui va dà bani pentru a se isprăvì biserica Sf. Petru din Roma şi împărţià şi ţidule de iertare, care se chemau: indulgenţe. Cu toate că erà şi el călugăr, Luther nu stătù la îndoială să se ridice împotriva negoţului neiertat cu cele sfinte. Cum erà pe atunci obiceiul, el începù gâlceava cu vânzătorul de mântuirea sufletului lipind la uşa Universităţii lista părerilor sale cu privire la indulgenţe (teze) şi poftind pe Trimesul Papei, Tetzel, să stea la discuţie cu el. Pe urmă el merse tot mai departe, cerând să se schimbe multe lucruri în Biserică.

Întâiu, această gâlceavă nu fu băgată în seamă. Dar, după câtva timp, sosì dela Roma un act pecetluit, o *bulă* (bulla = pecete), prin care se osândiau *tezele,* părerile lui Luther. Acesta avù atunci îndrăzneala nemai pomenită de a arde înaintea tuturora această bulă. Astfel el chemase la luptă Biserica veche. în locul căreia voià să întemeieze *alta,* nouă şi curată.

Nici Papa, nici catolicii din Împărăţie, nici chiar Împăratul nu putură face nimic împotriva lui Luther. Mai bine

de jumătate din Germani se dădură de partea lui și crezură așa cum învăță el. Domnii cei mari și prinții erau bucuroși de învățătura care li dădeà voie să smulgă din

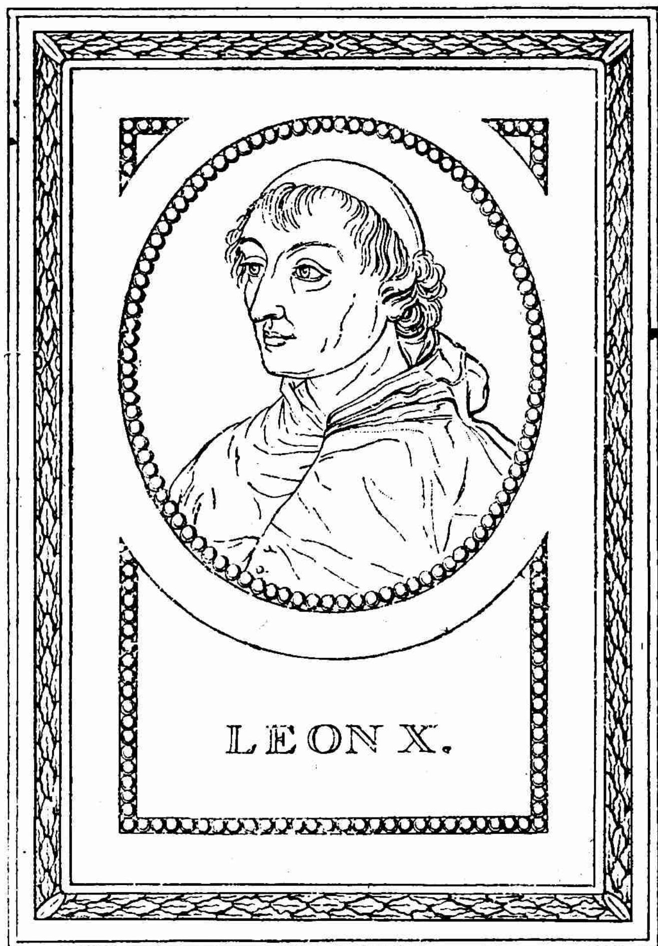

Fig. 28. Papa ce era pe vremea lui Luther, Leon al X-lea.

mâna clericilor pământurile ce li rămăseseră acestora din evul mediu: atîția clerici erau veseli că scapă de epitropia episcopilor, fiindcă Luther dovediă că Dumnezeu nu se

înfățișează prin slujbași maì mari și slujbași mai mici; învățaților li părea bine că vor putea să judece acuma asupra adevărurilor credinții. Dintre ceilalți, târgoveții primiau cu

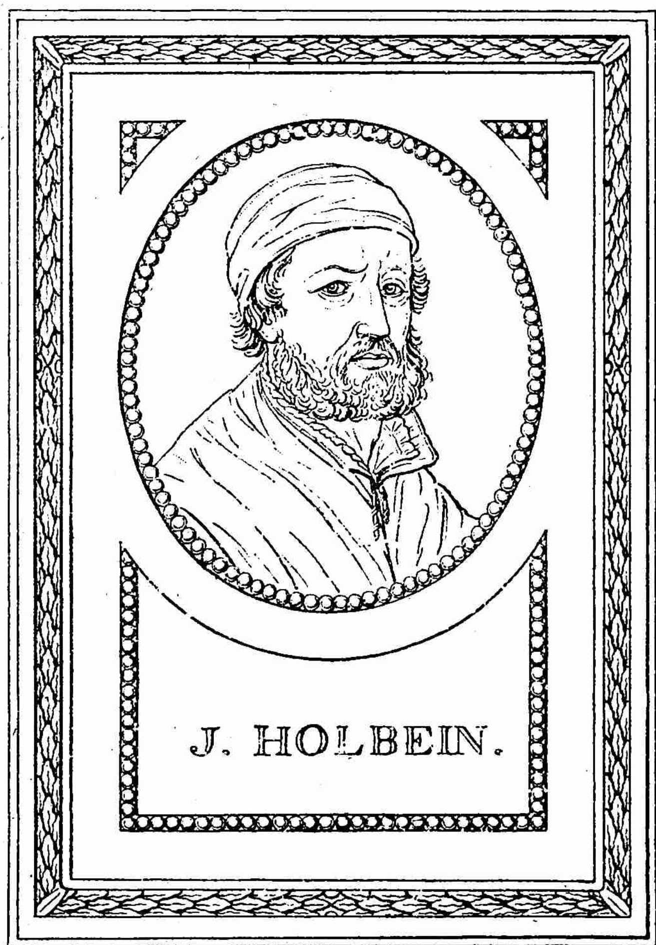

Fig. 29. Pictorul cel mare din vremea lui Luther, Holbein (cetește · Holbaïn).

plăcere vestea că de acum înainte se va cetì Evanghelia și Biblia în nemțește, și nu în latinește (Luther a tălmăcit însuși, foarte frumos, cărțile sfinte), iar țeranii socotiră că

au voie de acuma să iea pământurile dela stăpânii lor de aceia ei se răsculară, cu toate că Luther îi îndemnă să se astâmpere.

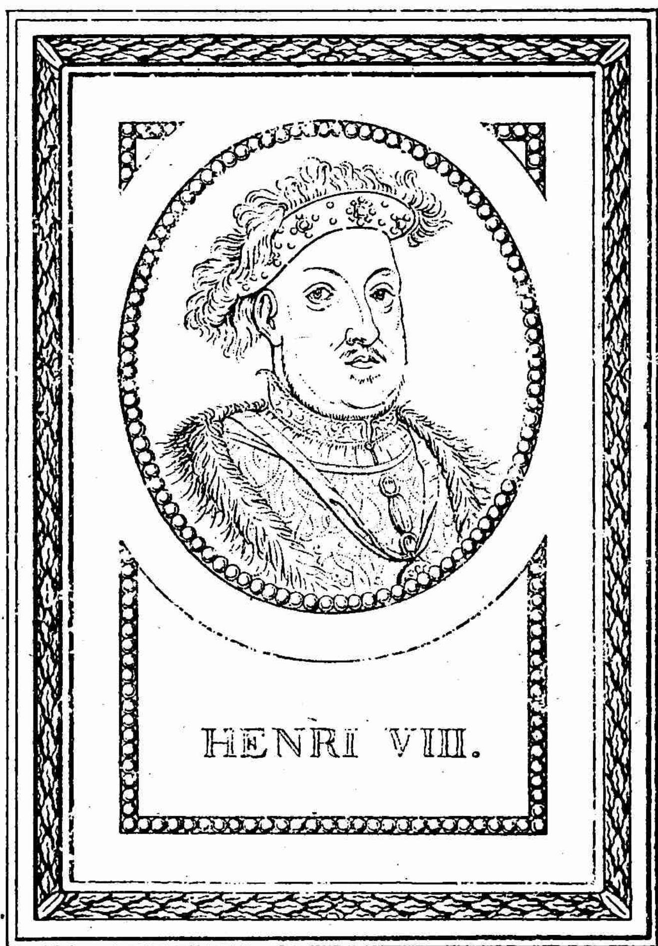
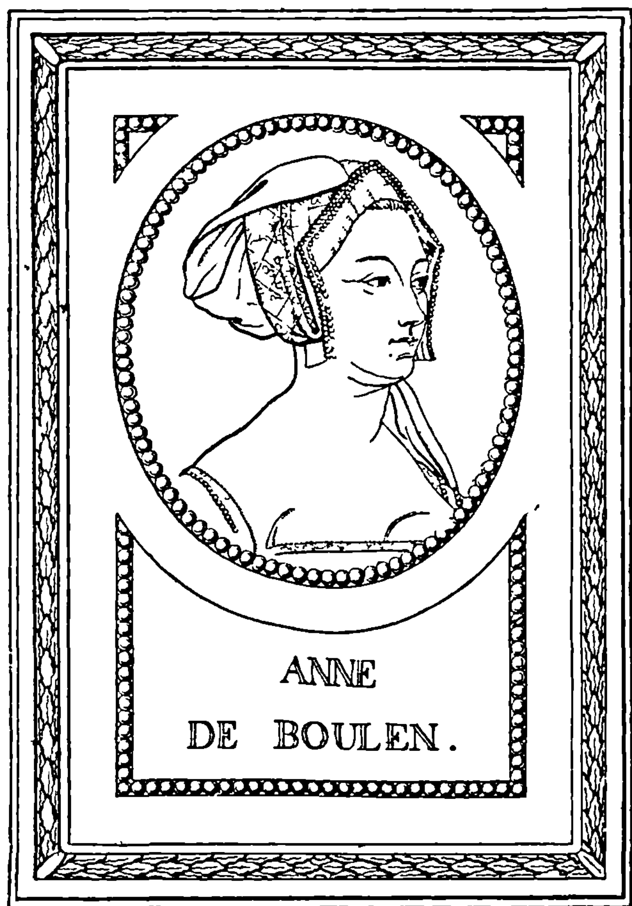

Fig. 30. Henric al VIII-lea.

Țeranii germâni s'au răsculat în părțile Șvabiei. Cererile lor erau asemenea cu acelea pe care le înfățișează, pe rând, țeranii din Ardeal, Români și Unguri, răsculați la 1437 și la începutul veacului al XVI-lea, sub Gheorghe Doja (Dózsa), care a murit în chinuri. Voiau, nu ieșirea de supt stăpânirea domnilor de pământ, ci îmblânzirea regimului de

asprime ș apăsare la care erau supuși. Toma Münzer eră în fruntea cetelor, care săvârșiră împotriva celor mari și bogați cam ceia ce să vârșiseră în Franța luptătorii sălbatici ai *Jacqueriei*. La 1525 răsculați fură striviți, și pe urmă puternicii își răzbunară asupra lor cu o dezgustătoare sălbătăcie.

Fi . 31. Ana de Boule in (ceteate: Bulen), soția a doua a lui Henric al VIII-lea.

Luther se declară împotri a țeranilor, din slăbiciune de fire. Altfel e însuși ajunsesa a înlătură, în predicile lui către popor, orice altă autoritate decât cea dumnezeiască. Lovind în Papă, el ajunse a nu mai simți nevoia unui cler înalt, ș, trecând la ordinea lumească, se ri

dică precum se vede din predica lui de cruciată dela 1538 şi împotriva Împăratului şi a principilor.

Cu răscoala ţărănească e în legătură mişcarea *anabaptiştilor,* cari cereau un al doilea botez dela cei ce voiau să fie creştini cu adevărat. Ei ajunseră la teorii de împărţire a averilor şi de poligamie. La Münster dădură lupte împotriva episcopului. Fura biruiţi cam la zece ani după zdrobirea ţerunilor.

Astfel Luther putù să vie slobod la adunările împărăteşti sau, cum li se ziceà, la *diete:* Când Împăratul îl fugărì, el găsì un adăpost la unul dintre prinţi, şi de aici scrise mai departe.

Urmarea evenimentelor hotărîtoare din viaţa lui Luther după ruperea legăturilor lui cu Scaunul roman e aceasta:

Reforma atingând interese generale germane, se simţì nevoia de a discutà într'o *dietă.* Ea se adună la *Worms* în 1520. Aici Luther nu mai aveà să se explice din punctul de vedere religios, ci din cel politic, ca răsculat împotriva autorităţii lumeşti, ca tulburător de ordine şi stricător de pace. I se cerù să retracteze ce spusese până atunci, şi el declară că n are nimic de părăsit din scrierile lui, care corespundeau credinţelor ce i se lămuriseră în suflet. Nu cutezară să-l osândească, şi unul din ocrotitorii lui, bătrânul Elector de Saxonia, Frederic-cel-Înţelept, îi dădù un adăpost în castelul Wartburg, unde cu evlavie întră şi astazi Germanii de confesie luterană, şi nu numai ei, ci orice om poate înţelege frumuseţa luptei pentru adevăr şi dreptate şi nobleţa pe care o dau suferinţele aceluia care e lovit pentru mărturisirea dreaptă a cugetului său. Acolo a tradus Luther Biblia, şi cămăruţa lui din castel este deci şi unul din locurile sfinte ale literaturii germane.

Ideile lui Luther frământară însă în curând toată Germania. Scriitori îndrăzneţi, ca Ulrich de Hutten, profesori învăţaţi ca Melanchthon dar nu şi cel mai de frunte stilist latin al epocei, spiritualul *Erasm* din Rotterdam, suflet egoist şi comod, luptară pentru răspândirea lor. La 1526 dieta din *Spira* (Speier) dădeà oricărui prinţ deplina libertate de conştiinţă. Încă dela 1529 se întrebuinţà acum cuvântul de *protestanţi,* pentru că într'o nouă dietă prinţii cari primiseră crezul lui Luther „protestară" împotriva unor propuneri ale Împăratului, din motive politice, dar şi religioase. La 1530, ei înfăţişau în dieta dela *Augsburg Confesiunea,* Mărturisirea lor de credinţă.

Când Împăratul Carol Quintul voì să restituie cu sila catolicismul, aceşti principi şi unele oraşe se uniră la *Smalkalden,* gata de luptă. În fruntea Ligei erà isteţul, inimosul, dar puţin chibzuitul *Mauriciu de Saxonia,* care voià să ajungă duce. El trădă causa protestantă. La *Mühl-*

berg tovarășii săi părăsiți îndrăzniră să dea luptă Împăratului, ceva mai mult de un an dela moartea, în *Februar 1546*, a lui Luther. Acuma erà vorba însă numai de interesele materiale, și nu de credința ori de ideal bisericesc, Carol Quintul birui. Când însă mai târziŭ Mauriciu se întoarse împotriva lui, Împăratul putŭ scăpà numai cu greu înaintea acestuia. După armistițiul dela *Passau*, *Pacea dela Augsburg, din 1555, dădeà luteranilor dreptul de a-și păstrà, nu numai credința, dar și pământurile bisericești confiscate până la 1552 în numele ei.*

Pe acest temeiu s'a desfășurat apoi viața religioasă a German

Luther lepădase datina ca să fie călugări și ca preoții să nu se călugărească; el însuși lăsase haina călugărească și se însurase.

El a trăit încă mai multă vreme după lupta d'întâiŭ și a văzut cum înving părerile sale: nu numai Germania, dar și Danemarca, Suedia, Norvegia primiră legea prefăcută, înoită, sau *Reforma;* cei trecuți la dânsa s'au numit *Reformați* sau *Luterani.*

În Suedia protestantismul află un sprijinitor în noul rege, ridicat împotriva stăpânirii străine a Danemarcei — Uniunea, netrainică, dela Calmar fusese de câtva timp iarăși restabilită — , *Gustav Vasa* (dela *1523).* Acesta dădŭ tot ajutorul său predicatorilor Reformei, frații Petr . El aveà nevoie de doctrina lui Luther, fiindcă ea-i câștigà averile Bisericii. Printr'însa puteà Gustav să fie și căpetenia religioasă a poporului său.

Cristian al III-lea, din noua dinastie de *Holstein*, ajuns rege la 1533, făcŭ din Danemarca o țară luterană. Și aici o confiscare de averi ale episcopilor și mănăstirilor fu hotărâtă în dietă, în aplausele nobilimii doritoare de pământuri.

3. Alții au dat altă înfățișare învățăturilor de reformă. Astfel s'a ridicat în Svițera preotul *Zwingli* (cetește: Țvingli), care a stârnit războiu între Svițerienii ce țineau de legea catolică și acei ce se luau după dânsul: însuși a murit într'una din lupte. El nu erà un urmaș al lui Luther, ci vorbise înainte de dânsul împotriva păcatelor Bisericii celei vechi.

Zwingli, pastor de sat și fiu de țeran, fusese și el în Italia, ca și Luther. Predicator la Zürich, și el atacă indulgențele, încă de pe la 1520. Și el prezintă *teze*, și biruiește apărându-le. Și el căută în Biblie îndreptarea 'n toate privințile. Acțiunea lui aveà însă mai mult o la-

tu-e politică. Zwingli e cel d'intâiu care a îndemnat pe conaționalii săi *să nu fie simbriașii străinilor*, purtând pe plată războaiele acestora

Ioan Calvin, saŭ, cu numele său franțuzesc: Cauvin (ceteşte: Coven), se îndemnă după Luther, dar merse mai departe decât dânsul. Și el nu voià să ştie nici de sfinți, nici de episcopi; în Biserica nouă trebuiau să fie numai preoții de rând, cari să se închine, împreună cu credincioșii, la Dumnezeu singur. Și el socotià că slujba liturghiei nu e de niciun folos și că scopul pentru care vin creştinii la biserică se cuvine a fi numai cântarea și ascultarea predicii. El propovădui în Franța, și, când i se aduseră supărări acolo, trecù la *Geneva*, în Svițera, unde și până acum stăpâneşte legea lui. Un ucenic al lui Calvin, *Knox*, duse această lege, calvinismul, în Scoția, unde regina *Maria Stuart* (ceteşte: Stiuart) avù să îndure multe din partea supuşilor ei pentru că erà catolică.

Calvin († 1564 n'a fost un sentimental, nici un om de acțiune, ci un teoretician, un filosof. Cartea sa „Aşezământul creştinesc", în latineşte „Institutio religionis christianae") şi în franțuzeşte, e *un sistem de doctrină*. El se deosebeşte de Luther prin aceia că *nu admite că faptele mântuie sufletul, ci dă numai credinței puterea de a mântuì*. Pentru el, alt el, *Dumnezeu a hotărât soarta sufletelor*, şi această straşnică învățătură a predestinației dă un colorit întunecos şi trist calvinismului sau legii *evangelice*

În Ardeal, *Sașii*, Germani veniți acolo dela Rin în veacurile al XII-lea și al XIII-lea, primiseră luteranismul: Ungurii însă trecură după câtăva vreme în calvinism și căutară a face și pe Români a trece la această credință. Din indemnul luteranilor și al calvinilor, Românii aceştia din Ardeal au căpătat de supt tipar cărți de slujbă româneşti, după acelea ce fuseseră traduse pe vremea Husiților, sau după manuscripte nouă.
În sfârşit, regele Angliei *Henric al VIII-lea*, fiul lui Henric al VII-lea, care încheiase războiul celor două Roze și întemeiase dinastia Tudor, voià numai decât să se despartă de soția sa, o principesă spaniolă, Ecaterina de Aragonia. Dar Papa nu-i învoì aceasta. Atunci el se făcù protestant, însă

nu ca protestanții din Germania. Averile clerului trecură în mâna regelui: el luă titlul de căpetenie a Bisericii din Anglia sau anglicane. Această Biserică-și păstră episcopii și toate formele îndătinate ale religiei catolice.

Celelalte țeri din Europa de Apus rămaseră catolice.

XXXVIII.

Carol Quintul, Împăratul cel mare din Apus.

1. Pe când Luther se luptă pentru legea cea nouă, Împărat în Germania eră Carol al V-lea, căruia i se zice, după cuvântul latinesc *quintus* = al V-lea, *Carol Quintul* El eră un stăpânitor așa de puternic cum nu se pomenise altul încă dela Carol-cel-Mare: în Împărăție aveà numai tronul, câteva venituri împărătești, dreptul de a ținea adunări sau *diete* și de a strânge oști din ce-i dădeà fiecare principe; dar pe lângă aceasta a lui eră toată Spania, toate așa-numitele Țeri-de-jos (adecă Belgia, Olanda și unele părți din Franța de Nord-Ost), Italia de Sud, adecă regatul de Neapole; el se luptă pentru stăpânirea ducatului de Milan, în Italia de Miazănoapte, și mai aveà toate bogățiile Lumii Nouă; în sfârșit gândul său eră să iea și Africa Nordică, unde a făcut o mare expediție, de pe urma căreia însă n'a rămas nimic.

De fapt, Carol Quintul a făcut două expediții în Africa Berberilor. Ca Împărat, el își simțià datoria de a învià cruciatele, și dintre păgâni își alesese pe aceștia Smulse Tunisul în 1535, dar la o a doua debarcare vazù strălucita lui flotă nimicită de furtună. De altminterea aceste Ținuturi ajunseră în stăpânirea Turcilor, cari erau reprezintați aici prin vice-regi încunjurați de mulți Ieniceri.

Iată cum se lămurește puterea aceasta așa de mare pe care o aveà Împăratul Carol al V-lea.

El eră fiul lui Filip-cel-Frumos (fiu și el al lui Maximilian

de Austria) și al Ioanei de Aragonia, și-i moștenise pe amândoi, căci, singurul frate pe care l-a avut, Ferdinand, și-a găsit rostul aiurea. Maximilian erà fiul Împăratului Frederic al Germaniei, și a fost și el Împărat (adecă, așa cum se zicea atunci Împăraților cari nu putuseră venì la Roma ca să se încunune: rege al Romanilor); de aceia principii cari, după legea lui Carol al IV-lea, aveau dreptul să aleagă un Împărat, s'au gândit la dânsul. Soția lui Maximilian erà Maria de Burgundia, singura moștenitoare a lui Carol-cel-Cutezător. așa încât ei i-au rămas dela dânsul țerile pomenite dela gura Rinului. Acolo a și fost crescut Carol, fiindcă acolo stăpânise tatăl său. Iar Ioana, căreia i s'a zis Nebuna, fiindcă într'adevăr a nebunit după moartea bărbatului ei. erà fata lui *Ferdinand de Aragonia* și a *Isabelei de Castilia.*

Acești doi regi au fost soți, așa încât supt stăpânirea amândurora stăteà toată Spania afară de regatul Navarei, care n'aveà mare însemnătate. Ba încă Ferdinand, căruia i s'a zis și Catolicul, pentru marea iubire ce aveà față de legea sa. a știut să se folosească de împrejurări și să iea și partea din Navara care venià din jos de munții Pirinei și se ținea astfel de Spania. Nu numai atâta, dar Ferdinand a început iarăși lupta veche a Spaniolilor împotriva Maurilor, păgânilor din Africa, ce se găsiau încă în partea de Miazăzi a țerii: el a încunjurat cu oști mari orașul *Grenada*, așezat într'un șes frumos și având o mulțime de meșteșugari harnici, cari făceau săbii și stofe de mătasă: cel din urmă rege maur nu s'a putut împotrivì multă vreme, și cetatea a căzut în *1492*, va să zică în același an când Columb a plecat să descopere America. Amândoi regii au fost îngropați acolo.

Tot de la Ferdinand a moștenit Carol stăpânirea în Italia. În regatul de Neapole fusese, de pe la 1440, o dinastie din familia regilor de Aragonia, care aveà, mai de mult încă, și Sicilia. Regii nu se înțelegeau însă cu nobilii, cu *baronii*. Pe lângă aceasta, mai erau în Italia și alte nemulțămiri:

deosebitele cetăţi se certau între ele. Florenţa voià să scape de stăpânirea familiei de bancheri Medicis, cardinalii nu puteau suferi pe Papa *Alexandru al VI-lea,* Borgia, care aveà purtări proaste; o rudă a ducelui de Milan voià să zmulgă puterea de la duce.

Fig 32. — Stofe şi arme arabe.

Ruda aceasta e *Ludovic,* zis *Maurul (Moro),* pentru coloarea întunecată a feţei sale Erà un om gata şi de crimă pentru servirea ambiţiei sale. Făceà parte din dinastia Sforza, care înlocuise pe la jumătatea veacului al XV-lea pe Visconţi. Cel d'intâiu duce din acest

neam, Francisc, fusese numai un fecior de țeran și un căpitan norocos, dintre acei cari se ziceau *condottieri*. pentru că luau în „condotta“, leafă, ostași pentru toate războaiele.

Atunci au fost chemați în țară, la 1494, doi ani după descoperirea Americei, Francezii, pe cari-i stăpâniă tânărul *Carol al VIII-lea,* fiul lui Ludovic al XI-lea.

Carol nu sămănă de loc cu tatăl său, fiind un tânăr cu planuri mai voiă coroana Ierusalimului și a Constantinopolul, și cu mijloace puține. A murit ciocnindu-se cu capul de o grindă pe care n'o văzuse.

Cucerirea a fost ușoară, dar regele eră prea tânăr și Francezii prea nesocotiți. Ferdinand Spaniolul a luat apărarea Italiei îngenunchiate, după ce Carol fusese gonit și murise acasă. El s'a bătut cu *Ludovic al XII-lea,* urmașul lui Carol, și a păstrat pentru dânsul Neapolea, nădăjduind să aibă mai târziu și Milanul.

Pentru luarea Neapolei de către Spanioli a luptat mult cel mai bun general pe care-l aveă atunci acest neam, vestitul Gonzalv de Cordova.

Dar, cu un an înaintea morții lui Ferdinand, noul rege francez *Francisc I-iu* izbuti să bată pe Svițeri, cari slujiau pe bani ducelui de Milan și să iea această țară a Milanului.

E lupta dela *Marignano,* din 1515.

3. Când Carol, rege al Spaniei, a fost ales Împărat în Spania el eră Carol *I-iu,* și numai în Imperiu veniă al V-lea, în *1519,* Luther începuse lupta pentru legea creștină curată. În Franța eră rege *Francisc I-iu,* un om foarte vioiu și plăcut, căruia îi plăceau războiele și petrecerile și care eră așa de fudul și de ușuratec, încât nu și-a găsit astâmpăr niciodată și se poate zice că și-a nenorocit țara, numai ca să-l laude toți pentru vitejia ce aveă. În Anglia stăpâniă Henric al VIII-lea, care nu se lăsă mai pre jos decât Francisc în ceia ce privește cheltuielile; dar nu aveă aplecări războinice ca acesta; în schimb eră așa de păcătos în viața lui casnică, încât a schimbat șese femei, și la două din ele a pus să li se taie gâtul. Carol al V-lea a trăit destul ca să mai vadă pe urmașul lui Francisc, *Henric al*

II-lea, care a petrecut și el ca și tatăl său și a perit de o lovitură în ochi, când se luptà din șagă la o întrecere cu armele, care se chemà *tournoi* (cetește turnuà). Iar în Anglia a mai apucat pe singurul fiu al lui Henric, un copilaș plăpând (Eduard al VI-lea), și pe sora acestuia, *Maria,* care s'a măritat cu Filip, fiul lui Carol. În Răsărit erà Sultan *Soliman,*

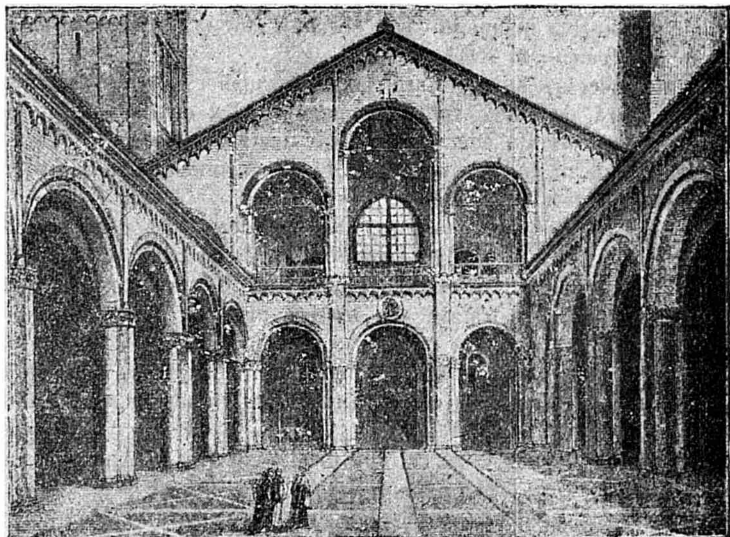

Fig. 33. — O curte cu stâlpi de jur împrejur, la mânăstirea cea vestită a Sfântului Ambrosie din Milan.

un om foarte înțelept, de care o să se povestească îndată.

Deci înțelegem acuma care a putut să fie viața lui Carol. El a vrut două lucruri: să apere Imperiul de Turci la Răsărit și de Francezi în Apus și, al doilea, să păstreze legea veche catolică. Împotriva Turcilor, el n'a putut să pornească niciodată cu folos, fiindcă n'aveà destui bani și ostași; ba încă n'a putut să ajute după cuviință pe fratele său Ferdinand, care aveà drepturi asupra Ungariei, fiindcă țineà pe sora celui din urmă rege (v. mai departe). Cu Francezii s'a zvârcolit multă vreme: li-a luat Genova, și-a asigurat Neapole, a prins odată chiar pe regele Francisc, la *Pavia.*

Dar a pierdut la urmă trei orașe dela Rin, stăpânite de episcopi, între care cel mai însemnat a fost Metz. La urmă, dela 1535, a putut luà și Milanul.

După lupta dela Marignano și luarea Milanului de Francezi, urmă peste patru ani alegerea lui Carol de Spania ca Împărat. Francisc I-iu puteà să fie sigur că nu va fi ales el, dar biruința vecinului său îl jignì și-l făc să se teamă ca interesele esențiale ale dinastiei și ţerii sale să nu fie ignite. Împotriva noului Împărat el căutà, de altminterea, și *hotarele firești ale Franciei la Răsărit.*

Îndată începură luptele. Carol poruncì trupelor sale să treacă granița franceză, de unde-i veniseră dușmani. Aliat cu Papa Leon, el izgonì pe Francezi din Milan. Oști împărătești intrară și în Provincia pe când Englezii lui Henric al VIII-lea pătrundeau în Picardia, la Nord-Ostul regatului.

Scoţând pe străini din ţara sa, Francisc alergă să-i pedepsească în Italia chiar. Într o zi din *Februar 1525*, el li dădù lupta dela *Pavia* dar fu învins și căzù în mânile biruitorului. Acesta-l duse în Spania și-l silì să iscălească tratatul din *Madrid*, prin care cedà Burgundia moștenirea după mamă a lui Carol Quintul

Pe acest timp Italia erà în cea mai nenorocită stare. Un înalt dregător francez, răsculat de câtva timp împotriva regelui, *conetabilul de Bourbon*, luă și prădă Roma.

La *1529* se încheiè între cei doi mari suverani ai Apusului pacea dela *Cambrai*, care *lăsà lui Carol Italia.*

După cruciata dela Tunis, Francisc pornește, pentru Milan, un nou războiu, ocupând Piemontul. Carol pătrunde în Provincia, dar e silit de boli să plece. Un armistițiu se încheie acum, și Împăratului i se dă voie să treacă prin Franța pentru a potolì răscoala orașului Gand. Necăpătând Milanul, Francisc iea în stăpânire provincia Roussillon, dar e scos dintr'însa. Cu *ajutor turcesc*, el iea ducelui de Savoia, aliat al Împăratului, *Nizza*. Turcii lui *Cairedin Barbarossa*, vestitul pirat, iernează la Toulon, de unde plecaseră locuitorii.

Cu succes (la Cerisole), dar și cu pierderi, lupta urmează până aproape de moartea, în *1547*, a regelui francez.

Fiul acestuia, Henric al II-lea, se amestecă și în afacerile religioase ale Germaniei. Astfel putù el să capete orașele Metz, Toul și Verdun (1552). Un armistițiu i le recunoscù. După înfrângerea franceză de la St.-Quentin și luarea dela Englezi a orașului Calais, de oastea lui Henric al II-lea, tratatul dela *Cateau-Cambrésis* (April 1559) lăsă Francezilor orașele dela Rin, dar îi făcù să părăsească Italia aproape cu totul.

Pe protestanți a fost Împăratul silit să-i cruțe fiindcă aveà ne-

voie de dânșii; ei și-au putut păstrà deci legea cea nouă, pentru care erau în stare să se lupte până la moarte, cu oricine
Dar atâtea hărțuieli slăbiseră pe Carol Quintul. El a lăsat deci Spania fiului său *Filip al II-lea*, iar Imperiul fratelu său *Ferdinand*, și s'a adăpostit într'o mănăstire spaniolă Sf. Iust, unde a mai trăit doi ani de zile, rugându-se lui Dumnezeu să-i ierte păcatele *(1558)*.

XXXIX.

Ungaria, Polonia și Rusia dela 1500 la 1600

1. Din povestirea luptelor lui Ștefan-cel-Mare știm cine a fost *Mateiaș Corvinul*, rege al Ungariei. Tatăl său erà cum am mai spus, un Român din Inidora, maică-sa o Un guroaică, din neamul nobil Silaghi (Szilágy). După moartea părintelui său, Mateiaș rămase supt ocrotirea unchiului, fratele mamei, și a fratelui său mai mare, *Ladislas*. Acest Ladislas păreà menit să ajungă el rege, și mulți țineau cu dânsu dar la urmă prin pâri mincinoase îl răpuseră dușmanii, ș regele de atunci, care aveà același nume de Ladislas (Pos tumul), puse să i se taie capul, ceia ce dovedià multă ușurătate și mare nerecunoștință față de bătrânul Iancu.

Dar sprijinitorii lui Ladislas nu uitară neamul Huniadiștilor și luptară acum ca să înalțe tot mai sus pe Mateias Întâmplându-se peste puțin moartea lui Ladislas, tânărul fu ales și, după multe frământări cu dușmanii, rămase singur stăpânitor în Ungaria. Mateiaș erà un om foarte harnic și cu scopuri înalte, dar, pe lângă aceste însușiri bune, aveà și mari cusururi : îi plăceà să fie lăudat, și pentru aceasta a și plătit scriitori, pe cari i-a adus din Italia, unde știau mai bine meșteșugul lingușirii. Pe urmă, n'aveà multă statornicie, ci lăsà lucrul început ca să alerge după cine știe ce ispită nouă. Astfel a îndeplinit mult mai puțin decât a

fi fost în stare, şi a nemulţămit adesea pe supuşii săi. Saşii din Ardeal se ridicaseră împotriva lui în anul când a mers el apoi în Moldova; altă dată, Ungurii răsculaţi au chemat împotriva lui pe unul din fiii regelui *Casimir* din Polonia, care Casimir nu eră bun de nimică. Mateiaş s'a bătut cu Sultanul *Mohammed*, luându-i cetatea Şabaţului, la Dunărea sârbească, precum şi o parte din Bosnia, unde puse un cârmuitor cu titlul de rege.

A dus lung războiu cu Împăratul Frederic si a luat şi *Viena*, în care oraş a şi murit el, la *1490*.

2. Regele Mateiaş s'a sârguit multă vreme să se facă stăpân asupra Boemiei. Aici se ridicase, după moartea Împăratului Albert, regele *Gheorghe de Podiebrad*, dintr'un neam de jos, dar pe care Boemii sau C hii îl iubiau fiindcă eră de legea lor, husit, şi de neamul lor. După moartea lui Gheorghe, mai mulţi cercară să-i iea moştenirea. Acel care învinse fu însă unul din fiii regelui Casimir al Poloniei, Vladislav.

Acest Vladislav eră un om foarte molâu, care, la orice i se spuneă, obişnuiă să dea din cap, mormăind *dobrze* (ceteşte: dobje), ceia ce înseamnă în poloneşte „bine". La moartea lui Mateiaş, rămăsese un fiu al său, în stare să ducă Ungaria la mărire ca şi dânsul, dar Ungurii socotiră că ar fi mai bine să aleagă un om fără voinţă şi fără putere, pe care să-l poarte după cum vor voi ei. Astfel ajunse Vladislav, regele Boemiei, şi rege unguresc în anul 1490.

El mai aveă fraţi. Dintre dânşii, *Ioan-Albert* a fost rege în Polonia după moartea lui Casimir: eră un om pornit şi lacom de cuceriri, pentru care a primit o bună pedeapsă dela Ştefan-cel-Mare al nostru, când i-a sfărâmat toată oastea în *codrii Cosminului*, pe cari i-au pomenit multă vreme Polonii muşcându-şi mânile de durere. Alt frate, *Alexandru*, a fost întâiu prinţ în Litvania şi a luat coroana Poloniei când Ioan-Albert se stânse tânăr, de năcaz pentru atâtea neizbânde.

Alexandru ținea pe fata Țarului *Ivan al III-lea*, dar s'a împăcat rău cu acesta, care i-a smuls unele Ținuturi dela Nipru. Ștefan-cel-Mare i-a luat și el *Pocuția*. Un al treilea frate, *Sigismund*, a avut măcar norocul că a domnit multă vreme. Încolo, și Domnia lui se înseamnă numai prin pierderi și nenorociri. Rușii, asupra cărora stăpânia *Vasile*, fiul lui Ivan al III-lea, au cucerit de la el însemnata cetate Smolensc. Doi principi vasali. Marele Maiestru teutonic, *Albert de Brandenburg*, din neamul Hohenzollern, din care e și Regele nostru, și Marele Maiestru al altor călugări înarmați, din Livonia, se despărțiră de Polonia, ai căror vasali fuseseră. Albert luă țara călugărilor pentru sine, trecând la luteranism, care nu îngăduie nici călugăria, nici stăpânirea de pământ a clericilor.

Fig. 35 Boier rusesc, de pe la 1500, cu căciulă, veșmânt de brocard de fir de aur și cizmulițe turcești de piele galbena, cu călcaiu.

Aceasta se întâmplă la 1525. Polonia-l recunoscù, bucuroasă, într'un fel, că se stâng orice pretenții din partea Ordinului Teutonic asupra teritoriului răpit dela el în veacul al XV-lea.

Ducele Albert a fost un ocrotitor al oamenilor învățați. Și Despot

uzurpatorul Moldovei, a făcut parte din cercul ce încunjură pe acest principe. I se datorește și întemeiărea Universității din Königsberg.

Ducatul Prusiei a ținut până la 1618, când, la stângerea dinastiei întemeietoare, trecù la marcgraviatul de Brandenburg.

De mai multe ori, *Tatarii* din Crimeia și cei dela Volga pătrunseră în Polonia, prădând-o strașnic; une ori ei răzbăteau până în Moldova, unde nu mai erà un om ca Ștefan-cel-Mare ca să-i răspingă și să-i pedepsească pentru neomeniile lor. *Petru Rareș,* fiul lui Ștefan, ajungând Domn în această țară, năvălì în Pocuția, și numai prin minune putură câștigà Polonii biruința dela *Obertyn,* care-i scăpă pentru scurtă vreme de primejdia moldovenească.

Lupta s'a dat la 1531. A câștigat-o Ioan Tarnovschi. Polonii rămaseră singuri uimiți de norocul ce venise asupra lor, și au cântat în toate chipurile biruința lor, răspândind descripțiile și poemele în toată Europa. Pe Rareș înfrângerea l-a slăbit însă foarte puțin, și el nu se recunoscù învins, ci pedepsit de Dumnezeu, pentru greșelile lui.

Fiul lui Sigismund I-iu, *Sigismund-August,* a fost cel din urmă din neamul Iagellonilor, și Polonii au trebuit să cheme după dânsul pe un prinț francez, care a fost *Henric a III-lea* în Franța.

Acesta stăruì să fie ales, doar din ambiție. Polonii îl primiră numai pentru a nu alege pe un arhiduce austriac ori pe Țar, vecini lacomi și primejdioși. Henric a stăpânit cu frică și, îndată ce se deschise n oștenirea lui în Franța, fugì acolo.

3. Dar Ungaria erà și mai nenorocită. Vladislav n a făcut nicio ispravă cât a domnit. Supt fiul lui, *Ludovic al II-lea,* Ungaria pierdù întâiu Severinul și *Belgradul,* apoi, în lupta dela *Mohaci* (Mohács), toată oastea ei și pe rege, care se înecă *(1526).*

Ungurii nu țineau la regele lor, și-i aduceau toate jignirile. Ludovic erà un om ursuz și slab, care nu puteà, nici să li placă, nici să li impuie. Când Turcii năvăliră în Ungaria, cu Sultanul Soliman în frunte unii dintre magnați porniră ca la nuntă. Ardelenii nu se mișcară opriți de Voevodul lor Ioan Zápolya, care umblà după coroană. Călărimea atacă neprevăzător pe dușmanii ascunși după un fald al terenului. Împroșcată de tunuri, Ienicerii o cosiră ca pe o iarbă înaltă. Re

gele Ludovic, părăsit dela început încă, fu găsit înecat într'o mlaștină, — nespusă și neștearsă rușine pentru oștirea și poporul lui.

Atunci țara se împărți în două: partea de Nord și de Apus, pe care o luă Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, și Ardealul, de unde stăpânià un nobil ungur, *Ioan Zápolya*.

Ferdinand, a cărui soră Maria luase pe Ludovic, erà soțul surorii acestuia. Un *pact de familie* pentru *moștenire reciprocă* se încheiase între Habsburgi și Iagelonii din Ungaria și Boemia. Astfel Ferdinand *avea drepturi* asupra Ungariei. Dar nobilii îl urau *ca străin*. Numai *Sașii* din Ardeal țineau la regele german.
Soliman venì până la Buda și primì *omagiul* lui „Ianoș Craiul" (Zápolya). Ca pedeapsă pentru Carol-Quintul, el atacă Viena la 1529, dar n o putù luà. O altă expediție împotriva Împăratului se opri la o cetate din Stiria, *Güns*, din cauza oboselii și vremii târzii.

După moartea acestuia, fiul său a fost scos din Buda de către Sultan, care a așezat acolo un Pașă, și astfel s'a făcut și o *a treia* Ungarie, a Turcilor.
Al doilea Zápolya a rămas numai domn în Ardeal.

Aceasta se întâmplă în *1541*. Soliman venì a doua oară la Buda, care erà amenințată de Ferdinandiști. Copilul rege Ioan-Sigismund îi fu adus în lagăr. Peste câteva zile, pe când Ieniceri, un beglerbeg și un cadiu se așezau în cetatea Budei, regina Isabela, văduva celui d'intâiu Zápolya, fu silită să plece în Ardeal. Această țară, cu părțile vecine, crișene și maramurășene — „comitatele exterioare" —, a fost dăruită moștenitorului, pe care Turcii îl numiau „Craiul Ștefan". Ioan-Sigismund și mamă-sa fură siliți apoi de Vistiernicul lor, episcopul de Oradea-Mare, *Gheorghe Martinuzzi*, să plece în Polonia. Dar Turcii îi aduseră înnapoi cu ajutorul Domnilor noștri, Petrașcu-cel-Bun, Munteanul, și Moldoveanul Alexandru Lăpușneanu. Luptând cu Imperialii, iar dela o vreme împăcat cu ei, cel de-al doilea Zápolya, căruia i s'a zis tot rege, stăpânì până la moartea lui înainte de vreme (1571). Ii urmă dinastia ardeleană cea nouă, *Báthory*.

4. Dintre țerile creștine din Răsărit, numai Rusiei îi mergeà bine. După moartea Țarului Vasile, luă moștenirea fiul său nevrâstnic, *Ivan al IV-lea*. Când acesta putù să-și arăte însușirile, el se dovedì un tiran viteaz, ca Vlad Țepeș al nostru. Nu se pot scrie morțile și chinurile ce a făcut el fără nicio îndreptățire printre supușii săi, dar a biruit

necontenit pe Poloni și a făcut acea faptă mare că a scos pe Tatari din cele din urmă Hănìi ale lor, pe margenea Asiei: Cazanul și Astrahanul, unind aceste pământuri foarte întinse cu ale sale.

Supt Ivan al III-lea, Țarul Vasile luă orașul liber *Pscov* și purtă lupte cu Litvania, anexând Smolenscul. Cazanul era numai *supus* Țarului așa trebuie înțeles ce s'a spus mai sus): Ivan al IV-lea *desființă cu totul Hanatul.*

XL.

Împărăția turcească dela moartea lui Mohammed al II-lea până la păcătoșirea ei.

1. Pe când Ungaria se fărâmà și Polonia duceà zile grele, iar Rusia erà încă departe de hotarele noastre, tocmai în fundul Răsăritului, Împărăția turcească păreà menită să înlocuiască vechiul Imperiu roman al Orientului, ba chiar i-a și atins hotarele pentru câtăva vreme.

Baiezid al II-lea, acela care a luat dela Moldova Chilia și Cetatea-Albă, n'a fost un Sultan mare. El a îmbătrânit rapede, și nimic nu-i cădeà mai greu decât să se miște din palatul său și să se obosească în călătorii războinice.

Altfel a fost *Selim,* fiul lui Baiezid. La început, cât trăià tatăl său, el stăteà pe la granițele noastre, ca unul ce erà și ginerele Hanului Tatarilor din Crimeia, și nu-și găsià astâmpărul; Domnii noștri și regele Poloniei i-au dus frica multă vreme. El a cutezat chiar să se ridice împotriva tatălui său, să-i iea tronul și, ca să se asigure că nu-l va turburà nimeni, el puse să se ucidă frații și nepoții săi.

Uciderea fraților unui Sultan care se suià pe tron erà o măsură neomenească, dar a cării explicare se găsește în aceia că la Turcia n'a fost niciodată o normă recunoscută de urmare la tron. Orice prinț din sângele lui Osman aveà dreptul să domnească peste Osmanlâi. Ienicerii, Spahii, plebea din Constantinopol strigau la orice nemulțămire

„Trăiască Moştenitorul!“. Baiezid avuse multe greutăţi din cauza fratelui său *Gem*, care căută întâiu să-i zmulgă Domnia şi apoi trecù la Rodos, iar de aici la Ospitalierii din Franţa şi mai pe urmă la Papa. Numai când Gem, pe care mulţi îl voiau Sultan, fu otrăvit, numai atunci Baiezid putù să răsufle slobod.

Selim a fost bănuit şi că a otrăvit pe tatăl său, care murì puţine zile după înfrângerea şi abdicarea lui silită.

Astfel el s'a arătat ca un mare ticălos, fără inimă în el; dar ca războinic a făcut lucruri mari. El intra în luptă cu puternicul *Şah al Persiei* şi-i luă mai multe cetăţi însemnate.

Şahul şiit (nu sunit ca Turcii, cari credeau pe lângă Coran şi în Sunna) se bucură de simpatiile multor musulmani din Asia Mică. El erà dintr'o dinastie nouă, a cării întemeiare se datoreşte entuziasmului religios stârnit în masele poporului de jos, dinastià *Sufiilor*, care începe cu Şah-Culì, predicator popular, al cărui nume înseamnă „robul lui Dumnezeu“. Urmaşul său Ismail începù, după Timur şi Uzun-Hasan, lupta Persiei împotriva Apusului, „ţerii romane“, Rum. În lupta hotărâtoare dela Cialdiràn (1514), cavaleria lui uşoară fu biruită de Ienicerii şi tunurile lui Selim. Acesta făcù apoi şi o a doua expediţie asiatică

Dar Perşii nu se puteau biruì cu totul. Şahului i se închinau toţi ca unui zeu, oricare i-ar fi fost purtarea. Nobilii, cari di puneau de Ţinuturi întregi, nu căutau decât războiul. Între Osmanlâı şi Iran erà un întins pustiu primejdios, pe care cei d'intâiu nu-l puteau străbate fără straşnice pierderi. În sfârşit locuitorii Caucazului, Georgieni, Mingreli, Abcazi, ţineau mai mult cu vecinul mai slab, a cărui stăpânire îi apăsà mai puţin greu

Apoi Selim se duse cu o oaste puternică asupra Sultanului sau *Sudanului,* care aveà *Siria* cu porturile ei şi cu Locurile Sfinte ale creştinilor, şi tot *Egiptul.* El biruì, păstră pentru dânsul aceste ţeri, întinse şi bogate, şi de atunci fu privit ca urmaş al Califilor, ca o căpetenie a legii musulmane, şi acest drept trecù şi asupra celorlalţi Sultani din Constantinopol, aşa încât şi cel de astăzi e tot calif şi căpetenie a Islamului.

Expediţia împotriva Siriei începù în primăvara anului *1516,* fără certe ori provocări. Cansù-al-Gauri, ultimul Sudan, nu se aşteptà la atac. Selim fusese deslegat de muftiu, preotul suprem la Turci, de datoriile unui stăpânitor musulman faţă de altul. La „mormântul lu David“, lângă Alep, el bătù pe Sirieni şi Mameluci. Sudanul căzu. Ur

mașul său, proclamat, în Egipt, Tuman, fu atacat lângă *Cairo*, unde iarăși biruiră tunurile Capitala Sudanilor fu luată cu multă greutate din fiecare casă se împușcă asupra Turcilor. În sfârșit, Tuman fu prins și purtat în batjocură pe stradele Cairului, apoi ucis.

Câț'va ani se mai iviră tulburări. Pe urmă însă Egiptul, ca și Siria, se potolì. Mamelucii rămaseră, dar Sultanul fu reprezintat printr'un Pașă, care strângeà veniturile provinciei.

Domnia lui Selim a fost scurtă, și, dacă s'ar fi întâmplat ca fiul său *Soliman*, care i-a urmat foarte tânăr, să n'aibă pricepere și bărbăție, ar fi fost rău pentru Împărăția turcească și cu greu s'ar fi putut ea apărà împotriva unui Împărat creștin așa de puternic cum a fost Carol al V-lea. Dar norocul Turcilor voì ca urmașul lui Selim să fie un stăpânitor cum numai rare ori se învrednicesc popoarele să aibă.

2. Începând dela 1520, el a domnit patruzeci și șese de ani, și în fiecare primăvară Turcii se întrebau încotro pornește Sultanul cu oastea, căci odihnă nu erà pentru dânsul nici la adânci bătrânețe, nici în anul morții, fiindcă el s'a stâns pe când oștile sale încunjurau cetatea ungurească Sighetul, ținută de Nemți.

La început s'a îndreptat asupra *Ungariei*, și am văzut cum a pus capăt regatului celui vechiu. Față de dinastia cea nouă austriacă, adecă de regele Ferdinand și de fiul acestuia, regele Maximilian, el s'a arătat mai totdeauna neîmpăcat; din pricina drepturilor pe care Casa împărătească le aveà asupra Ungariei, el s'a aruncat și asupra Imperiului, încunjurând chiar și cetatea Vienei, dar fără folos.

V. mai sus, p. 215.

Ioan Zápolya și fiul acestuia au trăit mai mult din mila Turcilor și în hotarele acelea pe care le-a îngăduit Soliman; amândoi au plătit dajde Turcilor, ba chiar Împărații, fiind și regi ai Ungariei, au trebuit să dea peșcheșuri Sultanului spre a fi lăsați în pace.

Ardealul dà 10.000, apoi 15.000 de galbeni pe an; tributul, *darul*, Împăratului german erà de trei ori mai mare.

Soliman a pus un Pașă în *Buda* și altul în *Timișoara* din Banat.

Pașalâcul din Timișoara e mai târziu, din vremile lui Martinuzzi.

Polonia nu știà cum să măgulească mai mult prin scrisori și prin solii pe puternicul Sultan, și ea plătià haraciu Tatarilor, cari stăteau cu desăvârșire în mâna lui Soliman. *Perșii* i-au știut de frică. Insula *Rodos,* unde stătuseră până atunci cavalerii Sfântului Ioan, a fost cucerită de dânsul.

Cetatea Rodos a fost luată, după un vestit asediu, în 1522. Sultanul erà de față. Turcii încheiară o capitulație cu Villiers de l'Isle-Adam, Marele-Maiestru al Ordinului. Sultanul zise, când îl văzù adus înaintea-i: „Mi-e milă de bietul bătrânul acesta, pe care-l gonim din casa lui". Ioaniții se strămutară în *Malta,* pe care, la sfârșitul Domniei lui Soliman, Turcii o atacară fără folos

Domnii munteni au fost siliți să lase Turcilor *Brăila* și tot malul Dunării, unde până la 1829 au fost tot cetăți turcești, care ne țineau în frâu. *Petru Rareș,* Domnul Moldovei, i s'a părut lui Soliman prea îndrăzneț și primejdios, și de aceia el porni însuși asupra lui în *1538*: boierii părăsiră, de ciudă, pe Domnul lor, care fugi în Ardeal, și, când Petru se împăcă cn Sultanul, acesta luase dela Moldova cetatea *Tighinei,* căreia i-a zis Bender, și toată *Basarabia-de-jos*; Domnii noștri au trebuit să primească și o strajă de Turci.

Soliman, căruia i s'a zis cel Măreț, a făcut și moschei frumoase, cum făcuseră, de altminterea, și alți Sultani mari înaintea lui.

Moscheia lui Soliman din Constantinopol întrece pe acea din Adrianopol a lui Selim. Soliman a ridicat și o moscheie în amintirea fiului său celui mai mare, mort în floarea vrâstei. Și Vizirii lui au fost ctitori de lăcașuri de închinare. Trei dintre dânșii, Ibrahim, Rustem și Mohammed Socoli, se numără printre cei mai mari oameni de Stat ai Turcilor.

Dar el a dat și legi, care să slujească Turcilor pe lângă cartea sfântă a Coranului, în care judecătorii lor, *cadiii,* caută deslegări la orice împrejurare: acestor legi li-a zis *Canun-Namè,* deci: cartea legilor, a *canoanelor.*

Soliman s'a luptat și de mai multe ori în Asia, împotriva Șahului Thamasp. A fost îndemnat la războaie așa de grele și de zădarnice și acestea de temerile unei revolte din partea fiilor săi Mustafă și Ba ezid, cari fură uciși pe rând.

Războiul a fost pornit din nou, după moartea lui, supt Murad al III-lea. Nu odată Turcii au fost învinși. Ienicerii și Spahiii nu erau bucuroși să aibă a face cu alți musulmani, pe cari n'aveau voie să-i prade Caucazienii, cari erau stăpâniți de principi deosebiți, n'aveau statornicie, și Pașii trimeși de Murad îndurară multe înșelăciuni din partea lor. La urmă, către sfârșitul veacului, Sultanul făcu pace cu Șahul, unul din urmașii slabi ai lui Thamasp, căpătând provincia *Șirvan*, care costase mult sânge,

3. Însă *Selim*, care a venit după Soliman, nu i-a sămănat, și ca Selim a fost și urmașul lui, *Murad*.

Totuși supt Selim au luat Turcii insula Cipru, până atunci a Veneției, care o cârmuià rău, ținând pe cei mai mulți dintre locuitori, de neam grecesc, în robie și prigonind Biserica lor ortodoxă. Vizirul Mustafă luă insula, cucerind pe rând Capitala ei, Nicosia, și cel mai însemnat p rt, Famagusta

Aceasta aduse, pentru a doua oară, alcătuirea unei Lige între Papă. Veneția și Spania. Se strânse o flotă puternică, în care se aflà fratele bastard a lui Filip al II-lea, regele spaniol: Ioan de Austria (don Juan). Ace ta întâlnì pe Turci lângă portul Lepanto, și izbutì să-i bată m i ales prin mărimea și rezistența corăbiilor sale.

Bucuria a fost mare în Creștinătate. Dar aliații se luară la ceartă între ei, și nu mai isprăvìră nimic. Marele-Vizir Mohammed Socoli cerù ajutorul marilor dregători și al bogătașilor Imperiului, precum și al provinciilor, și în curând Sultanul aveà iarăși aproape 300 de corăbii. Veneția înțelese vremile și făcù o pace prin care pierdea Ciprul.

Supt Soliman încă se anexaseră cele din urmă insule din Arhipelag rămase independente, frânturi ale ducatului de Naxos. Selim făcù duce pe un favorit evreu al lui, venit din Portugalia, Iosif.

Supt Selim al II-lea și Murad al III-lea s'a păcătoșit răpede Împărăția turcească. Și iată de ce anume:

Împărăția păgână erà orânduită tocmai ca Împărăția creștină a Bizanțului, în locul căreia venise. Toate porniau de la Sultan: dacă el erà bun, erau bune toate, și toate se făceau rele când el se făceà rău. Încă a fost o mare fericire pentru Împărăție că pe urma lui Soliman a rămas un dregător mare, un Vizir, mână dreaptă a Sultanului,

Mohammed Socoli, creştin din Bosnia, trecut la legea turcească în copilărie, care învăţase dela marele Împărat cum se cârmuieşte o ţară. Căci Selim însuşi erà beţiv, iar Murad aşa de lacom de bani, încât îi vărsà în pământ într'o fântână din odaia lui şi, când nu se uità la dânşii, dormià de-asupra lor.

Atunci toţi dregătorii se deprinseră a primì peşcheşuri şi mită, une ori ca să facă alte lucruri decât acelea care puteau folosì Împărăţiei.

Vechiul peşcheş nu erà imoral. El însemnà un dar făcut din toată inima şi un semn de cinstire a celui căruia i se aduceà. Şi pe urmă, când totul ajunse de vânzare — aproape în acelaşi timp se dădeà pe bani aceiaşi provincie la doi dregători deosebiţi, şi nimic nu mai aveà trăinicie —, erà la Turci mult mai puţină trădare de cum li plăceà creştinilor să creadă.

Vizirii se făcuseră mai lacomì supt lacomul Murad al III-lea. Cei vechi ştiau că la moarte Sultanul li iea moştenirea. Aceştia mai noi erau adese ori soţii unor fete de Sultan, şi ei ştiau că vor puteà să lase astfel moştenire o parte măcar din avutul lor. Sultanele erau atot puternice şi purtau după placul lor toate cele.

Deprinderea de a trăì bine se întinsese tot mai mult, şi oamenii nu se mai siliau decât pentru mâncare, băutură şi petreceri, coborându-se astfel în rândul dobitoacelor. Oastea nu mai erà bucuroasă de războaie, de când Sultanii nu se clintiau de acasă. *Spahiii* îşi căutau de moşii şi nu alergau înarmaţi când îi chemau împotriva duşmanului; ba încă se dădeau pământuri de spahii la bătrâni, la neputincioşi, la femei. *Ienicerii* nu mai erau, ca în vremea veche, numai copii de creştini luaţi de prin sate, ţinuţi în casele turceşti şi în şcoala împărătească, până uitau de unde au venit şi nu se gândiau decât la războiu; acum erau adesea Turci de prin Constantinopol, cari stăteau pe la rude şi prin crâşme şi nu erau bucuroşi să plece cu tabăra.

Aşa se pregătiau vremi grele pentru Turcii moleşiţi.

În aceiaşi măsură în care slăbiau Turcii se ridicau neamurile supuse. *Evreii* ajunseră a strică, precupeţind lâna şi alte mărfuri, tot negoţul Veneţienilor ; femei de ale lor erau favoritele femeilor din

Seraiu. Iosif de Naxos erà informatorul Sultanului Selim. Mai îndrăzneţi, *Grecii* tulburară tot prin patima lor de intrigă. *Mihail Cantacuzino,* zis *Şaitanoglu,* adecă „puiu de drac“, răzimat pe Vizirul Socoli, schimbà după voie Patriarhi, episcopi şi Domn, pe bani. După ce fu gâtuit, ca unul ce pregătise, prin această gospodărie de mituire şi schimbări, răscoale în Moldova năpădită de Cazacii dela Nipru, strânsură prădalnică de neamuri (1578), se găsiră alţii cari se îmbogăţiau din negoţ şi arenda veniturilor Statului (pescării, sare, vin), din împrumutarea cu camete grozave a Domnilor noştri, pentru a jucà apoi mari roluri politice. În acelaşi timp, aceşti linguşitori ai Turcilor stăteau în legătură cu Ţarul, cu Papa, cu Austria, cu Spania, şi clericii greci aţâţau la *revolta generală a tuturor creştinilor din Împărăţie* pentru aceasta a lucrat mult Dionisie Ralì, Mitropolit de Târnova, nepotul de soră al lui Şaitanoglu).

XLI.

Luptele Turcilor moleşiţi cu Ungurii, cu Împăratul şi cu Domnii români.

1. Slăbirea aceasta a Turcilor ar fi dat încredere creştinilor să se ridice asupra lor. pentru a-i gonì din Europa şi a chemà la viaţa neatârnată atâtea popoare ce zăceau în robia lor. Dar ţerile cele mari aveau alte greutăţi şi nu puteau începe o luptă aşa de grea.

Într'adevăr, dela plecarea lui Carol al V-lea încoace, Împărăţia nu mai găsise un stăpânitor vrednic. Fratele lui Carol (Ferdinand), fiul acestui frate (Maximilian al II-lea), şi apoi nepotul de fiu, *Rudolf al II-lea,* erau oameni fără pricepere, hărnicie şi îndrăzneală.

Pe lângă aceasta, Rudolf nu erà în toate minţile. Îşi închipuià că duşmanii îl pândesc din toate părţile, şi-i căutà cu sabia în mână prin dosul perdelelor. Imperiul erà condus, deci, mai mult de fraţii lui Matthias şi Maximilian.

Pe lângă aceasta, moştenitorii nu mai aveau atâtea pământuri, atâţia ostaşi şi atâţia bani câţi îi avuse Carol, pentru că

acum Împăratul nu mai eră și rege în Spania și domn al Țerilor-de-jos, dela Rin: pe acestea Carol le lăsase, nu fratelui care a fost Împărat, ci fiului, Filip al II-lea, regele Spaniei Împăratul n'aveà deci alte puteri decât ale Împărăției, aici știm însă că erau atâția principi cari căutau numai de nevoile și de interesele lor. Pe lângă aceasta, *protestanții* se țineau de-o parte totdeauna: supt Carol ei făcuseră o ligă de apărare, în fruntea căreia stătea Electorul (adecă ducele cu drept de a alege Împărați) de Saxonia, și se luptaseră chiar cu Carol; în adunările dela Augsburg și dela Passau li se învoise numai pentru câtva timp să-și poată țineà legea, pe urmă, la 1555, se dăduse o învoire statornică numai celor ce stăteau în țara unui stăpânitor protestant; în sfârșit *calvinii* nu puteau să se bucure de acest drept. Așa încât cei ce primiseră legea nouă aveau a se teme de prigoniri.

2. În Polonia, după ce plecase regele francez, fusese ales Domnul cel nou al Ardealului. *Ștefan*. Acesta a fost un om vestit de înțelept și mare meșter în războaie: gândul lui eră să pornească odată și odată împotriva Turcilor, dar îl țineau în loc alte griji. El stăteà în războiu cu Țarul rusesc pentru unele Ținuturi din Litvania (acum de câțiva ani principatul Litvaniei nu mai eră osebit, ci se unise cu Polonia).

Această unire e cea mai mare faptă — poate singura din Domnia lui Sigismund-August, — cel din urmă Piast.

Atâta puteà face deocamdată, că lăsà pe Cazaci, cari erau o strânsură de oameni din toate neamurile, oploșită în ostroavele stufoase dela gura Niprului, să se lupte cu Tatarii și să năvălească asupra cetăților turcești, până la Nistru, la Dunăre și la Marea-Neagră,—pe care le ardeau, ucigând sau ducând în robie pe locuitori.

Cazacii fură aduși în rânduială de regele Ștefan, la 1576. Ei aveau în fruntea lor un Hatman (acest titlu l-au împrumutat Moldovenii dela dânșii). Se coborau pe șeici până la Constantinopol, arzând satele. Alte ori loviau pe Tatari. Turcii clădiră împotriva lor cetatea *Oceacovului*. Dela răscoala din *1574* a Domnului Moldovei *Ioan-Vodă-cel-Cumplit*,

care nu voise să dea un bir crescut, ei se deprinseră a venì și dincoace de Nistru: cu dânșii se luptă Ioan împotriva Muntenilor și Turcilor, la Jiliște, la Bender și la Cetatea-Albă, și mulți periră după ce el se dădù prins, la Roșcani, și fu rupt de cămile. Petru Șchiopul, Domnul Moldovei, nu mai avù răgaz de Cazaci, cari aduceau împotriva lui frumoși domnișori viteji, ca *Ioan-Vodă-Potcoavă*. Precum Sigismund-August ucisese de hatârul, adecă de frica Turcilor, pe fugarul Domn moldovean Ștefan Tomșa, astfel Ștefan Báthory poruncì să fie tăiat Potcoavă, care murì ca un erou, glumind cu calăul, și apoi pe Iancu-Vodă Sasul, care, mazilit, fugise la dânsul.

De cele mai multe ori Polonii, cari știau să întrebuințeze pe Cazaci când li venià la socoteală, se îndreptățiau apoi față de Turci că nu sunt în stare a stăpânì o gloată așa de sălbatecă și neastâmpărată ca aceia, mai ales că locuià și în locuri pustii.

3. *Persia* singură nu erà în stare să răpună pe Turci, cu toate că li făceà o mulțime de neajunsuri. Dar țara erà împărțită într'o mulțime de domnii ale satrapilor, și se făceà numai ceia ce voiau ei. Pe urmă, un Șah așa de mare cum s'ar fi căzut pentru astfel de luptă, nu l-au avut Perșii.

Turcii erau slăbiți, însă ei nu-și dădeau seamă de aceasta, fiindcă nu se încercaseră de multă vreme împotriva unui dușman puternic. Ba încă, în anii din urmă, ei putuseră să iea insula cea mare a *Ciprului*, care se întinde până lângă coasta Asiei Mici și care fusese până atunci a Veneției. Astfel Marele-Vizir *Sinan*, care erà un Albanez turcit, om foarte viteaz, dar bădăran, luător de mită, crunt și foarte pornit asupra creștinilor, îndrăznì să înceapă un nou războiu cu Germanii, încredințat că va puteà să-i bată și să li iea poate și Viena, cum li se luase Buda, capitala Ungariei. El pornì însuși pe drumul cel mare al Belgradului.

4. Turcii cerură cele de trebuință pentru hrana ostașilor dela Domnii birnici ai lor. Aceștia stăpâniau Ardealul, Țara-Românească (sau Muntenia) și Moldova. În Ardeal erà pe atunci un băiețandru cu numele de *Sigismund Báthory* (cetește Bàtori), nepot de frate al regelui Ștefan din Polonia. Sigismund nu-i sămănà însă, fiind nestatornic și foarte ușuratec, astăzi cu un gând, mâne cu altul și schimbându-și foarte răpede prietenii și dușmanii, așa încât nimeni n'avea

încredere în el şi mulţi îl luau chiar în batjocură. În Moldova nu mai fusese niciun Domn ca Petru Rareş; dintre urmaşii lui, unul singur a avut inimă să se bată cu Turcii, când ei i-au cerut un bir prea mare şi apoi au voit să-l scoată din Domnie. Acela a fost *Ioan-Vodă cel Cumplit;* el a bătut dese ori pe Turci, dar la urmă a fost prins şi, legându-i-se trupul de nişte cămile, a fost rupt în bucăţi de dânsele. Acuma, în *1593,* erà Domn Aron-Vodă, om fricos şi lacom de bani. Ţara-Românească stăteà şi mai rău. Aproape o sută de ani fuseseră la Bucureşti şi la Târgoviște, cele două Scaune de Domnie, oameni supuşi Turcilor, şi nu se ştià ce se va alege din Domnul ce luase abià atunci tronul: *Mihai,* fiul lui Pătraşcu-cel-Bun.

Faţă de Germani, Turcii au avut, când biruinţe, când înfrângeri; lupta erà mai mult pentru stăpânirea unor cetăţi puternice dela graniţă.

Acuma, după ce Turcii luaseră supt Soliman celelalte cetăţi, ei dădeau lupta pentru cele din Croaţia (Sisec) şi de la Dunărea mijlocie, *Raabul* mai ales, care căzù în 1594. În 1596 Sultanul Mohammed al III-lea însuşi venì cu oastea, dar nu putù căpăta o adevărată biruinţă.

4. Începând noul războiu, Turcii nu credeau că vor aveà în faţă alte trupe decât cele beţive, neascultătoare şi târând după ele mii de femei, ale Imperialilor. Afară însă de faptul că aceste trupe aveau acuma platoşe, suliţe lungi, archebuse, că pe lângă cavaleria uşoară erau acuma corpuri de călări îmbrăcaţi în fier, ceia ce aduse adesea înfrângerea Osmanlâilor, se mai întâmpină şi aplecarea Europei catolice de-a ajutà de Germani.

Pe când protestanţii nu se puteau strânge laolaltă, alcătuind o singură putere politică şi militară, Papii, după ce văzură că ereticii nu se mai pot aduce înapoi la Biserica romană, deschiseră o mare acţiune catolică de *contra-reformă.* Ei statorniciră credinţa, în marele Sinod din *Trident* (nemţeşte: Trient, italieneşte: Trento). Un nou Ordin călugăresc se alcătuì pentru a răspândì credinţa creştină în forma cato-

lică prin cele mai depărtate țeri păgâne, dar și pentru a supraveghià credința creștinilor din Europa apuseană.

Ignațiu de Loyola, un nobil spaniol, formă Ordinul *Iesuiților,* al călugărilor lui Isus. Ei erau ținuți să îndeplinească orbește tot ce li poruncește „generalul" lor, care primià și el poruncile dela Papa. Iesuiții au dat, prin Iaponia, China America, mulți mucenici ai legii creștine, și, în același timp, mulți predicatori, scriitori și oameni de seamă.

Iesuiții se așează și în Polonia. Aici lucrau, ca de obiceiu, și prin școli, căutând să aducă prin mijlocul lor pe tineri la catolicism (astfel au făcut catolic și pe un fiu de Domn român, al lui Petru Șchiopul, care fiu, Ștefan-Vodă, e îngropat la Innsbruck, în Tirol, unde a murit foarte tânăr. În Ardeal ei căpătară mare trecere. Vestitul Possevino a predicat la Muscali, și propaganda catolică a pătruns în Moldova supt Petru Șchiopul și în Țara-Românească supt Alexandru-Vodă Mircea. Domnii noștri se făceau însă a primì catolicismul doar ca să câștige ocrotitori în ambasadorii dela Constantinopol ai Puterilor catolice.

5. Dar Sigismund se dădù de partea creștinilor și aruncă în temniță sau ucise pe aceia dintre sfetnicii săi cari ar fi voit să-l împiedece de a trădà pe Turci. El se înțeles apoi cu Domnii noștri, Mihai și Aron, și ei măcelăriră pe Turcii cari stăteau în țară pentru a strânge datoriile ce aveau față de Domni. În acest chip sângeros se începea pe atunci o răscoală.

Apoi Mihai se puse în fruntea călăreților săi, între cari erau mulți Cazaci și Ardeleni, și prădă, iarna, tot lungul Dunării. Peste câteva luni, Sinan însuși pornì asupra lui, trecù Dunărea și el venià asupra Bucureștilor, dar Mihai îi bătù oastea la *Călugăreni* (August *1595*). Apoi, unindu-se cu Sigismund, gonì pe Marele-Vizir și luà cetatea Giurgiului. El mai avù și alte lupte cu Turcii, dar dela 1598 îi lăsă în pace.

Sigismund dăduse țara sa Împăratului, apoi și-o luase înapoi. Mihai se înțelese deci cu Germanii și năvălì în Ardeal,

pe care-l cucerì dintr'o singură luptă, lângă *Sibiiu* (la Șelimber). Apoi, în primăvara anului *1600,* el luă și Moldova, unde Polonii puseseră, înoă din 1595, pe un om de paie a lor, boierul *Ieremia Movilă.* Dar nu i-a fost dat să ție multă

Fig. 36. Mihai Viteazul, la vrâ ta de 43 ani.

vreme, precum ar fi fost spre binele nostru, *aceste trei țeri locuite de Români.* El fù gonit din Ardeal, de Unguri și de Nemți (dar fără voia Împăratului; lupta dela *Mirislău),* și Sigismund își luă iarăși țara îndărăt. Mihai pornì asupra

lui supt steagul împărătesc şi-l bătù la *Goroslău*, dar, îndată după aceasta, el fù ucis mişeleşte, din porunca unui general al Împăratului, care-l pizmuià de mult *(1601)*

Şi urmaşul lui Mihai, *Radu-Vodă Şerban*, a bătut *(1603)* pe un răsculat ungur care luase pentru el Ardealul, şi a dat ţara în mâna Împăratului.

Acesta, Moise Szekély (Secuiul), erà un bătrân ostaş fără pricepere politică. Radu l-a bătut şi ucis lângă Braşov. El îşi închipuià, ca şi Mihai Viteazul şi mulţi boieri munteni, că în Germani e mântuirea, şi tot aşa credeau mulţi Moldoveni despre Poloni. Dar se înşelau, şi această înşelare s'a plătit cu multe suferinţe de ţerile noastre. Căci mântuirea unui neam poate venì numai dela el însuşi.

Însă pe urmă Românii nu se mai amestecă în războiu, care a mai ţinut câtva timp, dar slab. La sfârşit, Turcii şi Germanii au rămas mai tot în hotarele vechi, iar în Ardeal au stăpânit Domni unguri birnici Turcilor, între cari mai vestit a fost *Gheorghe I-iu Rákóczy* (ceteşte Ràcoţi; Românii din Ardeal îi ziceau: Racolţea).

Ungurii din Ungaria Superioară, unde *Caşovia* erà reşedinţa unui general împărătesc, ca şi, mai ales, acei din Ardeal, nu puteau suferì pe Nemţi, la cari doar de ţineau Saşii, fraţii lor de sânge. Astfel, după moartea lui Mihai Viteazul, când *Gheorghe Basta*, ucigaşul marelui nostru Domn, rămăsese stăpân în numele Împăratului la Cluj, nobilii se răsculară, ajutaţi şi de Secuii din unghiul sud-ostic al Ardealului (veche poporaţie de grăniceri unguri, cu privilegii), şi chemară înapoi pe netrebnicul Sigismund Báthory. Acesta nu putù dăinuì, şi din nou îşi vândù Împăratului ţara, pentru nişte moşii în Boemia (la *Lobkowitz*), unde a şi murit mai târziu. Răscoala lui Moise Szekély, cum văzurăm, n'avù durată,

Acuma răscoala izbucnì între magnaţii din Ungaria Superioară, cari aveau şi motive religioase pentru a nu voì stăpânirea Casei de Austria, căci voià restabilirea catolicismului şi adusese în Ardeal un nou episcop catolic. *Ştefan Bocskai* (ceteşte: Bòcìcaĭ), ales de dânşii, stăpânì şi Ardealul şi părţile ungureşti de sus, ca un rege. Murind prea curând pentru neamul său (1606), el avù ca urmaş, un an de zile, pe alt bătrân aproape de moarte, Sigismund Rákóczy.

După el se întoarseră Báthoreştii. Prinţul Gavril (Gabriel) a fost pe jumătate nebun. Visà de o stăpânire până la Dunăre, avându-şi Scaunul

de Domnie în Sibiiu, unde stricase privilegiile Sașilor, așezându-se ca în orice alt oraș fără libertăți. Pătrunse în Țara-Românească asupra Crăciunului în anul 1610, și izgonì pe Radu Șerban, care nu-l jignise cu nimic. Acesta trecù în Moldova, la tânărul Constantin-Vodă Movilă, fiul lui Ieremia, și, întorcându-se de acolo cu oaste năimită, pătrunse în Ardeal. La *9 Iulie* st. n. *1611*, o altă dată mare pentru istoria noastră, el bătù tot lângă Brașov și puse în primejdie de moarte pe Báthory. Turcii, văzându-l slăbit, aduseră împotrivă-i pe Gavril Bethlen: cellalt prinț Gavril fugì la Oradea, unde două căpetenii de haiduci (oaste pe plată asemenea cu Cazacii) îi făcură sfârșitul.

Bethlen avù o stăpânire îndelungată și deosebit de cuminte. Stătù în cele mai bune relații cu Domnii noștri, mai ales cu bogatul și isteţul Radu Mihnea. care aveà multe legături la Poartă. Făcù *politică europeană*, intrând în legături cu protestanții din Boemia, cari luptau cu Casa de Austria. Ca Matiaș Corvinul pe vremuri, Bethlen, care și el purtà titlul de rege (ai noștri au zis totdeauna principilor ardeleni: Crai), pornì biruitor pe drumul Vienei, și numai înfrângerea aliaților lui din Germania îl oprì. După o scurtă odihnă, într'un al doilea războiu el străbătù până în Silesia, mai mult ca șef protestant decât ca domn ungur. Al treilea războiu împotriva Împăratului Ferdinand fù mai puțin norocos, și Bethlen murià în 1629. Văduva sa, fiica Electorului de Brandenburg, nu putù să-i iea moștenirea, și astfel la *1630* se alese Gheorghe Rákóczy, care fù în toate urmașul lui Bethlen, adecă: în ce privește prietenia cu Domnii noștri, Mateiu Basarab și Vasile Lupu, tragerea de inimă pentru cauza protestantă și dușmănia împotriva Imperiului (la 1645 atacà Brünn în Moravia, ca aliat al Suediei și al Franciei).

Dar Turcii au mers tot mai jos în decăderea lor. Adevărat că s'au bătut bine cu Polonii la Nistru și că au avut isbânzi asupra Perșilor pe la jumătatea veacului celui nou, al XVII-lea, dar ei n'au mai ajuns nici când ceia ce fuseseră odată, și aceasta fiindcă erau moleșiți și leneși.

Războiul cu Polonii erà să înceapă înainte de aceasta. Beglerbegul Rumeliei, comandantul tuturor puterilor militare din Europa, pătrunse în 1589 până în Galiția. Pacea însă nu fù socotitită ca ruptă. A doua oară, în toamna anului 1595, isteţul și energicul Cancelariu și Hatman polon *Ioan Zamoyski* nu voì să îngăduie ca un sangeac tătăresc să fie așezat în Moldova răsculată impotriva Sultanului și, în șesul dela *Tuțora*, silì pe acesta să plece.

Acuma Polonia erà slăbită de marea revoltă din timpul lui Sigismund al III-lea („rocoșul"). La Constantinopol, câtva timp după moartea lui

Mohammed al III-lea, al cărui războiu cu Casa de Austria se prelungì fără mare folos până la pacea din *Zsitvatorok* (1606), ajunse Sultan un tânăr doritor de vitejii, Osman. Pe vremea lui, un Croat, întrebuințat în negocierile cu Imperialii, *Gașpar Gratiani,* luă ca răsplată Moldova. Înțelegându-se cu Polonii, el se răsculă și chemă pe noul Hatman Zolkewski în țară. La Țuțora se dădură iarăși lupte. Polonii se retraseră în împrejurări dezastroase, și chiar căpetenia lor căzù.

Atunci Sultanul Osman venì însuși să pedepsească pe acești răi vecini. Făcù tabăra la Hotin și avù ciocniri cu Polonii. *Radu Mihnea,* acum Domn al Moldovei, mijlocì pacea din 1621.

Iar cî înainte de aceasta se începuse, pentru *Tebriz* marele și vechiul oraș de negoț, lupta între Turci și Perși, *Murada al IV-lea,* Sultan destoinic, dar foarte crud, o pornì din nou. Turcii atacară Bagdadul. Moartea marelui Șah *Abas,* biruitor al *Mongolilor,* ușură lupta din partea Turcilor. Ea se poartă în *Armenia* și împiedecă pe Murad († 1640) de a se gândì la lucrurile europene. Grija Dunării fù lăsată unui Pașă cu puteri întinse, care aveà în seama lui de o potrivă *Silistra, Dobrogea și Oceacovul.* Aceste împrejurări prielnice ajutară pe Rákóczy I-iu, pe Mateiu Basarab, ales de boieri, impus de biruință și primit de Turci, și pe Vasile Lupu, care-i urmă exemplul, să ducă o viață liniștită, spre folosul și înflorirea țerilor lor.

XLII.

Prefacerea gândului popoarelor din Apus: Renașterea.

1. Sfârșitul veacului al XV-lea și tot veacul al XVI-lea, în care s'au întîmplat atâtea prefaceri și atâtea lupte, au totuși o însemnătate și mai mare prin *cărțile* ce s'au scris, prin *pânzele* ce s'au zugrăvit și *statuile* ce s'aŭ sculptat ori s'au vărsat atunci. Pentru că un războiu se poate îndreptăți numai când un neam se apără pe sine, își apără limba, neatârnarea, liniștea, bogăția, de un vecin rău, care vrea să le răpească, sau când își apără cinstea jignită grosolan de un popor sălbatec, iar altfel e o vărsare de sânge zădarnică, și acei cari o poruncesc, grămădesc o mare răspundere asupra sufletelor lor și sunt multă vreme blăstă-

mați de câți au suferit fără nevoie pe urma lor, însă cărțile cele mai bune învață pe oameni a fi înțelepți și a se iubì între sine, iar lucrurile frumoase făcute de mâna meșterilor înseninează rânduri de oameni și ajută la mulțămirea și la fericirea lor.

Și mai înainte se scrisese, se zugrăvise și se sculptase mult de oamenii cu pricepere din naștere, cari deprinseseră la maieștri și la învățători regulele meșteșugului lor. Dar ei nu izbutiseră niciodată să ajungă pe Grecii sau pe Romanii vechi, către cari ei nu căutau cu evlavia cuvenită. Ei rămăseseră mai pre jos din multe pricini: în scris, pentru că ei nu întrebuințau limba lor, ci o limbă vechę, pe care n'o mai vorbià nimeni, limba latină, și încă ei nu cetiau destul cărțile frumoase cę s'au scris în această limbă, pentru a se deprinde și ei s'o scrie cum trebuie.

Dintre operele scriitorilor vechi erau mai cetite către sfârșitul evului mediu *Metamorfosele* lui Ovidiu și unele cărți de istorie pe scurt (Valeriu-Maxim și Vegețiu), ba chiar Tit-Liviu (toți trei acești scriitori au fost traduși în franțuzește în veacurile XIX-XV); dintre Greci Aristotel, cunoscut întâiu prin Arabi, erà tradus (Problemele, Politicele, Eticele, tălmăcite de poetul Nicole Oresme, cu un ajutător). Cum se vede, prea puțin, și încă oamenii de atunci nu *înțelegeau* lumea veche, ci și-o înfățișau cam ca timpurile lor.

În sculptură, cei de până acum nu văzuseră statuile acelea cum nu se poate mai frumoase și mai liniștite pe care le făceau Grecii și, după dânșii, Romanii, ci se căzniseră singuri să se învețe a înfățișà trupul omenesc, ceia ce e lucru foarte greu. Iar, în zugrăveală, ei erau încă la început și nu se puteau îndreptà după pictura veche, din care s'au găsit urme numai în zilele noastre: asfel ei făceau, pe pânze, în văpseli cu uleiu (și încă pictura cu văpseli făcute cu uleiu e foarte nouă, abia de prin veacul al XV-lea), sau pe păreți, în văpseli cu apă chipuri schiloade și uscate și nu știau să le așeze așà încât să înțelegi cine e mai aproape și cine e mai departe (meșteșugul acesta de a arătà depărtarea prin mărimea în care zugrăvești pe fiecare, se chiamă *perspectivă),* ci toți oamenii

făcuţi pe tablou stăteau ca într'un singur şir, încât nouă astăzi ni vine să râdem de dânşii.

Însă prin veacul al XV-lea au început să se cunoască

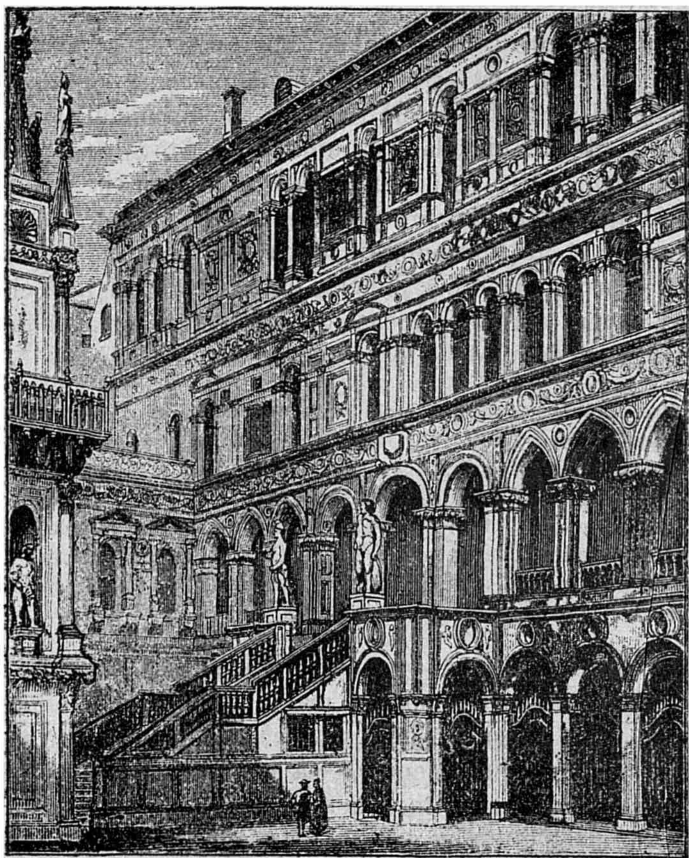

Fig. 87. — Palatul Dogilor din Veneţia, care a fost prefăcut dese ori şi are acum liniile şi podoabele ce se obişnuiau pe vremea Renaşterii, după cei vechi.

lucrările de tot felul ale oamenilor din lumea veche. *Greci* fugari veniau din Răsărit în Italia, care erà mai aproape de dânşii şi cu care ei aveau foarte dese legături, şi aduceau cu dânşii cărţi greceşti: apoi ei dădeau şi lecţii de

greceşte, aşa încât dela o vreme mulţi oameni învăţaţi ştiau această limbă şi-şi puteau da seemă cât de frumoase sunt cărţile scrise într'însa.

Posesiunile Veneţiei în Răsărit, legăturile strânse de negoţ ale Republicelor italiene cu Imperiul bizantin, luarea acestuia în stăpânire pe o jumătate de veac de către Latini, Statele întemeiate de ei în Răsărit, toate acestea trebuiau să ducă la unirea celor două civilizaţii, latină şi greacă. Încă dela sfârşitul veacului al XIV-lea Manuil *Chrysoloras* erà plătit de oraşul Florenţa pentru lecţii de gramatică grecească, dar înainte de el Petrarca nu erà necunoscător al literaturii eline clasice.

Se mai găsiau pe urmă în mănăstiri sau şi în cine ştie ce ascunzătoare *cărţi latineşti,* din care se puteà învăţà iarăşi cum se poate scrie desluşit şi spre plăcerea tuturora. Şcoli aşa multe nu erau, şi mai ales nu erau şcoli pentru copiii orişicui, dar oamenii învăţau unii dela alţii. Săpându-se în pământ, pe unde mai de mult fuseseră pieţe, băi şi altele ale Romànilor, se găsiau tot mai multe *statui,* şi se vedeà astfel meşteşugul celor vechi în închipuirea trupului omenesc. Se vedeà cu câtă măiestrie cumpătată făceau ei casele şi templele lor.

S'a mai întâmplat, iarăşi, că principii şi oamenii bogaţi nu mai găsiau plăcere numai în lupte, în petreceri şi beţii, ca altă dată, şi iarăşi nu mai socotiau că acela care se chinuieşte mai mult cu postul, cu nesomnul şi cu bătaia se face mai vrednic înaintea lui Dumnezeu. Li plăceau acuma vorbele oamenilor înţelepţi, scrise frumos, fie în latineşte, fie în limba neamului lor, cântecele, tablourile şi sculpturile. Ei erau gata să le plătească oricât de scump şi se întreceau între dânşii care să poată ispitì la Curtea lui pe un mare scriitor, pe un mare pictor sau pe un sculptor mare (acestea sunt lucruri care fac cinste unui om puternic şi bogat, şi atâţia din zilele noastre ar trebuì să iea pildă dela acei din veacul al XV-lea şi al XVI-lea). Ducii de *Milan,* din familia *Visconti* şi din familia *Sforza, Alfons-cel-Mărinimos,* regele *Neapolei,* familia de bancheri *Medicis*

din *Florența,* atâția alți stăpânitori mai mici din Italia, regele Franciei, *Francisc I-iu, Carol al V-lea,* Împăratul Germaniei, au fost printre ocrotitorii cei mai mări ai învățaților, scriitorilor și artiștilor sau meșterilor în pictură și sculptură din vremea lor și au îmbogățit cu lucrări de vederea cărora nu se mai poate sătură lumea de patru sute de ani, bibliotecile, muzeele și palatele lor. Ei au făcut și școli mari de grecește, de latinește și chiar de evreiește (limba evreiască eră de trebuință și ea, pentru că cine o știă, puteă cetì Biblia de-a dreptul, și nu prin tălmăciri).

În evreiește n'a încercat nimeni să scrie din nou. În grecește era o mândrie să poată alcătuì cineva o scrisoare elegantă, intrând în corespondență cu Grecii noi, la cari nu dispăruse gustul pentru stilul cel bun al anticității. Latinește scrià cineva cu gândul la cutare autor, și astfel eră *ciceronian* acela care nu întrebuință în operele sale nimic care să nu amintească pe marele orator al Romei.

Mai vestit a fost *Colegiul Francez* din Paris, al lui Francisc I-iu.

În Franța a lucrat marele învățat *Henri Estienne* (Henricus Stephanus), care a pus bazele lexicografiei grecești prin vestitul său „Tezaur". Și vestitul scriitor de farse cam grosolane, Rabelais, alături de trivialitățile sale, caută să dea dovadă că are cultura clasică a Renașterii. Poeții din acest timp, cu *Ronsard* în frunte, așa-zisa *Pleiadă*, venind după simplul *Clément Marot,* caută să schimbe graiul literar, amestecând cât mai multe cuvinte latine până și în poezie, care nu poate întrebuință decât cuvinte de obște, ce trezesc un adânc răsunet în sufletele tuturora. Cel mai însemnat istoric francez de la 1600, de Thou (Thuanus), un magistrat, scrie numai latinește.

2. Mișcarea aceașta spre învățătură și frumoase meșteșuguri se chiamă *Renașterea,* pentru că omenirea păreà că s'a născut din nou, mai luminată, și *umanism,* pentru că toate aceste științi și meșteșuguri nouă priviau pe *om,* folosul și frumuseța lui.

Începători ai mișcării se socot trei scriitori și un pictor, cari au fost toți Italieni și au făcut o mare cinste țerii lor. *Dante Alighieri* a cântat în versuri chinurile Iadului și bucuriile Raiului, făcându-se că ar fi mers prin locurile

acelea unde se strâng oamenii după moarte; *Petrarca* a proslăvit în scrierile sale o femeie nobilă și bună, pe care

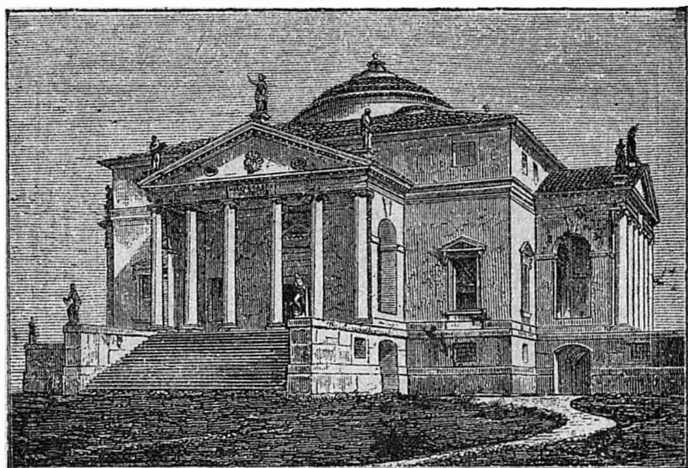

Fig. 38. — Vila Rotonda din Vicenza (Vicenţa), făcută de marele arhitect Palladio, după modelul templelor greceşti.

o iubià, şi a înălţat patria sa, Italia; iar *Boccaccio* a scris povestiri uşoare, dintre care unele glumeţe.

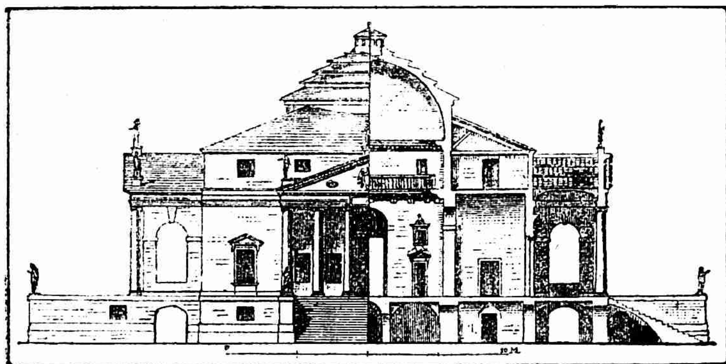

Fig. 39. — Tot Rotonda, aşa cum ar fi dacă s'ar tăià păreţii de sus în jos, ca să se vadă cum vin odăile şi alte încăperi.

În sfârşit, dela *Giotto* mai ales s'au învăţat a zugrăvì după adevăr, nu după canoane, sau pe de-a rostul, pictorii cei noi.

Giotto n'a rupt însă *tradiția*, care era în legătură cu cea *bizantină*. Lucrările sale păstrate sunt puține, și abia se deslușește din ele începutul unei arte nouă, care să respecte *frumuseța cum este*, în toată armonia și bogăția ei.

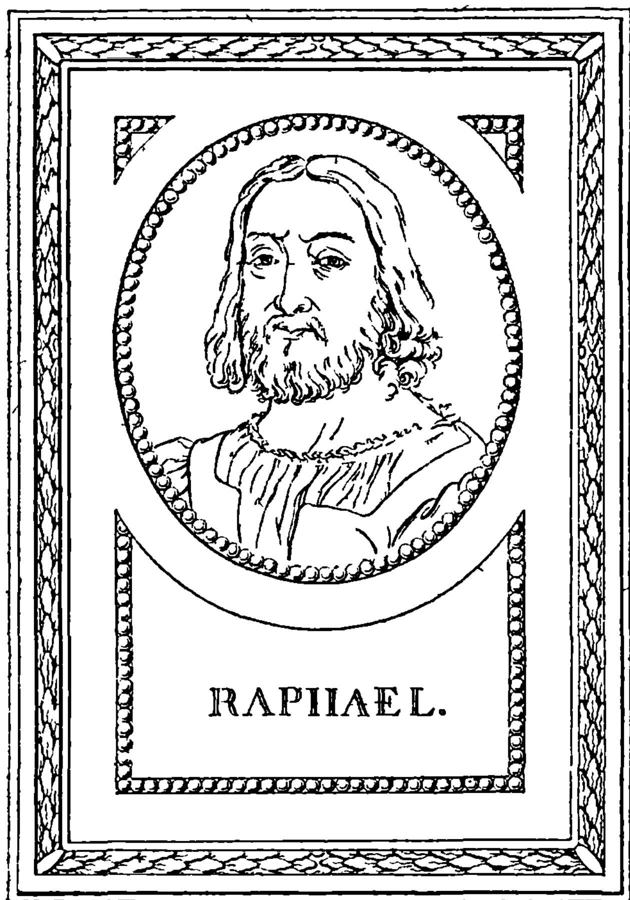

Fig. 40. — Pictorul Rafael.

Apoi au fost scriitori mulți, iarăși mai ales din Italia, și ei au lăsat lungi povestiri în versuri, pe care până și poporul de acolo le înțelege și le ascultă cu bucurie *(Ariosto* și *Tasso)*.

Ariosto a cules subiectul său din vechile legende ale evului mediu, despre cavalerii rătăcitori, frumoase ascunse în locuri depărtate ori

Fig. 41. — Acest tablou, de Rafael, înfăţişează pe Sf. Cecilia care-şi învaţă cântarea dela îngeri.

păzite în straşnice cetăţi, despre trădători cari sunt pedepsiţi şi umiliţi şi despre vrăjitori negri la suflet, cari tulbură dragostile. Poemul său

Orlando furioso („Roland furios") e în legătură cu eroul din vremea lui Carol-cel-Mare, căzut de sabie păgână în văile Pirineilor.

Torquato Tasso, care a trăit la Curtea Ferrarei, favorit un timp al ducelui, apoi prigonit şi înfăţişat ca nebun, s'a inspirat din cruciate scriind poemul lui Godefroy de Bouillon, *Gerusalemme liberata* („Liberarea Ierusalimului"). Şi el întrebuinţează mijloace poetice care în parte sânt luate din operele anticităţii latine, în parte din legenda medievală.

Un om cu puteri nemărgenite, care a fost şi arhitect după nevoile cele nouă ale clădirii, şi poet, şi pictor, şi sculptor, *Michel-Angelo Buonarotti,* a întrecut pe oricine în bogăţia şi mărimea lucrărilor sale.

Sonetele lui Michel-Angelo se cetesc şi azi cu plăcere. Unele opere de sculptură ale sale, ca acelea dela *mormântul Medicilor*, vestitul *Moise* ori uriaşul său *David*, n'au păreche, nici ca proporţii îndrăzneţe, nici ca expresie energică, nici ca adâncă ştiinţă a trupului omenesc, înfăţişat şi în cea mai mică încordare a muşchilor. In plafondul *Capelei Sixtine* el a aşternut, cu o muncă vrednică de geniul său, fresce biblice care uimesc

Îi plăceau figurile Vechiului Testament pentru asprimea măreaţă a lor, care se potrivià cu spiritul sever al maiestrului însuşi.

Iar *Rafael,* care a murit încă tânăr, s'a dovedit cel mai mare pictor prin măestria neîntrecută cu care-şi încondeià Madonele sau chipurile senine ale Maicii Domnului ţinând în braţe pe pruncul Isus.

Rafael Sanzio, ucenic al blândului, zâmbitorului Perugino, stă mult mai presus decât acesta prin unirea *graţiei* cu o *perfectă armonie senină.* În *loggiile* dela Vatican, ca şi în pânzele lui răspândite astăzi prin toate muzeele Europei, el a dat, nu numai chipuri şi trupuri adânc studiate, dar prin expresia figurilor de sfinţi şi sfinte a creat, se poate zice, o nouă concepţie a sfinţeniei luminoase şi zâmbitoare.

Urmaşii lui, între cari Giulio Romano, alcătuiesc şcoala romană. În Milan, lucrà, ca om de ştiinţă şi ca artist, puternica inteligenţă şi minunata măiestrie a lui *Lionardo da Vinci,* vestit prin farmecul *Giocondei* sale şi prin adâncul înţeles al feţelor din a sa *Cină de taină* frescă dintr'o mănăstire de călugări. În *Bologna, Andrea del Sarto* se deosebeşte printr'o pictură nobilă şi tristă. În Italia Centrală drăgălăşia îngerilor ce zboară în slavă, încunjuraţi de lumină, în grupuri ca mănunchele de flori, e dusă la desăvârşire de dulcele *Correggio.* În Veneţia, *Paolo Cagliari, zis Veronese,* zugrăveşte largi tablouri supt ce-

ruri albastre, în lumini aurii, cu o grupare superioară; *Tintoretto* dă portrete sobre, cam triste, iar *Tiziano Vecellio*, alt suflet de concentrare și mister, dă în portret ca și în scene religioase un fior de taină, de sfințenie aprigă. Napoletanii înrudiți cu Spaniolii (un *Ribera*, Spaniol de origine, lângă Spaniolii de sânge și de patrie *Murillo* și *Velasquez*,—cel din urmă pictor, de Curte și de războaie) înfățișează figuri fără zâmbet, tragice une ori, până la cruzime, alte ori vulgare, iar, în cele mai mari înălțări ale sufletului artistului, senine, cu o notă de discretă inspirație lăuntrică.

Celelalte popoare numai pe departe se apropiau de Italieni. Cu vremea însă, prin hărnicie, ele i-au ajuns și i-au și întrecut în unele privinți.

XLIII.

Starea Europei de Apus la începutul veacului al XVII-lea.

La începutul veacului al XVII-lea, starea Europei apusene erà aceasta:

1. În *Franța*, după moartea regelui Henric al II-lea, începuse o vreme foarte tulburată și foarte nenorocită. Și în această țară pătrunsese legea cea nouă, și Francezii cari lăsaseră catolicismul se țineau de învățăturile lui *Calvin*: ei nu erau atâta țerani, cât locuitori din orașe, sau, cum li se zice în franțuzește, *bourgeois*, burghezi (dela cuvântul *bourg*, care înseamnă târg); ba chiar și unii nobili se făcuseră calvini, precum s'a întâmplat cu o ramură a familiei domnitoare, Bourbonii, cari căpătaseră prin căsătorie regatul *Navarei*, în Pirinei, și cu principele de *Condé*, un om foarte viteaz. Pe lîngă aceasta erau foarte mulți calvini și în părțile munților Alpi, în provincia Vaud (citește: Vo), după care li s'a zis Vaudois sau *Valdenzi*, și unii dintre dânșii pătrunseră și în Franța de Miazăzi. *Francisc I-iu* a prigonit pe calvini, dar numărul lor nu s'a împuținat din această pricină, ci, din potrivă, s'a făcut tot mai mare. Fiind-

că *Henric al II-lea* a lăsat tot copii nevrâsnici, calvinii au prins îndrăzneală, și se zice că puseseră la cale chiar o răscoală.

La urmă, s'a ajuns la un războiu între dânșii și între ostașii regelui, ajutați de nobilimea catolică: însă supt acești regi tineri Cârmuirea eră slabă, așa încât calvinii n'au putut să fie răpuși pe această cale. Atunci văduva lui Henric al II-lea, o Florentină (din Florența, în Italia), *Ecaterina de Medicis,* sfătuindu-se cu regele Spaniei, *Filip al II-lea,* se hotărâ să măcelărească într'o noapte pe calvini, cari nu se așteptau la o lovitură trădătoare ca aceasta. Uciderea lor s'a și întâmplat în noaptea Sfântului Vartolomeiu din anul 1574 (când Ioan-Vodă cel Cumplit al nostru a fost rupt de cămile). Niciodată de când se pomenește, nu s'a mai întâmplat ca un rege să se puie în fruntea ceteler de ucigași ca să omoare mii dintre supușii săi cinstiți și credincioși, cari n'aveau altă vină decât că se închinau lui Dumnezeu altfel decât dânsul. Se zice că regele însuși, *Carol al IX-lea,* a tras de pe o fereastă a palatului său în bieții calvini cari fugiau. Peste puțin a murit și el de oftică, și, nu mai puțin, de mustrări de cuget.

Fratele lui Carol, care i-a luat moștènirea, se chemà Henric ca și părintele său; deci i s'a zis Henric al III-lea. El fusese și rege în Polonia, și eră om stricat, fără rușine, pentru care oricine nu puteà să aibă decât despreț și dezgust. Mamă-sa murise, și el a dus lucrurile și mai rău: iarăși s'au deschis lupte între calvini și între catolici. Regele nu mai aveà nicio putere. Toți credeau că o să moară și el în curând, și ruda cea mai de aproape a lui eră *Henric de Bourbon,* din Navara, care eră calvin. Atunci catolicii s'au înțeles cu regele Spaniei Filip al II-lea, și au uitat așa de mult datoriile lor către țară, încât au adus ostași spanioli în Paris. Dar, cât despre aceia, tot n'au izbutit nimic, și „legătura" lor, *Liga,* a ajuns de râsul tuturor. Totuși Henric de Navara n'a putut intrà în Paris, după moartea regelui, decât lepădându-și credința calvină.

Războaiele acestea, des întrerupte de paci șubrede, n'au multă serozitate. Calvini se făcuseră mulți nobili din *modă*, și astfel nu-i îndemnă la luptă vre-o patimă religioasă sinceră. Și femei se amestecau în aceste afaceri, care-și luau dela religie doar numele.

Ecaterina de Medicis a introdus însă o notă italiană în „luptele de religiune". Renașterea rupsese zăgazurile religioase, și societatea se sălbătăcise. Cum se vede din memoriile marelui artist, sculptorul Benvenuto Cellini și din manualul politic al lui Macchiavelli, a ucide, a otrăv erà socotit ca un mijloc oarecare pentru a-și ajunge cineva scopul, ș c ne biruià, dovedià că are „virtute" *(virtù)*, oricât de imoral ar fi lucrat.

Reginei-mame i se datorește astfel și noaptea Sf. Vartolomeiu, ș tradițiilor create de dânsa uciderea puternicului, temutului duce de *Guise*, din Casa de Lotaringia, care umblă după tron (la moartea lui catolicii au proclamat pe fratele ucisului, cardinalul de Lotaringia, supt numele de Carol al X-lea). Parisul, veșnic neastâmpărat și dârz a sprijinit un timp Liga catolică, până și-a râs de ea prin vestita „Satiră menipee" (după Menip din „Dialogurile morților" ale lui Lucian).

2. Atunci toți Francezii s'au supus lui Henric și Spaniolii au ieșit din țară (1589, cu patru ani înainte de suirea pe tron a lui Mihai Viteazul). Regele cel nou a avut războiu cu Filip, dar acesta nu i-a putut face niciun rău și a fost bucuros de pace. *Henric*, căruia i s'a zis *al IV-lea*, a fost pentru Francezi un stpânitor cum numai rare ori se găsește.

Tratatul din *Vervins* scoate pe Spanioli din Franța fără ca amestecul or să li fi folosit ceva.

Henric erà vioiu și vesel, având o vorbă bună pentru fiecine; mila lui se întindeà asupra oricăruia dintre supușii săi, și el obișnuià a zice că atunci ar fi el mai bucuros când toți supușii săi ar aveà hrană din destul. Erà foarte viteaz ș îndrăzneț, dar toate hotărârile lui și le luà după o socoteală bună și îndelungată. Francezii au avut multă vreme norocul să-l vadă în fruntea lor, dar, după ce domnise douăzeci și unul de ani, un smintit, pus la cale de călugării catolici, cari tot îl bănuiau pe Henric că e eretic, îl tăiè cu un cuțit, pe când treceà pe stradele Parisului. El se gătià tocmai atunci de un războiu care să deà Europei o orânduire mai bună. Fiul său, *Ludovic al XIII-lea*, erà

copil, și Franța avù să îndure multe până ce el ajunse în stare să domnească și-și alese ministru neschimbat pe vestitul *cardinal de Richelieu.*

Fig. 42. — Henric al IV-lea, regele cel bun al Franciei.

3. Pe atunci Italia erà împărțită în trei feluri de țeri: pământuri ale regelui Spaniei, pământuri ale Papei și principate sau cetăți de sine stătătoare. Regele Spaniei aveà Milanul și Neapolea, care făceau la un loc mai mult decât

jumătate din toată Italia. Un vicerege cârmuià aceste Ținuturi întinse, și el erà încunjurat de o oaste puternică De acuma înainte, în aceste părți, nici scrisul, nici arta n'au mai păstrat avântul ce luaseră, precum se întâmplă totdeauna când un popor ajunge a fi stăpânit de străini. Papa aveà, pe lângă Roma, Bologna, Ferrara, Ostia și alte locuri, care-i alcătuiau la un loc principatul. destul de mare, pe care Papa *Alexandru Borgia* și rudele lui căutaseră să-l facă și mai întins. În luptele dintre Carol al V-lea și Francisc I-iu pentru domnia Italiei, Papii s'au dat, când de partea unuia, când de a celuilalt, cum fac cei slabi cari nu vor să fie zdrobiți. Ei nu trăiau cum s'ar fi cuvenit unor călugări și unor urmași ai apostolilor, ba încă Alexandru Borgia a îngrozit lumea prin fărădelegile ce s'au petrecut în casa sa. Dar ei ocrotiau pe scriitori și pe artiști, căutau, cu jertfe mari de bani, să aibă cărți și statui, și unul dintre dânșii, *Leon al X-lea*, și el din familia Medicis, a rămas vestit pentru iubiroa și priceperea ce aveà în lucrurile acestea înalte. Dintre orașe, Genova atârnà când de Franța, când de Împăratul, cu toate că înlăuntru-și păstrase cârmuirea deosebită; Veneția pierduse mult dela o bucată de vreme: ducii de Milan, Papa, căutaseră să-i smulgă pământurile ce aveà în Italia; apoi Turcii o despoiaseră mai de toate stăpânirile ei din Grecia și Albania, lăsându-i numai Dalmația, adecă partea de sus a coastei răsăritene a Mării Adriatice Pe urmă, drumul *cel nou* de-a dreptul la Indii erà o mare pagubă pentru dânsa, care fusese stăpână pe drumul *cel vechiu*, prin Siria și Egipt.

Pe pe la 1500 decad porturile, așa de mult cercetate odată, din Siria și Egipt: Tripoli, Alexandria ajung să aibă o foarte mică însemnătate. Ciprul, Rodos, Candia sărăcesc pe încetul. De Caffa și de porturile moldovenești Chilia și Cetatea-Albă abia dacă se mai aude. La aceasta a contribuit mult și întinderea stăpânirii turcești, pe urma căreia Grecii și Evreii au nimicit înfloritorul negoț al Apusenilor.

Însă Veneția rămăsese orașul unde petrecerile erau mai strălucite (cum este astăzi Parisul) și aveà încă arhitecți, sculptor

și pictori vestiți (între aceștia din urma, *Tițian*, Tiziano) Dintre principi, numai ducele de Savoia aveà însemnătate. dar el erà strâns de Imperiali așà de tare, încât abia se putoà mișcà.

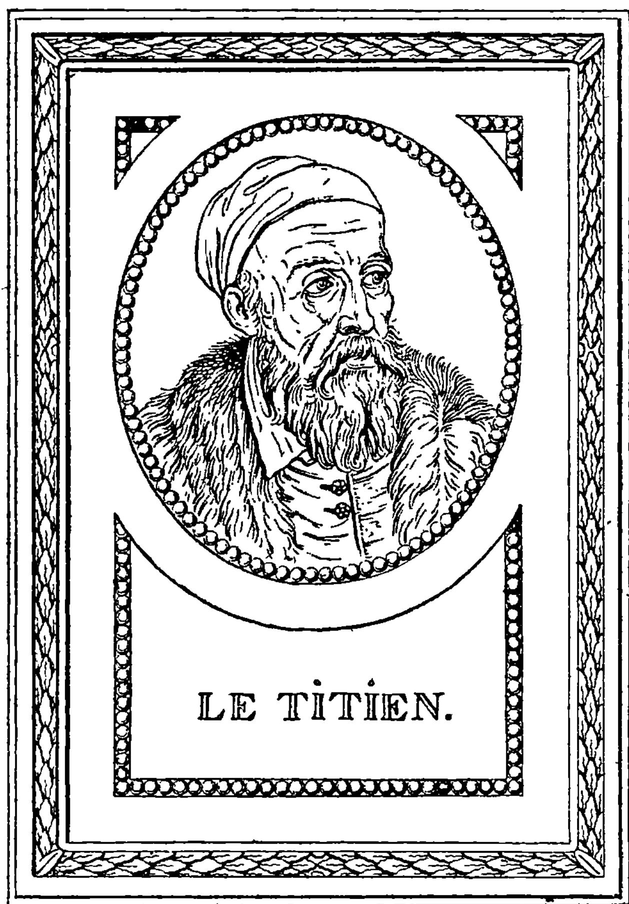

Fig. 43. — Pictorul venețian Tiziano.

În Germania, cum știm, erau greutăți necontenite cu protestanții. Aceștia ar fi fost bucuroși ca Henric al II-lea să treacă granița Rinului și să-i ajute împotriva Împăratului. Certele dintre dînșii și dintre catolici se petreceau

mai în fiecare zi. De un timp se simțiă mai nemulțămită, dintre țerile ce erau de-a dreptul ale Împăratului, *Boemia*, și de aici eră să înceapă războiul cel nenorocit „de treizeci de ani".

XLIV.

Răsăritul european dela 1600 la 1700.

1. Pe când Mihai Viteazul se luptă împotriva Turcilor, spre mărirea și spre nenorocirea lui, în Polonia nu mai eră regele *Ștefan*: el murise plâns de toți oamenii destoinici, viteji, cuminți și iubitori de țară din regatul său. N'aveà copii, și nepoții săi de frați, Sigismund, principele Ardealului, și Andrei cardinalul (care a ajuns și el, în 1599, principe al Ardealului, a fost învins de Mihai Viteazul și ucis, de ai săi, puțină vreme după înfrângere), erau prea tineri ca să poată fi aleși. Fratele Împăratului Rudolf, Maximilian, a cercat să capete Polonia și a găsit și unii sprijinitori, însă cei mai mulți se temeau să-l primească, de oare ce bănuiau că familia de Austria ar vreà să cucerească Polonia, și, într'un fel, aveau dreptate, căci această familie uase, cu vre-o cincizeci de ani înainte, Ungaria și Boemia, și. la urmă, într'un târziu, când s'a împărțit Polonia, Austria a rupt din ea Galiția. Deci regele nou a fost altul: *Sigismund al III-lea*, principe suedez, a cărui mamă eră din sângele vechii dinastii a Iagellonilor.

Totuși un partid polon alese pe Maximilian. Când încercă să vie în țară, Cancelariul Zamoyski-l întâmpină, îl bătù și-l prinse. Prin tratatul dela Bendzin, arhiducele părăsì apoi drepturile lui asupra Coroanei polone.

Acest al treilea Sigismund sămănà cu ceilalți doi, fiind ca și dânșii molâu și fricos. Dar s'a găsit un altul ca să călăuzească Polonia pe când el putrezià pe tron. Acela a fost Hatmanul sau Generalul cel Mare *Ioan Zamoyski*. El

erà un om foarte luminat, care învățase în Italia, știà bine latinește, aveà multe cărți și întemeiase și o școală. Toate silințile lui le cheltuià ca să crească stăpânirea și cinstea Poloniei. De aceia a gonit și prins pe Maximilian, care năvălise în țară. a pătruns în Moldova, mai mult fără voia regelui, și a pus Domn pe Ieremia Movilă. Când Mihai a luat Moldova pentru dânsul, Zamoyski a strâns oști puternice, a izbutit să aducă înapoi pe Ieremia-Vodă și a căutat să puie în Țara-Românească pe Simion-Vodă, fratele Ieremiei. El nădăjduià să vadă odată și războiul cel mare împotriva Turcilor, dar nu trăì până atuncea.

2. Turcii nu se mai bătuseră cu Polonii încă din zilele lui Ioan-Albert. Când s'au hotărât să-i lovească, pricina erà Moldova. Țara aceasta plătià bir Sultanului ca și mai 'nainte, dar, din vremea lui Zamoyski, Polonii se deprinseseră a pune Domni pe cine voiau ei, și anume din neamul cu credință față de dânșii al Movileștilor. Aceasta nu puteau s'o îndure Turcii. Astfel că au pus la Dunăre un Pașă puternic, care stăpânià și în Dobrogea și până în apa Niprului: el trebuià să aibă grija Polonilor. Odată aceștia s'au înțeles cu Domnul Moldovei, numit după ce se goniseră acuma Movileștii, cu *Gașpar-Vodă* (un Croat de naștere), și au trecut Nistrul în țara noastră, dar li-a mers foarte rău și s'au prăpădit mulți, de frig și de foame. la întorsul acasă, pierzându-și și căpetenia lor, iar Gașpar a fost omorât de boieri. După aceia, Sultanul însuși a venit până la Nistru, dar nici Turcii, din partea lor, nu mai erau în stare, cum văzurăm, să îndeplinească lucruri mari. Până și prin anii 1630 se mai frământau din când în când cele două popoare în preajma noastră și spre paguba noastră. cari trebuià să dăm Turcilor hrană și ostași.

3. Dar pe urmă Sultanul cel crunt și strașnic. *Murad al IV-lea,* se încurcă într'un războiu foarte lung și greu cu Perșii, și de atunci lăsă în pace pe creștinii din părțil dunărene. Urmașul lui Sigismund, Vladislav, avù răgaz să se lupte cu Cazacii, cari se răsculaseră acum. supt vestitu

Bogdan Hmilnițchi, se uniseră cu Muscalii și prădau strașnic pământurile regelui.

Acești Cazaci aveau alt rost decât vechii hoți viteji dela Nipru. Ei ajungeau să înfățișeze tot mai mult trei lucruri: legea ortodoxă, apăsată de Polonii catolici, lege pe care o mântuise de curând Petru Movilă, fiul lui Simion-Vodă, când ajunse Mitropolit de Chiev, unde întemeiè școală și tipografie și aduse astfel foloase incalculabile neamului rusesc; apoi acest neam al Rușilor, în primejdie să piară de pe urma Polonilor și, în sfârșit, suferințile țeranilor, pe cari-i apăsau nobilii poloni și orândarii evrei puși de dânșii prin toate satele.

În Ardeal, *Gheorghe Rákóczy*, de care am mai vorbit, putù să iea domnia în ciuda Turcilor, cari nu fură în stare să-l gonească; el se ținù mândru, timp de vre-o douăzeci de ani, și față de Turci, și față de Germani. Tot mulțămită războiului cu Perșii se putură întemeià foarte bine și țerile noastre, care până atunci erau date pe bani la tot felul de oameni, ce se schimbau foarte răpede. Domn la Munteni stătù douăzeci și doi de ani *Matei-Vodă Basarab*, un om pe care-l iubeau toți boierii și toată țara, cărora li-a fost ca părinte bun. Moldova a fost stăpânită nouăsprezece ani de *Vasile Lupu*, fecior de Grec și poate de Româncă, foarte trufaș și lacom, care s'a bătut de mai multe ori cu Matei ca să-i iea țara, până ce acesta l-a gonit pe el *(1653)*, dar și Vasile erà un cârmuitor înțelept, și multa vreme au pomenit Moldovenii belșugul din zilele lui.

4. Pe atunci *Rusia* suferià pe urma schimbării neamului stăpânitorilor. Întâiu Țarii cuceriseră tot pământul până la hotarele Asiei; și Hanul din *Sibir*, dincolo de aceste hotare, trebuì să se supuie Țarului. *Cazacii dela Don* întraseră supt ascultarea lui, și unul dintre dânșii, Iermac, s'a dus prin câmpiile acoperite mai tot anul cu ghiață și a prins a cucerì *Siberia*. Puțin încă, și Rusia ar fi ajuns până unde începeà țara marelui Împărat al Chinei, care se găsià în fruntea unei mulțimi nenumărate de oameni harnici și destul de luminați, ce-l ascultau ca pe părintele lor.

Cea d'intâiu cercetare, pentru Ruși, a acestor țeri a făcut-o un Moldovean, Nicolae Milescu Spătarul, ceva mai târziu.

În Apus, Cazacii dela *Nipru,* fiind de lege ortodoxă (ca a noastră), ar fi primit mai bucuros ca ocrotitor al lor pe Țarul decât pe regele catolic al Poloniei.

Mai pe urmă, după moartea lui Bogdan Hmilnițchi, uciderea fiului său Timuș, căzut când apără la Suceava Domnia lui Vasile-Vodă, socrul său, precum și prin înlăturarea celuilalt fiu, Gheorghe, o mare parte din Cazaci, supt Doroșenco, se dădu Turcilor.

Și în țerile *Litvaniei,* unde locuitorii erau mai mult Ruși și ortodoxi, s'ar fi bucurat mulți de cucerirea Țarului.

Cine știe cât de răpede ar fi înaintat Rusia și într'o parte și într'alta, dacă nu s'ar fi întâmplat să se stângă dinastia celor doi Ivani și a lui Vasile! Un boier, *Boris Gudunov,* luă el puterea; acest Boris eră Țar când Mihai Viteazul se luptă cu Turcii, și el i-a și făgăduit că-l va ajută, ca pe un creștin. El n'a domnit multă vreme; după fiul său, și, după un încălcător de Domnie, a fost ales ca Țar alt boier, *Mihail Romanov.* Mihail acesta e întemeietorul dinastiei Romanovilor, care a stăpânit câtva timp Rusia și care e înrudită și cu Țarii din timpurile noastre. Firește că el n'a putut să fie ceia ce fuseseră înaintașii săi, căci, atunci când un popor e dezbinat, toți vecinii dușmani se stârnesc la hotare și smulg ce li vine la socoteală : așa Mihail Romanov a trebuit să lase în mânele Suedezilor și Polonilor pământuri pe care până atunci Rușii le socotiseră că sunt ale lor. Nici Alexe, fiul lui Mihail. n'a avut mai mult noroc decât dânsul, și zilele bune erau să se întoarcă pentru Rusia numai odată cu suirea pe tron a lui Petru-cel-Mare, nepotul de fiu al lui Mihail Romanov.

XLV.

Țerile din Nordul Europei până la 1600.

1, La Nord de Germania e peninsula *Iutlanda*, o foarte frumoasă țară, acoperită astăzi de dumbrăvi, pajiști și sate curate; apoi vine un șir de insule, tot așa de înfloritoare și de bine locuite. De-asupra Iutlandei se răschiră în două ramuri o altă peninsulă, foarte mare, *peninsula scandinavă*, pe care o desparte în două, de-a lungul, un șir de munți, partea de spre Rusia se chiamă *Suedia* (odată Ținuturile mai din jos erau deosebite de Suedia și aveau numele de *Gotia)*, cea de spre Ocean e *Norvegia*; câmpiile înghețate dela Miazănoapte au locuitori cari nu sunt Germani: *Laponii*, oameni mici, cari întrebuințează pentru cărături si pentru lapte cerbii pitici, *renii*.

Noi știm că din peninsula scandinavă și din Danemarca au pornit în fiecare an cete-cete, pe luntri ușoare. acei vestiți hoți de mare, *Nortmnnii*, cari dela o vreme s'au strămpărat și au întemeiat atâtea State de la Nordul până la Sudul Europei. Dar destui Nortmani au rămas acasă. Și aceștia-și aveau regi: în Suedia, în Norvegia și în Danemarca. O bucată de vreme, supt *Canut-cel-Mare,* Danemarca a fost unită cu Anglia, unde ședeà regele, dar pe urmă s'a deslipit și a trăit tot de-o parte. Prin apropierea anului *1000*, călugării veniți din Germania au adus în aceste țeri nordice, care erau încă foarte sălbatece și sângeroase, *credința creștină,* care a mai îmblânzit puțin pe oamenii strașnici din ele. Imperiul German a incercat în zădar să supuie Danemarca. Numai unele orașe bogate, ca *Bergen* din Norvegia, se uniră cu Hansa din Germania și avură o purtare neatârnată față de regi.

2. În tustrele aceste regate, puterea regelui erà mare, clerul, bogat, aveà o deosebită trecere. amestecându-se și în trebile cârmuirii, iar țeranii, afară de unele părți ale

Danemarcei, aveau stăpânirea pământului lor și puteau să se strămute unde voiau; deci nu erau *șerbi*, ca în multe părți ale Europei. Războaie cu străinii nu se prea pomeniau în aceste țeri, care trăiau răzlețe de lumea cealaltă. Nu numai că ele n'au văzut pe dușman pustiind ogoarele și arzând orașele, dar, pentru că aveau la Răsărit vecini slabi, au putut să se întindă asupra lor: astfel, Danemarca a fost câtva timp stăpână pe *Livonia*, țara așezată pe malul răsăritean al Mării Baltice și unde mai târziu au stat cavalerii *Purtători-de-Spadă*, înlocuitorii deci ai Danezilor Suedia a luat și malul din față al Balticei, *Finlanda* sau țara Finilor, cari ei avuseră țara până atunci : acolo se strămutară o mulțime de nobili și de negustori suedezi. așa încât astăzi, când Finlanda este a Rușilor. poporul de jos e finez, pe când o mare parte dintre oamenii bogați și dintre fruntașii țerii sunt Suedezi, ce poartă nume suedeze și vorbesc limba suedeză, care e o limbă germanică și foarte deosebită de limba Finilor (aceasta samănă întru câtva cu a Ungurilor). Danemarca a cucerit odată parte din *Estonia*. altă provincie de pe acest mal al Balticei.

Când, la începutul veacului al XVII-lea, Rușii căutau să-și întemeieze o dinastie nouă, știm că Suedezii au pus mâna pe alte două Ținuturi ale Balticei răsăritene, *Ingria* și *Carelia* (Petersburgul, Capitala de astăzi a Rusiei, e în Ingria). Astfel ei duceau mai departe întinderea lor din evul mediu. La Baltica, aveau aceiași putere ca Venețienii a Marea Adriatică (căci știm că Venețienii stăpâniau și malul din față, Dalmația), numai cât ei n'aveau aceiași pricepere pentru negoț: în mijlocul Mării se află insula *Gottland* (sau țară Goților), și aici a strălucit multă vreme marele port *Wisby*, din care astăzi au rămas mai mult dărâmături.

Numai *Norvegia* n'aveà putința de a se mai mărì, că i coasta ei apuseană erà bătută de oceanul pustiu, pe unde și corăbii mergeau puține atunci (negoțul cel mare se făceà pe Marea Mediterană). De aceia și erà ea mai săracă, mai

sălbatecă şi mai puţin locuită decât cele două ţeri surori. Dar de dânsa se ţinea, de pe la jumătatea veacului a XIII-lea, marea insulă *Islanda*, al cării nume înseamnă „ţara de ghiaţă" (căci şi erà sus de tot, la Apus, aproape de America); de altminterea, cei ce se aşează întâiu, dintre Germani, în aceaştă insulă fuseseră tot Norvegieni.

Astăzi, când Suedia, Norvegia şi Danemarca sunt ameninţate de vecini (mai ales cele două d'intâiu de Ruşi, dela Răsărit), cel mai folositor lucru ar fi fost ca şi Danemarca să fie unită cu ţerile scandinave, şi ca Suedia şi Norvegia, care, vre-o sută de ani, au avut aceiaşi dinastie, să fi trăit în bună înţelegere, ceia ce n'au făcut, ba chiar s'au despărţit şi ele, de curând.

În timpurile depărtate de care vorbim aici, însă, nicio primejdie nu ameninţà cele trei regate, aşa încât ele puteau trăì sigure şi deosebit. Numai întâmplarea, legăturile de înrudire dintre familiile lor regale aŭ adus în veacul al XIV-lea (pe vremea războiului de „o sută de ani") întâiu unirea Danimarcei cu Norvegia şi apoi alipirea la ele şi a Suediei. O regină care moştenise pe tatăl şi pe bărbatul ei, Daneza *Margareta*, a făcut chiar să se încheie—precum s'a văzut — un act scris, la 1397, prin care cele trei ţeri se învoiau să aleagă totdeauna un singur stăpânitor, din neamul Margaretei şi să aibă numai tustrele la un loc legături cu străinătatea. Margareta a murit peste cincisprezece ani, şi Uniunea aceasta dela Calmar, numită aşa după oraşul din Suedia de jos (Gotia) unde s'a încheiat, n'a ţinut multă vreme după moartea înţeleptei regine a Miăză nopţii.

3. După ce s'a strecurat pe tron un nepot şi o rudă mai de departe a Margaretei, Uniunea a fost ruptă, la moartea acestuia din urmă: ea a ţinut ceva mai mult de cincizeci de ani. Apoi s'a mai încercat peste puţin cârpeli, care nici acelea n'au fost trainice. Până şi la inceputul veacului al XVI-lea s'a mai străduit regele Cristian al II-lea să învie Uniunea, însă fără folos, măcar că s'a vărsat mult sânge de către acest Cristian, care erà un om pornit şi sălbatec

și a adus multe nenorociri în Suedia. Dar, la urmă, *Gustav Vasa* chemă pe țeranii suedezi în jurul lui și scăpă țara de robia Danezilor *(1523)*; de atunci a domnit în Suedia neamul său, Casa de Vasa. Cristian a fost scos și din Danemarca, dar urmașii săi păstrară unirea cu Norvegia.

Vasa a domnit vre-o patruzeci de ani: el a cârmuit cu pricepere și cu putere și a primit legea cea nouă a lui Luther în Suedia. Danemarca și Norvegia împreună ajunseseră mai slabe decât Suedia singură, care aveà însă un astfel de rege. Dar nenorocirea Suedezilor a vrut ca fiiĭ lui Gustav Vasa să se dușmănească pentru Domnie, încurcându-se în multe greutăți și suferințe. Suedia s'a bătut și cu Polonia, pentru că regele polon Sigismund, venit din Suedia, voià să păstreze și această țară. Cu Gustav-Adolf însă începù o vreme de strălucire pentru Suedia, în războiul de treizeci de ani

---

XLVI.

Spania la începutul războiului de treizeci de ani.

Să vedem acum în ce fel se înfățișau alte două țeri, Anglia și Spania, la începutul războiului de treizeci de ani, care a cuprins pe încetul toată Europa și a făcut să se vadă cine e mai tare decât cellalt.

Astfel de încercări erau de nevoie din timp în timp spre a se corectà echilibrul european, stricat de mărirea ori de întărirea uneia sau alteia dintre țeri.

1. *Henric al VIII-lea,* regele Angliei, fusese un stăpânitor leneș, stricat și crud, care a pus să se taie cu toporul oamenii, oricât de vestiți și de iubiți, cari nu voiau să primească Reforma legii, așà cum o schimbase el, numai în folosul lui. Nimănui nu i-a părut rău după dânsul când a

murit. Supt fiul său, *Eduard al VI-lea*, un băiețaș bolnăvicios, a cărui moarte se aștepta din lună în lună, protestanții cei adevărați s'au întărit și au făcut pe rege, care cum știm, erà și capul Bisericii anglicane (se zice: poporul *englez*, dar Biserica *anglicană)*, să iscălească patruzeci și două de *articole* sau puncte, care apropiau pe Anglicani de Luteranii din Germania. Sora lui (dela altă mamă, și anume dela Ecaterina, mătușa lui Carol al V-lea Impăratul), *Maria*, a fost catolică, precum fusese și mamă-sa Ea a vrut să întoarcă înapoi pe Englezi la credința catolică, lucru care erà cu neputință. Pentru a-și atinge această tintă, și e a a prigonit.—precum prigonise tatăl ei, Henric al VIII-lea, pe aceia ce nu voiau să se lase de catolicism Maria a trimes la moarte până și pe Cranmer, care fusese a hiepiscop de Canterbury și primat al Angliei.

Maria, care erà o femeie urâtă și îmbătrânită, se măritase cu tânărul și frumosul rege al Spaniei, Filip al II-lea, fiu și urmaș al Împăratului Carol al V-lea (cu care Maria venià vară primară; soții nu trăiau împreună însă, ci fiecare în regatul său, și Filip nu puteà suferì pe Maria).

Filip al II-lea erà o fire închisă, tăcută, întunecată, îndărătnică și nemilostivă. Tatăl său nu fusese cine știe ce catolic fanatic, ci se potrivise dupa împrejurări: el însă, Filip, s'a juruit să cheltuiască toate puterile sale, toți ostașii cei buni ai Spaniei, cum nu mai erau alții în Europa toate oștile europene s'au luat după cea spaniolă, și numele gradelor de ofițeri ce se întrebuințează până astăzi sunt luate dela dânsa), toate comorile, care-i veniau necontenit, în corăbii mari și grele, ce se chemau *galioane*, ale Americei, numai să răpuie pe protestantii din toate țerile și să aducă iarăși singura lege pe care o socotià el bună atolicismul.

2. Dar erau destui protestanți și în țerile lui Filip: nu însă în Spania chiar, ci în Țerile-de-jos, unde pătrunsese si luteranismul, dar mai ales calvinismul, dela Francezi. Carol mai îngăduià pe ereticii din aceste părți, unde-și pe-

trecuse copilăria și la care ținea foarte mult. Altfel s'a purtat Filip, care fusese crescut în Spania, de Spanioli între aceia cari până mai târziu n'aveau altă grijă mai mare

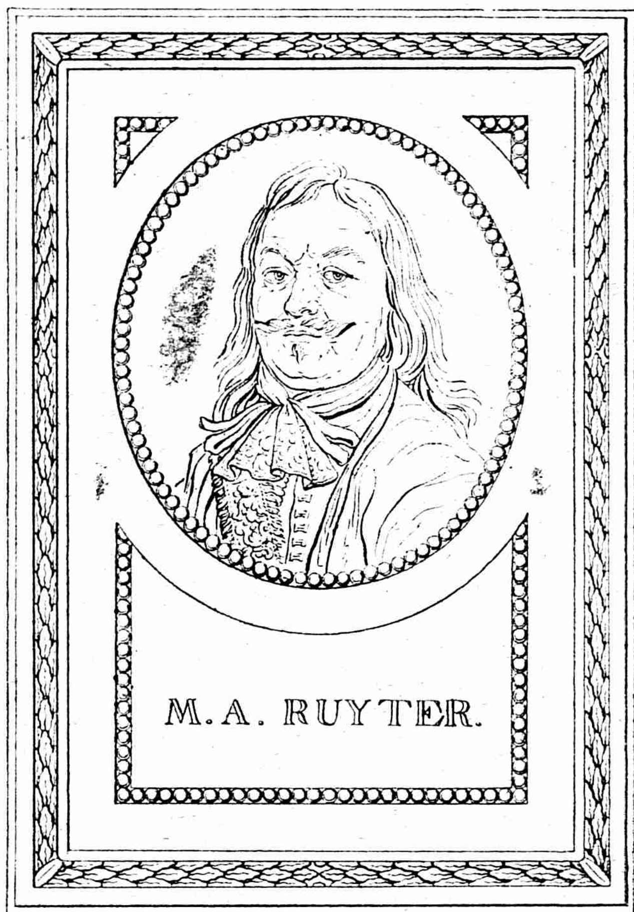

Fig. 44. Amiralul olandez Ruyter, din veacul al XVII-lea. S'a bătut și cu Spaniolii.

decât să se silească prin sabie și prin amenințare cu arderea de viu pe oricine a crede în Dumnezeu ca dânșii. El a ntemeiat în Țările-de-jos episcopii nouă și le-a dat pe mâna

călugărilor noi, *Iesuiții* (dela *Ihesu*, numele latinesc al lui Isus Hristos). cari se întemeiaseră numai pentru a supraveghià credința oamenilor și a-i ținea în catolicism, între-

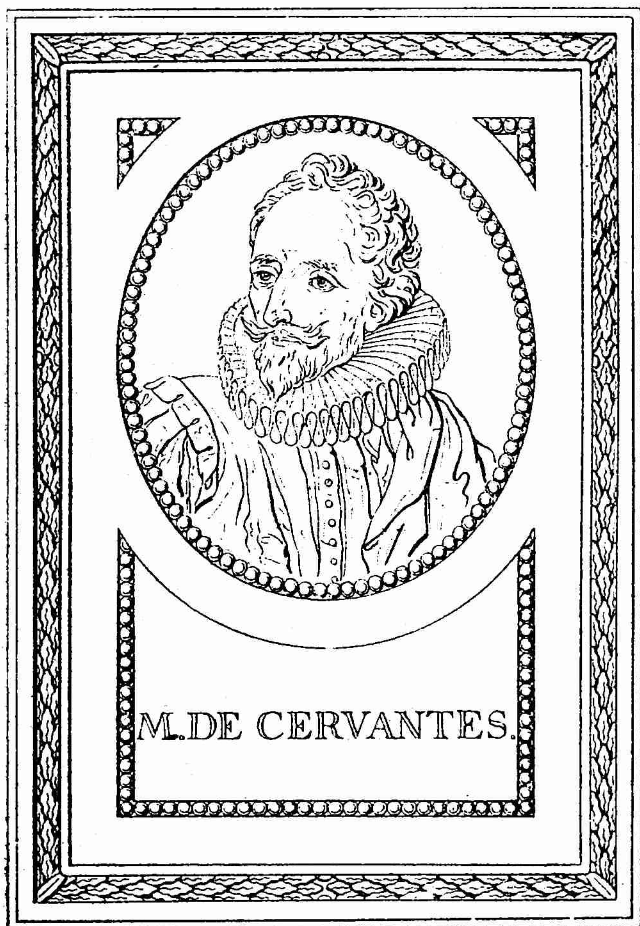

Fig. 45. Pe vremea lui Filip al II-lea trăia poetul Cervantes, care a scris întâmplările lui Don Chișot (Quixote), în care iea în râs pe oamenii cari n'au altă treabă decât să-și caute de lucru cu morile de vânt, deci cu lucruri zădarnice.

buințând pentru aceasta orice mijloc, chiar și cele rele, căci ei socotiau că *scopul sfințește mijloacele* (ceia ce nu e adevărat). Trebuie să ne mai gândim că locuitorii aceștia

lin Ţerile-de-jos, aşezaţi mai mult în oraşe foarte mari foarte bogate şi apropiate unele de altele, erau deprinşi de mult — cum am văzut în luptele regelui Franciei cu dânşii să nu li se calce drepturile, căci altfel se răsculau, fiind uţi la fire, nesupuşi din obiceiu şi foarte viteji. Astfel ei s'au răsculat şi împotriva măsurilor lui Filip al II-lea, pe care ei le judecau, şi cu temeiu, că sunt nedrepte. Filip trufaş cum erà, n'a dat întâiu nicio însemnătate mişcări or: unul dintre miniştrii mătuşei regelui, Margareta, car cârmuià Ţerile-de-jos, a spus chiar cu despreţ că acei cari veniseră cu plângeri, sunt nişte *calici*, iar nemulţămiţii au uat această batjocură ca un nume de cinste, şi şi-au zis „calicii".

Astfel li se zicea răsculaţilor: *gueux*.

Însă răscoala s'a întins din oraş în oraş, mai ales în partea de Răsărit, către Germania: mulţimea năvălià în biserici şi dădeà jos sfinţii, nimicià moaştele şi curăţià astfel lăcaşul lui Dumnezeu de ce socotià ea că este înjosire pentru dânsul. Nobili foarte însemnaţi, cum erà *prinţul de Oranie* francez: Orange), contele de Egmont, un mare general, contele Horn, se uniră cu răscoala. Filip al II-lea trimese atunci în Ţerile-de-jos pe cel mai neînduplecat dintre sfetnicii săi, pe bătrânul *duce de Alva*, care nu credeà decât în foc şi 'n sabie, ca singurele mijloace prin care se potolesc oamenii neascultători. A fost atunci în această frumoasă ţară bogată o jale nespusă: un „tribunal al tulburărilor", căruia lumea i-a zis *tribunalul de sânge*, a început să judece pe toţi cei cari erau bănuiţi că au făcut păcate împotriva legii vechi. Cu nişte judecători ca aceia, cine puteà să scape? Egmont şi Horn au perit, şi mii de oameni împreună cu dânşii. Dar cu aceste grozăvii nu se făceà mai bună ispravă decât aceia pe care ai face-o zvârlind untdelemn peste foc: oamenii pot greşi (dar la aceştia nici nu erà o greşală atât de mare!), însă cei mai înţelepţi trebuie să ştie a-i aduce cu blândaţă la calea cea dreaptă. Cu toate

că ducele de Alva a trebuit să se ducă și Filip a trimes în loc pe viteazul săŭ frate, *Ioan de Austria*, provinciile răsăritene ale Țerilor-de-jos nu s'aŭ potolit niciodată, ci din anume cetăți răsculații s'au împotrivit într'una până la războiul de treizeci de ani.

3. Filip nu și-a schimbat totuși gândul de a face ca lumea să fie catolică. Soția sa Maria se stânsese fără să lase moștenitori, și-i urmă sora ei dușmană, *Elisaveta,* care a fost cea mai mare regină, ba chiar cel mai mare stăpânitor ce l-a avut Anglia. Elisaveta erà protestantă: ea întărì cele treizeci și nouă de articole mai cumpătate decât credința luterană, care sunt și acum crezul Bisericiĭ anglicane; în afară, ea a sprijinit pe răsculații din Țerile-dejos, cari se alcătuiră ca republică supt un administrator (*stathouder*, cetește: stathaudăr). Deocamdată Filip aveà de lucru cu *Portugalia,* pe care a cucerit-o, ca rudă a regilor celor vechi, și cu *Turcii*, pe cari frate-său i-a bătut la *Lepanto* în Grecia, pe vremea lui Ioan-Vodă cel Cumplit. Dar el întețià în ascuns pe catolicii englezi, cari ar fi vrut să aibă de regină pe frumoasa *Maria Stuart* (cetește: Stĭuart), regină a Scoțieĭ și văduvă de rege francez, care fugise din țara ei pentru purtări rele și nesocotință și erà ținută în prinsoare, cu cruzime, de Elisaveta.

Maria Stuart, după mamă din familia de Lotaringia, fusese soția u Francisc al II-lea, fiul lui Henric al II-lea. Soțul ei muri tânăr, și atunc văduva se întoarse acasă, unde găsì autoritatea covârșitoare a lui Knox. A avut o purtare care i-a înstrăinat în curând inimile supușilor. A fost în stare să uneltească și moartea noului ei soț, fiindcă ucisese pe un muzicant italian pe care ea-l ținea la Curte. Astfel a făcut ș nenorocirea ei și a poporului ei.

Aceasta nu se sfiì să puie a se tăià capul dușmanei sale.

Cât a stat închisă 'n Anglia, Maria Stuart a stat în egătură cu nobilii englezi catolici pentru a-i ațâță la răscoală. Ea era, în adevăr, și moștenitoarea tronului englez, căci Elisaveta rămăsese nemăritată. Dacă astfel de răscoale ar fi izbutit, Anglia se întorceà a zilele Mar ei Tudor, apărătoarea cu orice preț a catolicismului.

În anul următor, Filip trimese o flotă mare asupra An-

gliei, cu care erà în războiu, dar vântul i-o împrăștiè și i-o înecă.

Flota apucase pe la Nordul Scoției. În mândria lui, Filip îi zicea „neînvinsă" *(invincible armada)*. În curând însă-i văzù rămășițele jalnice.

Pe atunci Englezii se deprinseră și ei cu Marea. și începură a-și face așezări în America de Nord. Filip se încurcă de acum în războiul cu Franța, și urmașul său, care aveà același nume, fù un om slab, care stăpânì o țară stoarsă de puteri. Pe când Elisaveta lăsă în *1603* lui *Iacob I-iu,* regele Scoției, fiul Mariei Stuart, o țară înfloritoare. mândră și supusă. Căci nu puterea, ci cumințenia hotărăște lucrurile omenești.

XLVII.

Războiul de treizeci de ani.

1. Precum Filip al II-lea calcase drepturile asigurate prin acte scrise ale locuitorilor calvini din Țerile-de-jos, astfel nepotul Împăratului *Mathias* (Mateiaș), *Ferdinand,* rege al Boemiei, călcă drepturile, asigurate tot prin acte scrise, ale locuitorilor protestanți din această țară, unde cu două veacuri în urmă fusese o așa de strașnică răscoală pentru lege, a Husiților. Cehii se răsculară și ei, și, năvălind în palatul guvernatorului din Praga, zvârliră pe ferești pe câțiva miniștri, rănindu-i (*1618*).

Ei nu cereau doar ceva nou, ci respectarea privilegiilor care li fusese erà date de Casa de Habsburg. Aruncarea pe ferești a miniștrilo cari n'au murit erà un vechiu obiceiu boem în caz de nemulțumire.

Dar răsculații fură sprijiniți numai foarte slab de cei de o lege cu dânșii, pe când regele Ferdinand ajungeà îndată Împărat, la moartea unchiului său. Abia câteva cete de Germani alergară să-i ajute, supt o căpetenie de lefegii, seniorul de

Mansfeld. Dintre marii principi ai Imperiului, singur Electorul dela Rin, căruia i se zicea *Electorul Palatin*, luă hotărât partea răsculaților, și ei îl aleseră rege al lor; Electoru Frederic primià bani dela noul rege al Angliei, Iacob, al căruia ginere erà. Dar oamenii Împăratului, cu care erà unit ducele de Bavaria, un catolic tot așa de cotropitor ca și Filip al al II-lea, învinseră în lupta dela *Muntele-Alb*. Principele unguresc al Ardealului, *Gavril Bethlen,* care erà calvin, se amestecase și el în luptă, ba înaintase și până la Viena, însă fără un folos trainic, pentru că la urmă și el trebuì să se împace cu Împăratul. Acesta cucerì țara Electorului Palatin.

Fiindcă principii protestanți germani mai puternici, cum erau Electorii de Brandenburg și de Saxonia, nu voiau să se miște, învinșii chemară pe *regele Cristian al Danemarcei*. Știm însă în ce stare se aflà această țară și ce slabi stăpânitori aveà, dela Margareta încoace, adecă de peste două sute de ani; stăpâni în această țară erau mai mult nobilii, cari îngenunchiaseră foarte mult pe țerani. Oricum, Cristian tot ar fi fost bătut; dar el mai avù și lipsa de noroc că găsì în fața lui pe cel mai bun general din vremea aceia, căpetenia de lefegii *Waldstein* sau *Wallenstein* (cetește . Valdștain, Valenștain), care întrase în lupta Împăratului. Foarte răpede, și el trebuì să se plece la pace.

2. Atunci Împăratul Ferdinand socotì că s'a mântuit cu dușmanii lui : el cuteză să iea o măsură strașnică, după care protestanții erau datori să dea înapoi tot ce luaseră din averea bisericească dela 1555 încoace. Iarăși principi protestanți mai puternici nu se puseră în buza tunulu temându-se mai ales de Wallenstein, care strânse, cu plată mare și cu voie de jaf, pe mai toți oamenii din Germania cari n'aveau altceva de făcut decât să se bată pentru cel ce li plătește. Protestanții strigară acuma către alt ocrotitor străin, către *regele Suediei, Gustav-Adolf*.

Acesta erà și un mare viteaz și un foarte isteț orânduitor al oștilor ; pe lângă aceasta, el puteà să aducă altfel de oaste decât a lui Wallenstein: nu tineri fără căpătaiu,

vagabonzi, fugari, țerani sărăciți, meșteri fără lucru, nobili doritori de câștig nelegiuit sau de nume mare, ci țerani de-ai lui, creștini buni, gospodari harnici, cari știau că se luptau ca să îndeplinească voia lui Dumnezeu și să scape legea lui cea curată din ghiarele dușmanilor. Când regele Suediei se coborî în Germania, ajutat fiind cu bani de *Richelieu*, ministrul francez, Electorii de Brandenburg și de Saxonia se ridicară și ei asupra Împăratului, care voià să-î despoaie. Gustav-Adolf nu putù să împiedece de a se pierde marele oraș *Magdeburg*, pe râul Elba, dar el bătù pe Imperiali la *Lipsca*. Trecù spre Rin, prădând, și venià acum împotriva Bavariei ; el intră chiar în Capitala acestei țeri Atunci Împăratul, care dăduse drumul lui Wallenstein, îl chemă înapoi, și, ca să scoată pe rege din Bavaria, Imperialii năvăliră în Saxonia. Gustav-Adolf alergă iarăși aici și dădù o a doua luptă, lângă Lipsca (la *Lützen*), dar nenorocirea lui voì ca el să piară în mijlocul biruinții ce câștigase : cea mai frumoasă și, tot odată, mai duioasă soartă pentru un viteaz.

Lupta s'a dat în Noembre 1632 Un monument ridicat e protestanții germani arată unde a căzut eroul.

Suedezii se luptară și după aceasta, ani întregi, și Wallenstein peri, ucis de către niște oameni trimeși chiar de Împăratul, doi ani după moartea lui Gustav-Adolf. Însă acuma se amestecaseră în războiŭ Francezii și Spaniolii, cele două popoare care se uriau de mult între ele.

3. *Richelieu* a fost acela care a făcut pe Ludovic al XIII-lea să înceapă războiu cu Împăratul. El erà un nobil care se făcuse cleric și, ajungînd sfătuitor al reginei-mame, fusese înaintat cardinal. Ca ministru al lui Ludovic al XIII-lea, el nu s'a plecat înaintea nimănui și nu s'a temut de nimeni. Cu toate că nu erà aplecat spre mânie și nu erà răzbunător, el n'a lăsat nicio uneltire împotriva lui fără răsplată : nobilii neastâmpărați cari pregăteau turburări, au fost pedepsiți foarte aspru, și el a fost în stare să înlăture pentru totdeauna dela Curte până și pe mama re-

gelui și pe fratele acestuia, cari aveau scopurile lor deosebite, de petrecere și stăpânire, și nu-l lăsau pe dânsul, omul cel mai priceput din regat, să îndrepte lucrurile așa cum cereau nevoile cele mari și adevărate ale țerii.

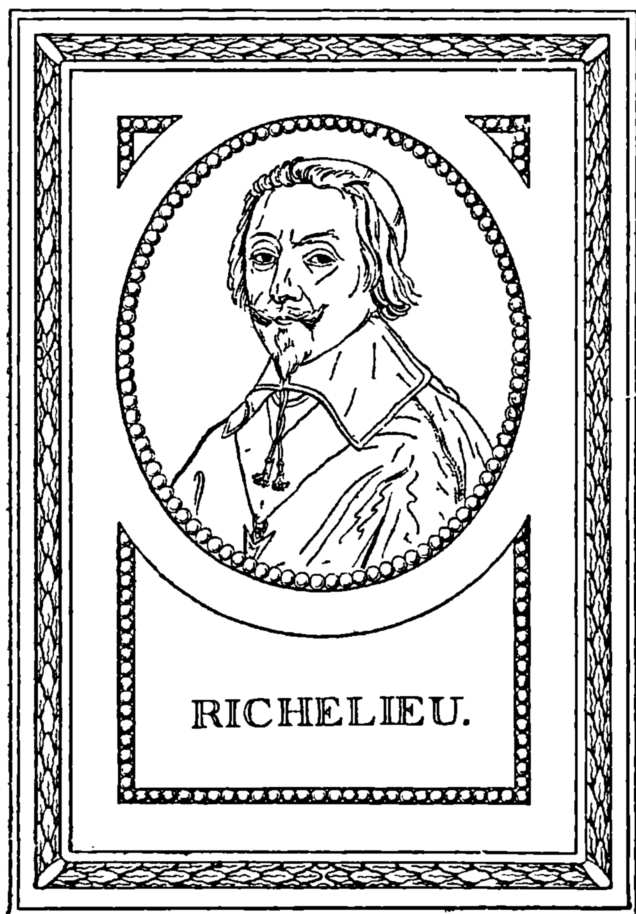

Fig. 46. Cardinalul și episcopul Richelieu, ministrul cel mare al Franciei.

Richelieu erà hotărât să facă jertfe mari, numai să ridice Franța la cel d'intâiu loc în Europa, ceia ce se puteà foarte lesne acuma, căci Spania erà sărăcită și pustiită, pe lângă aceasta și foarte rău cârmuită, Împăratul erà ros de ura

protestanților, Anglia stăteà în mânile unui rege ca Iacob I-iu, care fusese bine crescut și aveà destulă învățătură, dar nu se pricepeà cu adevărat să înfățișeze în ochii lumii o țară mai mare, iar, în Răsărit, Turcii ajunseseră cum știm El a judecat bine că o țară care vrea să călăuzească ea pe celelalte, nu trebuie să fie însăși dezbinată. Henric al IV-lea dăduse văie calvinilor, prin porunca (edictul; franc *édit*) dela *Nantes* (cetește: Nant), să-și aibă pe coasta Oceanului, lângă Anglia (tocmai acolo!), cetățile lor, cu ostașii lor și administrația lor. Richelieu n'a stat pe gînduri să le iea înapoi.

Francezii și Spaniolii nu s'au încăierat încă nici într'o luptă mare, cât a trăit Ludovic al XIII-lea, dar Richelieu a plătit pe Suedezi ca să iea dela Împăratul provincia *Alsacia*, la Rin, de care aveà nevoie Franța, și a răscumpărat-o dela dânșii. După suirea pe tron a copilului Ludovic al XIV-lea, Francezii au răspins pe Spaniolii ce năvăliseră în țara lor și, trecând Rinul cu care prilej au prădat așa, încât se pomenește și până astăzĭ —, ei au luat și cetatea Maiența. Și *Gheorghe Rákóczy* din Ardeal fusese adus să lovească pe Imperiali dela Răsărit.

După treizeci de ani dela tulburările din Praga, la *1648*, se făcù în sfârșit pacea (dar Francezii rămaseră încă în luptă cu Spaniolii); ea fù încheiată în două orașe din provincia Vestfalia (la N.-V. Germaniei), Münster și Osnabrück, și de aceia se chiamă *pacea din Vestfalia*. Printr'însa și luteranii și calvinii căpătară aceleași drepturi ca și catolicii. Prusia luă Pomerania de Răsărit, iar Suedia pe cea de Apus; Franciei îi rămase Alsacia, afară de Strassburg, oraș liber; ducele de Bavaria fu păstrat ca Elector, dar și fiul Electorului Palatin își căpătă țara și cinstea îndărăt.

XLVIII.

Starea Angliei în veacul al XVII-lea.

Pe vremea când se frământau, an după an. oştile atâtor neamuri în Germania şi această ţară nenorocită plătià tuturora cu holdele ei nimicite şi cu cetăţile ei arse şi dărâmate, schimbări foarte însemnate se petreceau în cele două ţeri mari apusene ale Europei: Anglia şi Spania.

1. Ce ispravă a făcut *Iacob I-iu*, cel d'intâiu rege englez din dinastia Stuart, am cam văzut: în ţară nici catolicii, nici anglicanii şi protestanţii curaţi n'au fost mulţămiţi de dânsul, cu toate că el, fiul *catolicei* Maria Stuart, se dădeà totdeauna drept un anglican nestrămutat în credinţă. Şi el a avut un om de încredere, ca şi Ludovic al XIII-lea din Franţa, dar al lui nu erà de seama lui Richelieu, ci un nobil obraznic şi uşuratec, ducele de Buckingham, care a murit ucis ca Henric al IV-lea. În afară, el a lăsat să se sfărame autonomia (dreptul de a se cârmui singuri) calvinilor din Franţa. pe cari n'a putut sa-i sprijine cum trebuià; gineresău a fost gonit din Palatinat fără ca el să se sârgui că prea mult pentru a-l cruţà de atâta pagubă şi ruşine. în sfârşit din războiul de treizeci de ani, în care Franţa a câştigat aşa de mult, el s'a ales cu manile goale.

Dar nenorociri mari erau să cadă asupra fiului său *Carol I-iu.*

În domnia lui Iacob I-iu, la 1616, a murit, în vrâstă de 52 de ani, cel mai mare scriitor care s'a ivit după ai anticităţii, dramaturgul *Wiliam Shakespeare* (Şecspir). El erà numai un actor sărac şi a scris, mai mult pentru a se ţinea dintr'o zi pe alta, *piese,* cu subiecte din viaţa ţerii sale, din viaţa veche sau de închipuire. Până acum nimeni n'a zguduit mai tare sufletele oamenilor prin scrisele sale decât acest om mare, pe care vremea lui nu l-a înţeles însă îndestul.

Într'un timp când teatrul englez erà la începuturile sale socotit fiind

ca o distracţie de rând, acest om ridicat din mijlocul burgheziei şi lipsit de o cultură mai înaltă, silit să trăiască din scrisul său şi din darurile marilor seniori englezi, a dat, inspirându-se din *cronici* şi din nuvele, în dramele sale *povestea sufletului omenesc*, cu toate bucuriile, durerile, visurile, gândurile şi idealurile sale. E atât de mare prin întinderea şi înălţimea lui, încât orice caracterizare e zădarnică. E cu neputinţă a se adâncì mai mult cugetul tulburat de greutatea unei datorii morale şi de farmecul unei iubiri curate decât în *Hamlet;* nicăiri durerea unui tată care nu poate aflà adăpost la copiii săi şi care rătăceşte pribeag în noaptea şi salbătăcia naturii şi a nebuniei sale, târând în nenorocirea lui pe singura copilă a lui care-l iubeşte, nu află o mai adevărată şi zguduitoare icoană decât în *Regele Lear;* cea mai ideală înfăţişare a iubirii tinere o dă el în *Romeo şi Julieta;* o gelozie furioasă, care distruge tot şi mână la crimă, se desface din *Othelo;* Evreul lacom de bani până la nimicirea oricării simţiri mai înalte se iveşte în *Negustorul de Veneţia;* o groaznică mustrare de cuget, pe care nimic n'o poate adormì, e *Macbeth; Visul unei nopţi de vară* vrăjeşte toate duhurile uşoare pe care închipuirea le pune în aierul limpede, în pădurile adormite, între florile deschise. Dintre piesele lui istorice, cu subiecte antice *(Iuliu Cesar, Antoniu şi Cleopatra)* ori engleze (dela Războiul de o sută de ani până la Henric al VIII-lea, *Ricard al III-lea* cuprinde chinurile unui ambiţios criminal, a căruia coroană e stropită de un sânge ce nu se poate şterge.

Contemporan cu Shakespeare a fost cancelariul englez *Francisc Bacon* (1561-1626), unul din cei mai mari cugetători a lumii. În *Novum Organum*, opera lui de căpetenie, el a pus temeliile *doctrinei inducţiei,* care, plecând dela fapte, dela realităţi, se păreà şi pe dreptate menì a *să prefacă ştiinţa întreagă.*

2. Carol I-iŭ erà un om frumos, mândru, viteaz, cum numai rare ori împodobeşte darul lui Dumnezeu pe un rege; ţineà cu adevărat la ţara lui, şi. in cele maî grele clipe din viaţă, n'a cerut ajutorul străinului. Soţia sa, o fată a lui Henric al IV-lea din Franţa, erà bună, vioaie şi plăcută. Viaţa regelui în casa sa, cu copiii săi, doi băieţi şi o fată, puteà să fie o pildă pentru orice Englez.

Ceia ce l-a pierdut pe acest rege nenorocit au fost întâiu sfaturile rele. A ascultat de ministrul său Strafford, de regina şi de alţii, când trebuià să aleagă altfel de sfătuitori. Apoi s'a îndărătnicit să rămâie pe voia lui, fără să caute dacă nu cumva el însuşî greşise.

Carol a ridicat pe Englezi împotriva lui din două pricini. Întâiu că ei nu mai aveau încredere în statornicia lui față de legea protestantă, ci îl credeau trecut în ascuns la catolicism: aceasta erà pentru dânșii cel mai mare păcat, căci mult se mai luptaseră și suferiseră ei ca să scape de vechea lege catolică! Apoi el primise a cârmuì fără să întrebe *Parlamentul* asupra dărilor ce puneà. Noi știm însă că în Anglia, din timpurile lui Eduard al III-lea încă, nicio dajde nu e legiuită până n'a votat-o Parlamentul, și nu e alt popor care să ție mai mult ca oricine să umble după lege și după datină ca Englezii, ceia ce e un lucru foarte frumos și de laudă pentru dânșii. Din pricina războiului cu Spania dar războiul acesta ardeà supt cenușă și nu duceà la nicio luptă și nu aduceà niciun folos — regele a pus o „dare pentru corăbii". Mulți n'au voit s'o plătească, pentru că erà *poruncită* numai, și nu *votată*. Ca să fie siguri că nu li se va atinge legea, și nu li se vor călcà drepturile rămase dela strămoși, sumedenie de Englezi și-au lăsat țara și, luptându-se cu primejdia Mării, s'au dus tocmai în *America-de-Nord,* unde au întemeiat *colonìi* (și din această pricină și din altele, pe care le vom vedeà pe urmă, în America-de-Nord sunt mai mulți Englezi decât alți Europeni, și limba Statului în republica Statelor-Unite e limba engleză).

Dela o vreme regele văzù că trebuie să cheme un Parlament. Acesta voì să-i smulgă însă puterea din mână și dădù în judecată pe Strafford, care perì de mâna calăului. *Scoția* erà răsculată de mai multă vreme, căci nu voià să primească liturghia cea nouă și orânduirea bisericească hotărâtă de arhiepiscopul lui Carol I-iu. Foarte mulți Englezi erau de o părere cu Scoțienii și nu se învoiau să aibă în Biserica lor episcopi, ci numai preoți: pentru aceia ei se numiau presbiteriani (dela cuvântul latinesc *presbyter* = preot). Ba alții nu voiau să știe nici de cârmuirea vre unui rege, ci doriau să trăiască numai după Biblie, având în fruntea lor un ales al lui Dumnezeu: aceștia își ziceau *pu-*

ritani, adecă apărători ai legii curate. Printre ei aveà mare trecere un fiu de berar, *Oliver Cromwell:* erà un suflet ascuns şi şiret, foarte doritor de a stăpânì, fără frică şi

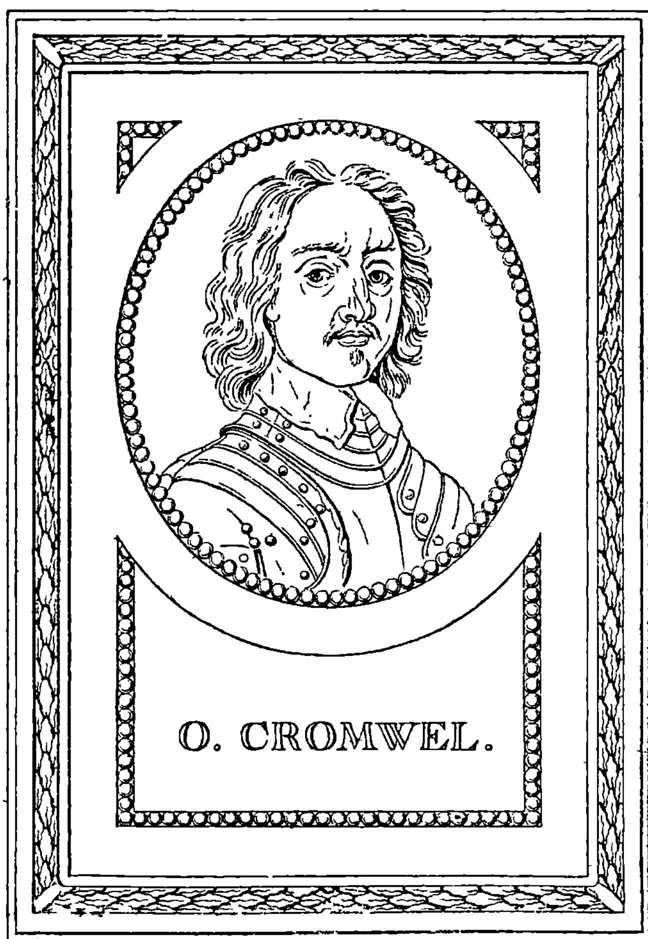

Fig. 47.—Oliver Cromwell, care şi-a zis ocrotitor al Angliei, şi a stapanit această ţară.

neînduplecat în hotărârile sale. Ceia ce-i dădeà o tărie şi mai mare erà siguranţa lui că e omul dumnezeesc, care a venit ca să pedepsească pe stricaţi şi pe mincinoşi şi să aducă la îndeplinire viaţa cea bună şi curată.

3. Regele fugì din Londra, strânse pe credincioșii săi și se luptă timp de mai multe luni de zile cu răsculații, dar nu-i putù învinge. Atunci, văzând că și-a pierdut toată oastea, el alergă în tabăra Scoțienilor, cari și ei stăteau supt arme. Nădejdea lui erà că, orice s'ar fi petrecut între dânșii și dânsul, ei tot îl vor adăpostì, ca pe unul ce erà și el Scoțian, coborâtor din regii cei vechi ai țerii lor. Dar se găsiră acolo în tabără vânzători, cari-l dădură pe mâna lui Cromwell. Acesta avù îndrăzneala să dea în judecată pe stăpânul și regele său, și judecătorii fără lege îl osândiră la moarte. Regele se purtă până la sfârșit ca un viteaz. el nu voì să dea niciun răspuns acelora cari, fără niciun drept, îi puneau întrebări ca unui vinovat de rând, și se duse la moarte fără nicio șovăială, tocmai așa cum se dusese, deșì erà numai o femeie, viteaza lui bunică, frumoasa regină Maria.

Cromwell intră îndată în înțelegere cu presbiterianii. cari erau prea cumpătați pentru dânsul. El, care învinuise p rege că n'a chemat Parlamentul, îl împrăștiè, batjocurindu-l. și puse „de închiriat" pe ușa salei unde se adunau membrii. Armata ajunse stăpână peste toate, și ea trecù toate puterile ei asupra lui Cromwell însuși, care-și zise „ocrotitorul" țerii („lord protector"), dar de fapt a fost mai stăpân decât un Sultan turcesc. În afară însă, el a înălțat foarte mult Anglia. Între alte măsuri înțelepte, a luat și aceia ca nicio corabie străină să nu poată aduce în Anglia a te mărfuri decât cele crescute sau făcute în țara de und vine corabia aceia. Măsura lovià mai ales pe Olandezi. a căror țară dă foarte puțin și cari se țin mai mult din negoțul de mărfuri străine.

4. Republica engleză a ținut dela 1649 la 1653. Unul din miniștrii lui Cromwell a fost marele poet *Ioan Milton* (1608-74), care a cântat într'o întinsă poemă cel d'intâiu păcat al omenirii. „Paradisul pierdut" al lui se numără printre cele mai strălucite opere epice. Pe lângă frumuseța

versului și noutatea icoanelor, poemul lui Milton se deosebește printr'o *adâncă sinceritate de inspirație.*

După moartea lui Cromwell, fiul său rămase „ocrotitor“, precum după un rege fiu-său rămâne rege. Dar acest om, care erà de o fire slabă, trecù puterea lui *Carol al II-lea,* fiul regelui ucis.

5. Anglia se ridicase, iar Spania cădeà tot mai jos. Urmașii lui Filip al II-lea erau și slabi de trup și slabi de minte, și-i duceau de nas lingușitorii. Singura lor însușire erà evlavia. O parte din Ţerile-de-jos erà dela 1648 Republica neatârnată a Olandei ; Italia erà săcătuită, în America fusese o cârmuire așà de rea, încât, după ce contenise aurul din pământ, nu veniă mai niciun folos pentru Spania. Spania însăși ajunsese a fi o ţară de călugări trândavi și de ciobani săraci: gonirea Evreilor și a Maurilor ce mai rămăseseră, a fost pe placul călugărilor, dar a sărăcit și mai mult regatul.

În această vreme de răpede și adâncă decădere s'a văzut stingându-se, în aeelași an cu Shakespeare, marele povestitor *Cervantes* (născut la 1547) Pe vremea lui nu mai rămăsese nimic din cavalerismul cel adevărat și nobil, și nici măcar din cel zgomotos și strălucitor, ale cărui isprăvi le însemnà încă, la începutul veacului al XV-lea, marele cronicar francez al Războiului de o sută de ani, Froissart. Mulţi însă își dădeau înfățișarea de cavaleri, fără ca viața lor să aibă un rost. Cervantes și-a râs de astfel de oameni în nemuritorul său roman *Don Quixote* (cetește: don Chihote; noi zicem, după franțuzește: don Chișot), care înfățișează pe un smintit lunatec, ce vede în fiecare moară de vânt un dușman, în fiecare femeie un înger și în fiecare cocioabă o cetate.

La 1601 se născù cel mai mare dramaturg spaniol, *Calderon de la Barca,* ale cărui piese n'au număr. Scrise cu multă ușurință, pline de vioiciune și de vervă, puţin îngrijite ca țesătură și stil dar dovedind o neobosită inspirație, ele ne înfățișează *toată viața Spaniei din acel timp.*

XLIX.

Cum trăià Franța după războiul de treizeci de ani.

1. Dacă Anglia ar fi fost stăpânită cincizeci de ani de Cromwell și dacă fiu-său i-ar fi sămănat, nu se știe de ar mai fi rămas Franța în rândul întâiu printre celelalte țeri.

Cu atâta mai mult se poate pune la îndoială acesta, cu cât, după moartea lui Ludovic al XIII-lea, au început tulburări și mai mari decât acelea de după uciderea lui Henric al IV-lea.

Richelieu nu mai erà în viață când s'a stins Ludovic, și el nu lăsase un ucenic care să-i poată urmà cu deplină vrednicie. Când mama copilului *Ludovic al XIV-lea*, care erà o principesă spaniolă, Ana de Austria, fata lui Filip al III-lea, și-a ales ca ministru de căpetenie pe cardinalul *Mazarini* (Francezii i-au zis: Mazarin), un Italian din popor care lucrase însă cu Richelieu și fusese înălțat de dânsul mulți au putut crede că acest om fricos și șiret nu va puteà duce pe umerii săi o stare de lucruri foarte grea, cum o lăsaseră Ludovic al XIII lea și Richelieu.

Pe de o parte erà războiul din Germania, în care Franța aveà să apere interese așa de mari, pe de alta erà războiul cu Spaniolii, care puneà în primejdie o parte din granițele țerii. Spaniolii și-au și crescut îndrăzneală cum au văzut că se schimbă lucrurile în Franța, și atunci au năvălit ei în această țară.

Pe urmă, toți aceia pe cari Richelieu îi stăpânise cu o mână de fier, rude de ale regelui, femei dela Curte, nobili, și chiar nobilii cari biruiseră pe câmpii de luptă împotriva străinului (principele de Condé), toți doriau pensii petreceri și putere. Războiul ținea bani și adusese dări mai grele decât de obiceiu, așa încât locuitorii din Paris, mulți și foarte neascultători și răi, erau gata să se ridice oricând

asupra Cârmuirii. În sfârșit, atunci începuse lupta Englezilor cu regele lor, și Francezii socotiau că, dacă au și ei Par ament, care însă la dânșii erà numai un *tribunal*, o Curte de judecată —, pot să îndrăznească, la rândul lor, cela ce îndrăzniseră vecinii lor.

Așa începură tulburările care se chiamă *Fronda*. Numele acesta, *frónde*, în franțuzește, înseamnă „praștie". Copiii se 'ucau cu astfel de praștii, și toată răscoala s'a cuvenit să primească un astfel de nume, fiindcă n'a fost decât un joc copilăresc, pe care să l fi jucat însă oamenii mari. Răsculații nu se pricepeau ce să ceară, și socotiau că au spus maie lucru dacă se plângeau împotriva lui Mazarin, care ar fi fost un despoietor al țerii.

Dar din șaga aceasta răutăcioasă a unor nobili ușurateci și lacomi de cinste și de bani au ieșit apoi nenorociri adevărate, care au ținut nu mai puțin decât cinci ani de zile și au făcut să se piardă siguranța și ascultarea ce se câștigaseră prin măsurile straşnice ale lui Richelieu. Astfel, regina și fiul ei, un copil care n'avea nici zece ani, au trebu't să fugă din Paris. În acest oraș s'aŭ scos pietrele de pe strade și s'aŭ făcut piedeci împotriva înaintării soldaților Francezii numesc aceste ziduri grosolane: *baricáde*, și până astăzi ei sar de fac „baricade" când au ceva de descurcat cu Cârmuirea). Doi generali cari fuseseră până atunci mândria Franciei, *Condé* și *Turenne* (cetește: Tiurèn), au îndreptat unul împotriva celuilalt, comandând fiecare câte o oștire. În mai multe provincii, nóbilii nu voiau să mai știe de rege. S'a mers până acolo, încât Condé a întrat în l gătură cu străinii, cu Spaniolii, și îndată el, care-i batuse, apărându-și țara, a trecut ca un trădător în partea lor.

Dar Fronda n'a putut izbutì. Supărările acelea care aduc prefacerile cele mari sunt supărările mulțimilor care n'au pâne sau dreptate. Nobilii și coconițele se pot supărà și pot face mare zgomot, dar țara-și urmează înainte rostul ei, fără să se cutremure pentru că sunt nemulțumiți oàmenii usurateci. Mazarin erà un om folpsitor Franciei, și el a

trebuit să se întoarcă la putere. El încheiase, tocmai în anul când se ridicaseră atâția cerând gonirea lui, pacea, foarte bună și priincioasă, din Vestfalia. Cardinalul se unì

Fig. 48. Doamna de Sévigné, una din femeile cele mai agere dela Curtea lui Ludovic al XIV-lea și care a lăsat scrisori frumoase.

cu Cromwell, care trimesese totuși la moarte pe străunchiu regelui Ludovic al XIV-lea, și ajută pe Englezi să neliniștească pe Spanioli în Antilele Americii. Englezii s'au luptat

alături cu Francezii în lupta dela Dunkerque (cetește Dîuncherc), pe malul Mării Nordului, în care Spaniolii, cari veniseră din Țerile-de-jos, au fost cu totul bătuți. Flandra, pe care Franța ar fi voit s'o aibă întreagă, fù pierdută atunci pentru Spanioli.

2. După aceasta și Spaniolii, cari se arătaseră foarte îndărătnici, făcură pace. Ei dădură lui Ludovic al XIV-lea două țerișoare de-asupra munților Pirinei, care aveau însemnătate mai ales prin aceia că de acum înainte acești munți erau să fie dela un capăt până la celălalt hotarul dintre cele două țeri. Aceste țerișoare sunt Cerdagne și Roussillon.

Se mai hotărà că Ludovic va luà de soție pe Maria-Teresa, fiica regelui spaniol Filip al IV-lea: pentru zestrea ei erau să bată ceva mai târziu iarăși cele două popoare. Când s'a iscălit și această pace, trecuseră unsprezece ani dela pacea din Vestfalia. Doi ani după aceasta, murì Mazarin, și tot în anul acela regele începeà să cârmuiască singur, deși sfătuit încă multă vreme de mamă-sa.

3. Pe când Franța se înălță astfel în ceia ce privește însemnătatea ei militară și politică, ea ajungeà și țara care dădeà cei mai vestiți scriitori și artiști. Știm că în Italia, de când cu așezarea stăpânirii spaniole și sărăcirea orașelor ca Veneția și Genova, erà mai puțin prilej pentru ca să se scrie lucruri însemnate sau să se zugrăvească și să se sculpteze tablouri și statui frumoase. Din potrivă, în Franța *erà* acum acest prilej: din ce în ce mai mult nobilimea se strângeà la Curtea regelui; ea locuià chiar nu la moșie, ci în Paris (peste puțin Ludovic al XIV-lea va întemeià strălucita lui locuință la țară din *Versailles;* cetește: Vęrsaĭ), și nu dorià nimic mai tare decât să strălucească la primirile și la petrecerile regelui, care erà astfel mai toată ziua în mijlocul nobililor săi. La Curte se vorbià, se dănțuià și se jucau fel de fel de jocuri, dar dela un timp, curtenii găsiau o plăcere mai aleasă în reprezintațiile de teatru.

La 1606 se născù în Normandia *Petru Corneille* (cetește Corneĭ), care a fost cel d'întâiu scriitor mare al Franciei. El a cetit pe scriitorii spanioli și s'a luat după dânșii, dând însă lucrări și mai desăvârșite, din viața eroilor Romei, ai Greciei și chiar din viața vestitului Cid. Versurile sale sunt frumos-sunătoare și puternice.

Eroii săi sunt mai mari decât obișnuita măsură omenească; mai mult decât patimile lor impresionează însă *mândria* care-i deosebește.

L.

Răsăritul Europei în veacul al XVII-lea.

1. Iată acuma și oe prefaceri se făcuseră pe acest timp în Răsăritul Europei.

Despre *Ruși*, știm că ei se întemeiau abia supt dinastia cea nouă a Romanovilor, și iarăși știm că *Turcii* erau în scădere necontenită, cu toate că peste puțină vreme ei căpătară un Mare-Vizir așa de destoinic cum a fost *Chiuprulìul cel bătrân*, un Arnăut din satul Chiopri, care poate stà alături cu vestitul Vizir Mohammod Socoli. Atunci ei se încumetară să atace insula *Creta*, cea mai mare din toată Mediterana, care erà până atunci a Veneției (Chiupruliul a luat Venețianilor și o altă insulă mare, așezată lângă coasta Asiei : Lemnos).

2. Dar cel mai însemnat lucru ce s'a petrecut în aceste părți a fost lupta pentru împărțirea Poloniei.

Această țară ajunsese rău de tot. Cazacii o prădau în voie. Tatarii, cari au fost ajuns să se unească cu acești vechi dușmani ai lor, o amenințau necontenit cu o altă prădăciune, tot așa de grozavă. Dar toate relele veniau d'inăuntru mai întâiu. Regele erà, cum am văzut, ales de nobili, și de cei mari și de cei mici, cari trimeteau un număr de de-

putaţi din fiecare Palatinat (provincie, Ţinut: şi ţerile noastre erau numite de Poloni, când vroiau să spuie că ele atârnau de dânşii: Palatinate); când se strângeà o dietă de alegere în câte un oraş mai mic, toate câmpiile d'imprejur se umpleau de corturi, unde, săptămâni întregi une ori, se mâncà şi se beà din banii celor ce voiau să fie aleşi. Se mai întâmplà că regele murià fără copii sau fără să fi avut vreme să facă a se alege fiul său, ori că părăsia ţara (ca Henric); Austria şi Ţarul se străduiau din răsputeri la astfel de prilejuri să tragă coroana Poloniei la dânşii. Dacă erà să se pornească un războiu, nobilii, strânşi la dietă, cu clericii cei mari, cu unii orăşeni şi cu sfetnicii regelui hotărau dacă vor ieşì la luptă ei singuri sau vor plătì lefegii ca să se lupte (lefegiii se bat însă mai totdeauna rău, fiindcă ei n'au nicio tragere de inimă pentru ţară, şi, dacă ea se pierde, găsesc de lucru şi aiurea); atunci tot nobilii hotărau de unde se vor luà banii, adecă ce dări se vor pune, şì asupra cui.

De aceia câte un Domn al Moldovei, deşì aveà stăpânire mult mai mică, găsià tot răgazul să prade prin Pocuţia dincolo de Nistru, până ce ajungeau Polonii, după multe certe (căci fiecare stare de oameni căutà să scape mai uşor), să se înţeleagă asupra măsurilor ce trebuie să se iea. Chiar atuncea, fiecare nobil, cât de sărac şi de netrebnic, aveà dreptul să se ridice în adunare şi să spuie că el nu se învoieşte cu acea măsură, şi deci el nu va merge la oaste şi nu va plătì niciun ban; nimeni nu-l putea silì, şi acest obiceiu ticălos (cu care, de alminterea, Polonii se lăudau foarte mult, ca şi cum libertatea ar fi fost una cu neascultarea şi destrăbălarea), acest *liberum veto*, sau „drept de a oprì o măsură“, a fost una din pricinile de căpetenie pentru care s'a prăpădit Polonia. Vinovaţii au fost deci numai şi numai nobilii, cari, pe lângă neastâmpărul care-i tot zbuciumà, îşi căutau foarte rău de moşìi, unde ţeranii erau şerbii lor, şi ei se vindeau Evreilor, cari li dădeau bani ca să petreacă. Aşa se putù pierde şi o ţară de viteji ca Polonia!

Familia domnitoare, de *Vasa* (din Suedia), se arătà tot așà de moale ca și la început. Vladislav al VII-lea venise la tron ceva mai târziu decât Mateiu Basarab al nostru și puțin înainte de Vasile Lupu; el a murit însă până a nu se încheià Domnia lui Vasile-Vodă chiar. Pe vremea lui s'a desbătut și Războiul de treizeci de ani, în care s'ar fi putut amestecà și Polonia, culegând foloase pentru amestecul ei; dar cu un astfel de rege și cu o astfel de orânduială, ce se puteà face! Fiul lui Vladislav, *Ioan-Casimir*, erà și mai netrebnic; tot odată el erà prea iubitor de petreceri și prea evlavios, așà încât la urmă s'a dus în Franța, unde a petrecut întâiu foarte bine și apoi s'a făcut călugăr; de alminterea, el fusese la început, înainte de a domnì, Iezuit și înaintase până la rangul de cardinal.

3. Sigismund al III-lea încercase odată să iea și Suedia, fiind fiu regelui de acolo și nepotul de fiu al lui Gustav Vasa. Acum regele Suediei se gândì că ar puteà să iea el Polonia, împiedecând-o astfel de a cădeà în mâna altor vecini cari o pândiau. Gustav-Adolf lăsase numai o fată, Cristina; aceasta a căpătat un nume mare pentru învățătura ei și ocrotirea cărturarilor, dar ea aveà purtări care nu se potrivesc cu o regină și nu-i plăcea de loc să cârmuiască, ci mai mult să stea în călătorìi, prin Franța și prin Italia. Ea trecù astfel coroana unei rude a sale, *Carol-Gustav*.

Regina Cristina a fost totuși o vestită ocrotitoare a culturii. Biblioteca Vaticanului are un mare fond de manuscripte dăruite de dânsa. Căci, așezându-se la Roma, ea-și părăsì legea protestantă și se făcù catolică.

Carol-Gustav începù războiu cu Polonia, care, dintru întâiu, i-a mers foarte bine. Ioan-Casimir fugì ca un păcătos. Suedezii căpătară sprijinitori puternici, căci acuma toți se ațineau să smulgă ceva dela bieții Poloni, afară de Turci, cari stăteau de-o parte și se uitau cu jind și cu durere, ca și cum ei ar fi prevăzut că peste vre-o cincizeci de ani toată lumea o să vorbească și de împărțirea Imperiului lor. Țarul voià să cucerească ce mai rămăsese din

Litvania şi să-şi înainteze astfel hotarul apusean până în apa Niprului, ajungând aproape vecin cu noi. Încă de pe atunci Muscalii se gândiau să se folosească de faptul că în părţile Dunării sunt tot creştini ortodocşi ca şi dânşii, ca să-i momească cu vorbe frumoase şi la urmă să-i înghită. Ba chiar atunci au trimes Muscalii pentru întâiaşi dată soli la noi ca să ne înteţească asupra Turcilor. Înlocuitorul lui Vasile Lupu a făcut o legătură cu dânşii, dar Matei-Vodă, care eră un bătrân aşa de cuminte, nici n'a voit să audă minciunile lor, ba nici măcar nu i-a primit.

Încă dela sfârşitul veacului al XVI-lea oamenii de Stat mai prevăzători se gândiau la putinţa unui amestec al Ţarului în afacerile răsăritene. Dela Moscova veniau ajutoare la Ierusalim şi Muntele-Sinai. Patriarhul de Constantinopol Ieremia merse în Rusia muscălească şi dădù aici o nouă orânduire Bisericii ruseşti, care ajunse a cincea Patriarhie din Răsărit. O întreceà însă ca strălucire Biserica din Chiev, înălţată prin Petru Movilă şi constituită de Patriarhul Teofan de Ierusalim, care călătorì până acolo. Mai târziu însă, mai ales după 1650, Patrihia de Moscova se ridică în fruntea ortodoxiei ruseşti.

Un alt duşman al Poloniei eră *Electorul de Brandenburg*, pe atunci *Frederic-Wilhelm*, căruia i s'a zis *Marele-Elector*, fiindcă a întrebuinţat cu dibăcie războiul de treizeci de ani, fiindcă a ştiut să-şi apere interesele şi faţă de vechii săi aliaţi, Franţa şi Suedia (precum vom vedeà), şi pentru că a rupt legăturile umilitoare ce aveà cu Polonia. Anume, el căpătase ca moştenire *Prusia*, ce fusese a Teutonilor şi trecuse la ruda sa Albert, care o secularizase (averile mănăstireşti când se ieau de Stat, se zice că se *secularizează*, se „mirenesc") ; acum Electorul nu mai voià însă să fie vasalul Polonilor pentru Prusia.

Marele-Elector e vestit, nu atât prin uşoara lui biruinţă asupra Suedezilor la Fehrbellin, cât prin dibăcia cu care întrebuinţà în folosul lui şi al Casei lui toate împrejurările din Europa.

În sfârşit, şi *al doilea Gheorghe Rákóczy*, Domnul Ardealului, nădăjduià să capete vre-o fărâmătură din Polonia, şi pentru aceia el a năvălit în această ţară, luând şi ajutoare

dela Domnul Moldovei și dela Domnul muntean cel noŭ, Constantin Șerban.

Gheorghe Rákóczy al II-lea, ambițios, nestatornic, pripit și trufaș, nu aveà deci cumpătul celui d'intâiu. Erà însă de o mare vitejie de cavaler, care-l făcù iubit de popor, — și de Românii din Ardeal.

Într'o luptă de trei zile, în Iulie *1656*, Polonii fură bătuți chiar lângă Capitala lor, care fù cucerită. Însă, îndată după aceasta, Electorul și Țarul încheiară pace cu Polonia, care li dădù ceia ce voiau (Țarul primì înapoi tot ceia ce se luase Rusiei dela 1600 încoace). Regele Suediei, rămas singur, nu mai putù înaintà. Rákóczy, care se visà acum rege al Poloniei, fù bătut rău de Tatari, cari-i prinseră mai toată oastea.

În acea oaste se află *Ioan Kemény*, prieten al Domnilor noștri și viitor prinț ardelean, după căderea lui *Acațiu Barcsai*.

Turcii luară și ei partea lui Ioan-Casimir: ei mazilirà (adecă scoaseră din Domnie) pe amândoi Domnii noștri și se bătură cu Rákóczy până la moartea lui, puind în Ardeal oameni supuși lor. Astfel Polonia rămase, cu toate că fusese ciuntită, iar Turcii ajunseră mult mai tari la Dunăre, mulțămită înțelepciunii Chiupruliului.

LI.

Descoperirea de pământuri nouă, în Asia, Africa și America.

1. Tot odată Europenii ajungeaŭ să cunoască mai bine lumea și se îmbogățiau tot mai mult din negoțul cu Ținuturile depărtate, pe care înainte nu le cunoșteau de loc, sau abia dacă aveau știință de dânsele.

Columb ajunsese pe coasta de sus a Americei-de Miazăzi: peste puțin, Spaniolii căpătară toată stăpânirea asupra acestei coaste, si înaintară chiar de-a lungul coastei apusene.

Portughezul *Magelan* făcù față de America ceia ce făcuse Gama față de Africa: el merse cu corăbiile până la capătul acestui continent și se întoarse apoi pe lângă coasta răsăriteană, care privește către Europa. După ce *Cabral* descoperì *Brasilia*, unde se găsiră întinse păduri de lemn bun. această țară, care e mai mult decât a treia parte din America-de-Sud, ajunse a regelui Portugaliei.

Când Filip al II-lea moștenì Portugalia, el avù deci toată această Americă-de-Sud, și luptele lui cele mari, grele și aproape necontenite s'au ținut cu ostașii Spaniei, dar cu aurul Americei, care-i sosià pe galioane (Englezii însă le urmăriau și căutau să le prindă). Antilele erau tot ale Spaniei, până ce Englezii au putut să iea insula Jamaica, vestită în zilele noastre pentru rumul cel bun care se aduce de acolo. Și în Mexic tot el erà stăpân, și, de oare ce aveà și peninsula Florida, care închide golful de Mexico, tot acest golf erà spaniol. În 1640, când Ioan de Braganța a scăpat Portugalia de robia spaniolă și a întemeiat o dinastie nouă, America-de-Sud s'a împărțit, firește, iarăși în: stăpânirea Spaniolilor, de o parte, și a Portughezilor, de alta.

2. Pe când Columb și Vespucci cutreierau Oceanul, căutând pământuri nouă, și alții se luară după urmele lor. Mai întâiu au pornit tot Italieni, Venețieni: precum Columb se îndreptase pentru cheltuieli la regii Spaniei, așa ei întrară în slujba regelui Angliei sau a regelui Franciei. *Gaboto*, căruia i s'a zis Cabot, a călătorit pentru Henric al VII-lea, și a luat în numele Angliei stăpânirea asupra marii peninsule *Labrador* (numită așa de Spanioli, cari au venit pe urmă), în Nordul continentului de sus al Americei. Verazzani (cetește: Verațani) a călătorit pentru Francisc I-iu. Apoi un Francez chiar, *Iacob Chartier* (cetește: Șartïè), a pătruns, la Sudul acestei peninsule, în largul râu al *Sfântului Laurențiu*, și a ridicat steagul francez pe pământul foarte întins al *Canadei*, care face astăzi (fiind în mânile Englezilor însă) mai bine de jumătate din toată America-de-Nord. În luptele cu Spaniolii, Englezii au venit,

în apele Americei, și cel mai îndrăzneț dintre corăbierii lor, Drake (cetește: (Drec), a pus mâna pe întinsa peninsulă *California*, care atârnă de-a lungul coastei apusene a Mexicului, ce eră atunci spaniol. Locuitorii nu erau însă nici de partea Francezilor, nici de partea Englezilor, și aceştia nu întemeiaseră măcar vre-un contoar, vre-un loc de schimb pentru mărfuri, precum aveau Portughezii în India. *Colonii* franceze s'au statornicit în Canada mai mult prin veacul al XVIII-lea, iar Englezii au trecut în deosebite puncte ale Americei-de-Nord (unde sunt astăzi Statele-Unite) în urma tulburărilor religioase și politice din veacul al XVII-lea.

3. Negoțul cu *Asia* nu se mai puteà face așa de lesne și de bine pe drumul cel vechiu al Mării Mediterane, de când Turcii erau stăpâni pe coastele Asiei Mici, ale Siriei și Egiptului, precum tot ei aveau coastele peninsulei balcanice, ale Greciei și insulele. Dintre Europeni, numai Francezii, cari, de pe vremea lui Francisc I-iu, au fost mai totdeauna prieteni cu Turcii (ca unii ce luptau de o potrivă contra Casei de Austria), numai ei puteau neguțà liniștiți în aceste părți ale Răsăritului pe care Italienii le numiau cu un singur cuvânt: *Levantul* („Levante"—Răsărit).

Învoiala de comerț a Francezilor, încheiată pe vremea lui Francisc I-iu, se chiamă *capitulații* (după „capitulele" din care se alcătuià). Soliman le acordase lui Francisc I-iu ca unui aliat și ca acelui Suveran creștin pe care-l socotià ca mai mare decât toți ceilalți, ca „Împăratului Frâncilor" (Frânc, *Frenghi*, e pentru Turc orice Apusean). Dar Francezii de atunci n'aveau nici puterea, nici aplecarea să tragă folos din acest tratat de comerț.

Veneţienii și Spaniolii erau, din potrivă, foarte dese ori opriți să-și caute de afaceri în apele Sultanului, fiindcă țerile lor erau în războiu cu Turcii.

Cu Anglia se încep legături pe la sfârșitul veacului. Precum Petru Cercel, Domnul muntean, fratele lui Mihai Viteazul, a fost numit prin stăruințele Trimisului francez, astfel agentul englez stărui pentru Domnul moldovean Aron. Acest agent a mijlocit și pacea din 1597 a lui Mihai Viteazul cu Turcii Statele Unite ale Olandei începură a și aveà

reprezintanți de pe la 1600: și ei se amestecară în afacerile Domnilor noștri, sprijinind pe unii dintre Movilești.

În *India* pătrunseră cei d'intâiu Portughezii, și ei au și rămas multă vreme singuri negustori acolo, având contoarele lor pe coasta de Apus, și chiar pe coasta de Răsărit a peninsulei, precum dovedesc și numele porturilor, care sunt în cea mai mare parte portugheze. Ei găsiseră aici foarte mulți locuitori, orașe mari, meșteșugari dibaci în săparea fildeșului, în lucrul metalelor, în clădirea templelor, regi (în limba indiană, care vine din vechea ariană precum limba italiană vine din limba latină: *rajah*) foarte străluciți, încărcați cu podoabe și stropiți cu pietre scumpe așa de mari, cum nu se mai văzuseră. Indienii primiseră de la Chinezi cunoștința prafului de pușcă; ei aveau săbii bune și săgeți otrăvite (căci prin tufișurile cele mari de lângă râurile lor băltoase cresc sumedenie de frumoase buruieni otrăvitoare). Pe de altă parte, Portughezii n'avea puteri ca ale Spaniolilor. Deci ei n'au luat în mână cârmuirea chiar a țerii, ci s'au mulțămit să-și aibă porturi întărite pentru schimbul mărfurilor.

4. Ei au străbătut și pe coasta *Chinei*. Aici un popor fără de număr, foarte harnic, ascultător și cu trebuințe puține, aveà toată cultura care-i erà de nevoie; niciuna din descoperirile cele mari ale Europenilor nu erà necunoscută Chinezilor: ba încă ei știau lucrurile acestea de foarte multă vreme. Împăratul Chinei erà privit ca un tată, din cuvântul căruia nimeni n'are voie să iasă; el se ziceà coborâtor al zeilor, și cine se închinà la zei, se închinà neapărat și la dânsul. Unii dintre Chinezi erau *budiști*, dar cei mai mulți se țineau de legea lui Confucius, care e mai mult o lege a Statului decât o lege dumnezeiască. De Împăratul Chinei ascultà Împăratul *Coreii*, o peninsulă dela Nord, și Împărații din *Indochina*, peninsula dela Sud, la Răsăritul Indiei. În zilele lui Ginghizhan, Chinezii au căpătat o dinastie *mongolă*, iar pe vremea războiului de treizeci de ani (care lor li s'ar fi părut o nimica toată, așa

erau de mulți într'o țară așa de mare !), ei căpătară o dinastie tătărească, din *Manciuria*. Însă dinastiile acestea luau îndată toate obiceiurile Chinei.

Aici Portughezii nu puteau să se poarte ca în Indii, ei se rugară umilit să li se dea voie a-și aveà prăvălii în portul *Macao*. Când, după liberarea lor de Spanioli, Olandezii se avântară și ei spre negoț, găsiră în India pe Portughezi, iar în insulele *Filipine*, la S.-O. Indochinei pe Spanioli, aciuați încă în înainte de 1570. Ei se așezară la rândul lor în insulele *Sondei*, la Sudul Indochinei. De aici, cum ajunseseră Portughezii în China, așa ajunseră ei în *Iaponia*.

Aceasta erà o țară de insule, cu Anglia în Europa, dar de insule vulcanice și puțin roditoare. Iaponezii, popor de rasă galbenă, dar amestecată, mai supțiri, mai mici și mai deștepți decât Chinezii, primiseră toată cultura acestora. Dar „fiul zeilor“ dela dânșii, *Micado*, nu erà ascultat cum trebuie, ci nobilii aveau puterea, el rămâind mai mult ca un fel de Papă. Acești nobili erau de o vitejie fără păreche, și urau mult pe străini. Olandezii se mulțămiră, în portul *Nagasachi*, cu ceia ce aveau mai de mult Portughezii la Macao.

LISTE DE DOMNITORI [1]).

[1] Se dau anii când încep domniile.

*

TABLA CAPITOLELOR

LISTE DE DOMNITORI.

ÎMPĂRAȚII ROMANI DE APUS.

Teodosie-cel-Mare (și în Răsărit), 392-95.
Honoriu, fiul lui Teodosie, 395.
[**Ioan** secretariul, uzurpator, 423-5.)
Valentinian III, vărul lui Honoriu, 424.
Petroniu Maxim, senator, 455.
Avitus, 455.
Maiorian, 457.
Libiu Sever, 461.
Antemiu, 467.
Olibriu, 472.
Gliceriu, 473.
Iulius Nepos, 474.
Romulus Augustulus, fiul lui Oreste, 475.
Sfârșitul imperiului din Apus, 476.

Regi barbari :

Odoacru, «rege al Italiei, 476.

Ostrogoți :

Teodoric, 493.
Amalasunta și **Teodat**, 534.
Vitige, 536.
[**Hildebald**, 540.
Erario, 541].
Totila, 541.
Teias, 552 (-553).

Longobarzi :

Alboin, 568.
Clef, 573.
Autaris, 584.
Agilulf, 591.
Adaloald, 615.
Ariovald, 625.
Rotaris, 636.
Rodoald, 652.
Aribert, 653.
Gondibert, 661.
Pertarit, 662.
Grimoald, 661-2.
Garibald, 671.
Pertarit (a doua oară). 671.
Cunibert, 686.
Luitpert, 700.
Ragimbert, 701.
Aribert II, 701.
Ansprand, 712.
Luitprand, 712.
Ratchis, 744.
Astolf, 749.
Desideriu, 756.

Carolingieni :

Carol-cel-Mare, 774-800.
[Locțiitori în Italia :]
Pepin, fiu, 781.

Bernard, nepot de fiu, 810.
Ludovic Piosul, 814.
Lotar, 840.
Ludovic Germanicul, (rege german), 843.
Ludovic II, 855.
Carol Pl şuvul, 875.
Ludovic III, 876. } regi germani
Carloman 876. }
Carol-ce'-Gros, (rege german din 876), 880 (-887).

Regi italieni :

Case de marcgrafi :

Guido de Spoleto, 888.
Berengariu de Friul, 888.
Lamprecht (Lambert), fiul lui Guido, 891.

Regi germani :

Arnulf, 896 (rege dela 887).
Ludovic IV, Copilul (rege german), 899.
Ludovic de Provincia (rege în Italia), 899.
Conrad I (rege german), 911.

Casa de Saxonia:

Henric I Păsărarul, (rege german, 919.

Regi italieni (urmare):

Rudolf, rege de Burgundia, transiurană, 921.
Hugo, comite de Arelat (Arles), 926.
Lotar, fiul său, 97.
Berengariu, marcgraf de Ivrèa şi fiul, Adalbert, 950.

Otto I (rege german dela 936), 962.
Otto II, 973.
Otto III, 983.
Henric II, Sfântul, 1002.

Casa de Franconia:

Conrad II, 1024.
Henric III, 1039.
Henric IV, 1056.
Doi anti-Împăraţi: **Rudolf, Herman.**
Henric V, 1106.

Casa de Suabia

Conrad III, 1138.
Frederic I Barbarosa, 1152.
Henric VI, 1190.
Filip de Suabia, 1198.
Otto IV de Braunschweig, 1198-1218.
Frederic II de Suabia, 1218-1250.
[**Henric Raspo**, anti-Împărat.]
Gulielm de Olanda, 1247-1256.
Ricard de Cornwallis, 1257-1272.
Alfons de Castilia, 1257-1273.

Casa de Habsburg :

Rudolf I de Habsburg, 1273.
Adolf de Nassau, 1291.
Albert I-iu de Austria, fiul lui Rudolf, 1298.

Case amestecate :

Henric VII de Luxemburg, 1308.
Ludovic V de Bavaria, 1314.
Frederic-cel-frumos, de Austria, 1314-1330 (pretendent).

Carol IV, de Luxemburg, rege în Boemia, 1347.
Wenceslas (Wenzel), 1378-1400.
Ruprecht de Bavaria 1400-10.
Jobst de Luxemburg, din Moravia, 1410-1411.
Sigismund, fratele lui Wenceslas, 1411 († 1437).

Casa de Austria din nou:

Albert II, 1438 († 1439).
Frederic III (V), 1440.
Maximilian I, 1493.
Carol Quintul, 1519.
Ferdinand I, 1556.
Maximilian II, 1564.
Rudolf II, 1576.
Matthias, 1612.
Ferdinand II, 1619.
Ferdinand III, 1637.
Leopold I, 1658.

ÎMPARAŢII DE RASARIT; SULTANII.

I. ÎMPARAŢII DE RĂSĂRIT (BIZANTINI).

Arcadiu, 395.
Teodosie II, 408.
Marcian, 450.
Leon I, 457.
Leon II, 474.
Zenon Isaurianul, 474.
Anastasie, 491.
Iustin I, 518.
Iustinian I, 527.
Iustin II, 565.
Tiberiu, 578.
Mauriciu, 582.
Foca, 602.
Eraclie, 610.
Constantin III, 641.
Heracleonas, 641.
Constant, 642.
Constantin IV Pogonatul, (Bărbosul), 668.
Iustinian II Rinotmetul, («cu nasul tăiat»), 685-695; 705-711.
Leontie, (uzurpator), 695-698.
Tiberiu III (uzurpator), 698-705.
Philippikos (uzurpator), 711-713.
Anastasie II (uzurpator) 713-716.
Teodosie III (uzurpator), 716-717.
Leon III Iconoclastul, 717.
Constantin V Copronimul, 741.
Leon IV Cazarul, 775.
Constantin VI, 780.
Irina, mama sa, 797.
Nichifor, 802.
Staurakios, 811.
Mihail Rhangabes, 811.
Leon V Armeanul, 813.
Mihail II Bâlbâitul, 820.
Teofil, 829.
Mihail III Beţivul, 842.
Vasile I, 867.
Leon VI Filosoful, 886.
Alexandru, 886-912.
Constantin VII Porfirogenetul, 912.
Roman I Lecapen, 920-59.
Constantin VII Porfirogenetul, fiul lui Leon, 912-59.
Roman II cel Tânăr, 959.
Nichifor Foca, 963.
Ioan Zimiskes, 969.

Vasile II Bulgaroctonul, 976.
Constantin VIII, 1025.
Roman III Argyros (soţul Zoii, fiica lui Constantin), 1028.
Mihail IV (Paflagonianul; alt soţ al Zoii), 1034.
Mihail V Kalaphates, 1041.
Constantin IX Monomachos (soţ al Zoii), 1042.
Teodora (sora Zoii), 1054.
Mihail VI Stratiotikos, 1056.
Isaac Comnenul, 1057.
Constantin X Dukas, 1059.
Eudochia, soţia sa (căsătorită cu **Romanos Digenes**), 1067.
Mihail Parapinakes, fiul Constantin Dukas, 1071.
Nichifor Botoniatul, 1078.
Alexie I Comnenul, 1081.
Ioan Comnenul, 1118.
Manuil Comnenul, 1143.
Alexie II Comnenul, 1180.
Andronic II Comnenul, 1183.
Isaac II Angelos, 1185.
Alexie III, fratele său, 1195.
Isaac (restabilit), 1203-1204.
Alexie IV, fiul lui Isaac, 1203-1204.
Alexie V Dukas Murtzuphlos, uzurpator, 1204.

Împăraţi latini:

Balduin I, 1204.
Henric de Flandra 1206.
Petru de Courtenay şi Iolanta, 1217.
Robert, 1221.
Balduin II, fratele lui Robert, 1228-1261.
Ioan de Brienne, rege titular de Ierusalim; regent, 1229-1237 (şi alţi doi regenţi).

Impăraţi în Nicèa:

Teodor I Laskaris, 1204.
Ioan Duca Vatatzes, 1222.
Teodor II Laskaris, 1254.
Ioan Laskaris, 1258.

Paleologi:

Mihail (la Nicèa din 1259), 1261.
Andronic al II-lea, 1282.
Andronic al III-lea, 1328.
Ioan V, 1341.
Ioan VI Cantacuzinul, uzurpator, 1341-1354.
Ioan V (a doua oară), 1354-1376, 1379-1391.
Andronic IV (uzurpator), 1376-9.
Ioan VII (uzurpator), 1390.
Manuil II, 1391.
Ioan VIII, 1425.
Constantin al XII-lea, fratele său, 1448 (-53).

SULTANI.

Osman, † 1326.
Urkhan, 1326.
Murad I, 1360.
Baiezid I Ildirim, 1389.
Soliman I, 1403.
Musa, 1410.

Mohammed I, 1413.
Murad II, 1421.
Mohammed II, 1451 (1453 în Constantinopol).
Baiezid II, 1481.
Selim I, 1512.
Soliman II, 1520.
Selim II, 1566.
Murad III, 1574.
Mohammed III, 1595.
Ahmed I, 1603.
Mustafà I, 1617.
Osman II, 1618.
Mustafà I (a doua oară), 1622.
Murad IV, 1623.
Ibrahim, 1640.

CALIFI.

Abubecr, 632.
Omar, 634.
Otman, 644.
Ali, 656.
Hasan, 661.

De Damasc (Omeiazi):

Moavia, 661.
Iezid I, 680.
Moavia II. 683.
Mervan I, 684.
Abdelmalec, 685.
Valid I, 705.
Soliman, 715.
Omar II, 717.
Iezid II, 720.
Heșam, 724.
Valid II, 743.
Iezid III, 744.
Ibrahim, 744.
Mervan II, 744

De Bagdad (Abasizi):

Abul-Abbas, 750.
Abu-Giafar-Almansor, 754.
Mohammed-Mahdì, 775.
Hadi, 785.
Harùn-al-Rașid, 786.
Amin, 809.
Al-Mamùn, 813.
Motasem, 833.
Vatec-Billah, 842.
Motavakkel, 847.
Mostanser, 861.
Mostain-Billah, 862.
Motaz, 866.
Motammed-Billah, 870.
Motaded-Billah, 892.
Moctafi-Billah, 902.
Moctader-Billah, 908.
Caher, 932.
Rhadi-Billah, 934.
Motachi, 940.
Mostacfi, 944.
Mothi, 946.
Taì, 974.
Cader-Billah, 991.
Caiem, 1031.
Moçtadi, 1075.
Mostadher, 1094.
Mostarşed, 1118.
Rașed, 1135.
Moctafi, 1136.
Mostangèd, 1160.
Mosthadi, 1170.
Nasèr, 1180.
Daher, 1225.
Montansèr, 1226.
Mostazem, 1243-1258.

P A P I.

Sf. Simpliciu, 468.
Sf, Felix III, 483.
Sf. Ghelasie, 492.
Sf. Anastase II, 496.
Simah, 498.
Hormisdas, 514.
S. Ioan I, 523.
Felix IV, 526.
Bonifaciu II, 530.
Ioan II, 533.
Agapet, 535.
Silver, 536.
Vigiliu, 538.
Pelagiu I, 555.
Ioan III, 560.
Benedict sau Bonosiu, 574.
Pelagiu II, 578.
Sf. Grigorie-cel-Mare, 590.
Sabinian, 604.
Bonifaciu III, 607.
Bonifaciu IV, 608.
Sf. Deusdedit, 615.
Bonifaciu V, 618.
Honoriu I, 625.
Severin, 640.
Ioan IV, 640.
Teodor, 642.
Sf. Martin I, 649.
Sf. Eugeniu I, 654.
Vitalian, 657.
Adeodat, 672.
Domnus I, 676.
Agathon, 678.
Sf. Leon II, 682.
Benedict II, 684.
Ioan V, 685.
Conon, 686.
Sergiu I, 687.
Ioan VI, 701.
Ioan VII, 705.
Sisiniu, 708.
Constantin, 708.
Sf. Grigorie II, 715
Grigorie III, 731.
Zaharia, 741.
Ştefan II, 752.
Sf. Pavel I, 757.
Ştefan III, 768.
Adrian I, 772.
Sf. Leon III, 795.
Ştefan IV, 816.
Sf. Pascal I, 817.
Eugeniu II, 824.
Valentin, 827.
Grigorie IV, 827.
Sergiu II, 844.
Sf. Leon IV, 847.
Benedict III, 855.
Sf. Nicolae I, 858.
Adrian II, 867.
Ioan VIII, 872.
Martin II, 882.
Adrian III, 884.
Ştefan V, 885.

Formos, 891.
Bonifaciu VI, 896.
Ştefan VI, 896.
Roman, 897.
Teodor II, 898.
Ioan IX, 898.
Benedict IV, 900.
Leon V, 903.
Cristofor, 903.
Sergiu III, 904.
Anastasie III, 911.
Lando, 913.
Ioan X, 914.
Leon VI, 928.
Ştefan VII, 929.
Ioan XI, 931.
Leon VII, 936.
Ştefan VIII, 939.
Martin III, 942.
Agapet II, 946.
Ioan XII, 956.
Leon VIII, 963.
Benedict V, 964.
Ioan XIII, 965.
Benedict VI, 972.
Domnus II, 974.
Benedict VII, 975.
Ioan XIV, 983.
Ioan XV, 985.
Ioan XVI, 986.
Grigorie V, 996.
Silvestru II, 999.
Ioan XVII, 1003.
Ioan XVIII, 1003.
Sergiu IV, 1009.
Benedict VIII, 1012.
Ioan IX, 1024.
Benedict IX, 1033.
Grigorie VI, 1044.
Ioan XX, 1045.
Climent II, 1046.
Damasiu II, 1048.
Leon IX, 1049.
Victor II, 1055.
Ştefan IX, 1057.
Nicolae II, 1058.
Alexandru II, 1061.
Grigorie VII, 1073.
Victor III, 1086.
Urban II, 1088.
Pascal II, 1099.
Ghelasie II, 1118.
Calixt II, 1119.
Honoriu II, 1122.
Inocenţiu II, 1130.
Anaclet, antipapă, 1130-1139 (apoi Victor).
Celestin II, 1143.
Luciu II, 1144.
Eugeniu III, 1145.
Anastasie IV, 1153.
Adrian IV, 1154.
Alexandru III, 1159.
Luciu III, 1181.
Urban III, 1185.
Grigorie VIII, 1187.
Climent III, 1187.
Celestin III, 1191.
Inocenţiu III, 1198.
Honoriu III, 1216.
Grigorie IX, 1227.
Celestin IV, 1241.
Inocenţiu IV, 1243.
Alexandru IV, 1254.
Urban IV, 1261.
Climent IV, 1265.
Grigorie X, 1271.
Inocenţiu V, 1276.
Adrian V, 1276.
Ioan XXI, 1276.
Nicolae III, 1277.
Martin IV, 1281.
Honoriu IV, 1285.
Nicolae IV, 1288.
Celestin V, 1294.
Bonifaciu VIII, 1294.

Benedict X, 1303.
Climent V, 1305.
Ioan XXII, 1316.
Benedict XII, 1334.
Climent VI, 1342.
Inocenţiu VI, 1352.
Urban V, 1362.
Grigorie IX, 1370.
Urban VI, 1378.
Climent VII, (în Avignon), 1378-1394.
Bonifaciu IX, (în Roma), 1389.
Benedict XIII, (în Avignon), 1394: † 1424.
Inocenţiu VII, (în Roma), 1404.
Grigorie XII, 1406-1409.
Alexandru V, 1409.
Ioan XXIII, 1410-1415.
Martin V, 1417.
Eugeniu IV, 1431.
Felix V, 1439-1449.
Nicolae V, 1449.
Calixt III, 1455.
Piu II, 1458.
Pavel II, 1464.
Sixt IV, 1471.
Inocenţiu VIII, 1484.
Alexandru VI, 1492.
Piu III, 1503.
Iuliu II, 1503.
Leon X, 1513.
Adrian VI, 1522.
Climent VII, 1525.
Pavel III, 1534.
Iuliu III, 1550.
Marcel II, 1552.
Pavel IV, 1555.
Piu IV, 1559.
Piu V, 1565.
Grigorie XIII, 1572.
Sixt V, 1585.
Urban VII, 1590.
Grigorie XIV, 1590.
Inocenţiu IX, 1591.
Climent VIII, 1592.
Leon XI, 1605.
Pavel V, 1605.
Grigorie XV, 1621.
Urban VIII, 1623.
Inocenţiu X, 1644.

REGI AI FRANCIEI

Clovis, 481.
Teodoric I, la Metz, 511-34: fiul **Teodobert**, 534-48; **Teodebald**, 548-55.
Clodomir, la Orléans, 511-24.
Childebert, la Paris, 511-28.
Clotar I, la Soissons, 511-58.
Clotar I, singur, 558-561.
[Fiii :] **Sigebert I**, în Austrasia, 561-575.
Caribert I, la Paris, 561-67.
Guntram, la Orléans și în Burgundia, 561-593.
Chilperic I, la Soissons, 561-84.
Childebert, fiul lui Sigebert; în Austrasia, la 375; în Burgundia, la 593; † 596.
[Fiii :] **Teodebert II**, în Austrasia, 596-612.
Teodoric II, în Orléans și în Burgundia, 596-613.
Clotar II, fiul lui Chilperic, în Neustria, 584-613.
Clotar II, singur, 613-628.
[Fiii :] **Dagobert**, 622-38.
Caribert II, în Acvitania, 628-31.
Sigebert II, în Austrasia, 638-56.
Clovis II, în Neustria și în Burgundia, 638-56.
Fiii lui Clovis II: **Clotar III** (Neustria), 656-70. **Childeric II**, (Austrasia), 656-70; singur, 670-73. **Teodoric III** (Neustria), 673-79; singur, 679-91.
Dagobert II, 674-679.
Clovis III, 691-95.
Childebert III, 695-711.
Dagobert III, 711-15.
Clotar IV, 717-19.
Chilperic II, 715-20.
Teodoric IV, 720-37.
Childeric III, 742-52.

Carolingieni:

Pipin cel Scurt, 752.
Carloman și **Carol-cel-Mare** fii lui Pipin, 768.
Carol-cel-Mare, 771.
Ludovic Piosul, 814.
Carol Pleșuvul, 840.
Ludovic II Gângavul, 877.
[Fiii :] **Ludovic III** și **Carloman**, 879 (Ludovic † 882; Carloman † 884).
Carol II cel Gros, 884-887.
Odo, 887.
Carol III cel Simplu, 892.
Robert, 922.
Radulf, 923-36.

Carol-cel-Simplu, (a doua oară), 929.
Ludovic IV Ultramarinus, 936.
Lotar, fiul luĭ Ludovic IV, 954.
Ludovic V, fiul lui Lotar, 986.

Capeţieni:

Hugo Capet, 987.
Robert II cel Sfânt, 996.
Henric I, 1031.
Filip I, 1060.
Ludovic IV cel Gros, 1108.
Ludovic VII, 1137.
Filip II August, 1180.
Ludovic VIII, 1223.
Ludovic IX Sfântul Ludovic, 1226.
Filip III cel Îndrăzneţ, 1270.
Filip IV cel Frumos, 1285.
[Fiii:] **Ludovic X**, 1314.
(Ioan I, fiul luĭ Ludovic X, 1316.)
Filip V cel Lung, 1316.
Carol IV cel Frumos, 1322.

Ramura de Valois:

Filip VI, 1328.
Ioan II cel Bun, 1350.
Carol V cel Înţelept, 1364.
Caral VI, 1380.
Carol VII, 1422.
Ludovic XI. 1461.
Carol VIII, 1483.

Ramura de Orléans:

Ludovic XII, 1498.

Ramura de Angoulême:

Francisc I, 1515.
Henric II, 1547.
Francisc II, 1559.
Carol IX, 1560.
Henric II, 1574; † 1589.

Ramura de Bourbon:

Henric IV, 1589.
Ludovic XIII, 1610.
Ludovic XIV, 1643.

REGI AI ANGLIEI

Anglo-Saxoni:

Egbert, 827.
Ethelwulf, 836.
Ethelbald, 857-8.
Ethelbert, 860.
Ethelred, 866.
Alfred-cel-Mare, 871.
Eduard cel Vechiu, 900-1.
Athelstan, 925.
Edmund I, 941.
Edred, 946.
Edwy, 955.
Edgar, 957.
Eduard II, Martirul, 975.
Ethelred II, 978.

Danezi:

Suenon, 1013.
Ethelred II, 1014-15.
Canut-cel-Mare, 1016.
Edmund II, fiul lui Ethelred. 1016-17.
Harold, 1036.
Hard-Canut, 1039.

Anglo-Saxoni iarăşi:

Eduard Mărturisitorul, 1041-2.
Harold, fiul lui Godwin, 1066.

Normanzi:

Gulielm Cuceritorul, 1066.
Gulielm II Ruffus, 1087.
Henric I, 1100.
Ştefan de Blois, 1135.

Plantageneţi:

Henric II, 1154.
Ricard Inimă-de-Leu, 1189.
Ioan fără-de-Ţară, 1199.
Henric III, 1216.
Eduard I, 1272.
Eduard II, 1307.
Eduard III, 1327.
Ricard II, 1377-1399; † 1400.

Ramura Lancaster:

Henric IV, 1399.
Henric V, 1413.
Henric VI, 1422-1461; † 1471.

Ramura York:

Eduard IV, 1461.
Eduard V, 1483.
Ricard III, 1483.

Tudori:

Henric VII, 1485.
Henric VIII, 1509.
Eduard VI, 1547.
Maria, 1553.
Ioana Grey, 1553.
Elisaveta, 1558.

Stuarţi:

Iacob I, (în Scoţia, de la 1567), 1603.
Carol I, 1625-1640.

Republică 1649-1660. Protectoratul lui **Oliver Cromwel**, 1652-1658, al lui **Ricard Cromwel**, 1658-59.

REGI AI SCOȚIEI

(De la amestecul în istoria lumii).

Malcolm III, 1047; † 1093.
Donald IV, (VIII), 1093.
Duncan II, 1093.
Donald VI (VIII), 1095.
Edgard, 1098.
Alexandru I, 1107.
David I, 1124.
Malcolm IV, 1153.
Gulielm, 1165.
Alexandru II 1214.
Alexandru III, 1249.
Margareta, 1286.
Ioan Balliol, 1291-1296.
Robert I Bruce, 1306.
David II Bruce, 1329.
Eduard Balliol, 1332.
David II, 1324-56.

Casa Stuart:

Robert II, 1370-1.
Ioan zis **Robert III**, 1390.
Iacob I, 1406.
Iacob II, 1437.
Iacob III, 1460.
Iacob IV, 1513.
Maria Stuart, 1542-1567; 1587.
Henric Stuart Darnley, 1565.
Iacob VI, fiul lor, 1567. (Iacob I rege al Angliei, 1606).

REGI AI SPANIEI.

I. *Castilia.*

Ferdinand I, fiul regeluĭ de Navara, 1034.
Sancho I, 1065.
Alfons VI, 1072.
Alfons VII, 1109.
Alfons VIII, 1126.
Sancho III și Ferdinand II, 1157.
Alfons IX, 1158.
Henric I, 1214.
Ferdinand III, 1217.
Alfons X, 1252.
Sancho IV, 1284.
Ferdinand IV, 1295.
Alfons XI, 1312.
Petru-cel-Crud, 1350.
Henric II, 1369,
Ioan I, 1379.
Henric III, 1390.
Ioan I, 1406.
Henric IV 454.
Isabela I. 1474.
Ioana Nebuna, fiica Isabelei și a lui Ferdinand Catolicul, 1504.
Filip-cel-Bun, 1504.

II. *Aragonia.*

Ramiro I, 1035.
Sancho-Ramiro I, 1063.
Petru I, 1094.
Alfons I, 1104.
Ramiro II, 1134.

Casa de Barcelona:

Raymund-Reronger, 1137.
Alfons II, 1162.
Petru II, 1196.
Iacob sau Jayme I, 1213.
Petru III, 1276.
Alfons III, 1285.
Iacob (Jayme) II, 1291.
Alfons IV, 1327.
Petru IV, 1336.
Ioan , 1387.
Martin, 1395-1409.

Casa de Castilia:

Ferdinand , 1411-2.
Alfons V, 1416.
Ioan II, 1458.
Ferdinand II Catolicul, 1479; rege al Castiliei în 1506.

III. *Spania unită*

Ferdinand Catolicul, rege al Aragoniei, 1479; ca Ferdinand V. în Castilia, după 1506; † 1516.

Casa de Habsburg:

Carol I, fiul Ioanei Nebunei 1516; ca Impărat (Carol V), 1519-1556; † 1558.
Filip II, 1556.
Filip III, 1598.
Filip IV, 1621.
Carol II, 1665.

REGI AI PORTUGALIEI.

Casa de Burgundia:

Henric, 1095.
Alfons I, 1112 (rege, 1139).
Sancho I, 1185.
Alfons II, 1211.
Sancho II, 1223.
Alfons III, 1218.
Dionisie, 1279.
Alfons IV, 1325.
Petru I, 1357.
Ferdinand, 1367.

Ramura de Avis:

Ioan I cel Mare, 1385.
Eduard, 1433.
Alfons V, 1438.
Ioan II, 1481.
Manuil, 1495.
Ioan III, 1521.
Sebastian, 1557.
Henric, cardinal, 1578.
[Dinastia spaniolă:]

Casa de Braganza:

Ioan IV, 1640.
Alfons VI, 1656.

REGI AI NEAPOLEI ŞI CELOR DOUĂ SICILII.

Normanzi:

Roger, 1130.
Gulielm I cel Rău, 1154.
Gulielm II cel Bun, 1166.

Casa de Suabia:

Constanţa şi Henric VI, 1189.
Frederic II, 1197.
Conrad, 1250.
Conradin, 1254-68.
Manfred, 1258-66.

Casa de Anjou:

Carol I, 1266 (-82 şi în Sicilia).
Carol II, 1285.
Robert, 1309.
Ioana I, 1343.

Casa Anjou-Durazzo:

Carol III, 1382.
Ladislas, 1386.
Ioana II, 1414.

Casa de Aragonia:

Alfons I, 1416-1435.
Ferdinand I, fiul său, 1458.
Alfons II, 1494.
Ferdinand II, 1495.
Frederic II, 1496.
Ferdinand Catolicul, 1504.
(Apoi *regii Spaniei*).

REGI AI SICILIEI (dela 1282).

Petru de Aragonia, 1282.
Iacob, 1285.
Frederic I, 1296.
Petru II, 1337.
Ludovic, 1342.
Frederic II, 1355.
Maria, 1377.
Martin I, 1391.
Martin II, 1409.
Ferdinand I, 1410.
Alfons I, 1416.

DUCI DE MILAN.

Casa Visconti:

Gian-Galeazzo, 1395.
Gian-Maria, 1402.
Filippo-Maria, 1412.

Casa Sforza:

Francisc I, 1450.
Galeazzo-Maria, 1466.
Gian-Galeazzo, 1476.

Ludovic Maurul, 1494-1500.
Maximilian, 1512-1515.
Francisc-Maria, 1521-1535.
(Apoi *regii Spaniei.*)

DUCI AI SARDINIEI.

Amadeu VIII, duce de la
Ludovic, 1451.
Amadeu, IX, 1465.
Filibert I, 1472.
Carol I, 1482.
Carol II, 1489.
Filip II, 1496.
Filibert II, 1497.
Carol III, 1504.
Emanuil-Filibert, 1553.
Carol Emanuil I cel Mare, 1580.
Victor Amadeu I, 1630.
Francisc-Iacint, 1637.
Carol-Emanuil II, 1638.

DUCI ȘI MARI-DUCI DE TOSCANA.

Alexandru, 1531.
Cosma, Duce, 1557: Mare-Duce, 1569.
Francisc-Maria, 1574.
Ferdinand I, 1587.
Cosma II, 1609.
Ferdinand II, 1621.
Cosma III, 1670.

MARCGRAFI DE BRANDENBURG (Prusia).

Frederic I, 1417
Ioan, fiul său, 1440.
Frederic II, fratele lui Ioan, 1464.
Albert Achile, 1470.
Ioan Cicerone, 1486.
Ioachim I. Nestor, 1499.
Ioachim II, 1534.
Ioan-Gheorghe, 1571.
Ioachim-Frederic, 1598.
Ioan-Sigismund, 1608 (în Prusia, 1618.)
Gheorghe-Gulielm. 1619.
Frederic-Gulielm, 1640.

STATHOUDERI AÏ OLANDEI.

Guli lm de Orange, 1559.
Mauriciu, fiul lui Gulielm, 1584.
Henric-Frederic, fratele lui Mauriciu, 1625.
Gulielm II, fiul lui Frederic. 1647-1650.

REGI AI DANEMARCEI.

[Cronologie îndoielnică:]
Harald Hildetand. 735.
Sigurd, 803.
Godfrid † 810.
Hemming,
Karald Klak, 826.
Gorm-cel-Vechiu, 855-936.
Harald Blaatand, («Dinte-albastru»), 936.
Suenon I, 985.
Canut cel-Mare, 1014.
Hard-Canut, 1036.
Magnus cel Bun de Norvegià, 1042.
Casa Estrithizilor:
Suenon, 1047.
Harald, 1077.
Canut IV cel Sfânt, 1080.
Olaf, 1086.
Eric III cel Bun, 1095; † 1103.
Interregn.
Nicolae, 1105.
Eric IV, 1134.
Eric V, 1137.
Suenon Emundson, 1147.
Canut V, † 1156.
Suenon III, † 1157.
Valdemar I, zis **cel Mare,** 1157.
Canut VI, 1182.
Valdemar II cel Victorios, 1202.
[Fiii:] **Eric VI Plogbenning,** 1241.
Avel, 1250.
Cristofor, 1252.
Eric VII Glipping, 1259.
Eric VIII, 1286.
Cristofor II, 1320; † 1334.
Valdemar III, 1340; † 1375.
Olaf, 1376.
Margareta, 1387; † 1412.
Eric IX Pomeranianul, 1412.
Cristofor III Bavarezul, 1440.
Casa de Oldenburg:
Cristian I, 1448.
Ioan, 1481.
Cristian II, 1513.
Ramura de Holstein:
Frederic I, 1523.
Cristian III, 1534.
Frederic I, 1559.
Cristian IV, 1588.
Frederic III, 1648.

REGI AI NORVEGIEI.

Harald Harfager, 863.
Eric, 933.
Hakon-cel-Bun, 936.
Harald II Graafeld, 960.
Hakon Iarl, 960.
Olaf Tryggveson, 995.
Suenon, regele Danemarceĭ, 1000-1014.
Olaf-cel-Sfânt, 1015; † 1030.
Suenon, fiul lui Canut-cel-Mare, 1030.
Magnus, fiul lui Olaf, 1034; † 1047.
Harlad Hardrada, 1948.
Magnus II, 1066.
[Fiii:] **Olaf**, 1066-1116.
Eystein, -1122.
Sigurd, -1130.
[Magnus IV; Harlald IV; Hingo; Sigurd II: Eystein II; Magnus V; Hakon III; Sigurd III; Magnus VI.]
Sverre, 1187
Hakon IV, 1102.
Guttorm. 1204.
Hingo II, 1205.
Hakon V, şi al **VI-lea**, 1217.
[Ben, Sigurd IV, Hakon VI.]
Magnus Lagaboeter, fiu al lui Hakon V, 1263.
Eric II, fiul lui Magnus, 1280.
Hakon VII, fratele lui Eric, 1200; † 1319.

Prinţĭ suedezĭ:

Magnus Smeck (VIII, în Norvegia), 1350.
Olaf, fiul lui Hakon, 1380.

Dominaţia daneză:

Margareta, mama lui Olaf, 1387.

RÈGI AI SUEDIEI.

Amund Iacob, 1024.
Emund Slemme, 1051.
Stenkill, 1056: Eric VII şi Eric VIII; Hakon I; Halstan şi Inge I; Filip şi Inge II; Sverker.
Eric IX, 1150.
Carol VII Sverkelson, 1162-1167.
Kanut Ericson, 1168.
Sverker II, 1194.
Eric X Kanutson, 1210.
Ioan, 1216.
Eric XI Gângavul, 1250.
Birger, regent, 1251-1256.
Valdemar I, 1276.
Magnus Ladulas, 1279.
Birger II, 1296.
Magnus II, Smek sau **Afemeiatul**, 1319.
Eric XII, coregent, 1350-1359.
Hakon, fiul lui Magnus, 1362.
Albert de Mecklenburg, 1365.
Margareta, regina Danemarcei, 1380.
Eric XIII, 1412.
Cristofor Bavarezul, 1440.
Desfacerea unirii, 1448.
Carol VII Canutson, rege, 1448-1457; 1463-1465; 1467-1470.
Stenon I Sture, administrator, 1471.
Ioan, rege în Danemarca, în Suedia, 1497.
Stenon Sture I, din nou, 1501.
Swante-Nilson-Sture, administrator, 1504.
Stenon II, administrator, 1512.
Cristian I, rege al Danemarcei, în Suedia 1520.
Gustav I, 1523.
[Fiii:] **Eric XIV**, 1560.
Ioan III, 1568.
Sigismund, fiul lui Ioan, 1592.
Carol IX, fratele lui Ioan, 1604.
Gustav II Adolf, 1611.
Cristina, 1632.

DUCI ŞI REGI AI BOEMIEI.

Borziwog, 894.
Spitignev, apoi Vratislav, c. 913.
Sf. Venceslas, 925.
Boleslas I, 936.
Boleslas II, 967.
Boleslas III, 999-1002.
Iaromir, 1003.
Udalric, 1012.
Brzetislas I, 1037.
Spitignev, 1055.
Vratislas II, 1061, (rege) 1086.
Conrad I, 1092.
Brzetislas II, 1093.
Borziwog, 1100.
Sviatopluc, 1107.
Vladislav, I, 1109.
Sobieslav, 1125.
Vladislav II, 1140-1173.
Sobieslav II, 1174.
Frederic, 1173, 1178.
Conrad II, 1189.
Venceslas II, 1191.
Brzetis as Henric, 1193.
Vladislav III, abdică în 1197.
Premislav Ottokar, 1192 (rege) 1198.
Venceslas III (I, ca rege), 1230.
Premislav Ottokar II, 1253.
Venceslas IV, 1268; rege al Poloniei, 1300.
Venceslas V, rege al Ungariei şi al Poloniei, 1305.
Rudolf de Aus'ria, 1306.
Henric de Carintia, 1307.

Casa de Luxemburg:

Ioan Orbul, 1310.
Carol, 1346; Împărat, 1347.
Venceslas VI, 1378; Împărat, 1378-1400.
Sigismund (Împărat de la 1410), 1419.
Albert de Austria, 1437.
Ladislas I sau Vladislav VII, 1440.
Gheorghe Podiebrad, 1458.
Ladislas II sau Vladislav VIII, polonez, 1471.
Ludovic, 1516.
Ferdinand I, de Austria, 1526-1558,

(Apoi *Împăraţii.*)

REGI AI UNGARIEI.

Ștefan-cel-Sfânt, 1000.
Petru, 1038.
Samuil, 1041.
Petru, din nou, 1044.
Andreiu I, 1046.
Bela I, 1061.
Solomon, 1063.
Geisa I, 1074.
Ladislas I cel **Sfânt**, 1077.
Coloman, 1095.
Ștefan II, 1114.
Bela II, 1131.
Geisa II, 1141.
Stefan III, 1161.
Ladis'as II, 1161.
Ștefan IV, 1162.
Ștefan III, din nou, 1163.
Bela III, 1173.
Emeric, 1196.
Ladislas III, 1204.
Andreiu II, 1205.
Bela IV, 1235.
Ștefan V, 1270.
Ladislas IV, 1272.
Andreiu III, zis **Venețianul**, 1290.
Venceslas, de Boemia, 1301.
Otto, de Bavaria, 1305.
Carobert (Carol-Robert), 1308.
Ludovic I, 1342; rege al Poloniei, 1370.
Maria, fiica lui Ludovic I, 1382.
Sigismund de Luxemberg, 1395.
Albert de Aust'ia, 1438.
Elisabeta, vèduva lui Albert, 1438.
Vladislav I, rege al Poloniei, 1440.
Ladislas V Postumul, 1445.
Mateiaș Corvinul, fiul lui Ioan Hunyady, 1458.
Vladislav II, regele Boemiei, 1490.
Ludovic II, fiul lui Vladislav, 1516; † 1526.
Ferdinand I, fratele lui Corol V, 1526-1558.

[Apoi *Împărații.*]

REGI AI POLONIEI.

Miecislas, 962.
Boleslas I, Chrobri, 962.
Miecislas II, rege, 1025.
Anarhie, 1032-1041.
Casimir I, 1041.
Boleslas II, 1058.
Vladislav II, fratele său, 1081.
Bo'eslas III, 1102.
Zbignev, 1107.
Vladislav II, 1138.
Boleslas IV, 1146.
Miecislas III, 1173.
Casimir II cel Drept, 1177.
Lech V, 1194.
Miecislas III, din nou, 1199.
Vladislav III, 1202.
Boleslas V, 1227.
Lech VI, 1279.
Interregn 1289-1295.
Przemilas II, 1295.
Vladislav V Lokietek, 1296.
Venceslas IV, rege al Boemiei, 1300.
Vladislav, a doua oară, 1305.
Casimir III, 1333.
Ludovic, 1370.
Hedviga, fiica lui Ludovic, 1382
Jagello, creştinat ca Vadislav V, 1386.
Vladislav VI, 1434.
Casimir IV, 1445.
Ioan I Albert, 1492.
Alexandru I, 1501.
Sigismund I, 1506.
Sigismund II August, 1548.
Henric, de Franţa, 1573.
Ştefan Bathory, Voevod al Ardealului, 1587.
Sigismund III, de Suedia, 1587.
Vladislav VII, fiul său, 1632.
Ioan-Casimir, fratele lui Vladislav, 1648.

PRINCIPI AI ARDEALULUI.

Ioan Zápolya (cu titlu de rege), 1526.
Ioan-Sigismund, zis de Turci **Ştefan**, 1540.
Ştefan Báthory, 1571.
Cristofor Báthory, 1581-1598, 1598-1599, 1601-1601.
Andrei Báthory, cardinal, 1599.
Mihai Viteazul, Domn român, 1599-1600.
Moise Székely, 1603.
Intre ei, şi odată cu ei, comisari imperiali sau guvernatori.
Ştefan Bocskai, 1604-1606.
Sigismung Rákóczy, 1607.
Gavril Báthory, 1608.
Bethlen Gábor, 1613-1629.
Gheorghe I Rákóczy, 1630.
Gheorghe II Rákóczy, 1648.

DOMNI ROMÂNI.

MUNTENIA

Seneslav, 1247.
Ivanco, Iancu Tàhomir (Tocomerius) 12 . . .
Basarab I, ca. 1330.
Nicolae Alexandru, ca. 1340
Vladislav, Vlaicu sau Laicu, 1364.
Radu I, 138 . .
Dan I, 138 . .
Mircea-cel-bătrân, 1386.
Vlad I, 1394.
Mihail I, 1418.
Dan II, 1420.
Radu II, Pleşuvul, 1422.
Basarab II, Laiotă, 1431.
Alexandru I, 1431.
Vlad II Dracul (Drăculea), 1435.
Dan III, sau **Danciul**, 1446.
Vladislav II, 1447.
Vlad III Ţepeş, 1456.
Radu III, cel Frumos, 1462.
Basarab II Laiotă, 1473.
Basarab II, cel Tânăr, 1477.
Mircea II, 1481.
Vlad IV, Călugărul, 1482.
Radu IV, cel Mare, 1495.
Mihnea I, cel Rău, 1508 († 1510).
Vlad V, sau **Vlăduţ**, 1510.
Basarab IV, Neagoe, 1512.
Teodosie, 1521.
Vlad VI, Dragomir, 1512.

MOLDOVA.

Dragoş, ca. 1352.
Sas, ca. 1360.
Bogdan, 1360.
Latcu, ca. 1364.
Iurii (Iuga) Cariatovici, ca. 1372.
Ştefan I, 1377, 1378.
Petru I, ca. 1378.
Roman I, ca. 1393.
Ştefan I, (sau II), 1394.
Iuga, 1399.
Alexandru I, cel Bun, 1400.
Ilie sau **Iliaş**, 1432.
Ştefan I, 1434.
Ilie cu Ştefan II, 1435.
Ştefan II, 1443.
Roman II, 1447.
Alexandru II, 1448.
Petru II, 1444, pretendent; 1448.
Alexandru II, 1449.
Bogdan II, 1449.
Petru III, Aron, 1451.
Alexandru II, 1451.
Ştefan III, cel Mare, 1457.
Bogdan III (Orbul), 1504.
Ştefan IV, cel Tânăr, (Ştefăniţă), 1517.
Petru IV, Rareş, 1527.

Ştefan V, Lăcustă, 1538.
Alexandru III, Cornea, 1540.
Petru IV, Rareş, 1541.
Ilie sau Iliaş I, 1546.
Radu V, Bădica, 1521.
Radu VI, dela Afumaţi, 1521.
Vladisldv III, 1523.
Moise, 1529.
Vlad VII, Înecatul, 1530.
Vlad VIII, Vintilă, 1532.
Radu VII, Paisie, 1535.
Mircea III, Ciobanul, 1545.
Petru I, sau Petraşcu-cel-Bun, 1553.
Mircea III, Ciobanul, 1558.
Petru II, Şchiopul, 1559.
Alexandru II, 1568.
Vintilă, 1574.
Mihnea II, Turcitul, 1577.
Petru Cercel, 1583.
Mihnea II, 1585.
Ilie, 1591.
Radu VI, 1591.
Ştefan Surdul, 1591.
Alexandru-cel-Rău, 1592.
Mihai Viteazul, 1593.
Nicolae II, Petraşcu, 1599.
Simion Movilă, 1600.
Radu Mihnea, 1601-2; 1611-6.
Radu Şerban, 1602-11.
Gavril Movilă, 1616.
Alexandru Iliaş, 1616.
Gavril Movilă, 1618.
Radu Mihnea, 1620.
Alexandru Coconul, 1623.
Alexandru Iliaş, 1627.
Leon, 1629.
Radu, 1632.
Matei Basarab, 1632.
Ştefan VI, Rareş, 1551.
Ioan J. Joldea, 1552.
Alexandru IV, Lăpuşneanu 1552.
Ioan II, Vasilic, Despot, 1561.
Ştefan VII Tomşa, 1563.
Alexandru IV, Lăpuşneanu 1564.
Bogdan IV, 1568.
Ioan III, cel Cumplit, (Armeanul), 1572.
Petru V (Şchiopul), 1574.
Ioan IV, Potcoavă, 1577.
Petru V (Şchiopul), 1578.
Iancu Sasul, 1579.
Petru V (Şchiopul), 1582.
Aron Tiranul, 1591.
Alexandru-cel-Rău, 1592.
Petru VI, Cazacul, 1592.
Aron Tiranul, 1592.
Ştefan VIII, Răzvan, 1595.
Ieremia Movilă (Moghilă), 1595.
Simion Movilă, 1606.
Mihail (Mihăilaş), Movilă, 1607.
Constantin Movilă, 1607.
Ştefan IX, Tomşa, 1611.
Alexandru V, Movilă, 1615.
Radu Mihnea, 1616.
Gaşpar Gratiani, 1619.
Alexandru VI, Iliaş, 1620.
Ştefan IX, Tomşa, 1621.
Radu Mihnea, 1623.
Miron Barnovschi Movilă, 1626.
Alexandru VI, Coconul, 1629.
Moise Movilă, 1630.
Alexandru V, Iliaş, 1631.
Miron Barnovschi, 1633
Moise Movilă, Iliaş, 1633.
Vasile Lupu, 1634.

JUPANI, CRAI ȘI ȚARI SÂRBEȘTI.

Vlastimir, 836.
Mutimir, 843.
Pribislav, 890.
Petru, 891.
Pavel Brancovici, 917-20.
Ceslav, 927.
Interregn 949-1040.
Ştefan Voislav, 1040.
Mihail, 1051.
Radoslav, 1081.
Constantin Bodin, 1082.
Dobroslab, 1106.
Vladimir, 1106.
Gheorghe, 1115.

Dinastia Nemania:

[Vâlcan, 1089—1122.]
Ştefan Uroș Neman I, 1122.
Tihomir, 1136.
Ştefan (Simion) Neman II, 1151.
Ştefan Încununatul, 1195.
Radoslav, 1228.
Vladislav, 1234.
Ştefan Uroş I, 1240.
Ştefan Dragutin, 1272.
Ştefan Uroş II, Milutin, 1281.
Ştefan Uroş III, Decianschi, 1321.
Ştefan Dușan Uroş IV, 1321.
Ştefan Uroş V, 1355.
[Vucașin, 1366].

Dinastia Lazarevici:

Lazăr I, 1372.
Ştefan Lazarevici, 1389.

Dinastia Brancovici:

Gheorghe I Brancovici, 1427.
Lazăr Brancovici, 1456.
Ştefan Brancovici, 1457.
Cucerirea turcească, 1459.
Vuc Brancovici, (pretendent), 1471.
Gheorghe II Brancovici, (pretendent), 1485.
Ioan Brancovici, (pretendent), 1496.

CĂPETENII ȘI ȚARI IN BULGARIA.

Cubrat I, 644.
Asparuc, 641.
Terbel, 702.
Cormisoș, 753.
Teleț, 760.
Sabin, —.
Baian, —.
Toctŭ, —.
Telerig, (Cerig), 777.
Cardam, 777.
Crum, 802.
Coc (Ducum), —
Diceng, —.
Omortag (Mortagon), 829.
Malomir (Presiam?), 829?
Boris I (Mihail) 852 († 907).
Vladimir, 888.
Simion, 893.
Petru, 927.
Boris II, 969.
Samuil, 976.
Gavril Romanos, 1014.
Ioan Vladislav, 1015.
[Petru Delianos, 1080.
Tihomir, 1040.
Alusianos, 1040.
Constantin Bodin, 1073.]
Petru și Asan, 1186.
Ioniță (Kaloioannes), 1197.
Boris III, (Borilă), 1207.
Ioan Aslan II, 1218.
Caliman I 1241.
Mihail I Asan, 1246.
Caliman II, 1257.
Mrce (la Marea-Neagră), 1258.
Constantin Asan Tâh, 1258.
Mihail II, 1277.
Lachanas, (Brdocba), 1277.
Ioan Asan III, 1277.
Gheorghe I Terteres, 1280.
Smiltzes, 1292.
Tzachas, 1293.
Teodor Svetislav, 1295.
Gheorghe II Terteres, 1322.
Boesilav, 1322.
Mihail (Sișman I), 1323.
Ștefan (Sișman II), 1330.
Alexandru, 1331.
Strașimir, 1365.
Sișman III, 1365-93.
(Apoi *Sultani.*)

„REGI“ ŞI ŞAHI AI PERSIEI.

Ardeşir I (Artaxerxes), 226.
Şapur (Sapores) I, 242.
Hormizdas I, 273.
Bahram (Varan) I, 274.
Bahram II, 277.
Bahram III, 294.
Narses, 294.
Hormizdas II, 303.
Şapur II, 385.
Ardeşir II, 379.
Şapur III, 385.
Bahram IV, 389.
Iezdegerd I, 399.
Bahram V, 420.
Iezdegerd II, 439.
Hormizdas III, 457.
Perozes, 458.
Balaş (Balaskes, Vologeses), 484.
Cobad I, 488.
Khosroes (Khozrev) I, cel Mare, 531.
Hormizdas IV, 579.
Khosroes II Parvez, 590.
Bahram VI, 590.
Kavadh (Cobad) II Şeroe, 628.
Ardeşir III, 629.
Iezdegerd III, 632-42.

Califi, apoi Selgiucizi:

Togrùl-Beg, — 1063.
Alp-Arslan, 1063.
Malec-Şah I, 1072.
Mahmud I, 1092.
Barchiarok, 1092.
Malec-Şah II, 1104.
Mohammed-Şah. 1105.
Mahmud II, 1118.
Singiar, 1118.
Soliman-Şah, 1157
Arslan-Şah, 1160.
Togrul III, 1175.
[Sfărâmare sub dinastii turceşti de provincii].
Şah-Ismail, 1501.
Thamasp, 1523.
Ismail II, 1575.

Abbas-cel-Mare, 1585.
Soafi, 1629.
Abbas II, 1642.

Selgiuci în *Asia-Mică*.

Soliman - ben - Cutulmiş, 1075.
Chiligĭ-Arslan I, 1092.
Malec-Şah (Saisan), 1107.
Masud I, 1116.
Aseddin Chiligĭ-Arslan II, 1156.
Chaiseddin Caichosrev I, 1193 (—1211).
Rukneddin Soliman, 1193.
Aseddin Chiligĭ-Arslan III, 1202.

Aseddin Caicaus I, 1211.
Alaeddin Caicobad, 1220.
Ghaiaseddin Caichosrev II, 1237.
Rukneddin Chiligĭ-Arslan IV, 1247.
Ghaiasseddin Caichosrev III, 1267.
Masud II, 1289.
Alaeddin, 1297.
Aseddin Caicaus II, 1427.

IMPĂRAŢI DE TRAPEZUNT.

Alexie I Comnenul, 1204.
Andronic I, 1222.
Ioannes I Axuchos, 1235.
Manuil I, 1238.
Andronic II, 1263.
Gheorghe I, 1266.
Ioan II, 1280.
Alexie II, 1297.
Andronic III, 1330.
Manuil III, 1332.
Vasile I, 1333.
Irina, 1340.
Ana, 1341.
Mihail, 1341.
Ioan III, 1342.
Ioan Alexie III, 1350.
Manuil III, 1390.
Vasile Alexie IV, 1412.
Kaloiannes, 1447 (?).
David, 1458.

HANI AI TATARILOR CRIMEII.

Hagi-Ghirai, 144. —.
Mengli-Ghirai, † 1514.
Mohammed-Ghirai, 1514.
Seadet-Ghirai, 1523.
Sahib-Ghirai, 1531.
Devlet-Ghirai, 1553.
Mohammed-Ghirai, 1577.
Islam-Ghirai, 1584.
Gazì-Ghirai, 1588.
Feth-Ghirai, 1596.
Gazì-Ghirai, 1596.
Selamet-Ghirai, 1608.
Gianibec-Ghirai, 1610.
Mohammed-Ghirai, 1623.
Gianibec-Ghirai, 1628.
Inaiet-Ghirai, 1633.
Behadir-Ghirai, 1634.
Mohammed-Ghirai, 1641.
Islam-Ghirai 1644.

INDREPTĂRI
PENTRU CETIREA STUDENȚILOR ȘI PUBLICULUI.

I.

Dela **Schlözer**, din veacul al XVIII-lea [1], s'au scris multe istorii universale. Unele, ca a lui **Rotteck** sau a lui **Schlosser**, au avut pe vremea lor o largă răspândire.

Toate aceşte povestiri mai vechi ale Istoriei Omenirii sunt scrise din punct de vedere pragmatic, adecă al înşirării faptelor. Ele nu oglindesc o concepție, nu urmăresc înlănțuirea evenimentelor şi stărilor de lucruri printr'o mai puternică legătură; multe, uşoare de cetit altfel, n'au nicio valoare literară.

Vestita istorie universală a scriitorului italian **Cesare Cantù**, până la moartea sa director al Arhivelor de Stat din Milan, se deosebeşte de cele d'inaintea sa prin aceia că autorul aveà o înaltă ideie despre valoarea şi chemarea culturii şi, în al doilea rând, că fiind şi înzestrat cu o neobişnuită putere de lucru, capabil deci de o largă orientare în mijlocul faptelor fără număr care alcătuiesc tradiția istorică a omenirii, Cantù erà şi cunoscător *prin sine,* prin cercetări proprii, al unor întinse părți din evul mediu, a căror înfăţişare căpătă asfel un preţ de originalitate. Imensa carte are şi fel de fel de adausuri, de cronologie, bibliografie, istorie culturală, etc.

Prin o bună împărţire a materiei, un deosebit talent de concentrare, prin exactitate se deosebeşte Istoria Lumii a Germanului **Weber**. Ca şi istoria, redactată în italieneşte,

---

[1] Asupra lui şi celor d'intâiu autori de istorii universale, v. broşura mea *„Generalități cu privire la studiile istorice“*, Vălenii-de-Munte, „Neamul Românesc“, 1911

a lui **Cantù**, aceasta a avut o traducere franceză, mult cetită la noi acum douăzeci de ani.

Un loc cu totul excepţional îl are între încercările de a înfăţişà Istoria Lumii privirea asupra ei pe care ni-a dat-o marele istoric german **Ranke**[1]. Fără un sistem fixat, procedând mai mult prin divinaţie, această minunată lucrare pune în lumină atâtea aspecte din Istoria Universală şi face să se simtă pe fiecare pagină ce este mai înălţător în desfăşurarea faptelor omeneşti, solidaritatea ultimă a tuturor raselor şi generaţiilor umane.

O carte de şcoală datorită unui extraordinar colorist al stilului, care erà însă şi un cugetător, în stare de a *prinde* relaţiile intime ale faptelor şi a le întrebuinţà pentru deschiderea căilor celor mari în prezintarea activităţii omeneşti, e *Précis de l'histoire moderne* al lui **Michelet**[2].

În tradiţiile lui **Ranke** e profesorul **Th. Lindner**, când, în a sa *Weltgeschichte* (Stuttgart şi Berlin; dela 1901), menită să trateze în nouă volume cele petrecute dela năvălirile barbarilor până azi, dă, pe baza lecţiilor sale, o Istorie a Lumii medievale şi moderne în care e mai multă intuiţie fericită decât construcţie solidă. Cartea se înseamnă şi prin aceia că se dă un loc foarte întins popoarelor răsăritene; civilizaţiei bizantine şi arabe, unul poate exagerat civilisaţiei Extremului Orient.

Din vechiul punct de vedere pragmatic, răzimându-se însă pe cea mai nouă informaţie şi dând bibliografii îngrijite, ba chiar, la erată, adaus la bibliografii, e alcătuită *Geschichte des späteren Mittelalters* de profesorul **J. Loserth** din Graz (München şi Berlin, 1903). Ea începe cu anul 1197 şi e un foarte bun manual pentru studenţi. Nu există o carte care să li poată aduce aceleaşi servicii pentru partea pe care Loserth n'o tratează.

Colaborării multor învăţaţi, unii de frunte, se datoreşte cartea, mai curând culegerea de «Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen» a lui **Oncken**.

In ultimele decenii, o librărie pariziană, prin colaborarea mai multor învăţaţi, dintre cari unii specialişti recunoscuţi ori popularizatori de talent, a încercat, supt conducerea d-lor **Lavisse** şi **Rambaud**, cel d'intâiu, profesor de istorie la Sorbona, cellalt, cunoscut prin frumoase studii asupra

---

[1] Se găseşte în *Operele* lui.

[2] Mai multe ediţii: în ultimul timp, din nenorocire, n'a mai fost reeditată.

Orientului bizantin şi mai ales rusesc, a da *publicului celui mare* o nouă «Histoire Générale», dela căderea Romei până astăzi. Valoarea şi caracterul capitolelor atârnă dela autorul lor, iar o legătură de idei, o încercare de sistematizare, un spirit comun sunt, fireşte, excluse. Mici bibliografii, de cele mai multe ori bine alcătuite, se găsesc după fiecare capitol.

Mare zvon şi multă discuţie a produs cartea, de o aşa de nouă înfăţişare, pe care au dat-o mai mulţi învăţaţi germani supt conducerea d-lui **Helmolt**. S'a încercat prin această voluminoasă lucrare a se înlătură privilegiul naţiunilor de cultură, făcându-se, în cadrele largi ale unei *istorii a întregii civilizaţii omeneşti*, un loc întins şi culturilor naţionale răzleţe. Pe lângă că multiplicitatea colaboratorilor între cari am intrat şi eu, pentru ediţia a II-a introduce dezordine în judecată şi rupe legăturile mai întinse, «Weltgeschichte» a lui **Helmolt**, cu volumele sale despre civilizaţiile vechi americane, şi cu capitolele sale *geografice*, calcă în picioare principiul care trebuie să stăpânească în orice *adevărată* istorie universală: că adecă orice civilizaţie are drept la atenţie potrivit cu noutatea ei, dar mai ales potrivit cu înrâurirea pe care a exercitat-o asupra mersului civilizaţiei universale, a dezvoltării culturale a omenirii care dezvoltare e obiectul de căpetenie al istoriei universale.

O *istorie a evului mediu*, privit în margenile lui fireşti, lipseşte tot aşa de mult ca şi *istoria anilor 1435—1648*, epocă pe care am putea-o numì a *stabilirii principiului dominant de echilibriu european în legăturile dintre State.*

II.

Venim la *istoriile naţionale.*

1. Istoria **Angliei** a scris-o din punct de vedere pragmatic **Lingard**, puţin întrebuinţat azi. «Istoria poporului englez» a lui **J. R. Green** se deosebeşte prin pătrundere şi scurtime, prin preponderanţa elementului cultural[1]. În marea colecţie germană **Heeren** şi **Uckert**, istoria engleză au dat-o **Lappenberg**, **Pauli** şi **Brosch**. **Gneist** a publicat o «Verfassungsgeschichte» a Angliei şi **Stubbs** o admirabilă «Constitutional History of England».

2-3. Istoria **Spaniei** şi a **Portugaliei** n'a găsit până acuma,

[1] Este şi traducere franceză, de *Monod*.

în afară de scriitorii indigeni, un prezentator de talent. În colecția Heeren și Uckert, Portugalia are ca istoric pe **Henric Schäffer** [1], iar Spania pe **Lembke**, pe același **Schäffer** și pe **Schirrmacher**; partea dela 1516 încoace începe a o trată **Konrad Häbler** (I—1556).

4. O adevărată istorie națională, dela a lui **Sismondi** (—1789) și a lui **Henri Martin**, foarte populară pe vremea ei, n'o are **Franța**. Deosebite întreprinderi de librărie n'o pot înlocuì. Se mai pot întrebuință: **Dareste**, «His toire de France» (1868—73), — bună mai ales pentru vremile mai nouă, și compilația lui **Théophile Lavallée** (1864-73, 7 vol.) Cartea lui **Michelet**, *Histoire de France*, are însă o mare valoare pentru însușirile de intuiție și stilul strălucit al genialului ei autor. Tratarea germană a istoriei Franciei, în colecția Heeren și Uckert, de **Ernst Alexander Schmidt**, de **Wilhelm Wachsmuth** și **Karl Hillebrand** (1848) n'a câștigat vre-o faimă mare.

5. Istoria **Italiei**, ca total, o avem doar din mânile unor entuziaști ai epocei silințelor către crearea «Italiei unice», ori în colecția germană citată, în care **Leo**, adesea citat încă, a dat, în cinci volume, o astfel de lucrare. Mai de curând **Hartmann** tratează în «Heeren și Uckert» Italia barbară (568-800).

În ce privește deosebitele State: *Genova* a găsit ca istorici pe **Varese**, **Serra** și **Canale**; *Veneția* pe Francezul **Daru**, pe **Molmenti** (ca istorie culturală), pe **Romanin** (*Storia documentata di Venezia*; foarte importantă și azi); în «Heeren și Uckert» pe **Krestchmayr**. E excelentă mica istorie engleză a Veneției de **Horatio F. Brown**, în colecția «Temple Primers» a librarului Dent din Londra. *Milanul* și *Lombardia* n'au găsit, dela **Verri**, un bun istoric. Mai fericită a fost *Toscana*. O frumoasă istorie a Florenței a dat o Francezul **Perrens**; o alta, **Capponi** (1875 și urm., Perrens începe la 1877). **Davidsohn** tratează într'o operă mai nouă cele d'intâiu veacuri din Istoria Florenței. O istorie a *Marelui-Ducat de Toscana* a dat-o **Galluzzi**.

Roma, ca oraș, își are istoricul, pentru evul mediu în **Gregorovius** (*Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*). **Pastor** a dat cea mai bună istorie a *Papilor* (*Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*). Istoria *Statelor eclesiastice* ca atare o dă **Brosch** în colecția «Heeren și Uckert».

[1] Numai până la 1580; cartea e veche de 70 de ani

O bună istorie a regatului de **Neapole** e încă de dorit. În italieneşte este cea veche, a lui **Sorrente** şi o alta, cu pretenţii «filozofice», în sensul veacului al XVIII-lea, adecă dând un rol mai însemnat şi instituţiilor, de **Gianonne**.

Vechiul **Guichenon** şi, în întâia jumătate a veacului trecut, **Cibrario** au tratat istoria familiei şi dinastiei de *Savoia*. O istorie a stăpânirii Arabilor în *Sicilia* o avem dela Orientalistul **Amari**.

6. Pentru istoria **Ţerilor-de-Jos** sunt a se întrebuinţă (—1648) cele două volume ale lui **K. Th. Wenzelburger**, în colecţia Heeren şi Uckert. Pentru a Belgiei, **Pirenne** (în «Heeren şi Uckert»).

7. Numărul istoriilor generale ale **Germaniei** e foarte mare. «Vremea Împăraţilor» a tratat-o **Giesebrecht** *(Geschichte der deutschen Kaiserzeit)* la 1855 şi în anii următori (şi ediţii nouă). Monografii ale deosebiţilor Împăraţi le tipăreşte, supt titlul de: «Jahrbücher der deutschen Geschichte», comisiunea istorică a Academiei din München, de la 1862. Se laudă Istoria poporului german până la pacea din Augsburg, de **K. W. Nitzsch** (a doua ediţie, 1892). Pentru partea veche, *Die Könige der Germanen* a lui **Felix Dahn** (ed. a 6-a 1861-71) şi **Pallmann**. *Die Geschichte der Völkerwanderung* (1863-4). E frumos şi nou scrisă «Geschichte des deutschen Volks seit dem Ausgang des Mittelalters» de **J. Janssen** (1878; şi ediţii mai nouă). Prin puterea descrierii, înălţimea punctului de vedere, prin încercarea de a face ca din istoria poporului german să reiasă o nouă teorie ştiinţifică a dezvoltării oricărui neam, *Deutsche Geschichte* a celui mai însemnat istoric german de astăzi, profesorul **K. Lamprecht**, are un loc de frunte în literatura istorică mondială. Pentru istoria *Prusiei*, mai ales «cărţile» lui **Ranke**.

8-10. **Dahlmann** a dat, în colecţia Heeren şi Uckert, o istorie a **Danemarcei**, foarte folositoare din punctul de vedere al instituţiilor şi al vieţii ţărăneşti mai ales. A continuat-o **Dietrich Schäffer** (vol. IV şi V). E vorba în ea şi de **Norvegia**. Tot în această colecţie buna istorie a **Suediei** de istoricii **Geyer**, **Carlsson**, **Stavenow** (1772).

11. O istorie a **Sviţerei**, de **Johannes Dierauer** (1516), în «Heeren şi Uckert».

Istoria **Boemiei** a scris-o marele cugetător şi bărbat politic ceh **Palacky**, în limba germană. O istorie a Boemiei de **Bachmann**, în «Heeren şi Uckert».

12. Tot acolo Istoria **Austriei** (cu ştiri asupra Ungariei

şi a ţerilor noastre), de **Alf. Huber** (—1648; se continuă, după moartea lui, de **Redlich**).

13. Cea mai bună istorie a **Ungariei** e de **Fessler**, prelucrată de **Klein** (altele de **Majláth, Szalay**, în limba germană; de **Sayous** în limba franceză).

14. Istoria **Poloniei** de **Roepell** şi **Caro**, în colecţia «Heeren şi Uckert» e cea mai bună (—1506).

15. Pentru **Ordinul Teutonic**, cartea mai veche a lui **Voigt**, «Geschichte Preussens».

16. Cea mai întinsă istorie a **Rusiei** e a lui **Soloviev** (numai în ruseşte). Cea, de tot veche, a lui **Caramzin** e tradusă în limbile franceză şi germană. Sunt încă unele capitole utilizabile în a lui **Ustriïalov**, tradusă şi în limba germană. Un bun rezumat dă **Rambaud** în colecţia franceză *Duruy* (unde şi istoria Austriei de Leger, a Suediei de Geffroy, etc.). În «Heeren şi Uckert» o bună istorie a Rusiei de **Strahl** şi **Hermann**, alta de **Brückner**.

17. Pentru **ţerile noastre, Iorga**, «Geschischte des rumänischen Volkes», în colecţia citată.

18-9. Pentru **Bulgaria, Jireček**, *Geschichte der Bulgaren*; până la ieşirea în «Heeren şi Uckert», a cărţii corespunzătoare a lui Jireček, despre **Sârbi**, se întrebuinţă **Kallay**, Gesch.der Serben», bun mai ales pentru vremea mai nouă.

20. Pentru **Imperiul bizantin**, pe lângă cartea vestită a lui **Gibbon**, despre «decăderea şi căderea Imperiului roman» (multe ediţii; ultima revăzută de bizantinistul Bury), rezumatul, plin de noutate şi de idei, pe care **Gelzer** îl adaugă la o a doua ediţie din «Geschichte der byzantinischen Litteratur» de **K. Krumbacher**. Cartea franceză a lui **Hesseling** (traducere din olandeză, 1907), are mai mult idei adesea personale, şi punctul de vedere al filologului. Expunere şi bibliografie, în «The byzantine Empire» de **N. Iorga**, în colecţia «Temple primers» a librarului Dent din Londra.

21. Pentru **Imperiul otoman, Hammer**, «Geschichte des osmanischen Reiches», un rezumat fără ordine şi stil al al cronicelor orientale; **Zinkeisen**, «Geschichte des osmanischen Reiches in Europa», o serie de studii, cam disparate, şi foarte disproporţionate, pe baza izvoarelor apusene, şi **Iorga** «Geschichte des osmanischen Reiches», 5 vol. în «Heeren şi Uckert».

22. Pentru **ţerile greceşti** în evul mediu, **Hertzberg**, în aceiaşi colecţie (1878). De acelaşi, Imperiul bizantin şi

turcesc până la moartea lui Soliman-cel-Mare, în colecţia de istorie universală condusă de Oncken.

23. Pentru Tatari, «Geschichte der Krim», de **Hammer** (el a scris şi despre Ilcanii din Persia: iar despre Turan= Turchestan, **Vámbéry**, «Geschichte Bocharas oder Transoxaniens».

Bibliografiii naţionale: *Franţa,* **Monod**; *Germania,* **Dahlmann** şi **Waitz**; *Belgia,* **Pirenne**.

PREŢUL: LEI **3.75**